

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

SOMBART WERNER

A SZOCIALIZMUS ÉS A SZOCIÁLIS MOZGALOM.

1908

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT A
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

A SZOCIALIZMUS ÉS A SZOCIÁLIS MOZGALOM

ÍRTA

SOMBART WERNER

FORDÍTOTTA

VEZSENYI BÉLA

*„Je ne propose rien, je n'impose rien:
j'expose".*

GRILL KÁROLY KÖNYKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

BEVEZETÉS.

Mi a szocializmus és a szociális mozgalom?

A szocializmus – a szónak itt használt értelmében – a modern szociális mozgalom szellemi leszűrődése. A szociális mozgalom neve alatt pedig a proletárságnak, vagyis korunk egyik társadalmi osztályának minden fölszabadulási törekvését foglaljuk össze. Tárgyunkat úgy érthetjük meg igazán, ha mindenekelőtt helyes képzetet igyekezünk szerezni arról, mi a lényege általában a szociális osztálynak, különösen pedig annak, amelyikkel itt foglalkozni akarunk: a proletárságnak.

Szociális osztály alatt azt a társadalmi csoportot értem, amely eszméje szerint egy bizonyos gazdasági rendszert képvisel. Gazdasági rendszer alatt pedig valamely meghatározott gazdasági berendezkedést értek, melyben egy (vagy több) gazdasági elv uralkodik különösen. A gazdasági berendezkedést pedig mindazon jogi és erkölcsi szabályok összesé-

sége alkotja, melyek a javak termelését és elosztását mindenkor objektíve (tárgyilagosan) szabályozzák; gazdasági elvek alatt viszont az indítékoknak azt a sorozatát értjük, amelyek a gazdasági alanyok eljárását döntően megszabják. Érthetőbbé válik ez, ha tételünket a jelenkor konkrét viszonyaira alkalmazzuk.

A modern társadalmi osztályoknak, valamint a társadalmi osztályok elméletének Franciaország a szülőföldje. Itt már a nagy forradalom s még inkább a restauráció eseményei, majd a júliusi forradalom, mintha csak arra valók lettek volna, hogy szemléltető példákön színről-színre mutassák be a történetíróknak a (modern társadalom alkotó részeit. Gruizot, Mignet, Louis Blanc műveiben már megtalálunk mindent, amit csak a társadalmi osztály alakulásáról és mivoltáról még ma is mondhatunk. Fejtegetéseik más nemzetek teoretikusainak is mintául szolgáltak s a németek szintén manapság is követik egész le a terminológiáig a nagy francia történetírókat és német tanítványaikat, akik között Lorenz Stein és Karl Marx voltak a legnagyobb hatással. Ezek alapján a modern társadalomban négy szociális osztályt különböztetünk meg. Ezek:

1. A *gentilhommerie*, vagy a „*parti féodal*” (a németeknél inkább a *Feudalarisztokratie*, röviden

s egyszerűen: a *junker* elnevezés járja.) Ezek a feudális földesuraság, vagy a patriarchális földbirtokosság képviselői.

2. A *petite bourgeoisie*, a kispolgárság, a, mit én (tágabb értelemben) kézműves osztálynak nevezek. Ez a hagyományos, kézműipari gazdasági szervezetet képviseli.

3. A *bourgeoisie* (burzsoázia) a kapitalista gazdasági rendszer képviselője. A burzsoáziának pedig ellenlábasa, antithézise:

4. A *proletariátus*. Ezzel a két utóbbi osztállyal, különösen pedig az utolsóval lesz dolgunk a következőkben. Igyekezzünk tehát természetüket még pontosabban megismerni.

De hogy a szociális osztály fogalmát teljesen megvilágítsam, szeretném előbb röviden megállapítani, hogy mennyiben rokon, avagy ellentétes más – vele gyakran összetévesztett – társadalmi csoportokkal. A társadalmi osztálynak vannak érintkező pontjai a foglalkozási rendekkel és a vagyoni osztályokkal, de semmi esetre sem esik velük össze: egy cipész ép úgy tartozhatik a kis polgársághoz (mint kézműves), mint a proletariátushoz (mint bér munkás), vagy akár a burzsoáziához is (mint cipőgyáros). Egy kelet-elbai junker (földesúr) lehet ép olyan gazdag, mint egy bankár; valamely kézműves ép oly szegény, mint akármely proletár és mégis

különböző szociális osztályhoz tartoznak. A foglalkozás és vagyon egyformasága sem határozza meg az ugyanazon szociális osztályhoz való tartozást: egy lakatos kispolgár épen olyan vagyonos lehet, mint egy gépgyárban dolgozó (tehát proletár osztályhoz tartozó) szerelő-műnk ás.

A szociális osztály értelmezését leginkább az zavarja meg, hogy a politikai párttal vétik össze. Párt és osztály semmiképen sem ugyanaz. A politikai párt valami esetleges körülménynek köszöni keletkezését. Valamely, a pillanatnyi történelmi helyzetből fakadt, ösztönző eszme toborozza össze és azután elég gyakorta nem is áll fönn egyéb okból, mint hogy már megvan. Az eredeti pártalkotó eszme ép úgy lehet nemzeti, vallási, alkotmányjogi, humanitárius, mint gazdasági. Még ha megengedjük is, hogy van bizonyos benső vonatkozás a szociális osztály és politikai párt között, mégis egész határozottan hangsúlyoznunk kell, hogy ép oly gyakori az olyan pártalakulás, amelynek semmiféle összefüggése sincs a szociális osztályhoz való tartozással.

Lehetséges és elég gyakran megtörténik, hogy egyező politikai alapelveket (p. o. politikai szabadságjogok követelését) különböző szociális osztályok (p. o. a burzsoázia és a proletariátus) vallanak magukénak; ép úgy bizonyos vallási fölfogásokat: például a gentilhomme-rie és kispolgárság orthodoxiá-

ját némelykor a burzsoázia is. Továbbá egyáltalában nem ritka eset, hogy egy és ugyanazon politikai párt különböző szociális osztályokat foglal össze: gondoljunk csak a centrupártra és a nemzeti liberálisokra az 1870-es évek alatt Németországban, vagy a két nagy pártra Angliában és az amerikai Egyesült-Államokban. Végül előfordul az is, hogy egyazon szociális osztályt különböző politikai pártok képviselnek: így Németországban a reakcionárius kispolgárságot a centrupárt és a konzervatívok, a proletárságot (a bérmunkásokat) a centrum és a szociáldemokrácia, Előadásunk folyamán majd kimutatjuk, hogy a különböző országokban e heterogén alakulatok – t. i. politikai párt és szociális osztály – között levő különböző vonatkozásoknak minő mélyreható jelentőségük lehet a szociális mpzgalom irányára.

A következőkben vázolni fogjuk a korunkban folyó „szociális mozgalmat”: annak a szociális osztálynak felszabadulási törekvéseit, melyet proletariátusnak neveztünk és főntebb a burzsoázia ellenlábanasául jelöltünk meg. A burzsoázia pedig – mint megállapítottuk – a kapitalista gazdasági rendszer képviselője. Mindkét szociális osztály lényegét csak úgy érthetjük meg, ha a korunkban uralkodó gazdasági rendszer sajátságait vizsgáljuk. Ezt a vizsgáljatot természetesen csak arra a néhány alap-

sajátságára terjesztjük itt ki, amelyek a kapitalizmusnak (így nevezzük röviden a kapitalista gazdasági rendszert) jellemző sajátságai.

A kapitalizmus mindennemű javaknak magántulajdonán alapszik, tehát magántulajdonán azoknak a javaknak is, amelyek a termeléshez nélkülözhetetlenek, t. i. a termelési eszközöknek; ilyenek: a nyers anyagok, szerszámok, gyárok, ingatlanok, stb. A történelmi fejlődés menete oda vezetett, hogy a javak termelése ma „nagyban” történik, azaz oly módon, hogy sok munkaerő egységes vezetés alatt valamely egységes munkára egyesül: p. o. ezer ember egy bánya művelésére, vagy valamely gépgyár üzemben tartására; több száz ember fonó- vagy szövő-munkára egy nagy gyártelepen. De ugyanez a fejlődés okozta azt is, hogy ennek a sok embernek, aki illetéknép együtt dolgozik, nem mind áll egyforma jogi viszonyban a termelési eszközökhöz. Ellenkezőleg: egyesek közülök a termelési eszközöknek tulajdonosai és a termelési eszközöknek ez a tulajdona képesíti őket arra, hogy a termelés vezetői legyenek, akiknek aztán a kész termékek is tulajdonává válnak. Míg a többiek – és ez a nagy tömeg – nem tulajdonosai a termelési eszközöknek (mert vagyontalanok) és ennek következtében kénytelenek, – hogy megélhessenek, – munkaerejüket (az egyetlen valamit, amijök van) bérért

a termelési eszközök tulajdonosának rendelkezésére bocsátani. Ez bérszerződés útján történik és ez által az, aki csak munkás és semmi vagyonnal nem bír, a termelési eszköz tulajdonosával, tehát a termelés vezetőjével szemben egy bizonyos munka elvégzésére bérért kötelezi magát. Ha meggondoljuk, hogy minden jószág előállítása az élő munkának a tárgyi termelési tényezőkkel való egyesítésén alapszik, akkor látjuk, hogy a kapitalista termelési mód főképp abban különbözik a másfajtatól, hogy ennél a két termelési tényezőt külön vált csoportok képviselik, amelyeknek egyesülniök kell, hogy valamely hasznos munka létesüljön (míg p. o. a kézműipari szervezetnél a munkások egyszersmind tulajdonosai is a termelési eszközöknek), továbbá a kapitalista termelési mód abban különbözik a rabszolgaságra alapított termelési módtól, (amelynél ez a két különböző társadalmi csoportra való elkülönülés szintén megvan), hogy a kapitalista termelési módnál a két tényező egyesítése szabad egyezség, a „szabad bérszerződés” útján történik.

Azok a gazdasági elvek pedig, amelyek a kapitalista gazdasági szervezet keretében érvényesülnek és sajátos bélyegüket rányomják a modern gazdasági életre: a nyereség-hajhászás: és a gazdasági racionalizmus: Minden gazdasági tevékenység végelemzésében – egészen függetlenül az egyes gaz-

dasági alany személyes elhatározásától, aki akarat nélkül kapcsolódik be a társadalmi mechanizmus hajtó szerkezetébe – arra irányul, hogy a termelésbe fektetett pénzvagyont gyarapítsa, vagyis szak-Idfejezésisel szólva: a tőkét értékesítse. Ezért hajszolja lázas, szakadatlan tevékenységgel éjjel-nappal az elengedhetetlen „profit”-ot. Hogy ezt elérhesse, a gazdasági alany – tehát a tőkések, azaz a termelési eszközök tulajdonosai – vagy fizetett ágenseik minden gondolata és igyekezete arra irányul, hogy a gazdasági és technikai eljárásokat, amennyire csak lehetséges, „célszerűen”, racionálisan alakítsák.

A burzsoázia – mint mondtam – az a társadalmi osztály, mely ennek a kapitalista gazdasági rendszernek érdekeit képviseli. Ezt az osztályt tehát mindenekelőtt a vezető gazdasági alanyok, a kapitalista munkaadók alkotják, akikhez aztán modern társadalmunkban a hasonló érdekű egyéneknek egész serege csatlakozik. Ide számíthatók szerintem a következő elemek: 1. minden gazdaságilag önálló existencia, vagy mindazok, akik erre töreksznek, még pedig úgy, hogy a vagyonszerzést, a gazdasági racionalizmust és az ennek megfelelő zabád gazdasági jogrendet vallják elvül. Tehát csekély része azoknak, akik külsőleg kézműiparosokul jelentkeznek, továbbá sok szatócs, a háziurak,

korcsmárosok, ügynökök, börzespekulánsok, stb.; a parasztok közül pedig a „modernekek”: mondjuk: farmerek; 2. minden gazdaságilag önálló exisztencia, akik azonban a kapitalista vállalkozóknak úgyszólván segédei, helyettesei gyanánt működnek s rendszerint közvetlenül is részesülnek a vállalat gazdasági hasznában. Tehát az osztalékos igazgatók, az osztalékos¹ cégvezetők, a nagy részvénytársaságok elnökei és hasonlók. Számításom szerint Németországban mindezen, tágabb értelemben a burzsoáziához tartozó elemeknek szájmat $2\frac{1}{4}$ – $2\frac{1}{2}$ millióra, tehát az összes népességnek mintegy 3-5 %-ára lehet tenni.*)

Ezen osztály ellenlábásának (mert nélküle nem is képzelhető) neveztem a proletariátust, vagyis azt a társadalmi osztályt, amelylyel itt kiváltkép foglalkozni szándékozunk. Ha a proletariátus mivoltát meg akarjuk ismerni, akkor első sorban meg kell szabadulnunk azoktól a képzetektől, melyeket ez az elnevezés ébreszt bennünk, még mielőtt Marxot olvastuk volna: vagyis nem szabad e néven a rongyos csöcseléket képzelnünk. A proletariátus szót ma már – eredeti jelentésével való tulajdonképeni összefüggés nélkül – technikai értelemben használjuk, hogy megjelöljük vele a kapitalista munkaadók

*) Lásd ugyanezen szerzőtől: *Deutsche Volkswirtschaft im neunzehnten Jahrhundert.* (1903.) 523, 1.

szolgálatában bérért dolgozó népréteget, tehát a kapitalista gazdasági rendszernek mintegy objektumait (s a velők rokon elemeket). A szót ebben az értelmében megint a francia irodalomból kölcsönözték; a német tudományban Lorenz Stein használta először (1842.) Kik tehát ezek a modern proletárok? Minő a helyzetük? Mit akar felszabadulási törekvésük, amit szociális mozgalomnak nevezünk? A szabad bér munkásság képezi ennek az osztálynak magvát, tehát a kapitalista vállalatokban dolgozó egyének összessége (amíg érdekeiknél fogva a fentebb említett „burzsoázoida” exisztenciákhoz nem tartoznak.) Megpróbáltam összeszámítani*), mennyi a számuk Németországban és arra az eredményre jutottam, hogy legföllebb mintegy 7 millió munkás, az összes népességnek körülbelül egy harmada tartozik ide. Amikor tehát Marx már 1847-ben úgy vélekedett, hogy „a proletár mozgalom az óriás többség önálló mozgalma az óriás többség érdekében”, akkor ez abban az időben épen a nyugot-európai országokra nézve „óriás” túlzás volt, kivált ha a proletárságot – miként Marx – szűkebb értelemben vesszük. Természetesen mást mutat a kép, mihelyt ezen „valódi” telivér proletárokhoz a számtalan félvért is hozzászámítjuk, Ilyeténkép ide

*) Lásd id. mű 530. 1.

számítandók az összes „nincsetlenek”, a vagyontalan népség, *il popolino*, a „kisemberek”, akikhez még hozzá kell számítani az „önálló” földművesek és iparosok körében, valamint a hivatalnok osztály legalsó rétegeiben (p. o. a posta- és vasútszolgáltatásnál) található apró-cseprő, igazán proletár existenciákat is. Ha a keretet így kiszélesítjük, akkor magában foglalja az egész „alsó néposztályt”, az úgynevezett „munkás népeiséget” Németországban, a hozzájuk tartozókkal együtt kerek 35 millió embert, tehát az összes népességnek valamivel több, mint kétharmad részét. Ez ugyan még mindig nem „óriás”, de mégis nagy többsége a népességnek; mellékesen megjegyezve: körülbelül megfelel annak a többletnek, amelylyel Németország népessége a XIX. században szaporodott. És a kapitalista termelést üző más országokban sincs ez lényegében másképen.

A proletariátus belső mivoltáról itt csak néhány vázlatos vonást adhatok, amikből kiviláglik, minő kapcsolat van ezen szociális osztály sajátos helyzete és azon mozgalom között, amelyet folytat. Ezt a kérdést behatóan tárgyalom *Das Proletariat* c. művemben, amely *Die Gesellschaft* c. vállalat első füzeteként jelent meg, némiképp kiegészítője a jelen fejtegetésnek.

Azt mondtam az imént: ha az ember helyes

fogalmat akar alkotni a modern proletárról, nem szabad rongyos csőcselékre gondolni. A proletár életsorsa, külsőkép valóban nem mindig nyomorúságos. Az abszolút nyomor épenséggel nem sajátos jellemzője a proletárságnak, mint osztálynak, bárha soraiban természetesen temérdek nyomorgó existencia található is. De a proletárság sok tagjának épen nem olyan sanyarú a sorsa, mint az orosz parasztnak, a kínai kulinak, vagy az ír zsellérnek (akik azonban mégsem proletárok). Olyik bérmunkás, még Európában is, többet keres, mint egyik-másik egyetemi professzor, Amerikában pedig a proletár osztálybeliek átlagkeresete nem sokkal csekélyebb, mint egy porosz „nyilvános rendkívüli” tanár maximális jövedelme.

Ha tehát azt látjuk, hogy a proletariátus mozgalmat indít, hogy e helyzetéből fölszabaduljon, ha látjuk, hogy ezt a mozgalmat a gyűlölet, irigység, lázadás érzései szítják, akkor ennek az áramlatnak nem lehet forrása az abszolút nyomor.

Inkább lehet forrása az az ellentét, melyet a munkás a maga gyakorta nyomorúságos helyzete és azon gazdagság között lát, melyben a kapitalista osztály sok tagja dúslakodik, holott véleménye szerint ő szerzi meg nekik ezt a fölös jólétet. Mert szolgálatukban ő csigázza el magát. És ennek az ellentétnek minduntalan tudatára jut a munkás, nem-

csak azért, hogy a dúsgazdagságot bizony igen gyakran ostobán fitogtatják előtte (így volt ez a középkor szegény jobbággyával is), hanem főképp azért, mert a tömegek fölé emelkedett tőkések közvetlen közelében ezt az ellentétet nap-nap mellett újból színről-színre látja. Méltán hangsúlyozza Friedrich Albert Lange ezt a mozzanatot: Az irigység – úgymond – sohasem tűnik el teljesen, ha a szegény a gazdag szomszédságában él; tartós, egyforma viszonyok mellett mégis rendkívül szelídíthető. Változó viszonyok és olyan körülmények mellett, melyek a meglevő különbségeket még jobban feltűntetik, ez az érzés hevesebben jelentkezik. Korunkban minden vagyoni helyzetnek ezen – mondhatnók: objektív – bizonytalanságához, melyet a proletár tapasztal, hozzájárul még – a proletár szempontjából – a szubjektív bizonytalanság, vagyis saját életfentartásának bizonytalansága, tehát az a körülmény, hogy a proletár máról-holnapra sem tudja, hogy mindennapi kenyerét meg bírja-e szerezni? Mert egy válság, mely a gazdasági életben egyszerre beállhat, roppant sok munkás elbocsátását és ennélfogva széles rétegek kenyérvesztéséig vonhatja maga után.

Ez a folytonos változás ébreszti a proletárt helyzetének tudatára, a gyarapodó intellektuális műveltség pedig, melyet a nagy városokban való

élete nem csekély mértékben mozdít elő, arra képesíti és ösztönzi, hogy ennek a változásnak, a gazdagok és saját helyzete közötti ellentétnek okairól gondolkodjék. És ekkor lelepleződik előtte egy titok, amelynek feltárulása tulajdonképeni okozója lesz a bérmunkás-osztály modern ellenzéki mozgalmainak. Az a titok ugyanis, hogy a proletár existenciájának mindezen sajátosságai nem a természetes, változhatatlan viszonyokon alapulnak, hanem a társadalmi szervezet különösségén, az uralkodó gazdasági rendszer lényegén. „A természettel szemben egy ember sem hivatkozhatik jogára, de a társadalom állapotában valaminek a hiánya tüstént a jogtalanság formáját ölti, amelyet egyik vagy másik osztályon elkövetnek.” (Hegel.) Ezzel mindjárt készen áll a talaj, amelyen szociális mozgalom fejlődhetik ki, mert most már megvan a támadási pont: a fennálló társadalmi rend.

„És lépést tartva azzal, amint így a szociális kritika finomul és élesedik, az elégtelenség és a javítás vágya élénkül, a proletárra mind terhesebbé válik egy más körülmény, amely szintén helyzetének lényegéhez tartozik, t. i. a kenyéradójától függő állapota. Ez a függés ugyan nem jogi többé, mint a rabszolgaság idején, de azért épen olyan teljes. Abban nyilvánul, hogy a munkás kénytelen – mert különben éhenhalással lakol – a kapitalistáknál

keresni alkalmazást; nyilvánul továbbá abban, hogy föltétlenül alá kell magát vetnie a tőkés kommandójának az üzem keretében. És ez gyakran középkori formákat ölt fel, ha a gyáros „patriarchának” érzi magát az „ő” embereivel szemben és magánéletükben is vezetni és irányítani igyekszik őket. Átnyúlik ez a függés a politikai jogok körébe is, ha a kapitalista osztály arra használja hatalmát, hogy a proletariátus részvételét az állami életben a törvények, vagy az igazgatás útján korlátozza.

Ha ezekben fölfedtük azokat a gyökérszalakat, amelyekből a fönnálló társadalmi rend proletár kritikája ered, akkor a modern bérmunkás osztálynak még más sajátos életföltételeit is szemügyre kell vennünk, hogy megvilágítsuk az eszméknek azon sajátos irányzatát, amelyet a proletárság minden felszabadítási törekvésében megtalálunk és amelyet egyfelől a kommunisztikus társadalmi állapotra való tendenciának, másfelől tán a tömeg szeretetének nevezhetnénk.

A tömeg szeretete és a tömeg tisztelete közvetlenül abból ered, hogy mindenik bérmunkás ezer más hasonló sorsú munkással él együtt és nem fűzi őket össze semmi egyéb kötelék, mint a munkaadó szolgálatában teljesített közös munka, hanem minden egyéni különbség nélkül halmozódnak együvé, mint a homokszemek és a gyáron kívül legfőlebb

a népgyűléseken egyesülnek valamennyire. A nagyvárosokban és ipari gócpontokon a kapitalizmus tagolatlan tömeggé hány össze egy halomiba oly egyéneket, akik teljesen szakítottak a múlttal, kibontakoztak az ősi közösség minden kötelékéből, minők: a haza, falu, rokonság és így, régi ideáljaik tönkrementje után kezdenek új életet. Egyetlen támaszuk a hasonló életsorsos, aki ép oly kevésbé számít valamit, mint egyes ember, de aki ép” oly kevésbé is tartozik még egy történelmi közösségbe. Egy-máshoz csatlakoznak, társulnak és így keletkezik a társaknak egész serege, amelyet első sorban nem egyesek sajátossága, nem a közös tradíció, hanem a sokaság, a tömegszerűség jellemez. A történelem folyamán soha sem állottak össze ilyen sokan egybenszerű egységes mozgalomra, a történelem folyamán a zárt tömeghatás momentuma ily kifejezetten nem volt valamely mozgalom jellemzője, mint a proletárság mozgalmában. Mindenünnen halljuk „a munkás zászlóaljok lépteinek tompa dübörgését”, amelylyel Lassalle az ellenfeleit ijesztgetni szokta. Ha képét akarjuk adni korunk szociális mozgalmának, mindig olybá tűnik az föl előttünk, mint egy roppant emberáradat, amelyből alig emelkedik ki észrevehetőn egyetlen egyén, de amely előzőn minden földet, amerre tekintünk s az utolsó tömegek a távol látóhatáron már a homályban

enyésznek el. S a pszichológia nyelvén szólva azt mondhatnók, hogy az egyénben a tömegerő tudata hatalmasan megerősödik és elősegít minden tömegethikai érzést, amelyek a küzdelemben osztályethikai posztulátumokká növekednek. Végül azután a proletárnak annyit jelent a saját osztályához való tartozás, amennyit előbb másoknak a nemességhez, az államhoz való tartozásuk jelentett; büszkén vallja: – *proletarius sum!* (proletár vagyok!)

A mennyiségileg tekintett és értékelt tömegnek ezen hatásával, mely minden minőségi, vagy egyéni színezetű különbséget elenyésztet, párhuzamban jár azután és hasonló módon hat más téren a modern technikának fejlődése. A proletár mozgalom lényeges vonásait, főképp pedig ama fentebb említett irányzatát a kommunisztikus társadalmi állapot felé, csak az tudja igazán megérteni, aki ismeri ennek a modern termelési technikának sajátosságait.

Egyrészt a termelési eljárásnak úgynevezett: „társadalmasítása”, vagyis az egyes gazdaságoknak fokozódó differenciálódása (különbéklése) és integrálódása (egységesülése), szétválaszthatatlan egészsze tömörülésük, másrészt pedig a modern nagyüzemeknél egyre jobban érvényesülő munkafelosztás és együttes dolgozás okozta, hogy az egyes produktum ma már nem tekinthető a munkás

egyéni készítményének, hanem az összes munkások összkészítményének. Ezelőtt a csizmadia, ha megvarrt egy pár csizmát, tudta, hogy ezt a kész munkát teljesen ő maga alkotta meg; a modern cipőgyári munkásnak, aki csak egyetlen alkotórészt állított elő a cipőgyártás egész folyamatában, már nincs ilyen közvetlen személyes viszonya az egyes készítményhez. A termelési folyamat tehát részben már is valóban kollektív módon megy végbe s ennélfogva az így dolgozó rész-munkás már el tudja képzelni az összes termelés kollektív módon való szervezetét. Épen így a közös, tehát kommunisztikus fogyasztás eszméjével is egyre jobban megbarátkoztatja kivált a nagyvárosi munkást az az átalakulás, amelyen környezete átmegy.

A magánlakásnak, amihez legkönnyebben fűződnek a kizárólag individualisztikus hajlamok, hovatovább csökken a vonzóereje azokban a szegény emberekben, akik a tömegszállásokban laknak. Ezért a munkás egyre otthonosabban érzi magát a nyilvános helyiségekben, ahol úgy szellemi, mint anyagi szükségleteit igen alkalmasan kielégítheti. Munkás-egyesületek, olvasó-körök, hangversenytermek, sörcsarnokok, új otthonaivá válnak a nagyvárosi tömegeknek. A nyilvános intézetek kollektív előadásai, a nyilvános kertek, közterek, muzeumok, amiket egyre tökéletesítenek, annál na-

gyobb jelentőséget nyernek rájuk nézve, minél kevésbé vonzza őket az individuális, vagy családi élet varázsa. Sőt magára a családra is bomlasztón hat a szerfölött hosszú, házonkívüli nappali, vagy épen éjszakai munka, a nőknek gyárban való foglalkozása, a gyermekekre korán rákényszerített kenyérkereset. Ez az oka azután, hogy a proletariátus saját akarata ellenére is kénytelen érdekeinek súlypontját a magánélet köréből a közösség keretébe helyezni.

A modern szociális mozgalom teljes megértésére ismernünk kell még annak a kornak általános állapotát, amelyben lejátszódik. Legyen elég e részt is pár megjegyzés. A modern kort mindenekelőtt olyan életelevenség jellemzi, aminőt más előbbi korszakban el sem tudok képzelni. Annyira élénk vérkeringés lüktet a társadalom ereiben, aminőt egyetlen előző kor sem tapasztalt s ez a társadalom keretében az egyesek oly gyors érintkezését teszi lehetővé, aminőt ezelőtt álmodni sem tudtak. Előidézték ezt az új közlekedési eszközök, amelyeket a kapitalizmus teremtett. Manapság rengeteg távol-ságokon keresztül, országokon át érintkezhetnek az emberek egymással táviró, telefon, újságok révén; a modern szállító eszközökkel nagy tömegeket lehet egyik helyről a másikra dobni s ennek következtében nagyobb tömegek verődhetnek össze; a hely-

hez kötöttség megszűnt s az ember úgy érzi, hogy mindenütt lehet, ami minden más előző korban ismeretlen volt. Különösen érezhető ez az újkor nagy városaiban. A nagy tömegmozgalmak ez által szerfölött könnyebbekké váltak. Hasonlóképp nagyot fejlődött a tömegekben az is, amit műveltségnek szoktunk nevezni: az ismeretek és az ismeretekkel az igények.

Am ezzel az eleven, lüktető élettel legszorosabban együtt jár korunk úgynevezett idegessége: a nyughatatlanság, sietség, bizonytalanság az élet minden nyilvánulásában. A gazdasági viszonyok sajátossága folytán nemcsak a gazdasági, hanem a szociális élet valamennyi ágában a nyugtalanságnak, mohó sietségnek ez a vonása lett uralkodóvá. A szabad verseny kora minden téren nyilvánul; mindenki másnak elébe vágni törekszik, saját helyzetével senki sincs megelégedve. A szép, szemlélődő nyugalomnak vége.

És végül ne feledjünk még egy dolgot. Revolucionárizmusnak is nevezhetnők, ami alatt azt értem, hogy soha egyetlen kor sem érte meg úgy, mint a miénk, az élet minden formáinak ily teljes megbolygatását. Minden meg van ingatva: gazdaság, tudomány, művészet, erkölcs, vallás; minden fogalom oly forrongásban van, hogy utoljára azt kell hinnünk, egyáltalában nincs is már többé semmi

megingathatatlan. És ez egyike a legfontosabb mozzanatoknak a modern szociális törekvések magyarázatánál. Mert két dolgot magyaráz: elsőben a fennálló rendnek azt a romboló kritikáját, mely ma már semminek sem hagyja meg a tisztes régiség zománcát és minden előbbi hitet lomtárba lök, hogy ujjal lépjen sorompóba. Ez a kritikai szellem már a burzsoáziánál kialakult, első sorban a politikai, erkölcsi, vallási, művészeti viszonyokkal szemben: a proletariátus bele nőtt ebbe a szellembé, amely most tovább, a gazdasági és szociális intézmények kényes területére is elragadja.

Másodszor: ez a forradalmi fogékonyság kelti azt a fanatikus hitet, hogy akármely jövőbeli állapot elérhető. Ha annyi sok dolog megváltozott, ha olyan csodák, amelyekben egykor senki sem mert hinni, szemünk láttára, könnyű szerrel valósulnak meg: miért ne. valósulhatna meg még több is? Miért ne minden, ami kívánatos? A forradalmi jelen talaján így növekedik a jövő szociális utópiája. Edison és Siemens a szellemi atyja Bellamynak és Bebelnek.

Ezzel bemutattuk az összes elemeket, amelyekből korunkban a „szocializmus és a szociális mozgalom” kialakul. Megismertük a kiindulási pontot: a kapitalista gazdasági rendszert s ezzel a burzsoázia és proletariátus, vagyis a gazdasági folyamat

alanya és tárgya között levő helyzeti viszonyt, amelyben az elégedetlenség, az újítás vágyának, a tömegakarát fölébredésének, az emancipációnak csirái szunnyadnak. Megismertük ezen tömegakarát kifejezőjét – a proletariátust, tehát az uralkodó gazdasági rend objektumait – a maga életfeltételeiben és megkíséreltük mindezekből megmagyarázni nemcsak a fennálló rend elleni lázongását, hanem a proletár mozgalom irányzatát is, melynek ideálja a nagy tömeg egyező érdekeit lehetőleg megóvó, kommunisztikusan szabályozott, gazdasági és társadalmi rend. Minthogy a proletariátus eszméje szerint ezt a még nem történelmi, tehát csak ideális, jövőbeli gazdasági rendszert képviseli, melyet röviden egyelőre szocialisztikusnak nevezhetünk, ennél fogva megvan a proletárságnak az önálló szociális osztály jellege, még pedig abban az értelemben, amit ennek a szónak adtam.

„A szocializmus és a szociális mozgalom” tehát semmi más, mint a proletariátus érdekeinek megfelelő, jövőbeli, új társadalmi rendnek megvalósítása, – vagy kísérlet ennek megvalósítására.

A szocializmus ezt igyekszik megvalósítani az eszmék, a szociális mozgalom pedig a valóság világában.

Mindaz a „theoretikus” fáradozás, melynek célja, hogy a küzdő proletariátussal törekvésének

célját megismertesse, őt küzdelemre szólítsa, a harcot szervezze és megmutassa az utat, melyen ama célját elérheti: alkotja együttvéve azt, amit modern szocializmusnak nevezünk. És valamennyi praktikus vállalkozás, mely tette igyekszik váltani mindezeket a gondolatokat, képezi együtt azt, amit „modern szociális mozgalomnak” hívunk. Szocializmus és szociális mozgalom tehát csak különböző oldalai egy és ugyanazon jelenségnek s úgy viszonylanak egymáshoz, mint gondolat és tett, mint lélek és test.

A következő fejtegetéseknek az lesz a feladatuk, hogy ezen kettős dolognak fejlődését kezdetétől fogva nyomon kísérjék és ennek a fejlődési folyamatnak szabályszerűségeit, úgynevezett törvényeit kiderítsék. Szenvedély nélkül, el nem fogulva az iránt, amit szemünk előtt lejátszódni látunk. Ahogy a botanikus szemlél egy növényt, az orvos tudós megfigyeli valamely betegség lefolyását, mint „érdekes esetet.”

Feladatunknak ez a szigorú körülhatárolása meg fog bennünket óvni attól, hogy mindenféle haszontalan, mellékes dolgot szőjjünk bele előadásunkba. E munkának ezen új kiadása hasonló az előbbiekhöz abban, hogy csak a fődolgokra szorítkozik. Tehát nem mindent vonunk vizsgálódásunk körébe, ami csak valaha „szocialista elméletek” ré-

vén fölmerült, sőt még korunk valamennyi szocialista elméletét sem. Hanem csak azokat, amelyeknek gyakorlati jelentőségük van, azaz: a melyek azon szociális fejlődési folyamatnál, amit nyomon követünk, bizonyos jelentőséghez jutottak. Rodbertus méltatásához ép oly kevésbé nyulunk, mint Karl Mario, Dühring és sok száz máséhoz.

Ép így nem fogunk vesződni valamennyi gyakorlati természetű törekvéssel sem, amely manapság „szociális” törekvés neve alatt igyekszik megvalósulni. Szememre is vetették, hogy sok ilyen törekvéssel és mozgalommal nagyon exkluzív módon bánok el. Tárgyalnom kellett volna p. o. a földbirtok-reformerek mozgalmát is. Nem. Ezt nem tehettem, ha művemnek egységes programmon fölépített tanulmány-jellegét megóvni akartam. Ép úgy nem terjeszkedhettem ki arra, mint ahogy akár a himlőoltás ellenzőinek, vagy a racionális táplálkozási mód hirdetőinek, a különféle abolicionistáknak, a lakásreformereknek, avagy más reformer-csoportnak törekvéseit sem volt szabad előadásom körébe vonnom. Ellenkezőleg, ide első sorban csak azok a törekvések tartoznak, amelyeknek nyilvánvaló és egyetlen képviselője a proletár osztály. De még ezek sem mind. Hanem csak addig a határvonalig, amíg arra irányulnak, hogy a kapitalista társadalomnak szocialista társadalommá való átváltoztatását elő-

mozdítsák. Egyéb proletármozgalmak, amiknek az a céljuk, hogy a munkásosztály helyzetét a fönnálló társadalmi rendszer keretei között javítsák, csak annyiban vehetők itt figyelembe, amennyiben ama nagy szociális mozgalommal valamikép – akár őket keresztezve, akár őket támogatva – összefüggésben állanak.

Mindez érthetőbbé válik magának az előadásnak folyamán.

ELSŐ RÉSZ.

A SZOCIALIZMUS.

ELSŐ FEJEZET.

A modern szocializmus alapeszméi.

A tizennyolcadik századnak körülbelül közepe óta, ugyanoly mértékben, amint a kapitalista gazdasági rendszer rohamosan fejleszti ki sajátosságait, sarjad föl egy új szociális irodalom, amely a hatalmas átalakulásokat a sugártörés legváltozatosabb színeivel tükrözi vissza. Akkoriban csaknem egyedül uralkodik az az irodalom, amit klasszikus nemzetgazdaságtannak szoktunk nevezni, s amely Quesnay, Adam Smith, Malthus, David Ricardo műveiben éri el legmagasabb tudományos kifejezését. Naiv szemmel tekintette ez a kapitalizmust. Arra törekedett, hogy megmagyarázza lényegét, de ugyanakkor és mindenekelőtt propagandát csináljon a kapitalizmus, mint magasabb gazdasági rendszer érdekében.

Az új irodalmat, mely az uralkodó tanokkal ellentétben fejlődik, közös alapvonásként az antikapitalisztikus irány jellemzi: mint ahogy az uralkodó elmélettel ellentétben lép föl, ép úgy ellentétben áll az uralkodó gazdasági rendszerrel is, melynek amaz uralkodó irodalom volt a védelmezője. Az akkoriban még fejletlen gazdasági gondolkozás állította így csatarendbe az ellenfeleket.

Tarka össze-visszasága a kijelentéseknek és követeléseknek, az arról szóló fejtegetéseknek, hogy mi van és minek kellene lennie: ime, ezzel fejezi ki az új irodalom ellenfél voltát. Minden fejletlen irodalom ezen a rendszertelen módon kezd, mint ahogy a fegyelmezetlen elmék csak lassan tanulják meg, hogy különbséget tegyenek a meglévő és a kívánt dolgok értelmezése között. A serdülő új irodalomban – és ez szintén érthető! – épen a gyakorlati vonás, az a törekvés az uralkodó, hogy új követeléseit s egyéb ideáljait tudományos alapra építse.

Ha tehát ezt az irodalmat egészében akarjuk megvilágítani és különböző árnyalatai szerint akarjuk csoportosítani, legcélszerűbb, ha megkülönböztető jelül a hangoztatott új „követeléseknek” különböző irányait vesszük. E szerint azután két nagy csoportot különböztethetünk meg: a reformatorius és a forradalmi irodalmat; a forradalmi szót itt nem a szokott jelentésében használva, hanem abban az értelemben, amelyet mindjárt jelezni fogok. A reformatorius és a forradalmi vagy revolucionárius-irodalom abban különböznek egymástól, hogy a reformatorius irodalom alapelveiben a kapitalizmus uralkodó gazdasági rendszerét elismeri és ennek a gazdasági rendszernek alapján igyekszik változtatásokra, javításokra. Még pedig úgy, hogy a fennálló gazdasági rendszer keretében javasol kisebb, mellékes, nem lényegbe vágó reformokat, de mindig attól az óhajtástól kisérvé, hogy a szociális rend alapvonalai továbbra is elismertessenek s az emberek változtassák meg gondolkozásukat és érzéseiket. Új szellemet, megtisztulást hirdet, amelyben az ember nemes tulajdonságai: a testvériség, könyörületesség, szelídség juszanak uralomra.

Ez a reformatorius törekvés. – mely a szociális élet

bajait és visszasságait elismeri ugyan, de mégis rendületlenül fenn akarja tartani az uralkodó gazdasági rendszert és ennek keretében orvosolni a bajokat, kiküszöbölni és csökkenteni a fogyatkozásokat, – különböző pontból indulhat ki. Ehhez képest vagy a kereszténység eszméje lehet az új reformatorius irodalom kútfeje, vagy etnikai, vagy pedig filantropikus szempont szabhatja meg az irányát.

A kereszténység eszméjének a szociális világra való alkalmazásából keletkezik az az irodalmi irány, melyet nem épen kifejezőn „keresztény-szocializmus” név alatt szoktunk összefoglalni. A francia Lamennais s az angol Kingsley művei tartoznak ide, amelyeket a biblia szelleme leng át s a tőkésnek és a munkásoknak egyformán hirdetik: Irtsátok ki lelketekből a mammon imádását és töltsétek be szíveiteket az evangélium szellemével; az „új szellemmel”, ahogy ők rendesen mondják. És épen így hangzanak az első „etikai” nemzetgazdáknak. Sismondinak, Thomas Carlyle-nek szavai, akik ha nem is a keresztény, de a „szociális” szellemet szüntelen prédikálják. A lelki világ megváltoztatása a jelszavuk. Végül a harmadik irány, amelyet filantropikusnak nevezek, nem annyira az erkölcsi kötelességekre és vallásra, mint inkább az emberies érzésekre helyezi a fősúlyt. Ehhez az irányhoz csatlakozik korunkban az a sok férfi és nő, akiket a nagy, mindenható emberszeretet lelkesít, hogy ezzel enyhítsék a bajokat, amiket vérző szívvel szemlének és a tapasztalt nyomort ebbe az általános emberszeretethez akarnák mintegy belefojtani. „Szeressétek egymást emberek, mint testvérek!” – ez az alapigéje a prédikációiknak. Mindezeknek az áramlatoknak, – amelyeknek csak forrását jelöltem meg, mert ma is folyton-foly valamennyi, – közös vonásuk az, hogy, mint mondtam, a meglévő szociális rend alapját elvileg fenntart-

ják s ezért nevezem őket reformutoriusoknak. Velük szemben lép föl a másik: a forradalmi irodalom. Forradalmi – revolucionárius – azért, mert a kapitalista gazdasági rendszer alapját elvileg mellőzni, megváltoztatni, átalakítani akarja. Még pedig két különböző irányban haladva akarja ezt: ha szabad két szóval jeleznem – egyfelől: visszafelé és másfelől: előre.

Abban az időben ugyanis, mikor a gazdasági ellentétek kifejlődnek és velük az antikapitalisztikus irodalom új jelenségei felszínre jutnak, elég számottevő módon látunk képviselve egy olyan revolucionárius-antikapitalista irodalmat, a mely a fennálló gazdasági rendszer visszafejlesztését követeli. Ide tartoznak: Ádám Müller és Leopold Haller művei a 19. század első harmadából; ezek az írók az alapokat, amelyeken a modern kapitalista gazdasági rendszer fölépül, oly irányban akarják megváltoztatni, hogy a középkor szétmorzsáló, feudális céhrendszere lépjen a polgári kapitalista gazdasági rend helyébe. Ezek is olyan áramlatok, amelyek mai napig sem enyésztek el végkép, ha mindjárt számos” ágra szakadva sekély vizű erecskék gyanánt folynak is tovább.

E reakcionárius irodalom mellett jelenik meg egy haladó, revolucionárius irodalom: az, amelyik bennünket itt kiváltkép érdekel: a szocialisztikus. Forradalmi ez is, minthogy a fennálló gazdasági rendszer alapjait támadja meg; „haladó”, mert nem valamely korábbi társadalmi rend visszaállítását követeli, hanem újat akar teremteni; szocialisztikus, minthogy ezen követeléseit a bérmunkásság, a proletariátus érdekében támasztja.

Fölmerül már most a kérdés, vajjon a modern szocializmus rengeteg irodalmának termékeinél találhatunk-e családi hasonlatosságképen bizonyos közös jellemvonást?

Szerintem erre a kérdésre igennel kell felelnünk, sőt épen az lenne különös, ha a dolog nem így állana: hiszen jobbra ugyanazokból az elemekből van összeszerkesztve valamennyi szocialisztikus rendszer, vagy legalább is, – mint a bevezetésben mondtuk, – a gyakorlati jelentőségüek, amelyek gyökeret tudtak verni a tömegben, nála hitelre találtak s így irányítókká is váltak a proletár mozgalomban.

Mikor modern szocializmusról beszélünk, mindenekelőtt tudnunk kell azt, hogy a szocializmus mindegyik rendszerében nem csupán csak valamely gazdasági, vagy szociálpolitikai program, hanem jóformán egy egész világnézet van összefoglalva. A szocialista mesterek tanításai a tömegnek mindent hirdetnek, amit azelőtt a papok és tudósok tanítottak. És csak a politikai és gazdasági törekvéseknek ez az összeolvasztása egy metafizikai alapú világnézet és életfölfogás hittételeivel magyarázza meg azt a dogmatikus fanatizmust, azt a sziklaszilárd hitet, amelylyel a szocialista tanok hirdetőinél oly gyakran találkozunk. Mert ott is, ahol a keresztény hit még nem hátrált meg a „fölvilágosodás” szelleme előtt (miként Angliában és Észak-Amerkiában), a szocialisták ennek a keresztény hitnek is fölébe emelik a szocialisztikus. ideált és ennek a javára magyarázzák a Krisztus tanait is. „Krisztus az első szociáldemokrata.”

Úgy találom, hogy annak a világnézetnek, melyet valamennyi szocialista „rendszer” hirdet, vagy amelyik még az egyes tanításokból és követelésekből ott is kicsillámlik, ahol nem esik kifejezetten ilyesmiről szó, egész határozott jellemvonása van. Valamennyinél, újra meg újra, valami gyermekien naiv, „igentmondó” világnézettel találkozunk, s a fennálló társadalmi rendünk bajairól szóló minden pa-

nászükből kicsendül a „boldogság”, az öröm, a szabadság vágyó és hívó szava. S ez így is illik az emberiség egy friss erejű, éppen ébredező osztályához. Amit Weitling *Garantien der Harmonie und Freiheit* című művének mottójául irt: „Szabadok akarunk lenni, mint az ég madarai; gondtalanul, vidám csapatokban és édes harmóniában akarunk vándorolni át az életen, miként ők” – az egész modern szocialisztikus irodalomnak találó vezérigéje lehetne. És amit akkor a szegény, nyomorgó szabólegény fantáziája az élet örömeiről és élvezeteiről megálmodott, hogy azt nyomor és szenvedés közt sínylődő társainak áldásos vigasztalásul leírja: mindaz – épp oly egyszerűen és változatlanul, épp oly durva őseredetiségben – máig ígéret földje maradt az élet kiáltó nyomorúságait és mardosó gondjait hurcoló nagy tömegnek. A legszentebb jog az életnek joga, a boldog élethez, az élet élvezéséhez való jog. *„Le socialisme ... s'appuie sur les droits positifs à la vie et à toutes les jouissances tant- intellectuelles et morales que physiques de la vie. Il aime la vie et il veut en jouir pleinement . . .”* „A szocializmus az élethez és annak minden szellemi, erkölcsi és fizikai élvezetéhez való pozitív jogokon alapszik. Szereti az életet és egész teljességében ki akarja azt élvezni ...” *„il ne dira jamais que la vie de l'humanité doit être un sacrifice ni que la mort soit le plus doux...”* „Sohasem fogja mondani, hogy az emberiség életének áldozatnak kell lennie, sem pedig azt, hogy a halál a legkellemesebb dolog.” Így szól Bakunin, így hirdette elsőben Fourier és így visszhangoztak a mostani szocialisták – Bebel és Jaurès – írásai. A nagy francia agitátor *„de la réalité du monde sensible”* címmel doktori értekezést irt és lelkesülten dicsóít benne minden „érzékeséget”; méltán

mondták róla, hogy „*un hymne de bonheur*”, „a boldogság himnusza”, amelyből az életöröm, a ragyogó optimizmus sugárzik ki. Ezek a szeretett próféták a mindennapi élet sivárságából elvezetik népüket – egyelőre csak képzeletben – a megálmodott öröm, megálmodott boldogság verőfényes egébe, a mennybe, mely itt van a földön és a kapitalista világ tisztító tüzén túl nyílik meg. Mindazt, amit szocialista apostol a hívők tömegének valaha hirdetni tudott, összefoglalják Heine gyönyörű strófái, melyekben megvan a szocialisták minden üdvözítő tanításának mintegy a kvintesszenciája:

„Új dalt, szebb, tisztább éneket
Zengjen ti néktek e lant:
Hadd nyíljék meg a mennyország
Már itt e földön alatt.

Legyen boldogság ideleln,
Már senki túrni nem akar;
Ne élje föl a renyhe has,
Amit teremt a dolgos kar.” stb.*)

A „Kreutzer szonáta” írójának komor intelmei ellenben a pusztában kiáltó szavai. Lehet, hogy azok és a hozzájuk hasonlók talán össze tudják toborozni az elkeseredett és szorongó lelkek egy kis szektáját: ám a proletariátus nagy tömege meg se hallgatja ezeket a tanításokat.

Újra azt mondom: nem is várható ez másként egy ifjú, pezsgő vérű osztálytól, amely a mi világias korunkban ébred ez életre.

Ez a követelés: „hadd nyíljék meg a meny ország már itt e földön alatt”, természetesen különböző formákat ölt-

*) Eredetiben: „Ein neues Lied, ein besseres Lied o Freunde will ich Euch dichten.” stb. kezdettel.

het. Manapság többnyire azt mondják: lehetővé kell tenni, hogy minden ember részesedhessék a kultúra áldásaiban, – vagy ilyenfelét. De az értelme ugyanez.

Heine költeményében azonban már megszólal egy másik gondolat is, amely szintén sajátja a modern szocializmusnak:

„Ne élje föl a renyhe has,
Amit teremt a dolgos kar.”

Azt hiszem, nincs egyetlen szocialisztikus rendszer sem, amely szent buzgósággal ne hirdetné a „munka kultuszát”, amit ezek a sorok jelentenek. Sőt azt mondhatnók, hogy a munka dicsőítése minden szocialisztikus „etikának” éppenséggel a középpontjába van helyezve és a fejtegetések a munka szervezéséről, a munka és hozadéka, a munka és jövedelem, a munka és élvezet viszonyáról valamennyi szocialisztikus elmélet velejét alkotják. A jövő állama a „munka országa” lesz, ahol érvényre jut a legfőbb sarkigazság: „aki nem dolgozik, ne is egyék”. Ebben valamennyi szocialista egyetért.

Ez megint nem lehet másként: ha a nép legalsó rétegei, melyekre az alantas munkának terhe nehezül (és a szocialista erre az egészen alantas, kétkezi munkára gondol főként), álmaikban egy ideális országot teremtenek, akkor az nem lehet a mulatozásra berendezett élet, vagy a szemlélődés országa. Gazdasági munka nélkül nem lehetünk el, – bárha a szocialista gondolkodók azon elmélkedtek és mindig arra törekedtek is, hogy a munka mértékét lehetőleg csökkentsék: így az egyik 3, a másik 2 órai, a harmadik még kevesebb munkaidőt vél elégségesnek a szükséges gazdasági javak termelésére – s minthogy gazdasági munka nélkül

el nem lehetünk, az alul tehát senki ne vonja ki magát, mert különben ez a többieknek, akik dolgoznak, kétszeres megterheltetésével járna, Kivételre pedig minő alapon formálhatna valaki jogot? . . .

És annak belátásából, hogy a közönséges munka szükséges és ez alul senkit sem lehet fölmenteni, szinte önként következik magának a munkának megnevesítése. Minthogy a munka az egyetlen, amit mindenki, még a tömeg legjelentékenyebb tagja is, teljesíteni képes, s mivel a munkában – ha azt tisztán mennyiségileg, mint egy meghatározott időre terjedő munkacselekményt tekintjük – minden egyéni különbség elenyészik: a munka lesz a címere az új és utolsó nemesi rendnek, amely az emberiség történetében szerepet játszhat. Valóban arra, hogy az embereket nivelláljuk s így bizonyos érvényre emeljük azt a tömegbe vesző egyént, aki egyéb semmi, mint része a tömegnek és csupán annyi jelentőséggel bír, hogy segít tömeget alkotni, nincs más mód, minthogy egyszerűen a munkát, magát a munkát, a pusztá izomerőképpességet, tekintet nélkül eredményére, csak mint munkát magasztos dologgá avassa az ember. Csak a halál tehet majd mindnyájunkat olyan egyenlőkké, mint a „munka”, a szocialista állam azonban az élők országa. Tehát a gyakorlati berendezkedés nem ismerhet más ideált, mint egyenlőséget a „munkában”.

Önként érthető továbbá, hogy a jövő államát a tömeg úgy rendezi be, ahogy ő jónak látja. A proletariátusnál körünkben tekintélyre jutott szocialista rendszerek közül egyetlen egy sem hirdet mást, mint a radikális demokrata ideált. Még az általános, egyenlő választó-jogon fölépülő parlamentarizmussal sem érik be, hanem az iniciatíva és referendum intézményét kívánják, mint olyan államjogi for-

mákat, amelyek révén a tömeg legkönnyebben nyilváníthatja akaratát. A parlamentarizmus egy sajátképpen liberális – a radikális polgárság érdekeinek megfelelő – intézmény, amelyet a tökéletes államforma sajátosan proletár-szocialista ideáljai túlszárnyalnak, mint ahogy maga a parlamentarizmus is továbbfejlődés volt a kapitalista társadalmat megelőző társadalomnak megfelelő abszolutizmusból. Ezt tehát szintén megértheti mindenki, aki a proletár érzület lényegével tisztában van. A parlamentarizmusban még mindig jókora arisztokratikus elem rejlik: a hivatásos politikusok, a szakavatottak, az augurok uralma a tömeg fölött. Csak azon az alapon, amely minden közügyben egyenesen a szuverén népnek biztosítja a döntést, épülhet föl olyan radikális demokratizmus, amit a proletariátus természetesen lelkéből lelkezettnek vall. Hiszen minden vágyódása abban összpontosul, hogy végre szubjektum legyen az államban és társadalomban, ahol mindeddig csak objektumnak érezhette magát.

De ha megkérded a szocialistától, hogy ez a megelégedett és igazságos világ miért nem teremtődött meg mind mostanáig a földön, vagy (ha már egyszer megteremtődött) miért enyészett el megint? – azt feleli: mert a társadalom rendje gátolta meg. Ez ismét egyik alapgondolata minden szocialista rendszernek: az emberi nem jóléte és szenvedése lényegében ama külső rend sajátosságától függ, melyben az emberek élnek. Különösen Robert Owen fejezte ki ezt a gondolatot és tette rendszerének középpontjává. A modern milieu-elméletnek tulajdonképpen Owen a megteremtője: művei elé írt vezérigéje így hangzik: „*The Character of Man is formed for him and not by him*” (Az ember jelleme az ő számára, nem általa alakul). Fárasztó

hosszadalmassággal ismétli azután ugyanezt a gondolatot ezerféle formában: az ember egész lényét a környezete alakítja, melyben fölnevekedett: az ember a körülmények befolyásától – *influences of circumstances* – függ. Mint-hogy a körülmények, a környezet telvék hibákkal, azért nem lett még a boldogság és harmónia otthonos a földön. Teremtsetek új rendet, új „milieu”-t, új „circumstance”-t, és csudát fogtok tapasztalni. Ezt a hitet a szociális rend különös jelentőségében Owen szellemi hagyatékából azután minden későbbi szocializmus örökölte és máig is csaknem általánosan hirdeti: a „jó” szociális rendbe vetett hit pedig egy szociális optimizmust tételez föl, amely ama metafizikainak (melyről már szövegtünk) méltó párja.

Végül valamennyi szocialista elmélet összetalálkozik abban is, hogy a mai társadalmi rend hibáit kiváltképpen ama két alapon találják meg, melyeken a fennálló gazdasági rend nyugszik: a nyereségvágytól hajtott szabad versenyben és a tágabb, vagy szűkebb értelemben vett magántulajdonban.

A nyereségvágyat mintegy a pénz testesíti meg, ezért kivált a szocializmus régebbi nyilvánulásainál, minduntalan találkozunk ama vádbeszédekkel, melyek a pénzt és a mammonizmust kárhoztatják. A szegény, magdeburgi szabó hány ilyen gondolatnak adott az ő gyermekien egyszerű nyelvén megragadó kifejezést, amik még ma is a szocialista eszmevilág termékeny magvát képezik: „Ebben az időben – ha majd t. i. az ember a pénz megrontó hatását fölis-merte és minden pénzt eltörölt – a felebaráti szeretet me-gint könyet fog fakasztani az önzők száraz szeméből, a bű-nösnek szívét soha nem ismert erény érzése fogja el és az istentagadók hálaimát rebegnek az éghez. Üdv azoknak,

akik ezt a napot megérik! A világtörténet évkönyveiben nincs ennek párja, mert ez lesz a megismerés (!) és kiengesztelődés napja . . . Mindnyájan le fogják vetkezni az ó-embert és a társadalom mintegy újjá születik . . .”

„Előre testvéreim! A mammont átkozva, várjuk a szabadulás óráját, amely könyeinket üdítő harmatcsöppekké, a földet paradicsommá és az emberiséget egy családdá fogja átváltoztatni . . .” (Weitling: Garantien stb. 57. lap.)

Ebből, vagy más okból épp így a magántulajdonban keresik romlott gazdasági- és társadalmi rendünk nyavalyáinak csiráját és ennél fogva valamennyi szocialista író egyetértően azt a következtetést vonja le, hogy a dolgok jövőendő rendje vagy teljesen mellőzi majd a magántulajdont, vagy legalább annak körét erősen korlátok közé fogja szorítani. Következésképp a korunkban uralkodó magángazdasági szervezet közös gazdasági, vagy szövetkezeti (a magánvállalkozást kizáró) szervezetté fog átalakulni. Ez sem gondolható egyáltalán másképp: ha gazdasági rendszerünk kapitalista élet, amely a mai társadalomnak tulajdonképpen gyűlölt, szolgaságot teremtő (úri) jellegét megadja, meg akarjuk szüntetni, de úgy, hogy emellett a társadalmi termelés nagy arányait mégis főtartsuk (már pedig ennek a kenyeret kérő milliók érdekében, akiket a szocializmus védeni akar, fönnt kell maradnia): akkor nincs más mód, mint magát a tömeget tenni ennek az óriási apparátusnak mozgatójává, azaz a termelést (és esetleg a javak elosztását és a fogyasztást is) a kommunisztikus tulajdon és a kommunisztikus társadalmi szervezet alapján kell szabályozni. Látni fogjuk majd, hogy a szocialista eszmevilág eme kardinális gondolatának miként ad először szabatos kifejezést Karl Marx: homályosan azonban ott

révedez ez már Marxot megelőzőleg is minden szocialista lelkében. Nem önkényesen találta ki egy dus fantáziájú elme, hanem szükségszerűen erre kellett jutnia valamennyi kísérletnek, amely a proletariátus fölszabadulási törekvéseinek elméleti alapot keresett: tehát minden szocialista elméletnek.

Ezen alapvető jelentőségnél fogva, melyet ez a kérdés – a tulajdoni viszonyok szabályozása – valamennyi szocialista rendszerben elfoglal, némelyek a szocializmus (vagy kommunizmus) fogalmát is a tulajdon rendjének specifikus ismertetőjegyei szerint akarták meghatározni; vagyis azt mondták: a szocializmus az a gazdasági rend, amely a javak ezen, vagy azon kategóriájára nézve a magántulajdont nem ismeri el. De ez olyan módszer, amelyet az iskolai könyvek helyesnek tarthatnak a növénygyűjtemények berendezésénél, ám a mi célunknak nem felel meg. Nekünk az eleven élet egy részletével van dolgunk, azt akarjuk vizsgálni, s így a szocializmust élő valóságként kell fölfognunk s történelmi jelentőségében kell megértenünk, mint szellemi kifejezését egy határozott szociális mozgalomnak. Ilyen felfogás mellett pedig a szocializmus egy kérdését – a tulajdon rendjének szabályozását – csak a sok ismertetőjegy egyikéül foghatjuk föl, amelyet, mint a többit is mind, nem valami dogmatikus szeszélyként, hanem egy életalakulat szükségszerű, szerves terméke gyanánt kell megítélnünk.

Így vizsgálva a szocializmust, megmenekedünk attól is, hogy a skatulyázó módszerrel dolgozók példájára abban keressük a különbséget a szocialista rendszerek között, hogy egyik, vagy másik a jövő államában minő formáját hirdeti a tulajdonnak és gazdasági rendnek. Azzal nem

jutunk e nagy szellemi mozgalom igazi velejéhez, ha benne kommunizmust (mely minden javak közös tulajdonát követeli) és kollektivizmust (amely csak a termelőeszközökre terjeszti ki a közös tulajdont) különböztetünk meg. Vagy centralista és föderalista szocializmust. Ezek tulajdonképpen lényegtelen, mellékes dolgok, amik csak a dogmatikus nemzetgazdát érdeklik, ám az életre nézve nincs semmi jelentőségük. Bajos is volna egy-egy rendszert ezek szerint a jegyek szerint mindig pontosan a maga helyére besorozni: kommunista anarchizmus és kommunista szocializmus úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egy tojás a másikhoz.

Nem. Az egyes szocialista rendszereket (melyeknek közös eszmei tartalmát vizsgáltuk az imént és amelyek különböző fajtáit kívánjuk most megismerni) sokkal lényegesebben elválasztja egymástól az a különböző szellem, amely bennök uralkodik. Vagyis: a tények folyamának történelmileg változó megítélése, a szocialista ideálok változó történetfilozófiai alapja. Ez pedig a legszorosabb összefüggésben van az egyes korszakokban általánosan uralkodó filozófia főirányával. Más szavakkal: a szocialista theorétikusok lényegileg egyetértettek a fennálló rend kritikájában, valamint abban is, hogy mikre kell törekedni. De eltértek egymástól az útra és módra nézve, amelyeken eszményeiket megvalósíthatóknak hitték. Ha a modern szocializmus rendszereit ebből a szempontból vizsgáljuk, a következő csoportok állnak elő: 1. a naiv, racionális, utópista szocializmus; 2. a történelmi, realista szocializmus, amely ismét két korszakra különül: dogmatikusra és kritikaira. A következőkben a szocialista rendszereket különböző természetük szerint ebben a sorrendben fogjuk tárgyalni.

MÁSODIK FEJEZET.

A racionális szocializmus.

I. A régebbi, úgynevezett „utópista” szocializmus.

Mindaz a sok szocialista-rendszer, mely a 18. század alkonyától a 19. évszáz közepéig keletkezett, oly erős családi hasonlatosságot mutat, hogy az ember egyszeriben hajlandó őket igen közeli rokonoknak, egy anya gyermekeinek tartani. Valóban azok is. Az anya, akitől valamennyien születtek, az előző század társadalmi-bölcselete. Tőle nyertek életet Godwin és Owen rendszerei Angliában, Fourier-é és Cabet-é (részben még Proudhoné is) Franciaországban, Weitlingó Németországban. A modern szocializmus mindezen korábbi rendszereinek közös szellemi eredetét és ebből következő szellemi rokonságát megpróbálom néhány adattal kimutatni.

Az 1840-és évekig, akik csak szocialisztikus módon gondolkodtak, ugyanazon metafizikai alapról indultak ki: az Isten (vagy a természet) jóságában való hitből. Isten jó és mivelhogy a világot Isten teremtette, a világ is jó. Mert képzelenség lenne föltenni azt, hogy a jóságos Isten nem olyan világot teremtett volna, amelyben a harmónia és jóság uralkodik. Az emberi társadalom; pedig a világnak egy része:

benne is csak ugyanazok a törvények uralkodhatnak, mint a világmindenség egyéb részeiben. Az Istennek tehát nem lehetett más célja, mint hogy az emberi társadalom is a harmónia és békesség s így az emberi boldogság világa legyen. Az ember is természettől fogva jó, *homo homini amicus* s így „sociabilis”; elérheti a tökéletesedés minden fokát, tehát „perfectibilis” (fejlődésre képes). így olvassuk: „*As God or Nature has made all the qualities of humanity, they must be good and of necessity such as they are.*” (Owen.) „Mint hogy az emberi nem minden tulajdonságát Isten vagy a természet teremtette, ennél fogva jóknak kell azoknak lenniök és szükségszerűleg olyanoknak, aminők.” „*Pourquoi désespérer de la sagesse de Dieu avant d'avoir étudié ses vues? .... Pré-tendre que tel degré de perfection n'est pas fait pour les hommes, c'est accuser Dieu de méchanceté . . . Si l'industrie n'était destinée qu'à produire ces scandaleux résultats, Dieu ne l'aurait pas créée.*” (Fourier.) „Mért kételkedjünk az Isten bölcsességében, mielőtt szándékait ki nemi tapasztaltuk. Azt állítani, hogy a tökéletességnek ilyen magas fokát (minőt Fourier ígéretet) az ember el nem érheti, annyit jelent, mint rossz szándékkal vádolni az Istent . . . Ha az ipari fejlődés csak ezeket a botrányos eredményeket tudná elérni (amelyeket láttunk), az Isten sohasem teremtette volna” .....

est impossible d'admettre que la destinée de l'homme soit d'être malheureux sur la Terre et quand on considère qu'il est essentiellement sociable, par conséquent sympathique et affectueux, il n'est pas plus possible d'admettre qu'il soit naturellement méchant)” (Cabet.) „. . . lehetetlen föltenni, hogy az embereknek a boldogtalanság legyen rendeltetésük a földön és ha meggondoljuk, hogy az ember alapjában szociális lény és így telve van rokonérzésekkel és lelki vonzal-

makkal, lehetetlen föltenni azt is, hogy természettől fogva lenne rossz.” És Weitling felsóhajt: „Minő áldott boldogság lehetett az, amit az ember, az Isten és természet szerelmének e gyermeke, a teremtés őskorában e gyönyörűséges földi paradicsomban élvezett!”

Igen ám, csakhogy éppen a szocialista gondolkodók azok, akik csupán nyomort és szenvedést, vizályt és harcot látnak ezen a világon: a modern kultúrának mindenütt „gyalázatos eredményei” mutatkoznak: *troubles et désordres, vices et crimes, guerres et révolutions, supplices et massacres, catastrophes et calamités*. (Cabet.) Hogy lehet ez? Azt felelik rá: a balga emberek durva kezekkel nyúltak bele a társadalomnak abba a remek mechanizmusába, aminőnek az Isten megteremtette, úgy hogy ma már nem működik az helyesen. Vagyis: mindenféle mesterséges intézményekkel (minő a magántulajdon és hasonlók) a társadalmi élet természetes harmóniáját (és C7zel természetesen az egyes emberek boldogságát is) elrontották.

„*The present imaginary notions . . . are in direct opposition to all these unerring and unchanging laws of nature; and hence the irrationality and insanity of the present state of the human race*” (Owen). „A mai képzelt ismeretek, (amelyeket a társadalmi rendről alkotunk) egyenes ellentétben állanak a csálhatatlan és megmásíthatatlan természeti törvényekkel és ebből ered az emberiség jelen és múlt állapotának észszerűtlensége és beteg állapota.” „*Si ces vices et ses malheurs ne sont pas l'effet de la volonté de la Nature, il faut donc en chercher la cause ailleurs. Cette cause n'est elle pas dans la mauvaise organisation de la Société?*” (Cabet), „ha ezek a bűnök és bajok nem a természet akaratából származnak, úgy valahol másutt kell keresnünk okukat.

Nem a társadalom hibás berendezésében találjuk-e ezt az okot?”

Két társadalmi rend van tehát: egy „természetes”, az „*ordre naturel*”, „*the rational state of man's existence based on the unerring and unchanging laws of nature*” (Owen) (az emberi élet racionális állapota, mely a természet csalha-
tatlan és megmásíthatatlan törvényein alapul”) és egy mes-
terségesen alkotott, tehát természetellenes, az „*ordre positif*”,
amely a történelmi egész folyamán jelentkezett és jelentkezik
ma is. Tehát mindenkinek, aki csak az emberiség javát szívé-
n viseli, arra kell törekednie, hogy a „természetes rend” vissza-
állíttassék jogaiba. Ehhez azonban mindenekelőtt arra van
szükség, hogy kiderítsük az okokat, amelyek miatt a termé-
szetes rend mindeddig meg nem valósulhatott. Ezeket az
okokat az emberek tökéletlen belátásában találjuk meg. Nem
a bűn űzte ki az embert a paradicsomból, vagy zárta be előtte
a paradicsom kapuját, hanem a tévedés: vétlen tévedés. „*Ali
governments, laws, institutions and customs, among all na-
tions hare emanated from the scmm fundamental error . . .
are false and whatever is false, is permanently injourious to
man*” (Owen). „Valamennyi kormányzati rendszer, törvény,
intézmény és szokás minden népnél ugyanabból az alaptéve-
désből indul ki; mind hamis és ami hamis, az embernek
mindenkor káros.”

Tehát – ez az önként kínálkozó végkövetkeztetés – az
igazságot kell keresnünk. „*Truth, which has been hitherto
violently opposed by wild imaginations, can only serve man
in his onward progress*” (Owen). „Csak az igazság, amely-
nek eddig az ádáz- elvakultság a legerőszakosabban ellene
szegült, vezetheti az emberiséget tovább a haladás útján.”
Ezzel eljutottunk minden racionális bölcsélet alapgondolata-

hoz. *A legjobb szociális rend, amelyben az emberiség elérheti a boldogságot és tökéletességei: a megismerés, a tudás problémája.* Csak az kell hozzá, hogy felfedezzük a természeti törvényeket, amelyekben a „természetes rend” alapul. Ha egyszer fölfedeztük, akkor misem áll többé útjában annak, hogy a harmónia és: boldogság uralma, megkezdődhessék a földön. Értelmünk vezet el erre az ismeretre és ez által új, szebb életet teremt: „*n'est ce pas la nature qui a donné à tous les hommes . . . l'intelligence et la Raison pour organiser le bonheur, la société et l'égalité?*” (Cabet.) „Nem adott-e a természet minden embernek értelmi erőt és ész, hogy a boldogságot, a társadalmat és egyenlőséget „szervezzük?” A dolgok következő rendje épp oly „észszerű” – *the rational state of man's existence*” (Owen); *the great instrument of justice: reason*” (Godwin) – mint „természetes”: az értelem vezérli az embert a természetes állapotra vissza: *la société va rentrer dans la sincérité de sa nature*” (Proudhon), „a társadalom visszatér természetes, őszinte állapotába.”

Most már felfoghatjuk, hogy az ész és tudás mily végtelen nagybecsülésének kellett élni azokban a nemzedékekben. Az ész kultusza a francia forradalomban ugyanezekből a forrásokból ered, amelyeket itt a racionalis szocialisták elméleteiben buzogni látunk. A tudósok, az isteni bölcsesség ígéinek hirdetői olybá, tűnnek föl előttük, mint a mindenható ész istennőjének papjai, akiket szinte a szentek tiszteletével szeretnének övezni és rájuk akarnák bízni, ha lehetséges, a társadalom egész vezetését. Weitling következetesen kiépítette azokat az eszméket, amelyekkel minden racionalistánál találkozzunk. Eredményei oly sajátságosak, hogy valóban érdemes őket közelebbről megismernünk. Főművében (*Garantien der Harmonie und Freiheit*) a következőket mondja e kérdésről:

„Elsőben fölállítottam magamnak az egész művelt világ előtt kétségtelen alaptételt, hogy a filozófiának kell uralkodni. Azután megvilágítottam a filozófia fogalmát és azt találtam, hogy minden tudomány foglalatát értjük alatta ... . Hogy lehetséges már most a társadalmi rend kormányzásának vezetését a tudomány számára biztosítanunk?” Weitling azt feleli erre: pályázatokat kell hirdetni. „A beérkezett műveket az akadémiák tagjai bírálják meg és a legjobb mű (még pedig névtelen!) szerzőjére kell rábízni a kormányzásnak azt az ágát, amelyben lángelméjével a társadalomnak legtöbbet használhat ...” „A társadalom kormányzását a következőleg tervezem: A társadalom fője a legkiválóbb filozófusokból alakított Trio, vagy a hármak tanácsa, amelyet az orvostudományban, a fizikában és mechanikában legkitűnőbb lángeszű tudósok alkotnak.” „Senkinek sem szabad uralkodni a szó mai értelmében, ha azt akarjuk, hogy a bölcsesség uralkodjék.” Ama (minden nyomorúság ellenére is) derűsen álmodozó kor legtöbb szocialista írójánál megtaláljuk az ilyenféle gondolatokat. Sarkalatos tétel gyanánt hirdették, hogy a szociális praxist a szociális tudománynak kell vezérelni és irányítani és e kettőnek együttesen kell működni. „*La science sociale est l'accord de la raison et de la pratique sociales*” (Proudhon). „A szociális tudomány az értelemnek a szociális gyakorlattal való egybehangzása.”

Abban a korban csakugyan elég ok is volt arra, hogy oly sokat tartsanak az észről és tudományról. Ebben az időben fedezik föl az emberi társadalmon a teremtő vagy a teremtmény akaratóból uralkodó törvényeket, amelyeket azonban a korábbi nemzedékek elvakultságukban nem tudtak fölismerni. A hajnal hasad, fölkel a megismerés napja, ezt hirdeti ujjongva ama kor minden beszéde és írása. „*These dark clouds*

of mental night are breaking in all directions” (Owen). „A szellem éjszakájának sötét fellegei mindenfelé szétszakadoznak.” „*It is now only . . . that man has discovered the cause of his past imperfect, crude and miserable existence*” (Owen). „Csak most ismerte föl az ember eddigi tökéletlen, keserves és nyomorult helyzetének okait.” „. . . *les sociétés supérieurs à la civilisation, dont le mécanisme est enfin découvert*” (Fourier). „. . . a magasabb fokú társadalmak, amelyek mechanizmusa végre föl van fedezve.” „*L'intelligence de la nouvelle loi a été donnée a quelques uns de nous dans sa plénitude*” (Proudhon). „Az új törvényt. néhányan közülünk egész teljességében megértették.”

Mellesleg megjegyezhetjük: egy emberöltővel azelőtt meg éles elmék azt fedezték föl, hogy éppen a szabad versenyre és magántulajdonra alapított kapitalista rendszer a dolgok „természetes rendje”. Az úgynevezett fiziokratáiskola ezt a hitvallást hirdette. Oly nemzetgazdasági írók, minők az idősb Mirabeau, Dupont de Nemours, Quesnay. Turgot, kétségtelennek tartották, hogy ők már fölfedezték az emberi társadalom természeti törvényeit és ezek a törvények éppen a szabad verseny rendszerében érvényesülnek. Tehát maga a fölfedezés még nem volt valami új dolog. A későbbi írókat ama fiziokratáktól csak a fölfedezés tartalma választotta el, hogy tudniillik hamis az a tanítás, mintha a kapitalizmus volna az „*ordre naturel*”,- sőt ellenkezőleg csak egy új, ezután teremendő rend fogja Isten akaratára szerint megvalósítani az észszerűség országát a földön. Csak ezzel a hitvallással lettek, szocialistákká azok a racionalisták, akiknek elveit az imént megismertük. Mert az az új rend foglalja majd magában – erre nézve valamennyien egyetértettek – a szocialista társadalomnak azo-

kat az alapelemeit, amelyeket az előző fejezetben vázol-
tam ... Az „új rend”, tehát az egyetlen „természetes rend”
részleteire nézve nagyon eltértek a vélemények és ez nagy
bosszúságot is okozott az „igazság” fölfedezőinek, akik
ugyancsak heves kifakadásokkal illetik a másik igazság
hirdetőit. Fourier megvetéssel szól a „morális izetlenkedé-
sekről” (*ces fadeurs morales*), amelyeket Owen szektája
igyekezett kelendővé tenni. Weitling viszont Fourier ellen
menydörög: „Átkozott ostobaság! amitől az ördög nem en-
gedi megszabadulni fourieristáinkat . . . Amíg ragaszkod-
tok hozzá, semmi közünk egymáshoz.”

Mindenikük a maga esze járása szerint alkotta meg a
„természetes” rendet, ami ennél fogva nem is volt egyéb,
mint egyéniségük visszasugárzása. Oly teremtő művészi-
eteknél, minő Fourier, az emberiség egyik legpompásabb
költeményévé lett, viszont valóságos protestáns nevelési
rendszert csinált belőle az Owen-fajtájú nyárspolgáris
angol.

De ezt csak mellékesen akartuk megjegyezni. Nem
tartozik a dolog lényegéhez, nem érinti a tanok szellemét,
mi pedig csak ezt kutatjuk. Ám lényeges jelentőségű és a
szocialista elméletnek a valóság világában való alkalmazá-
sánál döntő fontosságú, hogy a racionális szocializmus a
társadalom és történelem (ha ugyan ezt a szót ebben az
eszmekörben egyáltalán használni lehet) lényegéről vallott
felfogásából minő „taktikát” állapít meg, vagyis minő úton-
módon véli, hogy eszméit megvalósíthatja. Erről így gon-
dolkodik: Minthogy a társadalom újjáteremtése a tudás, a
megismerés problémája, s miután az igazságot már fölfedez-
tük, a társadalom természetes föltételeit kiderítettük, ebből
mindenekelőtt, – ha ugyan nem egyedül, – az következik,

hogy az üdvözítő új tanokat hirdessük, az igazságot megismertessük, a „fölvilágosodást” terjesztjük. Minthogy az új eszmék megvalósítása az embereknek a legnagyobb boldogságot és tökéletességet biztosítja, az ujjíteremtést elvégeztük abban a pillanatban, amikor az emberek kellő mennyisége a fölfedezett igazságot megértette. Mert föl nem tehető, hogy vonakodhassak valaki a meglevő társadalmi állapotért cserébe az újat elfogadni, ha kellőképp fölvilágosították.

„A szükséges teljes átalakulást aligha lehet tenni tekinteni. Inkább általános felvilágosodás az. Az emberek átérzik helyzetüket és a láncok eltűnnek, mint valami nehéz álom. Ha üt a döntés órája, nem kell kardot rántanunk, akár egy ujjúkat se mozdítsuk. Az ellenség sokkal gyengébb lesz, semhogy az emberiség általános érzésének ellene szegülhessen.” (Godwin.) Mivel a mai „irrationalis” állapotban minden ember szenved, természetes, hogy minden ember szívesen változtatja meg. Azért mindenkivel meg kell ismertetni e tanokat, a propagandát nemcsak az elnyomottak és szegények osztályára, hanem mindannyira ki kell terjeszteni, sőt különösen a hatalmasokra és gazdagokra kell irányítani. Mert ha ezeket az új igazságnak megnyertük, annak megvalósítása még gyorsabban mehet végbe. *„Ne sont ce pas les riches surtout qu'il faut convertir? Sans doute et c'est même par eux qu'il serait le plus utile de commencer parce que les riches et les savants ont bien plus d'influence pour convertir d'aidres riches et les pauvres eux mêmes . . . Mais peut on espérer que les riches se convertiront? Et comment en douter? Est-ce qu'il n'y a pas de riches éclairés, justes, généreux?”* (Cabet.) „Nem a gazdagokat kell-e elsősorban megtérítenünk? Kétségkívül, sőt hasznosabb lesz rajtuk kezdeni, minthogy a gazdagoknak és művelteknek sokkal több a, befolyásuk más gazdagok, sőt

a szegények megtérítésére. De remélhetjük-e, hogy a gazdagokat meg lehet téríteni? Miért ne? Nincsenek-e fölvilágosodott, igazságos, nemeslelkű gazdag emberek?” Éppen ilyen elméleteket találunk mindenütt a régebbi szocialistáknál. Szándékosan idéztem épen Cabet-t, mivel ő ama régebbi nemzedék utolsói közül való. De még Weitling is a „Biztosítékok” (1842) befejezését „földi hatalmasokhoz” intézi: „Ti földi hatalmasok' kezetekben az eszköz, hogy dicsőségetekkel egy Nagy Sándor, egy Napóleon emlékét elhomályosítsátok. Kezetekben az eszköz, hogy a társadalom bajait nektek is, nekünk is” – itt van már egy hang a mélységből! – „kellemes módon kiírtátok. Ha magunknak kell egyedül durva eszközeinkkel vállalni ezt a munkát, akkor nekünk is, nektek is nehéz lesz és fájdalmas az elvégzése. Gondoljátok meg és válaszszatok!”

Itt már egy türelmét vesztő hangulat szólal meg. Mintegy az utolsó intelem, a végső kísérlet a meggyőzésre, mielőtt a dolgok új felfogása indul meg. A propaganda eszközeiül a beszéd és írás minden formáját kell használni: „*A l'oeuvre donc, à l'oeuvre vous tous, riches et pauvres, qui vous trouvez convertis à la Communauté! Oïscidez, prêchez, couvertissez, propagez! Recueillez toutes les opinions et toutes les preuves qui peuvent faciliter la conversion des autres . . . Du prosélytisme seulement et toujours du prosélytisme, jusqu'à ce que la masse adopte le principe de la Communauté!*” (Cabet.) „Rajta tehát, munkára, munkára mindnyájan, ti gazdagok és szegények, akik a Communauté-nak (ez az általa fölfedezett „megoldás”) hívei vagytok! Vitatkozzatok, prédikáljatok, térítsetek, propagáljatok! Szedjete össze minden véleményt, minden bizonyítékot, amik másoknak megtérítését megkönnyíthetik. Csak térítés és mindig térítés, valamíg a nagy tömeg a Communauté elvét befogadja.”

Cabet maga elveti a kísérletezést. A régebbi szocializmus legtöbb képviselője azonban különösen nagy propagandisztikus erőt lát éppen a kísérletezésben: a példa hatalma még a legbárgyúbbakat is meggyőzheti, hogy a hirdetett ideálok megvalósíthatók. Ezért egyik jellemző vonása ama régebbi szocialista irányzatoknak, hogy községeket próbálnak létesíteni kommunisztikus alapon. Kivált Észak-Amerikát látják e kísérletezésre alkalmas talajnak s több százra rúg száma a fourieri, oweni, cabeti irányzatok „communities”-einek, melyek az új világ földjén alakultak, hogy azután rendszerint mihamar eltűnjenek.

Ilyen elvi és tisztán „proselytikus” álláspontból szinte önként következik, hogy elutasítottak mindenféle olyan erőszakos eszközt, mely kényszert használna az új rend elfogadására. *„Let us anxiously refrain from violence: force is not conviction and is extremely unworthy of the cause of justice.”* (Godwin.) „Gondosan óvakodjunk az erőszak alkalmazásától: a kényszerítés nem meggyőzés és a legméltatlanabb lenne az igazság ügyéhez.” „Ne adjunk szívünkben helyet a megvetés, elkeseredés, harag vagy boszúvágy érzéseinek. Az igazság ügye az emberiesség ügye. Akik képviselik, kell, hogy jóakarattal legyenek eltelve. Szeretnünk kell ezt az ügyet, mert az emberiség általános boldogságához vezet. Szeretnünk kell, mert egyetlen ember sincs, aki a dolgok természetes, nyugodt fejlődése mellett boldogabb ne lenne, ha a mi ügyünk diadalra jut.”

Sőt ez a racionális szocializmus ellensége minden politikának. Mindig ugyanez a gondolat lebeg előtte: aminek a tökéletességéről fölvilágosítással, legfeljebb példával kell meggyőzni az embereket, hogy volna szabad azt harccal kicsikarni? Azért a racionális szocializmus kevés rokonszenvet

érett az iránt, amit szakszervezeti munkásmozgalomnak hívunk. Robert Owen ugyan Angliában *trade union-okat* alapított, de azok feladatát végelemzésben csak az ő eszméinek propagálásában, nem a tőkésök elleni harcban látta.

A régebbi szocializmus megjelölésére szándékosan használok új műszót, amikor racionalista szocializmusnak nevezem, meri úgy vélem, hogy ezzel a névvel éppen a szellemi jelölöm meg ennek az iránynak és mellékes dolgok helyett a lényegre irányítom a figyelmet. Meg kell még jegyezni, hogy forgalomban van egy más elnevezés, amit korábban magam is használtam. „Utópistáknak” nevezik e régebbi szocialistákat. Nem mondom, hogy ez a név helytelen, de úgy érzem, hogy e szocialisták tanainak nem pozitív részére, hanem inkább a negatívra vonatkozik és ezért mellőztem eddig ezt az elnevezést. De most mégis; rátérek, hogy néhány szóval kidomborítsam, miben áll voltaképpen ezeknek az elméleteknek utópikus jellege; a főntebbiek alapján könnyen megérthetjük, hogy az egyetemes álláspontjuknak szükségszerű velejárója. Ezek a régebbi szocialisták azért „utópisták” mind, *mert a szociális élet valódi rugóit nem ismerik.*

Láttuk, milyen föltétlenül uralkodik tanaikon a fölvilágosításba, a jó felismerésének erejébe vetett hit: ebben jelentkezik főképpen az utópizmus: mert ők működő és mozgató erőnek tartanak olyan tényezőket, melyek nem a reális világ, legkevésbé pedig a szociális élet alkotó elemei. És kettős hibát követnek el ezzel a hittel: egyrészt helytelenül fogják föl a jelent és múltat, másrészt csalódnak a jövő föltételeire nézve. Helytelenül fogják föl a jelent és múltat, amikor azt hiszik, hogy a dolgok mostani rendje semmi más, csak tévedés és az emberek csak azért maradnak jelenlegi helyzetükben s a nyomor csak azért uralkodik a földön, mert eddig még

nem tudták, hogyan kell a társadalmi rendet jobbá tenni. A jóhiszemű utópisták elfelejtik azt, hogy minden társadalomnak vannak részei, amelyek a *stains quo*-val általában megvannak elégedve és nem akarnak semmiféle változást, így tehát ezeknek a meglevő rend föntartása érdekükben van, Elfelejtik továbbá, hogy bizonyos társadalmi állapot azért uralkodik, mert ugyanazoknak az embereknek, akiknek érdeke hozzá fűződik, megvan a hatalmuk is, hogy azt föntartsák; elfelejtik, hogy minden szociális rend nem más, mint mindenkori kifejezése a hatalom elosztódásának a társadalom egyes osztályai között. Az ellenséges erőknek végtelen kevésre becsülése kell tehát ahhoz a hithez, hogy a hatalom birtokosait prédikációkkal és ígéretekkel rá lehet bírni, hogy helyzetüket feladják!

De amily kevésre becsülik az utópisták az ellenség hatalmát, épp oly sokra becsülik a saját erejüket, a saját képességüket és ezzel válnak utópistákká a jövő dolgaira nézve. Az a makacs hit lelkesíti őket, hogy csak hozzá kell látni, csak bátran el kell határozni és a jövő országa egyszerre valóra válik. Túlságos sokat tesznek föl az emberek cselekvőképességéről, akiknek az új társadalmat meg kell alkotniok. Elfelejtik vagy nem, tudják, hogy az embereknek és dolgoknak előbb lassú átalakulási folyamaton kell átmenniök, hogy az új társadalmi rendet lehetővé tegyék. Nem látják be, hogy a társadalmi átalakulás nem az ész problémája, hanem a karakteré.

Ne is szóljunk azokról a fantasztikus dolgokról, melyekre a jövő festegetése közben képzeletük alkalomadtán elragadja őket. Hiszen Fourier odáig ment, hogy látja képzeletben, amikor majd a föld szelíd anti-oroszlánok hazája lesz, az óceán sós vize édes limonádévá változik, az

emberek pedig három méter magasra nőnek. Godwin még ezzel sem érte be, hanem a testi halhatatlanságot is megígérte az embereknek. Ezek elvégre ártatlan játszadozások, amikkel minden dús fantáziájú elme szabadjára elmulatozhat. Nem kell olyan komolyan venni, mint többnyire szokták. De határozottan semmisek az emberek és történetük felfogása körül tanúsított alapos tévedéseik, amikről az imént szóltam. Teljes világossággal ki fognak tűnni ezek, ha a következőkben megismerkedünk majd az új szociális tanokkal, a történelmi vagy realista szocializmus tanításával, amelyek szívtak ugyan táplálékot a régebbi teoriákból, de mégis ezekkel tudatos ellentétben fejlődtek ki.

Mielőtt azonban ennek a fejtegetésére áttérnék, pár szóval arra akarok még utalni, hogy ama régebbi racionalista szocializmus manapság sem tűnt el teljesen. Nemcsak a régi racionalizmus és utópizmus amaz egyes alkotó elemeit értem, amelyekkel a modern szocializmus, főként a marxizmus, alapjából másként fölépített tanításában itt-ott találkozunk – ezekről majd szólok, ha előbb ez új szocializmus alapvonalait kimutattam – hanem igenis ama theoretikusokra célozok, akiknek egész gondolkodása és érzése még ma is általában a racionalista, tehát utópista talajon mozog. Legelső sorban azokra, akiket – elég szerencsétlenül – *anarchisták* neve alatt szokás összefoglalni.

II. Az anarchizmus.

Aligha járunk el helytelenül, ha úgy tekintjük az anarchista elméleteket, mint a 18. század racionalista filozófiájának törvényes örököseit, akik természetesen a 19.

század szellemi vagyonából több irányban kibővítették eszmekészletüket. De törzsvagyonuk mégis csak a racionalista gondolkodóktól származik, különösen a nagy „utópistáktól”, Godwintól és Fouriertől. Már egy futópillantás napjaink anarchista irodalmára meggyőzhet erről bennünket.

Megtaláljuk benne mindjárt és legelső tekintetre azt, hogy szintén hisznek a társadalom „természetes” rendjében, mely minden „pozitív” rend mögött rejtetik, hisznek a szociális természettörvényekben, amiket föl kell fedoznünk, hogy ezen „*des lois générales de l'économie sociale découvertes ou qui sont à découvrir par la science*” (Bakunin), „a szociális ökonómiának már fölfedezett, vagy a tudomány által még fölfedezendő törvényei” útján a társadalmi harmónia – vagyis az az „*ordre naturel*” – megvalósítható legyen: „*si la société était établie sur des bases naturelles, l'intérêt social et l'intérêt individuel ne devraient jamais se heurter*” (Jean Grave). „Ha a társadalom a maga természetes alapján volna berendezve, a közös érdek és az egyén érdeke sohasem kerülhetne egymással ellenmondásba.” „*L'harmonie . . . surgira spontanément de la solidarité des intérêts, lorsque tous les hommes feront une setde et même famille.*” (Krapotkin.) „Önként fog kialakulni a harmónia az érdekek szolidaritásából, ha minden ember egy és ugyanazon család tagja lesz.” Ahhoz szerintük kétség sem fér, hogy az emberiség, ha egyszer viszonyai természetes alapon – „*sur ce principe si sublime et si simple*” (Krapotkin) tudniillik az egymás támogatásán – nyugszanak, nem is sejtett tökéletességre és teljes boldogságra fog eljutni: „*cette simple affirmation . . . ouvre d'un seul coup tout un horizon immense de perfectibilité, d'amélioration de la race humaine*” (Krapotkin), „ez az egyszerű állítás . . . egy csa-

pással mérhetetlen horizontját nyitja meg az emberiség tökéletesedésének és javulásának”. Még a munka is, – épp ahogy Fourier jósolta – „kellemes szórakozás”, „gimnasztikai gyakorlat” lesz (Jean Grave).

Ha manapság a harmóniának és boldogságnak éppen a visszája uralkodik a világon, ezt minden eddigi társadalom hibás berendezése okozta, tanítják az anarchisták is. Sőt éppen ezt a gondolatot ragadták meg és fejtették tovább különös szeretettel. A „hibás” rend, az *ordre positif* szerintők az államban ölt testet: „*l'Etat c'est le mal*” (Bakunin), „Az állam a rákfene”. Mert az állam mesterséges valami, emberi csinálmány, amely az ember és ember közötti természetes viszony kifejlődését meggátolja. Az „állam nélküli társadalom”, ahol már nem a pozitív kényszerzőtvények, hanem a kölcsönös vonzalom – Fourier szerint az *attraction des passions* – uralkodnak, az a természetes állapot, az *ordre naturel*: „*La société . . . ne s'impose pas formellement, officiellement, autoritairement . . . elle s'impose naturellement*” (Bakunin), „A társadalom nem formális, hivatalos, erőszakos módon tukmálja föl magát az emberekre, hanem természetes módon kínálkozik nekik.” „*Les lois sociologiques ne doivent pas être une régie imposée, elles doivent par leur enseignement et non la coercion se borner à nous indiquer le milieu le plus favorable où l'individu pourra évoluer dans la plénitude de son être*” (Jean Grave) „A szociologikus törvényeknek nincs szükségük kényszer alkalmazására. Az oktatással, nem pedig a kényszerítéssel arra kell szorítkozniok, hogy megmutassák nekünk a legkedvezőbb környezetet, amelyben az ember teljes egyéniségét kifejtheti.”

Ebből az alapfelfogásból az anarchistáknak is arra a

logikai eredményre kellett jutniok, hogy az új rend voltaképpen az ismeret problémája. Csakugyan náluk is megtaláljuk ugyanazt a nagyrabecsülését a tudásnak, ugyanazt a magasztalását az észnek, mely arra van hivatva, hogy felvilágosítson bennünket és meghatározza viszonyainkat.

Ezt szólaltatja meg Henry Mackay „*Die Anarchisten*” című könyvében, amikor e sorokkal kíséri hősét a konfliktus megoldásánál: „Először pillantotta meg a kelő új nap hajnalsugarát. Tévedéssel, ábránddal teljes hosszú éjszaka után fényes reggelre virradt. Feljött a megismerés napja és egyre magasabbra szállt. Sok ezer esztendőnek kellett elmúlni, amíg az anarchia eszméje megszülethetett . . . Most megtalálták az igazságot!” Péter Krapotkin pedig „*Petit catéchisme*”-jében erre a kérdésre: „mi volt mostanáig a forradalom legnagyobb cselekedete?” – azt feleli: „A konvent 1793 május 10-iki határozata, mely az ész kultuszát fölállította.”

Az anarchisták hódolatát a tudomány iránt még fokozta az a diadal, amelyet a század közepe táján a természettudományok arattak. – Gondolkodásukra lényeges befolyással volt a múlt század természettudományi „megismerésre” támaszkodó „filozófiai” materializmusa.

Végül az „anarchistáknak” és velük rokon lelkeknek közös vonása a régebbi racionális szocializmussal, hogy egyformán tisztelik a propaganda erejét. Ugyanazon okból ni int amazok: minthogy lényegében előttük is az a feladat, hogy a világboldogító igazság elterjedjen. Ők is legelső sorban ugyanazon propagáló eszközöket akarják használni, mint a régebbiek. Szóval írással és példával igyekeznek hatni a tömegre. „Az anarchisták . . . teljes erejüket ta-

naik, különösen gazdasági elveik terjesztésére szentelik.” (Tucker.) Orgánumaik a nyilvános beszéd és a sajtó.

De ezen kívül példával is kell — úgy vélik — törekedni a felvilágosításra. „Ha egy nagy városban, hol ellentétben bővelkedő kultúránk sokféle jellege és törekvései meglehetősen kifejezésre jutnak, elegendő számú, különböző foglalkozású, komoly és tudatos anarchista összeállana s ezek a javak termelését és elosztását a haszonban való részesedési jog alapján rendeznék be, ha alapítanának egy bankot, mely üzemük folytatására kamatmentes pénzzel látná el őket s ők viszont folyton szaporodó tőkéjüket új vállalatokba fektetnék, amelyekben minden résztvevő tag meggyőződhetnék ennek a rendszernek hasznos voltáról, — mi lenne az eredmény? Nos tehát a lakosság minden rétege, az értelmesek és ostobák, jók, gonoszok és kételkedők figyelme reájuk terelődne, egyre többen állanának közük és pár év múlva mindenki a maga 'munkája gyümölcsét aratná, senki sem élhetne renyhén a kamatokból és az egész város, mint egy nagy méhkas, az anarchista munkások, szabad és megelégedett emberek otthonává lenne.” (Tucker.) Régi dal! Nap-nap után éneklük máig is különböző hangnemben. És mindig arról szól e nóta, hogy végre megtalálták a beteg társadalom gyógyításának egyetlen helyes és csalhatatlan módját. Csakhogy a szociális csodadoktorok, ma épp úgy, mint száz évvel ezelőtt, még mindig nem tudnak meg-egyezni abban, hogy melyik az az „egyetlen helyes” módszer. Rendkívül érdekes már most megfigyelni, hogy a propagandacsinálásnak ez a lobogó vágya a szilaj temperamentumu emberekből, akiknek nincs türelmük várni, miként vált ki egy egészen sajtóságos, kétségbeesett eljárási módot: a tett propagandáját. A propagandának ezt az „új

módszerét”, mint tudjuk, az orosz Necsajev ajánlotta és alkalmazta először, aztán Paul Brousse és mások fejtették ki és illesztették bele a rendszerbe. Brousse le is írja ezt a módszert, „Tettekről – mondja – mindenütt beszélnek, az indifferens tömeg is kíváncsivá lesz az okaikra, az emberek érdeklődnek az új tanok iránt és vitatkoznak rajtuk. Ha pedig az emberek egyszer már ennyire jutottak, nem nehéz őket a jó ügynek megnyerni.” „Tetteik” azonban első sorban büntettek, politikai vagy közönséges merényletek, amik valóban nagy megdöbbenést keltenek: bombát dobnak egy kávéházba, hol egész sereg ártatlan ember ül, meggyilkolják Erzsébet királynét, a jóságos nagyasszonyt, aki miatt bizony soha senkinek egyetlen hajaszála se görbült meg; minél esztelenebb a tett, annál jobb, annál többet fognak majd magáról a tetről és indítékairól beszélni minden újságban, valamennyi kávéházi asztalnál, tehát annál többet tettek a propaganda érdekében. Mert csak ezt akarják vele. A „tett propagandájának tehát tulajdonképpen semmi köze a „zsarnokgyilkolás”-hoz, csak föl világolta s a célja, csak az igazság diadalát akarja siettetni, mert csupán a a főnebb vázolt agitáció útján, olyan bosszantó lassúsággal hódítja az meg a tömegeket. Egy utószülött, de egészen törvényes gyermeke ez a theória a délibábos racionalizmusnak, mely a természet (és ész) törvényeivel összhangzó. tehát egyetlen „helyes” társadalmi rendben hitt.

Az imént mondtam:: a tett propagandájának lényegében semmi köze a zsarnokgyilkoláshoz, annál kevésbbé amaz erőszakosságokhoz, amelyeknek egy-egy új kormányzati rendszer elfogadtatása a céljuk. „Az erőszakosság és szerepe a történelemben” külön, még pedig igen terjedelmes fejezetet kívánna, ha kimerítőn tárgyalni akarnók. De

annyit legalább is tudnunk kell, hogy az erőszakosság alkalmazása a legkülönbözőbb indító okokon alapulhat és összefér a legeltérőbb világfelfogásokkal. A politikai erőszakot a legjózanabb reálpolitikusok igen gyakran szükségesnek ismerik el a történelemben és mellette szólnak Cromwell épp úgy, mint Bismarck. Ennélfogva beleilleszkedik oly szocialista-rendszerekbe is, amelyeket „reálista” és „verista” rendszeréül fogunk megismerni. Itt csak az a feladat, hogy a racionál-idealisztikus szocializmus és az erőszakosság elve közötti sajtóságos viszonyt kimutassam. Láttuk, hogy a régebbi racionális szocialisták visszautasítottak mindenféle „erőszakosságot.” És ma is van még az anarchizmusnak (amely semmi más, mint korunk racionalista szocializmusa) számos képviselője, akik tudni sem akarnak erőszak alkalmazásáról.

Mindamellettt láttuk, hogy a teljesen figyelmen kívül hagyott utón miként lopózkodott be mégis az erőszakosság ezeknek a racionalistáknak rendszerébe. Nem hagyhatom azonban említés nélkül, hogy ez az út (a propaganda módja) nem az egyetlen, amelyen a társadalom lényegének racionalista fölfogásába az erőszak, „*la force*”, beszármazhatott. Az anarchisták között ma sokan vannak, akik hirdetik, hogy az erőszakot nem csak propaganda céljából kell alkalmazni, hanem hogy általa az új társadalmi rendet bevezessék. Így Krapotkin, Bakunin, Grave és mások. Hogy illik #ez össze alapelveikkel? Mert ha valaki abban a hitben él, hogy a jövődönék természeti törvényekre alapított társadalmi- rendje oly tökéletes boldog állapot, amelynek tökéletességét az emberek azonnal átlátják (és így önként elfogadják), mihelyt kellőleg föl vannak világosítva: – hogy követelhet az felforgató, erőszakos forradalmakat?

Ez a fölfogás részben abból magyarázható, hogy a régi ideális szocializmust áthatotta a reális szellem. Teljesen „modern” gondolat, amikor például Jean Grave azt mondja: „*La lutte est . . . fatale entre ceux qui aspirent à s’émanciper et ceux qui veulent perpétuer leur domination.*” „Kikerülhetetlen a harc azok között, akik föl akarnak szabadulni és azok között, akik örökké uralkodni akarnak.” – Olyan gondolat ez. amit sem Godwin, sem Owen, sem Fourier, sem. Cabet meg nem értettek volna.

De másrészt – s úgy látom a legnagyobb részt – a mai anarchisták rendszere az erőszaknak mégis oly szerepet szán, amely ismét rá va 11 e rendszer racionalista fölépítésére. Hogy ezt megértsük, emlékezzünk csak vissza, hogy az erőszak eszméjét – ha nem is szociális, de politikai forradalmak körében – a régebbi racionalizmusnak éppen a legtipikusabb képviselője hirdette és ez nem! más, mint akitől a híres 1793. május 10-iki említett dekrétum származik, az észszerű, természetes társadalmi rend legfanatikusabb híve: Robespierre. Tudjuk, ő volt egyszersmind a „rémuralom” megteremtője. Saját nyilatkozatai oldják meg előttünk azt a rejtélyt, hogy valaki Rousseau-imádó és „terrorista” lehet egyszerre. Jelentésében, mely *17. Pluv. année II.* kelt, – így szól: „A rémuralom', mondják, a despotizmus fegyvere (*Vinstrument du gouvernement despotique*). Igen, a pallos, melyet a szabadsághősök karjai villogtatnak, hasonló ahhoz, mely a zsarnok poroszlóinak kezében suhog. A forradalom uralma a szabadság despotizmusa a zsarnokságon.” Vagyis: a hatalom régi birtokosait erőszakkal kell eltávolítani, hogy helyet teremtsünk a szabadság, igazság és ész uralmának. Az erőszaknak az a föladata, hogy a zsarnokság uralmából a szabadság uralmába vezető átalakulást siettesse. – Ím ez

a gondolat, melyet az anarchista-elméletekben ma újra megtalálunk: „*qu'elle iaise place nette des toutes les entraves, c'est tout ce que nous attendons d'elle*” – *se. de la force* – mondja Jean Grave, „az erőszaktól mindössze azt várjuk, hogy elhárítson az útból minden akadályt.”

Látjuk majd, hogy ugyanez a gondolat, – a „proletariátus diktatúrája” alakjában – egyre kísérti még azt a theoretikust is, akit éppen a régi racionalizmussal gyökeresen szembezálló felfogás képviselőjéül, a „realista” vagy „történelmi” szocializmus egyik megteremtőjéül fogunk megismerni: Karl Marx-t. Előadásunk folytatása egyenesen hozzá vezet át.

HARMADIK FEJEZET.

A történelmi szocializmus megalapítása.

Körülbelül a tizenkilencedik század kezdetén az államról és társadalomról való alpnézetekben, a történelmi felfogás nézőpontjaiban bizonyos változás tör magának utat. A racionalista fölfogást kiszorítja a „históriai” vagy „realista” fölfogás. Hiszen voltak az életben és irodalomban korábban is emberek, akik a szónak mindjárt megmagyarázandó értelmében históriai vagy realista felfogást vallottak; elég csak Harrington, Burke vagy Montesquieu neveit említenem. De szellemük csak a tizennyolcadik század letűntével válik uralkodóvá, lesz a „kor szellemévé.” Az új szellem genezise világosan visszavezethető ama nagy politikai felforgatásokra, amelyeket a francia forradalom idézett elő. „Reakcionárius” álláspontot képviseltek, a liberalizmusnak ellenségei voltak azok, akik első sorban fölkeltették a reakciót a racionalista állam- és társadalomelméletek ellen is; vagy ahogy az új teoriák alkotóinak egyike (De Bonald) kifejezte: megindították a „tudomány ellenforradalmát” (*une contre-revolution de la science*). – Majd nemcsak az államl- és történelem-filozófusok, bölcselők, hanem! a történetírók és az egyes tudományszakok – jogtudomány, filológia, földrajz stb. – bu-

várlói is az új ösvényekre léptek és oly elmék, minők, – hogy csak néhány legismertebbet említsünk – a franciáknál De Bonald, Le Maistre, Thierry, Guizot, Németországban Haller, Zachariä, Savigny, Niebuhr, Schlegel, Schleiermacher, az egész szellemi életet új alapokra építették át. De mik voltak a gondolkodók ez új generációjának vezéreszméi? Az állam, a társadalom, a történelem: lényegéről alkotott alapfelfogás (bennünket itt csak ez érdekel) mennyiben változott meg?

Az új irány az államalkotmány kritikájából indult ki. Fömlállítja azt a határozott tételt, hogy az állam alkotmánya nemi lehet az értelem, tehát egyik-másik reformátor önkényes akarátának a műve, hanem, hogy valódi, nemcsak álalkotmány legyen, az államban uralkodó mindenkori hatalma viszonyokat kell kifejezésre juttatnia, vagyis, más szavakkal: a népek fejlődéséből organikusan kell kialakulnia. Ezzel pedig fölhívták a figyelmet arra a szoros összefüggésre, amely az állam alkotmánya, (valamint az összes jogi formád) és az általános társadalmi állapotok közt fönnáll. És így e speciális alkotmányelméleti kritikának szükségképpen általános állam- és társadalomtheoriává kellett fejlődnie, melynek lényegét körülbelül a következő főgondolatokban lehet összefoglalni:

A meglévő társadalmi renden kívül nincs semmiféle „természetes” társadalmi állapot, semmiféle „*ordre naturel*”; a meglévő épp oly természetes, mint minden más. Épp oly észszerű is, mint bármelyik; nem ugyan a képzelhető „legjobb”, de épp oly kevésbé a képzelhető „legrosszabb” rendje a dolgoknak. Ellenkezőleg: az egyetlen lehetséges rend az adott időpontban és így szükségképpen olyan, aminő. Korának leguniverzálisabb elméje – Hegel – megadta aztán ennek a

gondolatnak a filozófiai szentesítést híres tételével: „Minden, ami van, észszerű.”

Ezt a felfogást pedig (ha mellőzzük azt az esetleges konstrukciót, amelylyel ez a gondolatmenet éppen Hegel filozófiai rendszerében keresztül van vive, hol az idézett tételnek különös jelentése van) ilyenformán okolták meg:

A meglevő állami és társadalmi rend az állami és társadalmi életet meghatározó összes tényezők eredménye. „A jog a fennálló viszonyoknak kifejezése” (Schleiermacher). Függetlenül tehát épp úgy a föld, a technika stb. adta objektív föltételektől. (Guizot szerint: „az anyagi létföltételektől”), mint az embereknek faji sajátosságától és fejlettségi fokától egy bizonyos korban és egy bizonyos országban. Az állam és társadalom rendje nem valami tévedésből ered, hanem azon társadalmi elemeknek nagyon is világos érdekei alakítják, akik a hatalom birtokosai. Ennélfogva a történelem sem a zűrzavaros tévedések tömkelege, hanem szerves átalakulási processzusa a hatalmi viszonyoknak, mely az ellentétes érdekek szakadatlan harca közt megy végbe. „A modern történelem tartalma az osztályharcok.” „A modern Európa a különböző osztályok egymásközötti harcából született.” (Guizot.)

Am ez a fölfogás egyuttal megsabta azt a nézőpontot is, amelyből ezeknek a theoretikusoknak a meglevő rend mindenféle „reformálását” és „revolúciót” szemlélniük kellett. Az állami és társadalmi életben minden új alakulat csak a meglevő rend lassú átalakulásával jöhet létre és bárminő új „rend” csak akkor helyes és úgy életrevaló, ha megvannak ama szubjektív és objektív föltételek, amiktől ható erejük függ.

Mindebből pedig ama kor legtöbb állami és társadalom theoretikusa gyakorlati eredményül vagy azt vonta le, hogy a

liberális konstitucionalizmus (a polgári társadalom) a jelennek és a belátható jövőnek megfelelő állam¹- és társadalomformája, vagy pedig azt, hogy a liberális és polgári ideák immár tartalmatlan, doktrinair jelszavak, amik a népek nagy kárára gyökeresedtek meg, tehát minél előbb ki kell őket megint irtani. Más szavakkal: az új szociálfilozófia vagy a konzervatív, vagy a reakcionárius politika védelmezésével lett egyértelmű.

E helyütt bennünket csak annyi érdekel és csupán ezért tértem is ki ez általánosabb fejtegetésekre, hogy az új történelmi felfogást csakhamar a jelenkor szociális harcaira is kiterjesztették, int g pedig olyan theoretikusok, akiknek nem a meglévő állapot föntartása vagy visszareformálása, hanem éppen továbbfejlesztése állott érdekükben: t. i. a szocialisták. A szocializmus ezzel fejlődésének egy új korszakába jut. Miként tartalmát azelőtt a tizenharmadik századnak eredetileg szintén polgári, racionális szociálfilozófiájából merítette, úgy most lassanként magába szívta a modern, történelmi realiztikus irány szellemét. A racionális szocializmusból így szintén egy történelmi vagy realiztikus szocializmus alakult ki.

Mi azonban most nem a szocialista elméletek fokozatos kifejlődését, hanem csupán ezek eszmei tartalmát akarjuk vizsgálni; le kell tehát mondanom ez új, tulajdonképeni modern szocializmus fejlődéstörténetének vázolásáról. Csak annyit akarok mégis megemlíteni, hogy véleményem szerint e szocializmus kialakulásában a francia Louis Blanc-nak („az összes szocialisták között a legjelentéktelenebb”, – mondja róla Engels) és a német Lorenz Stein-nak van a legnagyobb részük, bár ez utóbbi világfelfogásával nem tartozik a tulajdonképeni szocialisták közé, hanem „merőben” theo-

retikus. – Már most, ha meg akarjuk tudni, mit tanít volta-
képpen ez az új szocializmus, tökéletesen elegendő, ha meg-
ismerjük annak a szocialistának elméletét, akinek taní-
tásában korának minden eszme-áramlata összetalálkozik,
akinek fölfogása a szocialisták egész következő nemzedéké-
nek irányát szabta meg s aki a maga szellemének bélyegét
oly élesen rányomta az uralkodó tanokra, hogy azzal a mo-
dern szocializmus egy sajátos alakját tudta megteremteni
rendszerében, vagyis: ha megismerjük Karl *Marx* elméletét.

Karl *Marx*, egy később kikeresztelkedett zsidó ügyvéd
fia, 1818-ban született Trierben. Szülei házában otthonos volt
a szellemi és a nagyvilági műveltség. A család kedvenc írója
Voltaire és Shakespeare és Karl *Marx*-nak egész életében
Shakespeare maradt a legkedvesebb költője. A *Marx*-csalá-
don feltűnő a nemzetközi vonás. Anyja inkább németalföldi,
mint német. *) Bizalmasabb társaságuk a *von Westphalen*-
család, amelynek egyik gyermeke, a későbbi porosz minisz-
ter, a nagyműveltségű, félig skót Edgar *Westphalen* báró,
ki az ifjú *Marx*ot először vezette be az irodalomba; másik
Jenny, aki *Marx*-nak lett a felesége. – Franciául és angolul
gyakran beszéltek a családban.

Karl *Marx* filozófiát és történelmet tanult a bonni egye-
temen és porosz egyetemi tanárnak készült. 1842-ben már
épen habilitáltatni akarta magát. Hanem ennek akadályá
támad; a fiatal *Marx*ot, aki akkor Bruno *Bauer*rel a legsü-
rűbben érintkezett, lesodorja pályájáról a reakcionárius
áramlat, amely akkor a porosz egyetemeken, kivált pedig az

*) Családi nevén *Henriette Pressburg*, ki hollandus zsidó
családból származott. E család Magyarországból, Pozsonyból vándorolt ki még a XVI. század elején Hollandiába. Családi nevét
innen kapta. *Ford*.

eretnek-theológus bonni egyetemen megint végighullámszott. És mint az már az elhibázott életpályáknál történni szokott: a fiatal Marx újságíró lett. Nemsokára kénytelen kivándorolni: 1844-ben a porosz rendőrség száműzi az országból. Parisba menekül, de a Guizot minisztériuma, – mondják, hogy a porosz kormány unszolására – Franciaországból is kiutasítja; 1845-ben Brüsszelbe megy, 1848 folyamán egy időre visszatér Németországba, hogy végül 1849-ben Londonban találjon menedéket a rendőrség zaklatásaitól. Itt élt aztán 1883-ban bekövetkezett haláláig.

Marx egyénisége, melynek jellemző vonásait életének külső körülményei még élesebben kidomborítják, az elme működésének szertelenségével tűnik ki. Elméje az illúzióktól mentes, kíméletlen kritikúsé. Ez adja meg neki azt a rendkívül éleslátást, melylyel a pszichológiai s ennél fogva történelmi kapcsolatokat fölismeri, kivált ott, ahol azok az ember nem épen nemes ösztöneiből származnak. Egészen Marxra illik Pierre Leroux mondása: „*il était . . . fort pénétrant sur le mauvais côté de la nature humaine*”, „éles szimatja volt az emberi természet minden rossz tulajdonságai-iránt”; hozzátehetjük: „és minden gyengeségei iránt.” Így már természeténél íogva könnyű volt elhinnie Hegely tételét, hogy az emberi nemnél minden fejlődést a „rossz” visz végbe. Világfelfogását kifejezik Wallenstein e sorai:

„Nem a jó szellemé a föld! A rosszat
Uralja csak. Amit felülről adnak
Az égiek, az mind csak köztulajdon;
Elbűvöl, ám senkit se gazdagít,
Országá csak tért nyújt, nem birtokot.”*)

*) Dóci Lajos fordítása.

A tizenkilencedik század szociálfilozófusai között elsrangra emelkedett Karl Marx, aki Hegel és Darwin mellett a legnagyobb hatást gyakorolta korunk eszmevilágára. Ennek magyarázatát abban találhatjuk, hogy Marxban korának legmagasabbrendű történelembölcseleti tudása ama kor legkifejlettebb szociális életének ismeretével egyesült s így benne a hegeli gondolatvilág Nyugot-Európa, vagyis Franciaország, kivált pedig Anglia szociális életével kapcsolódott össze; elméje, mint a gyűjtőlencse a sugarakat, úgy foglalt össze mindez? eszmét, amit más megelőző gondolkodók már felszínre hoztak és – életének nemzetközi körénél fogva – képes volt a nemzeti fejlődés minden esetlegességein felülemelkedni s így a modern társadalmi élet tipikus vonásait, tehát az általánosat a különösből fölismereni.

Marx – barátjával Friedrich *Engels*-szel közösen – számos művében, melyek közül legnevezetesebb: *Das Kapital*, a szociálfilozófia büszke rendszerét alapozta meg, melynek egyes részleteibe ezúttal nem bocsátkozhatunk. Itt csak azt az elméletet vizsgáljuk, melyet a *szociális mozgalomról* állított föl, mert ezzel folyt be döntőn a szociális fejlődésre. Ezt sem fejtette ki egységesen egyik művében sem. De valamennyi lényeges elemét megtaláljuk már a „*Kommunista kiáltvány*”-ban, melyet Marx és Engels 1847-ben programmul terjesztettek elő a brüsszeli „Igazságosak szövetségének, mely azt el is fogadta s ezzel egyszersmind a „Kommunisták szövetségéivé alakult át.

A kommunista kiáltvány történelembölcseleti vázlat, amely egy pártprogramnak szolgál alapjául. A világirodalom legsajátosabb írásműve ez a kiáltvány. Egymást érik benne a tévedések, ki nem forrott eszmék, mégis felülmúlhatatlan mestermű. Lendületessége elragadó. Benne az eszmék

akkora gazdagsága, mely szinte csodával határos, kivált ha elgondoljuk, hogy húsz és harminc év között járó ifjú emberek írták. Egyik-másik tételüket mintha éppen prófétai ihletettség sugalmazta volna. Sokan úgy tartják, hogy a modern társadalomról való minden tudásunk megvan a kommunista kiáltványban. Ez bizonyos mértékben igaz is: csakhogy mindent csupán aforisztikusan, csak felszínesen, épen hogy megpendít. De ha valaki évtizedeken át szorgalmasan tanulmányozza is a társadalmi kérdéseket, a kommunista kiáltványban még mindig talál új, váratlan, eddig nem hallott igazságokat. Én százszor meg százszor elolvastam és mindannyiszor megragad, valahányszor újra kezembe veszem. Marx és Engels későbbi műveikben is csak azt dolgozták ki tüzetesebben, amivel ebben a végtelenül geniális ifjúkori alkotásukban megajándékozták a világot.

Íme vezérgondolataik:

Minden társadalom története osztályharcok története; a mai történet a burzsoázia és proletariátus közötti harcnak története. Az osztályok kialakulása a gazdasági javak bizonyos termelési és elosztódási viszonyainak eredménye, amik egyzersmind a hatalmi viszonyokat is megszabják. „Immanens” erők (ez a kifejezés a kommunista kiáltványban még nem fordul ugyan elő, de későbbi műveikben annál inkább használatos) folyton-folyvást felforgatják a termelési és ennél fogva az összes gazdasági viszonyokat.*)

A gazdasági gyökeres átalakulás közvetlenül az osztályellentétekben és osztályharcokban nyilvánul: korunkban a régi, pusztuló gazdasági rend képviselője: a burzsoázia, az új,

*) A kapitalisztikus fejlődés különleges elméletét más összefüggésben később tárgyalom.

kialakulóban lévő rendé: a proletáriátus. A modern „szociális mozgalom”, vagyis a proletariátus mozgalma tehát nem más, mint szervezkedése a társadalom azon elemeinek, amelyek arra vannak hivatva, hogy a burzsoázia uralmát megtörjék és „így az új társadalmi termelőerőket meghódítsák”, amit csak az által érhetnek el, „ha eltörlik a saját eddigi szerzési (tulajdonba vevési) módjukat s ezzel együtt az egész eddigi szerzési módot”, azaz a magántulajdon és a magántermelés helyébe a kommunizmust teszik.

„A kommunisták” – vagyis az a politikai párt, amelynek hitvallásául készült a kommunista kiáltvány – „csak egy részét képezik a harcoló proletariátusnak, tudniillik a fejlődés menete felől öntudatosan gondolkodó részét.” „A többi proletár pártoktól csak annyiban különböznek, hogy egyrészt a proletárok különböző nemzeti harcaiban az összes proletárságnak közös, a nemzetiségtől független érdekeit vetik fölszínre és juttatják érvényre, másrészt a különböző fejlődési fokok során, amin a proletárság és burzsoázia között folyó harc áthalad, folyton-folyvást az összmozgalom érdekeit képviselik.”

„A kommunisták elméleti tételei korántsem nyugosznak egy, avagy más világboldogítótól kitalált, vagy fölfedezett eszmén, elven. Azok csupán egy meglevő osztály harcnak, egy előttünk színről-színre lejátszódó történelmi mozgalom tényleges viszonyainak kifejezései.”*)

Az itt kimondott gondolatokat mint az imént is említettem, megtaláljuk a későbbi művekben, azonban részint szabatosabban kifejezve, részint kiegészítve és teljesen ki-

*) A „kommunista kiáltvány” idézeteit némi változtatással Szabados Sándor fordításából vesszük. *Ford.*

fejtve, részint pedig átalakítva; de már itt magukban foglalják a szociális mozgalom Marx-féle elméletének alapvonalait. Műben rejlik ennek a theoriának történelmi jelentősége, mi magyarázza meg roppant hódító erejét? És mi tartotta fenn több mint félszázadon keresztül?

Mielőtt erre megpróbálnám a feleletet, egy dolgot előbb tisztáznom kell. Ha Marx és Engels iratait 1842-től vagy akár a végbement átvedlésük, tehát 1847-től 1883-, illetőleg 1895-ig végiglapozzuk, első tekintetre olybá tűnik föl, hogy amit szellemi örökségül hagytak ránk, nem egyéb, mint a legkülönbözőbb gondolatanyagnak zagyva összehalmozása. Csak ha valaki tüzetesebben vizsgálja és nem reszei a fáradtságot, hogy belehatoljon ezeknek az íróknak szellemébe, akkor látja meg a különböző gondolat sorok között az összefüggést és rendet. Az észreveszi továbbá, hogy Marx és Engels műveiben irodalmi működésük egész folyamán végigvonulnak ugyan bizonyos alapeszmék, de az egy-egy rendszer, mely ezen alapeszméken épülne föl, különböző időben teljesen különböző gondolatmenetek keresztezik és zavarják meg. Marx tanainak legtöbb magyarázója, kiváltképp a polgáriak, elkövették azt a hibát, hogy a rendszer különböző alkotórészeit nem választották szét és ennek következtében nem is voltak képesek ezen elméletek történelmi jelentőségét helyesen megítélni.

Mindenekelőtt legfőbb fontosságú, tudományos tényként, kell kiemelnünk, – ami most nekünk már önként értendő igazságnak tetszik – a szociális mozgalomnak történelmi felfogását és hogy ők a „gazdasági”, „szociális” és „politikai” jelenségek és előzmények között levő vonatkozásokat megállapították. Marx alkalmazza a fejlődés gondolatát a szociális mozgalomra. Mint fentebb említettem, Marx előtt

is megpróbálják kiváló elmék, hogy a szocializmust és a szociális mozgalmat a történelmi élet folyamatában fogják föl. De egyikük se tudta megközelítőleg sem ilyen tisztán, főképp ilyen megvilágító, foganatos formában föltüntetni ezeket a történelmi vonatkozásokat. Mondották már Marx előtt is, hogy a politikai forradalmak és törekvések alapjában a szociális osztályok hatalmi eltolódásai, de senki sem mondotta ilyen mélyreható módon. Marx a gyökeres gazdasági átalakulásokból indul ki, hogy a szociális osztályalakulást és osztályharcot megvilágítsa, s már a *Misère de la Philosophie*-ban, a kommunista kiáltvány előtt megírta, hogy „*il n'y a jamais de mouvement politique qui ne soit social en même temps*” (soha sincs politikai mozgalom, amely ugyanakkor ne volna szociális mozgalom is). Ezzel pedig – és reánk mindennekfölött ez a fontos – *a proletariátus teljesen öntudatra jut*, úgy, hogy a történelmi fejlődéstől föltételezett helyzetét fölismeri.

Ez a történelmi fölfogás azután biztosan megszabja Marx és a proletariátus számára a szociális mozgalom programjának és taktikájának alapvonalait. A program alaptételei „csupán egy meglevő osztályharc tényleges viszonyainak általános kifejezései”, mondotta már a kommunista kiáltvány kissé tág fogalmazással. Pontosabban szólva ez azt teszi, hogy Marx elmélete azt, ami öntudatlanul, ösztönszerűleg proletár eszményként kezdett kialakulni, egybekapcsolta azzal, ami a valóságban a gazdasági fejlődés eredményeként volt észlelhető. A taktikára nézve pedig az a gondolat lett döntő fontosságú, hogy „forradalmakat” nem lehet csinálni, hanem meg vannak azoknak a maguk gazdasági előfeltételei, ellenben az osztályharcot, még pedig annak mindkét formáját – a politikait, melyről a kommu-

nista kiáltványban főképp szó van, de a gazdasági-szak-szervezeti formáját is, amely mellett Marx már a „*Misère*”-ben lándzsát tört – ismerik el oly eszközül, amelyet a proletariátusnak föl kell használnia, hogy érdekeit a gazdasági átalakulás folyamatában megvédelmezze. Marx ezzel kimondja azt, amit minden öntudatosá lett proletár mozgalomnak irányadó sarktételekül kellett elismernie. Ez a felfogás a szocializmust, mint célt, s az osztályharcot, mint eszközt kiemeli az egyéni vélekedések köréből és történelmi szükségességként állítja oda.

El *kell*et ismerni? A célnak, mely az ideál formájában jelenik meg, miért *kell* minden proletár mozgalomnál szükségképp a demokratikus kollektívizmusnak, azaz a termelési eszközök demokratikus alapon történő társadalmosításának lenni? Erre a kérdésre a következőkben felelhetünk:

A modern szociális mozgalom arra törekszik, amit ebben a jelszóban foglalhatunk össze: a proletariátus föl-szabadítása. Ennek két oldala van: ideális és materiális. Ideális oldaláról véve, valamely osztály természetesen csak akkor érezheti magát föl-szabadultnak, ha mint osztály, gazdaságilag és így politikailag is, uralkodóvá vagy legalább függetlenné lett; a proletár osztály tehát, mely gazdaságilag a tőkétől függ, csak akkor, ha ezt a tőkétől való”, függését megszünteti. Ezt lehetne talán úgy elképzelni, hogy a proletariátus vállalkozókat fogadna fel alkalmazottakul, akik azután, mint megbízottak, vezetnék a termelést. Ám akkor a vezetés nem volna többé a tőkés vállalkozók kezében, mint ma, hanem a proletariátus rendelkeznék fölötte, ő lenne tehát a helyzetnek ura. Amíg ez az uralom valamelyes formában nincs elérve, – osztályszempontból tekintve – szó

sem lehet fölszabadulásról. Épp úgy nem lehet róla szó anyagilag sem mindaddig, amíg fenállanak azok a körülmények, amelyeket manapság ez az osztály a saját álláspontjából a maga szociális alárendeltsége tulajdonképeni előidézőinek tart és a kapitalista gazdasági rendszerből származtat le. Mikor tehát a proletariátus tiszta célt tűz maga elé, akkor ez a cél – mindig osztályszempontból nézve – csakis az lehet, hogy a kapitalista gazdasági rendszert megszüntesse. Ez kétféle módon lehetséges. Vagy úgy, hogy a nagy gazdasági formák, melyek a korábbi, apró termelési formákat felváltották, visszafejlődnek kezdetleges viszonyokba, a nagy termelés tehát megint a kézműves-termelési mód jellegét öltse fel. Ebben az esetben a kapitalista gazdasági rendszer megszüntetése nem jelentene egyebet, mint visszafejlődést kispolgári értelemben. Vagy pedig oly módon lehet megszüntetni a kapitalista rendszert, hogy azért a nagytermelés meglevő arányai megmaradjanak. Ilyenformán a megszüntetés csak a termelési eszközök és a gazdasági szervezet társadalmisítása által történhetik. *Harmadik mód nincs.* Ha tehát a proletariátus a kapitalizmust nem a kisebb formákba való visszafejlesztés által kívánja megszüntetni, akkor nem szüntetheti meg másként, csak hogyha a szocialisztikus szervezetet állítja a kapitalisztikus helyébe. Már most: A proletariátus önként érthetőleg csak ez utóbbi értelemben kívánhatja a kapitalizmus megszüntetését, mert egész létele a nagy ipari termeléssel van összefüggésben; tulajdonképen nemi egyéb, mint ennek a nagyipari termelésnek az árnyéka, csakis ott keletkezik, hol a nagyipari termelés uralkodik. Ennélfogva tehát kimondhatjuk, hogy a proletariátus gazdasági helyzetéből szükségszerűleg annak kell következni, hogy a szocialisztikus gazdasági beren-

dezást tűzze ki a szociális mozgalom céljául. De csakis a gazdasági helyzetéből; mert ez az egész bizonyítás azonnal megoldól, mihelyt a gazdasági életben nincs meg a tendencia a proletár-nagyüzemi fejlődésre.

Itt csupán – és ezt még egyszer kifejezetten hangsúlyozom, – a proletár ideál szükségszerűségét akarjuk bebizonyítani, amit nem kell összetéveszteni megvalósításának szükségszerűségével.

Am miért kell ezt a célt az osztályharc útján elérni? Erre röviden így felelhetünk: A modern társadalom művészi összekavarodása számos szociális osztálynak, azaz olyan egyének csoportjainak, akiknek homogenitását egy és ugyanazon gazdasági rendszerben való érdekelttségük idézi elő. Megkülönböztetjük a feudális mezőgazdaság képviselőit: a junkereket, a tőkét képviselő burzsoáziától, a kézműipari termelés és eloszlás reprezentánsait: a kispolgárságot, a modern bémunkások osztályától: a proletariátustól. A gazdaságilag érdekelttek mindezen csoportjainak megvan a maguk sajátos képviselői a társadalom „ideologikus” elemei, vagyis a gazdasági élettől távol álló hivatalnokok, tudósok, művészek stb. között, akik állásuk és származásuk szerint egyik vagy másik szociális osztályhoz csatlakoznak.

Valamely szociális osztályhoz való tartozás két irányban gyakorol döntő kihatást. Először is megteremti a sajátos élet- és világfelfogást az emberek azon csoportjánál, akiknek gondolkodását és érzését a befolyásoló külső körülmények megegyezése némileg egyformává alakítja. Egyformán értékelik a dolgokat, egyformák lesznek az ideáljaik. De elhatározón irányítja az akaratukat is arra, hogy az osztály által képviselt álláspontjukat, még pedig gazdasági

helyzetüket épp úgy, mint önönértéküket, megőrizzék; megteremti tehát azt, amit osztályérdeknek nevezhetünk.

Önként kifejlődik tehát mindenütt első sorban az osztálykülönbség, ezzel kapcsolatosan az osztályérdek. Ez az osztályérdek pedig mindenütt, ahol más érdekekkel kerül szembe, osztályellentétet eredményez. Az osztály-álláspontról védelmezésének nem szükséges okvetlenül összeütközésbe kerülni egy más osztály érdekével; időnkint támadhat érdekszolidaritás, de az ilyen megegyezés tartósságra sohasem számíthat. A junker érdekének a burzsoá érdekével, a kapitalistáénak a proletáréval, a kézműves és szatócsénak a nagy polgárság érdekeivel s így tovább, egy bizonyos ponton összekoccanásra kell kerülni, mert mindenik érdek természetesen általábanulni igyekszik és ennél fogva kizár más érdekeket. Erre is talál a költő szava:

„Kimozdul ez, ha az helyet kivan,
Ki nem szorít, az maga megszorul;
Harc a világ, s az marja, aki bírja.”*)

De ez az a pont, ahol véleménykülönbségek is merülhetnek föl: valóban „marakodásra”, „harcra” kell-e a dolgoknak kerülni? Nem lehet-e remélni, hogy a társadalmi osztályok – emberszeretetből vagy részvétből, a közjó iránti buzgóságból vagy egyéb nemes motívumokból – önként is le tudnak mondani olyan előjogaikról, amelyek más osztályoknak útjában állanak? Az egyik felfogás helyességét természetesen épp oly kevéssé lehet tudományosan „bebizonyítani”, mint a másikat, mert az egyes emberek ítéletét eldöntő végső okok az egyéni meggyőződés mélyén rejlenek. De Marx állásponjtjának helyességéhez némi bizonyító anyagot szol-

*) Schiller: „Wallenstein” Dóci L. ford.

gáltat mindig az, hogy a történelem az osztály-előjogokról való önkéntes lemondásra még egyetlen példát sem mutatott, vagy legalább minden olyan esetre, amiket ilyenekre szoktak felhozni, könnyen alkalmazhatunk realisztikus, józan bizonyítást. Viszont számtalan példát találunk a történelemben, amikor a közjóért hevülő emberbarátok, egyes ideológus-bürokraták által kezdeményezett reformok csakhamar hajótörést szenvednek a hatalmas osztályérdek ércszikláján. – Milyen szívesen hivatkoznak az 1789 augusztus 4-ének éjszakájára, de elfelejtik, hogy Franciaországban már százával égtek a kastélyok ugyanakkor; emlékeztetnek a porosz agrárreformokra és elfelejtkeznek nemcsak a francia forradalomról, hanem az 1816-iki deklarációról is; csodákról beszélnek. amiket Angliában a bérmunkás-osztály javára a „szociális szellem” az 1840-és évektől kezdve végbe vitt és elfeledik a chartista-mozgalom véres csatáit; hivatkoznak, – de minnek halmozzunk példát példára; mutassanak ki teljes hitelességgel csak egyetlenegy példát a történelemben, amikor valamely szociális osztály, a saját érdeke ellenére, altruisztikus indító okokból valami lényegesen jelentős engedménybe beleegyezett volna! Egyes kiváló egyéniségek, – feltétlenül megteszik. Erre naponta láthatunk példát; egy egész osztály, – soha. Ha ez így van, akkor nem lehet más a végső következtetés, mint a nagy realista mondása, hogy „csak az erő győzedelmeskedik.” Tgy találjuk ebben a gondolatsorban először az osztálykülönbséget, aztán az osztályérdeket, majd az osztályellentétet és most végül, utolsó tagul az osztályharcot.

Ha átlátjuk, hogy Marx tanításának veleje igazán csak azt mondja ki, ami megvan és olyat hirdetett, ami másként nem is lehetett, hogy tehát úgyszólván önként értetődő és szinte kézen fekvő dolgot fedezett fel és nyilatkoztatott ki,

akkor megérthetjük, hogy ez lett az a szikla, melyen a szociális mozgalom temploma fölépülhetett. Kivált ha még azal is tisztában vagyunk, hogy Marx elméletét oly tágan fogalmazta, hogy a legkülönbözőbb áramlatokat képes volt magába fogadni. –Minthogy Marx határozott programot nem állított föl, semmiféle tiszta képet az áhított jövődőről nem festett, az osztályharc kivitelét részleteiben tetszésre bízta, egyenesen a szociális mozgalom theoretikusa lett. Vezértételeivel egy nagy általános programformulát alkotott, amelybe aztán bele lehetett illeszteni az egyes konkrét programokat. Keveset nyújtott az egész proletariátusnak, de a legfontosabbat: az öntudatot, a bizalmat saját erejében, a hitet magában és jövődjében. Ezért minden ideált az osztálytudat tisztán formális ideáljába foglalt össze: „a proletároknak ... láncaikon kívül nincs mit elveszteniük. Nyerhetnek cserébe egy egész világot. Világ proletárjai egyesüljete!” De *csak* a proletárok. Ezzel a szociális mozgalom ismét szilárdságot nyert és céljaiban megvilágosodott. Marxnak az a vállalkozása, hogy a szocializmust tisztán a proletariátus szociális osztályára utalja, nemi a legcsekélyebb ok, amiért a marxista tanok minden egyéb tanítással szemben annyira diadalmasok maradtak. Mert ezzel eltűnt az a határozatlanság, amely a legtöbb szocialista-rendszert jellemezte; ezentúl nem a „*peuple*” a „nép”, egyszerűen a „szegény emberek”, tehát egy meghatározatlan valami tekintetek a szociális mozgalom tényezőinek, hanem egy élesen körülhatárolt, egyformán érdekelt, társadalmi csoport, a proletariátus maga, mint egy határozott szociális osztály.

Jól jegyezzük meg: mindez csak a marxista-tanok egyelőre kiemelt alapeszméire érvényes, semmiképpen sem a marxista elméletek összességére. Ezek közül több – mint

majd látni fogjuk – tarthatatlannak bizonyult és lomtárba került. De itt még nem erről van szó. Most csupán az volt a feladatunk, hogy kimutassuk a $\chi\psi\chi$ és $\alpha\epsilon\iota$ kérdését, vagyis azt az elvitázhatatlan örökséget, amelyet Marx hagyott a proletariátusra és érthetővé tegyük az ő kimagasló jelentőségét a modern szociális mozgalomban.

De most kitűnik az is, hogy joggal hoztam kapcsolatba Marxot ama nagy történelmi-realisztikus áramlattal, amely a tizenkilencedik század eleje óta a racionális társadalmi és történelmi elméletek épületét aláásni kezeli. A világfelfogás, melyből ez az áramlat kiindult, ugyanaz volt, amelyből a Marx-féle tanok eredtek, vagyis a régivel épp oly ellentétes, mjint az új filozófia megteremtőinek világfelfogása: a termiészettől fogva jó emberben való hitet kiszorította az a meggyőződés, hogy az emberen elsősorban önző, éppen nem „nemes” motívumok uralkodnak, hanem mindenféle kultúrában és minden „haladás” ellenére is benne rejlik a „*bête humaine*.” És mivel ebből azt a végső következtetést kellett levonni, hogy ha a világon valamit el akarunk érni, mindenekelőtt az „érdeket” kell fölkelteni: Marx csak következetes volt azzal a gondolatával, hogy ott is, hol egy osztálynak, minő a proletariátus, fölszabadítása forog kérdésben, a kapitalista-osztály érdekével nem lehet az örök szeretetet szembeállítani, hanem ennek az erőnek szintén valóságos erőt, az érdek által meg-edzett erőt kell ellenébe szegezni. Végeredményében csak ez a megfontolás az, mely az osztályharc elméletére, meg gyakorlatára is, rávezet. Harc lett a jelszava annak a kemény és nyers proletár-nemzedéknek, amely a tizenkilencedik évszáz második felében sarjadzott fel; nem béke, nem engesztelődés, nem általános testvériség, hanem harc. Ha ez a harc többé nem is utcai harc, ám azért mégis csak harc marad. De a

harcban kell még csak nevelődnie annak a nemzedéknek, mely képes volna egy, a kapitalisztikus társadalmi rendből kialakulóban levő, magasabb társadalmi rendben élni és azt megvalósítani.

Ebben az eszmemenetben a társadalom és történelem lényegéről való új felfogásnak ama másik alapgondolata is el van ismerve, hogy a társadalmi rend, amely fennáll, (vagy fenn kell állania) nem egyeseknek önkényes (legyen az bármily „észszerű”) kieszelésétől függ, hanem történelmileg adott feltételekhez van kötve és csak a dolgok tényleges alakulásának külső kifejeződése. Marx éppen ezt tanította: a kapitalista-fejlődés maga teremti első sorban a föltételeket, amelyek egy szocialisztikus társadalmat lehetségessé tesznek. Ez nem azért következik be, mivel a legjobb és legészszerűbb rend, hanem mivel az emberek alakulóban levő életföltételeinek leginkább megfelel. Szociális ideálok haszontalan utópiák mindaddig, amíg valamely álmodozónak elméjében önkényesen alakultak ki. Éltrevalókká csak akkor lesznek, ha a meglevő gazdasági viszonyokhoz alkalmazkodnak, mintegy ezekből nőnek ki. A jónak és szépnek megvalósítását a gazdasági szükség korlátozza, „Az eszme mindig kudarcot vallott, valahányszor az érdekektől el volt különítve” – mondja már a *Heilige Familie*-ben. (1845). A kapitalista-proletár viszony által teremtett, tehát történelmileg előállott gazdasági föltételek pedig olyanok (véli Marx), hogy a pro-tár törekvés ideáljának most kilátása van a megvalósulásra.

Foglaljuk össze röviden a marxista tanoknak a szociális mozgalomban való jelentőségét: Mikor Marx a szociális mozgalom céljául a termelési eszközök társadalmasítását, ut-jául az osztályharcot jelölte ki, felállította a két alappillért, amelyeken a mozgalomnak föl kellett épülnie. Ez éppen elég

volt, hogy a mozgalmat egységes tudatra juttassa és nem volt túlságosan sok, hogy a nemzeti és más sajátságok kifejlődését meggátolja. Minthogy Marx a szociális mozgalmat a történelmi fejlődés folyamatába állította be, elméletileg is egybehangzásba hozta a történelmi döntő tényezőivel, reá alapította a gazdasági élet reális föltételeire és az emberi jellem természetére, kimutatta a szociális mozgalom gazdasági és pszichológikus feltételezettségét: megalapítója lett a történelmi (mint a racionális ellentéte), vagy realiztikus (mint az utópista ellentéte) szocializmusnak.

NEGYEDIK FEJEZET.

A marxizmus kritikája.

Általános megjegyzések.

Mikor a „marxizmusról” beszélünk, nem csupán a Marx-féle szocializmusnak az előző fejezetben vázolt alapeszmeit értjük alatta, hanem elsősorban a Marx nevével hagyományosan összekapcsolt, úgynevezett materialisztikus történelmi felfogást és a kapitalista fejlődésnek Marx (és Engels) által kifejtett, konkrét elméletét. Mindez együttvéve egy emberöltő alatt annyira uralkodott a szocialista eszmevilágban és valamennyi irányadó egyéniségnél úgy kizárt és elnyomott minden más gondolkodásmódot, hogy a szocialista elmélet jelenlegi fejlődésében az uralkodó marxizmussal való leszámolásnak kellett elkövetkezni. A szocialista eszmék további alakulása (ha egyáltalában ilyenről lehet szó) a kritika formájába öltözött és még nem jutott túl a kritika stádiumán. Ezért legcélszerűbb, ha mindazt, amit korunk a „szocializmus” terén a marxizmuson kívül produkált, a „*marxizmus kritikájú*” cím alatt foglaljuk össze.

Németországban erre a nem éppen szerencsés „*revizionizmus*” szót alkották; Olaszországban „*reformizmus*”-nak nevezik.

A „marxizmus kritikája” nélkülözi a személyes vonatkozást, azaz nem kapcsolódik egyes névhez, és így megfelel túlnyomóan negatív tartalmának. Sőt nem csekély igazság rejlik abban, amit nemrég egy angol író mondott: *„Of this work (of Marx) for the most of those who accepted it, the first hostile critic that made any impression was time”* („A marxizmus első kritikáját, melynek volt bizonyos hatása a követőire, az idő teljesítette.”) Hol itt, hol ott vettek ki egy-egy követ Marx rendszerének épületéből, polgári és szocialista megfigyelők egész vakondserege ásta-túrta a talajt a büszke épület alatt, amíg egy éjszaka észrevétlenül összeomlott: zajtalanul, mint a campanile Velencében. Ennek a kritikai aknamunkának egyes stádiumait megkísértem a következőkben, amennyire lehetséges, egységes képbe összefoglalni. E Könyv természetéből következik, hogy itt alig lehet többet nyújtani, mint 'csak jelzését az egyes dolgoknak. De különben is Marx tanainak csak egy részére kell kiterjesztenünk észrevételeinket, azokra tudniillik, amelyek valami összefüggésben vannak a szocializmussal, tehát vagy a szociális mozgalom elméletét tartalmazzák, vagy vele bármiképp – közvetve vagy közvetlenül – vonatkozásban állanak.

Az első. amiről szólanom kell:

I. Az ellentmondások Marx elméletében.

A története ez: mikor egy évtizeddel ezelőtt ezen – úgynevezett – „tárcaleveleket a szocializmusról” először kiadtam és ott épp úgy, mint az előző fejezetben, Marxot és Engelst a realista (vagy történelmi) szocializmus megalapítóiként mutattam be, előadásomhoz a következő megjegyzéseket fűztem:

„Kétségtelen, hogy a köznapi felfogásban Marx és Engels, akiket mindig együtt kell emlegetni, lényegesen más színben tűnnek föl, mint ahogy én őket önöknek bemutatni próbáltam. Az a sok „akcidencia” tette, amikről szólottam, hogy egészen elütő képet alkottak maguknak az emberek. Erre még néhány szóval ki kell térnem.

Az uralkodó nézet ezekben a férfiakban nem szociálpolitikai realistákat lát, hanem valamid mást, sőt azoknak éppen ellentéteit, tudniillik egyenesen a forradalom gondolatának nemzőit és öreit látja. És ha valaki Marx és Engels műveit olvasgatja, hogyne lenne látszólag feljogosítva erre a hitre? Olvas ott csörgő láncokról, miket szét kell törölni, forradalomról, ami felé halad az emberiség, véres harcra, öldöklésről és gyilkosságról. Mi ennek az oka?

Magának Marxnak kellett egyszer kijelenteni: „*Moi je ne suis pas Marxiste*” – de ő ezeknek a szavaknak alighanem más értelmet tulajdonított, mint én, mikor azt állítom: Marx és Engels nem mindig következetes marxisták, sem tanaikban, sem életükben.

Elméletükben kétségtelenül ki lehet mutatni botlásokat a vezető alap gondolatokkal szemben, még pedig oly botlásokat, amelyek mind csak egy forrásra vezethetők vissza: a tajtékzó revolucionárius szenvedélyre, amely a különben oly tiszta látásukat elfátyolozza.

Utalok itt például arra a teljesen alaptalan hitre, amit úgy nevezhetnék, hogy az emberiségnek a magántulajdon behozatala által való bűnbeesése, amelyből – szerintük – a „történelem” és vele a történelem ható erői is kiindultak; – de mi vezetett a magántulajdon behozatalára, kérde csudálkozva a hallgató; utalok arra a föltevésükre, hogy az emberiség a szocializmus megvalósítása után küzdelem nélküli álla-

potba jut – és más hasonlókra. Ezekkel és minden ilyenekkel az elveszett és visszanyert paradicsomról, az emberiség boldog őszállapotáról való régi álmódosások játszottak bele, kétségkívül zavarón, az újjáteremtett gondolatvilágba.

És ugyanaz történt mindenünkkel az életben is, ami a theoriájukban. Itt is minduntalan kitör belőlük a régi revolutionanus Ádám és fittyet hány reális elveiknek. 1845. óta soha nem szüntek meg álmódoszni forradalmakról, még pedig magas hullámokat vető, valóságos forradalmakról: egyre a forradalom közeli kitörését hirdették. Ez minduntalan csak a helyzet nem; reális megítélésének, a politikai, gazdasági és szociális erőviszonyok téves felfogásának folyománya lehetett, tehát legalább is elhibázása a tempónak, ha nem éppen vétség a saját legfőbb elvük ellen, hogy „forradalmakat” nem lehet csinálni.

Ezek az ellentmondó jelenségek lélektanilag igen könnyen megmagyarázhatók. Marx és Engels egész életükben eszükkel, hideg megfontolásukkal folyton azt a realizmust képviselték, amit világfelfogásuk magvaként kihüvelyeztünk. De ne feledjék el önök, hogy ők a forradalmi csaták dörgése között fogalmazták tanaikat, hogy ama nyugtalan lánglelkek típusai voltak, akik, hogy lángba borítsák Európát, fáradhatatlanul egyik helyről a másikra futkostak. Gondolják meg, mennyi temérdek haragnak, gyűlölségnek kellett felgyülemelni ezeknek a számkivetett embereknek a lelkében, akik hatalmas ellenségeiktől teljes életükben nem tapasztaltak egyebet, mint gúnyt, gyalázatot, gyűlöletet, megvetést és üldözést. Képzeljék el, hogy az önfegyelmzésnek és önuralomnak minő emberfeletti mértéke kellene ahhoz, hogy minden kínálózó alkalommal bele ne marjanak a gyűlölt ellenség lábikrájába. Ha ez a megrögzött harag fellobban a régi forradalmi

hősökben, ha fojtogatja torkukat a düh: olyankor a realista józansága tüstént elillan a lelkükből, beront a régi forradalmi szenvedély és előnti egész lényüket. De hogy mégis igazam van, mikor mindennek ellenére a „marxizmust” szociálpolitikai réalizmusnak jellemzem, világosan megláthatják önök a marxizmus megteremtőinek ama sokszoros elvi kijelentéseiből és vallomásaiból, amelyek életük minden korszakából reánk maradtak. Mikor pedig álláspontjukat érvényre is juttatják, az soha sem fejez ki egyebet, mint az egyre terjedő revolucionizmus, a „puccsizmus” ellenében hirdetett elvetésüket. Küzdelmük a Willich-Schapper párttal 1850-ben, a harc Bakunin ellen az „Internationale”-ban, amelyről még szólni fogok, nyilatkozataik az anarchisták ellen, a Dühringgel folytatott polémia az „Ifjak” visszautasítása: végelemzésétien mind arra céloz, hogy a szociális mozgalomban az evolutionista elvet diadalra segítsék. Lélektanilag megint könnyen megmagyarázható, hogy miért jut ezen esetekben az igazi meggyőződésük kifejezésre.”

Ez a véleményem, hogy Marxban úgy, mint Engelsben. két egyéniség, a szociális fejlődés lényegéről alkotott kétféle felfogás összeütközésbe kerül egymással, a marxizmus grálőreinek a legszörnyűbb istenkáromlás gyanánt tűnt föl, úgy hogy száműztek és kiátkoztak érte. Elsősorban persze barátom Miehring. Ő ezért a „két ember-elméletért” engem folyton-folyvást valami sekélyeszű fickónak, tökkelütöttnek, Marxgyalázónak bélyegez meg, aki „Marx életének művét minősíthetetlen módon megrontani törekszik.” Hogy fogalmat nyújtsak az olvasónak, minők azok a (Mehringgel szólván) „szemrehányások”, amikben ők engem már évek óta részesítenek, ide iktatom a következő mehringiádát – egyikét a legilletelmesebbeknek: „Mióta a polgári tudományosság kény-

telén volt abbahagyni kényelmes módszerét, melylyel azelőtt Marxot, mint autodidaktát, egyszerűen félrelökte, most abban fárad, hogy a mi nagy előharcosunkat a maga polgári szükségleteihez idomítsa olyatén értelemben, hogy Marx ugyan geniális gondolkodó volt, de amellett mindenféle forradalmi bogarasságokban szenvedett. Fölényes részvétellel ajánlják figyelmébe a német Suszternek az enyhítő körülményeket, amelyek a szegény ördög mellett szólnak, akinek csakugyan sok jogtalanságot kellett eltűrnie; csoda-e, ha hol ide, hol oda futkosott, hogy gyűlölt ellenségének lábikrájába marjon. Ismerjük ezeket a kedélyes nótákat Sombart úr tárcaleveleiből és hasonló forrásokból, ahonnét a „gondolkodó” nyárspolgár Marxról és Engelsről alkotott bölcsességét meríteni szokta.”

Ezt a nótát fűjják százféle változatban; a vezérhang mindig ugyanaz: bizonyítékok helyett ócsárlások, cáfolás, helyett ferdítés. ízléstelen a formájuk és hazug a tartalmuk.

Ez az egész ügy bennünket csak annyiban érdekel és Mehring módszerének is csak az ad némi tárgyi érdekességet, hogy ez az elbánás, amelyben az én felfogásom és az enyémhez hasonló felfogások részesülnek, mutatja legvilágosabban, hogy a mi felfogásunk velejében helyes. Mert az ember csak akkor kezd ócsárolna ha a bizonyítékokból kifogyott. Hogy pedig Mehring és törzskara mily teljesen vesztett pozíciót próbál még védelmezni, tanúsítja a vitának mindjobban személyeskedő jellege, elárulja a növekvő ingerültség, amelylyel azon az oldalon harcolnak. Mindenesetre általános érdekű dolog, a kor áramlatának jellemzésére, megállapítani annyit, hogy van miég egy csoport, élükön Franz Mehringgel, amely Marx rendszerét, ellentmondást nem tartalmazó, a tényekkel megegyező, a szociális mozgalom lelkét tevő, felülmúlhatatlan alkotásnak tiszteli.

Ebben a veszített pozícióért vívott, kétségbeesett harcban – ha becsületes lelkesedés vezeti – emberileg van valami megható. Mint ahogy meghatja az embert az „utolsó gótok” harca. És mivel sokat meg kell bocsátanunk a kétségbeesett helyzetnek, amelyben az utolsó ősmarxisták harcolnak, én magam mindig „tárt baráti kebellet” fogadtam Mehring és mások vágásait és irántuk érzett barátságom csökkenése nélkül jövőre is helyt állok nekik. Ma már minden beavatott körben jól tudják, hogy ennek a csetepatének semmi köze sincs tudományos véleményekért vívott nagy harchoz.

Már most magát a vitás kérdést illetően, hogy: található-e Marx és Engels tanításaiban és tetteiben ellentmondások, előttem ma csakugyan kétséges, vajjon fentartható-e korábbi álláspontom, mely szerint Marx és Engels egyénileg, lelkük mélyén mindig a realista felfogást vallották, hogy tehát gyakorta ellenkező felfogást tanúsító vallomásaikat csak mintegy alkalmi kisiklásoknak kellene tekintenünk. Avagy helyesebb talán a föltevés., hogy mindketten már pályájuk folyamán, csak praktikus tapasztalataik alapján váltak meggyőződéses híveivé azoknak az alapelveknek, melyeket még ifjúkorukban – akkor még félig öntudatlanul – felállítottak. Legalább emellett szólanak a vallomások, miket Engels Frigyes élete alkonyán, a „*Klassenkämpfe in Frankreich*” bevezetésében, mintegy politikai végrendeletül irt. Legfontosabb pontjai így szólnak:

„A történelem nekünk és mindazoknak, kik hasonlóképp gondolkodtunk (t. i. a proletariátus győzelmét 1848-ban a közel jövőben vártuk), nem adott igazat. Nyilvánvalóvá tette, hogy a gazdasági fejlődés állapota a kontinensen akkor még egyáltalában nem volt megérve a kapitalista termelés

eltörlésére; bebizonyította ezt azzal a gazdasági forradalommal, amely 1848 óta az egész kontinensen végigvonult és a nagyipart Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban, majd meg Oroszországban elsőben honosította meg igazán, Németországból pedig elsőrangú iparos államot teremtett, – mindezt kapitalista, tehát 1848-ban még igen kiterjeszhető alapon. Ma a szocialisták nemzetközi tábora feltarthatatlanul nyomulva előre, naponként növekedik számban, szervezettségben, fegyelemben, belátásban és biztos győzelmének tudatában. Ha a proletariátus e hatalmas serege még mindig nem érte el a célt, ha távol attól, hogy a győzelmet egy nagy csapással kivívja, kemény, szívós harcban pozícióról-pozícióra lassan kell előrehaladnia, akkor ez egyszersmind bizonyítja, mily lehetetlen volt 1848-ban, hogy a szociális átalakulást egyszerű rohammal szerezzük meg ... A megrohanások, az öntudatlan tömeg élén álló, csekély kisebbségek által vezetett forradalmak kora lejárt. Ahol a társadalmi szervezet teljes átalakítása forog kérdésben, ott a tömegnek magának kell immár felfognia, miről van szó, mért kell neki sorakoznia. Erre tanított bennünket az utolsó ötven év története. De hogy a tömegek megértsék, mi a teendő, ehhez hosszú, kitaró munkára van szükség és éppen ez a munka az, amit most végzünk, még pedig olyan eredménnyel, mely ellenfeleinket kétségbeejti. A történelem iróniája mindent fejtetőre állít. Mi, a „forradalmárok”, a „(felforgatók”, sokkal jobban gyarapodunk a törvényes eszközök, mint a törvénytelenek mellett és a felforgatással. A „rend pártjai”, mint magukat nevezik, tönkre mennek az önmaguk teremtette állapotban. Kétségbeesve kiáltanak föl Odilon Barrot-val: *la légalité nous tue . . .* míg mi e törvényesség mellett duz-

zadó izmokra és piros arcra teszünk szert és olyanok vagyunk, mint az örök élet.”

Ám alapjában véve nem Marx és Engels emberi mi-volta érdekel bennünket. Minket ezúttal csak az a kérdés érdekel, vajjon az egyes tanok közt, mik Marx és Engels összes irataiban szétszórta előfordulnak, található-e valósággal a szociális fejlődés alapfelfogását illető ellentmondások? Ez pedig kétségtelen. Utaltam már (e mű korábbi kiadásaiból idézve) egyes ilyen ellentmondásokra. Itt még egyre – de talán gyakorlatilag a legfontosabbra – akarok figyelmeztetni: a „proletariátus diktatúráját” hirdető elméletre, amelyet Marx vakbuzgó hívei, úgy látszik, még ma is vallanak. Az az eszme ez, hogy a kapitalista társadalom átalakítását szocialista társadalommá meg kell előznie egy erőszakos cselekedetnek olyaténképpen, hogy a proletariátus a politikai hatalmat magához ragadja és kimondja mindama törvényeket, életbelépteti azokat a kormányzati rendszabályokat, amik az új társadalmat megvalósítják. Ez kétségkívül a régi racionális utópista hitnek forradalmi kiadása: hogy az új rend alapján már készen van, (t. i. a szocialisták fejében) és csupán egy lökésre van szükség, hogy valósággá váljék. De csak az ilyen felfogás alapján érthető például, hogyan tudta Marx az 1871-iki communit – ezt a legostobább és legreménytelenebb pucscot valamennyi közt – komolyan venni és hogyan volt képes hinni a párisi communeről, hogy ez „mintegy emelője lesz a gazdasági alapok felforgatásának, melyeken az osztályok és velük az osztályuralom állandósága nyugszik”: hinni ezt oly országban, hol még a termelés társadalmasításának első nyomai is alig fordulnak elő, ahol tehát az új rendnek alig teljesült egyetlen szubjektív vagy objektív feltétele.

Említettem, hogy a „proletariátus diktatúráját” valló elméletet Robespierre-re vezetem vissza. Az ő gondolkodásában még volt ennek némi értelme. Mert amit Robespierre akart, lényegében formális-jogi forradalom volt és természetesen lehetséges, hogy egy országban erőszakossággal megváltoztassuk a jogrendet. De ellentétben áll minden történelmi és realiztikus felfogással azt hinni, hogy lehetséges erőszakossággal új társadalmi rendet teremteni. Mert ennek lassan, éppen a régi rend méhében kell megérnie. Az egész zűrzavar a „forradalom” szó kétértelmű voltából származik. Az igazi forradalom! mindig politikai jellegű és természetesen – legalább ideig-óráig – „csinálni” is lehet. Ennek azonban csak névbeli közönsége van a szociális felforgatással, amelynek a kapitalista társadalmi rend helyébe a szociálistikus berendezést kell állítania. Minthogy egyetlen kapitalista vállalat sem létesült a jogrend erőszakos megváltoztatásával, minthogy eddigelé egyetlen historiai „forradalomnak” sem volt jelentősége a szociális fejlődés menetére (az egyetlen változás, amit a legnagyobb forradalom: a francia, gazdasági téren véghezvitt, a földbirtok felosztása; de ez is a kapitalista fejlődésre kedvezőtlen intézkedés volt!), a szocialista társadalom megalapítását sem lehet várni a következő „forradalomtól”. Hacsak azt a teljesen valószínűtlen esetet nem tesszük föl, hogy már beteljesedett az új társadalomnak minden föltétele, és csupán arról van szó, hogy elúzzék a politikai hatalmat bíró klikket, amely a kormányzást gyakorolja, De még akkor is csak a külső államformának tisztán politikai, tisztán negatív eltávolítására volna szükség, a pozitív feladatokra hivatott „proletariátus diktatúrájának” ekkor sem lenne semmi értelme.

Ennek az elméletnek egész roskatagsága kitűnik, ha egy politikailag már szigorúan demokratikus országra próbáljuk alkalmazni, minő Svájc, vagy az amerikai Egyesült-Államok. A „proletáriátus diktatúrájának” (mely ez esetben egy anti-demokratikus államcsínyt jelentene) ugyan mi a csuda feladata lehetne itt?

Akárhogy forgatja az ember: a „proletáriátus diktatúrája” elméletének semmi helye sincs a történelmi-realista fel fogás keretében. Egy idegen elem, amely alapján másnemű eszmevilágból származott át. Hogy Marx oly sokáig – nem is tudom meddig – hurcolta magával, csak egygyel több bizonyítékot szolgáltat az általam állított tény helyessége mellett, hogy Marx tanaiban különböző eszmeáramlatok kereszteznek egymást, amiket a világ minden szofisztikája sem tud valaha összegezteni.

II. A kapitalista fejlődés elmélete.

Megérthette már az olvasó abból az előadásból, amelyben a Marx-féle társadalomtudomány alapesztméit fejtegettem, hogy Marx a jelen történelmi korszakra, tehát a kapitalizmus korára, külön fejlődés-elméletet állított föl, melynek célja, hogy a szocialisztikus törekvések jogosultságát igazolja. Még pedig kettős értelemben: elsőben annak kimutatása által, hogy a kapitalista gazdasági rendszer éppen az ő immanens törvényeinél fogva „természeti szükségyszerűséggel” siet a felbomlás felé, másodsorban annak bebizonyításával, hogy a kapitalizmus pusztulása egyértelmű a szocialista társadalomra nézve elengedhetetlen feltételek megteremtésével, Ezeknek a

tételeknek bizonyítása a következő: (mellőzöm a régi hegeli frazeológiát: minő a „negatio negatioja”, „átcsapás” stb.. amelybe a marxi theória öltöztetve van; ez csupán nehezíti a megértést és nem viszi előbbre a dolgot; néhány ismétlést megbocsát az olvasó). A kapitalista gazdaság méhében ellentmondások, és ezen ellentmondások következtében a gazdasági folyamat zavarai fejlődnek ki. Kifejlődnek ezek az ellentmondások azáltal, hogy mag *egyfelől* a termelési folyamat egyre nagyobb mérvben alakul át *társadalmivá* (az egyes gazdaságok egymásközt differenciálódnak és integrálódnak; a kis üzemeket a nagyok egyre rohamosabban megsemmisítik és így a termelési mód folyton növekvő arányokat ölt), a termelőerők (vagyis a gazdasági potencia) állandóan növekednek, addig *másfelől* a termelés vezetése továbbra is *magángazdasági* utón (a kapitalista vállalkozók által történik és a termelés eredményének felosztása ezentúl is éppen úgy *magángazdasági* alapon (amelynél mindig nagyobb hányadok jutnak a kapitalista osztálynak) megy végbe. Ez az egyre élesebben jelentkező ellentmondás kifejezésre jut a kapitalista gazdasági rendszer periodikusan visszatérő és mindig hevesebben mutatkozó, sajátos betegségeiben: a kereskedelmi válságokban. „Az ipar és kereskedelem története immár évtizedek óta csupán a modern termelőerők lázongásának története a modern termelési viszonyok ellen, amelyek a burzsoáziának és az ő uralmának életfeltétele. Elegendő, ha a kereskedelmi válságokat említjük föl, amik időközönként visszatértükkel mind fenyegetőbben teszik kérdésessé az egész polgári társadalom fennmaradását. A kereskedelmi válságok alkalmával rendszeresen nemcsak az előállított termékek, hanem a már megszerzett termelési erők nagy része is elpusztul. A válságokkal olyan társadalmi jár-

vány keletkezik, ami minden korábbi időszakban képtelenségnek tűnt volna föl – a túltermelés járványa. A társadalom hirtelen a pillanatnyi vadság valamelyes állapotába sülyed vissza: az összes élelmiszerektől mintegy elvágja valami éhínség, valami általános irtóháború; az ipar, a kereskedelem mintha csak megsemmisült volna és mindez miért? Azért, mert túlsók a civilizációja, túlsók az élelmiszere, túlsók az ipara, túlsók a kereskedelme. A rendelkezésére álló termelőerők nem szolgálnak immár a polgári tulajdonviszonyok fejlesztésére; sőt e viszonyokhoz képest túlhatalmasokká váltak, akadályozzák őket; ha meg leküzdik ezt az akadályt, zűrzavarossá válik az egész polgári társadalom, fenyegeti a polgári tulajdon lételét. A polgári viszonyok nem eléggé tágak az ő révükön létrehozott gazdagság befogadására.” így olvassuk már a „Kommunista kiáltvány”-ban és így később – csaknem szórói-szóra ismételve – az „Anti-Dühring”-ben.

A kapitalista gazdaság keretében uralkodó belső ellentmondást visszatükrözi a belső viszály ama két szociális osztály között, amelyeken ez a gazdasági rendszer alapszik: a burzsoázia és a proletariátus között.

A burzsoáziát (a „tőke centralizációja” miatt) egyre apadó számú kapitalista képviseli, „akik ezen átalakulási folyamat minden előnyét bitorolják és monopolizálják.” A proletariátusba pedig a teljesen vagyontalanok egyre szaporodó tömege kerül, amely napról-napra jobban sülyed a nyomorba. „A tőke mágnásainak egyre fogyó számával párhuzamban növekszik a nyomorban, elnyomásban, rabszolgaságban élő, elaljasodott, kizsákmányolt tömeg” („Kapital”).

„A modern munkás, ahelyett, hogy az ipar haladásával emelkednék, mind mélyebben sülyed saját osztályának föl-tételei alá. A munkás pauperré válik és a pauperizmus még

gyorsabban fejlődik, mint a népesség és gazdagság. Ebből világosan kitűnik, hogy a burzsoázia képtelen arra, hogy továbbra is ő maradjon a társadalom uralkodó osztálya és szabályozó törvényként erőszakolja rá a társadalomra osztályának életföltételeit, Képtelen az uralkodásra, mert már arra is képtelen, hogy rabszolgájának létét rabszolgaságának keretében biztosítsa, mert kénytelen őt oly helyzetbe sülyeszteni, ahol el kell őt tartania, ahelyett, hogy az tartaná el őt. A társadalom nem élhet már többé alatta, azaz élete nem fér össze többé a társadaloméval.” („Kommün, kiáltv.”) Ez a nyomor szüli a lázadást: a proletariátus föllázad az uralkodó osztály ellen. Képes rá, mert „magának a kapitalista termelési folyamatnak mechanizmusa által iskolázva, egyesítve és szervezve van.” „A kapitalista tulajdon halálharangja megkondul. A kisajátítókat kisajátítják” (Kapital”). „A társadalom nyíltan és egyenesen birtokába veszi a magáén kívül minden egyéb vezetés alól kinőtt termelőerőket”, („Anti-Dühring”) ami által a kapitalista gazdasági rendszerben rejlő ellentmondás megoldódik. *Lehetséges* ez a birtokbavétel és vele az új (szociálistikus) gazdasági rend létesítése, mert maga a kapitalista gazdasági rendszer teremtette meg valamennyi előfeltételét, aminők: „a munkafolyamatnak egyre nagyobb mérvben kooperatív formája, a tudománynak öntudatos technikai fölhasználása, a munkaeszközöknek csak közösen használható munkaeszközökké való átváltoztatása, valamennyi termelési eszköznek ökonómizálása azáltal, hogy azokat kombinált társadalmi munkafolyamat termelőeszközeiül használják, minden népnek a világforgalom hálózatába való bevonása”. („Kapital”) „A nagy termelési és közlekedési intézményeknek részvénytársaságokká és állami tulajdonná való átváltoztatása” már ma mutatja, „hogy a burzsoázia nél-

külözhető a modern termelőerők igazgatásában”. („Anti-Dühring”)

Ez az „evolúció-elmélet” egész sorát foglalja magában a részlet-elméleteknek. Azt hiszem, legjobban áttekinthető lesz, ha ezeket a részlet-elméleteket, amelyek együttvéve az összelméletet alkotják, abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mennyiben „helyesek”, azaz miként egyeznek meg a tényekkel. A sorrend itt mellékes. Kezdem a Marx-féle „evolúció-elmélet” azon alkotórészeivel, amelyek máig leginkább fentarthatóknak bizonyultak. Ezek pedig – így nevezhetjük – a koncentráció-elmélet és a szocializáció-elmélet, mely kettő igen szorosan összetartozik.

1. *A koncentráció (központosulás) elméletét* Marx Louis Blanc-tól vette át, akinél ez már megvan, csak hogy Marx sok elmés részlettel kiegészítve elevenítette föl. Ez az elmélet azt tanítja, hogy a kapitalista gazdasági rendben a tőkés vállalkozás a verseny kényszere által elsősorban megsemmisíti a kapitalizmus előtti termelés módokat, az önálló kis termelőket „fölszívja”, további folyamatában aztán „egy tőkés elpusztít sok tőkést”, „a nagyszámú tőkést kisajátítja a kevésszámú tőkés”, azaz a nagy vállalatok a kicsinyek felett, a nagyok felett a még nagyobbak diadalmaskodnak, így tehát a fejlődés az igen nagy gazdasági vállalatok egyeduralma felé sodródik.

Ez az elmélet egészében helyesnek bizonyult. Sőt Louis Blanc és Marx jóvendőlése teljes pontossággal beigazolódott, úgy hogy a legnagyobb csudálattal kell adóznunk e theoretikusok éleslátásának. Mindenekelőtt – mint tudjuk – az utolsó busz esztendőben a tőkének (ily összehalmozódása jóit létre a kartellek és trösztök révén (ezeket a formákat Marx természetesen még nem is ismerhette), aminőt Marx legmerészebb álmában sem láthatott előre. Legelől járnak ebben az

amerikai Egyesült-Államok, hol az óriás vállalatok fejlődése a legtisztábban foly le. A legújabb statisztika szerint ott most néhány trösztben 8664 előbb önálló vállalat van egyesítve, amelyeknek tőkéje 20 milliárd dollárra (= 99 milliárd korona) rug. Ebből csupán csak a 7 „nagyobb” ipari trösztre, amelyekbe összevéve 1528 előbb önálló vállalat olvadt be, 2663 millió dollár (= 13,182 millió korona) a 6 nagy egyesített vasutvállalatra 9017 millió dollár (44,635 millió korona) tőke esik!

Mindennek ellenére a Marx-féle koncentráció-elmélet csak lényeges megszorítással hozható összhangzásba a tudomány mai állásával. E megszorítások a következők:

Először: Marx a tőke központosulásának előrehaladását kétségelenül nagyon is gyorsnak tartotta. Sem a kapitalizmus előtti gazdasági formák fölemésztése nem megy végbe oly gyorsan, mint ő hitte, sem a nagy vállalatok előnyomulása nem oly általános (még azon területeken sem, ahol a tendencia erre általában már megvan), mint ahogy ő föltette. Ma még (t. i. az utolsó népszámlálás szerint) a „kis üzemben” dolgozók (1-5 személy) száma Németországban (a mezőgazdaság kivételével) 4,770.669, amíg az összes „üzemekben” dolgozók száma valamivel meghaladja a 10 milliót, így tehát a kis üzemek most is még csaknem felét foglalják magukban az összes ipari népességnek, a kereskedelemnél pedig kétharmadán is felül. Sőt a kis üzemi népesség 1882-től 1895-ig szaporodott 10%-al, a kereskedelem és közlekedésnél 49.9%-al. Hasonlók a viszonyok más országokban.

Joggal hozták föl, (*Der moderne Kapitalismus* című művemben magam is megpróbáltam tüzetesen bizonyítani) hogy ez a „kis üzem” a tőkétől sokszorosán függő helyzetben van. De ha így van is: a Marx-féle központosulás! elméletnek

gátlón állanak útjában. Hasonlóképp áll a dolog a kapitalista vállalatok fejlődésével. Ezek is sokkal lassúbb tempóban központosulnak, mint ahogy Marx gondolta. Áll az, hogy a nagy vállalatok gyorsabban szaporodnak, mint a középszerűek és szaporodásuk részben csakugyan emezeknek a rovására is történik. De a közepes nagyságú vállalatoknak eltűnéséről a jelenben megint nem lehet még szó. 1895-ben a „közép-üzemben” (ismét a mezőgazdaság kizárásával) még csaknem ugyanannyi ember dolgozott, mint a nagy üzemben: kerek $2\frac{1}{2}$ millió 3 millióval szemben. És a középzüzemnél a szaporodás 1882-től 1895-ig 76.3%, azaz csaknem ugyanannyi, mint a „nagy üzemnél” (88.7%).

Másodszor: a koncentráció elmélete általában nem alkalmazható a mezőgazdasági termelés területére. A statisztika tanúsítja, hogy a sík földön éppenséggel semmi tendencia nincs még a parasztgazdaságok mellőzésére sem, nemhogy a középbirtokok növelésére. Tudjuk, hogy inkább az ellenkező irányzat mutatható ki: a gazdasági egyedek megkisebbitése. Így például Németországban a törpe birtokokra (5-20 hektár) az összes földterületből eső százalék 1882-től 1895-ig valamelyest emelkedett (28.6-ról 29.0%-ra), a közép- és nagybirtokokra (20-100 hektár és 100 hektáron felül) eső százalék pedig csökken egy keveset: 30.9-ről 30.4%-ra, illetve 25.6-ról 25.5-re. El lehet mondani: nagyban és egészben a birtokeloszlás és üzemszervezet a mezőgazdaságban változatlan marad. Sőt az amerikai Egyesült-Államokban, a kapitalizmus igazi hazájában, hol gátlón nem befolyásolhatja a fejlődést történelmi tradíció, lényegükben ugyanígy állanak a dolgok. Odaát is eddigelé inkább azt a törekvést tapasztaljuk, hogy a farmokat megkisebbités. Az egy farm által művelés alá vett föld területének átlaga 1850-ben, 1860-ban s így to-

vább mindig a cenzus-évet véve 1900-ig: 61.5, 51.9, 53.7, 53.1 57.4, 49.4 acre-ret*) tesz ki. Tehát semmi nyoma a koncentrációs irányzatnak.

Azt is mondták – és többé-kevésbé jogosan – hogy a mezőgazdák csupán csak látszólag önállóak, valóságban bábjai a tőkének, amely őket mindenféle formában (mint kölcsöntőke, mint beruházási tőke stb.) kizsákmányolja. Meglehet. De a kizsákmányolás nem koncentráció. Ez egy oly tisztán meghatározott jelenség, hogy nem lehet csűrni-csavarni. És koncentráció nem történik a mezőgazdaság körében, legalább ott nem, ahol a szorosabb értelemben vett mezőgazdasági üzemről van szó; efelől a legcsekélyebb kétség sem támadhat.

2. *A szocializáció* (társadalmasítás) elmélete szorosan összefügg a koncentráció (központosulás) elméletével. Azt tanítja, hogy a kapitalista fejlődés önmagából állítja elő a föltételeket a gazdasági élet szocialisztikus, vagy (mint Marx és Engels igen gyakran nevezték) kommunisztikus szabályozására; más szóval: a kapitalista gazdasági rendszer kereteiben már kialakulnak a jövőbeli gazdasági rendszer elemei. Ez az elmélet, amelynek a réalista álláspont megalapozására nyilvánvaló nagy jelentősége van, véleményem szerint Marxnak és Engelsnek valamennyi tanaik között leginkább kizárólagos szellemi tulajdona és a benne rejlő alapgondolat kétségtelesenül egyike a legszerencsésebbeknek és legtermékenyebbeknek, ami a szociális tudományban az utolsó emberöltő alatt megfogant. Sajnos azonban, hogy éppen ez az elmélet nincs Marx: és Engels rendszerében teljesen kifejtve. Egyes alkalmi megjegyzésekre vagyunk csak utalva, amelyeknek jó része homá-

*) 1 acre (*Akr*) – közel $\frac{1}{10}$. katasztrális hold – 40.467 ár.

lyos, fonák, gyakran meg éppen téves. A főbb helyeket, ahol ez az elmélet kifejtve, jobban mondva: érintve van, már említettem. (Az érdeklődőt utalom még a következőkre, amiket mind nem idézhetek itt szórói-szóra: „Kommün, kiáltv.” (passim) „Kapital” I⁴, 386, 592, III², 325, 354, 420. „Misère de la Philosophie” (német kiadás 144 1.) *Engels*: Anti-Dühring (2. kiad. 255.) „Die Wohnungsfrage” (Új lenyomat 1887. 177. 1.) Ha ki hüvelyezzük az elmélet lényegét, a következőket látjuk: A kapitalista gazdaság a termelési folyamat racionizálása által fokozza a társadalmi munka termékenységét, kifejleszti a társadalmi termelőerőket. „így válik lehetségessé – első ízben, amióta csak emberek élnek – hogy a munkának mindnyájunk között való észszerű elosztása mellett, nemcsak annyit termelhessünk, hogy a társadalom minden tagja bőségesen fogyaszthat és tetemes tartalékalapot is halmozhatunk föl, hanem minden egyes embernek elegendő szabad ideje is maradhasson, hogy a történelmileg kialakult műveltségéből – tudomány, művészet, érintkezési formák stb. – megterthassuk azt, ami valóban értékes, sőt nemcsak megterthassuk, hanem az uralkodó osztály monopóliumából az egész társadalom közös javává teheszük és továbbfejleszthessük. *És ez a döntő pont.* Mihelyt az emberi munka termelőereje erre a magas fokra fejlődött, megszűnik minden ürügy egy uralkodó osztály fennállására. Az utolsó osztálykülönbség védelmére folytonosan azt szokták végső okul felhozni: kell lennie egy osztálynak, mely ne a mindennapi létfontartásra szolgáló termeléssel vesződjék, hogy így maradjon ideje a társadalom szellemi szükségleteiről gondoskodni. Ezt a szóbeszédet, amelynek eddig volt nagy történelmi jogosultsága, az utolsó száz év ipari forradalmi egyszersmindenkorra gyökerestül megsemmisítették.”

Ezek a tételek részben helyesek, ha túlzottak is, részben azonban helytelenek.

Helyes az, hogy a társadalom termelőereje feltűnően fokozódott. De nem „százszorozódott meg”, ahogy Engels éppen az imént idézett művében véli, hanem az utolsó száz év alatt – még pedig a rendkívüli körülmények egész sorának kedvezéséből – talán ha megötszöröződött. Számításom szerint, amit a *Deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert* című művemben közöltem, a német nemzet termelőereje 1840-től 1895-ig olyan arányban nőtt meg, ahogy 1: 3. Természetes, hogy e részt az adatokat bajos pontosan megállapítani. De minden további bizonyítgatás nélkül elmondhatjuk: megszászorozódásról beszélni túlságosan merész dolog. A tévedés, amibe legtöbbször esnek, onnan származik, hogy egynémely kirívó esetet (p. o. a fonóipar¹ nagy fejlődését, vagy hasonlót) általánosítanak. De termelőerőink fokozódásának megállapításánál rendszerint nem veszik tekintetbe azt, hogy szükségleteink fedezése alapján még mindig a talaj termékenységtől függ. Ám nagyon is kérdéses, vajjon a mezőgazdasági munka termelőereje általában emelkedett-e? Mindenesetre csak csekély mértékben. A föld termőképességét ugyan a művelés intenzívebbé válása által három- vagy négyszeresére fokoztuk, de vajjon arányos, vagy csekélyebb, avagy éppen nagyobb költséggel? még nincs eldöntve. A mezőgazdasági népesség csökkenéséből nem szabad egyenesen a mezőgazdasági munka fokozódott termékenységére következtetni (mint azt például Kautsky teszi). Mert nem; tudjuk, mily nagy a munka többlete, amely a fokozódó intenzitással a mezőgazdasági üzem közvetlen köréből áthelyeződött az ipar körébe, ahol a gazdasági gépeket, alagsöveket, műtrágya-anyagokat, gazdasági vasutakat stb. állítják elő. Az európai nemzetek gazdag-

ságának gyarapodását az utolsó emberöltő alatt elősegítette új szűzföldeknek művelésbe vétele. Mihelyt ez megszűnik (ami csak idő kérdése) a gazdagság növekedésének tempója igen jelentékenyen meg fog lassúdni. Ezen semmiféle haladás az ipar és közlekedés terén nem segít, amíg – táplálkozásban, ruházatban, lakásban – egyáltalában rá vagyunk utalva a föld termékeire.

Továbbá azt is számításba kell vennünk, hogy a termelő erő fokozódása csak keveset lendíthet az egyesek jólétén, ha a népesség oly rettenetesen szaporodik, mint az utolsó száz esztendőben. Az európai országok: Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia, Ausztria és Magyarország, Németország, Oroszország, meg az amerikai Egyesült-Államok együttevée 1880-ban még 153 millió, 1900-ban már 398 millió embert számláltak!

De nem bánom, ismerjük el, hogy a nagy tömeg, – kivált ha az összes termelést egyenlőbben elosztva és a termelési folyamatot még racionálisabban szervezve képzeljük – mégis valamivel könnyebben élhet, mint ma, s hogy talán hét-nyolc órai, vagy – ha úgy tetszik – akár öt-hat órai napi munkaidő elégséges a javakban való szükségletnek szerény igényű ellátására. Csak az a kérdés, hogy mit bizonyítana ez Engels végkövetkeztetéseire nézve?

Igaz, hogy a növekedő gazdagság megsokszorozza az olyan emberek számát, akik ráérnek egyébvel is foglalkozni a kenyéradó munkájukon kívül és azokat is, akik „produktív”, művészi vagy írói munkát végeznek. (Mellesleg megjegyezve: nagyon is kérdéses, vajjon ez a tudománynak vagy a művészetnek szolgálatot teszen-e? Az utolsó évszázad tapasztalata inkább az ellenkezőre enged következtetni.) De ennek bizonyynyal semmi köze valamely gazdasági rendszer

vagy társadalmi rend életképességének kérdéséhez. Valamilyen osztály még nem lesz „uralkodó”, mivel költ és festés is jó módora van, és nem válik pótolhatóvá, mivel nélküle is el lehet érni a tudományos és művészeti szükségletek kielégítését. Bizonyára rokonszenves gondolat, amit Engels kifejez; de megint csak az ideologikus racionalizmus körébe vág.

Vagy tán arra gondol Engels, hogy az egész társadalmi folyamat – éppen a termelő erők kifejlődése folytán – anynyira összezsugorodik, hogy az embernek többé nem lesz szükséges nagy gondot fordítani rá, s a társadalom a gazdasági funkciókat mintegy mellékesen is elvégezheti, úgy hogy egyáltalában nem szorul az „*mies sordidoe*” foglalkozásszerű gyakorlására? Az ismert história ez Aristoteles vetélőjéről és lantpengetőjéről, amik maguktól működnek, úgy hogy nincs szükség többé „rabszolgára?” Ilyenféle gondolatok csendülnek ki itt-ott Marx és Engels írásaiból s az epigonok ezeket felkapták és tovább szótták. Különösen kedvelt gondolata Marxnak, hogy a tökéletesített gépezetnek az a célja, hogy a régi szakmabeli tanultságot pótolja és így mindenki képes legyen előismeretek és gyakorlat nélkül tetszés szerinti gazdasági munkát végezni. Így olvassuk („Kapital” I⁴ 386): „Minthogy a gyár egész működése nem a munkástól, hanem a gépektől ered, folytonos személyi változások lehetségesek a munkafolyamat megszakítása nélkül.” Vagy („Misère de la Phil.”): „A gépekkel dolgozó gyár munkafelosztásai jellemző az, hogy elveszítette minden különleges karakterét. De attól a pillanattól fogva, amelyben minden különleges fejlődés megszűnik, érezhetővé válik az univerzalizálás szüksége, törekvés az egyén minden oldalú kifejlesztésére. Az automata-gyár megszünteti a specialistákat és a szakidiotizmust.” Ennek határozottan ellent kell

mondanunk. Éppenséggel nem tartozik az semmiféle tökéletesített gépezetnek a lényegéhez, hogy a „specialistaságot” megszüntesse. Ellenkezőleg, igen sok gépnek a kezelése épp oly nagy szakképzettséget tételez föl, mint valamely mesterség, más gépek meg legalább is a mechanizmushoz való nagyfokú szellemi vagy testi alkalmazkodást kívannak a munkástól. Csak a legügyesebb betűszedők tudják kezelni a szedőgépet, csak a kiválóan képzett munkások dolgozhatnak a cipő varrógépen. Egy nagy gőzgép kezelésére csak a tanult monteur, vagy gépészmérnök vállalkozhatik, csak „specialista” képes vezetni a mozdonyt stb. De egyáltalában nem tapasztalható (mint a „Modern kapitalizmus” művemben tüzetesen kimutattam) általános irányzat a termelési folyamat automatizálására, tehát a gyári szervezetre. A „manifaktura.” a gyár mellett (éppen a „szocialisztikus” berendezkedésben) állandóan fenn fog továbbra is maradni, mert sajátos funkciókat kell ezentúl is folytonosan betöltenie.

Nem szabad tehát ebbe az irányba tévednünk, ha keressük a „kommunizmus” ama „feltételeit”, amelyeknek a kapitalista, gazdasági rendszer kebelében be kell teljesedniök. De ezenkívül, sem „a munkaeszközöknek átváltoztatása csak közösen használható munkaeszközökké”, sem pedig valamennyi népnek a világforgalom hálójába bogozása” nem teremtik meg ezeket a föltételeket. Ez utóbb említett fejlődési irányzat inkább még nehezíti a kapitalista-szervezetnek helyettesítését szocialisztikus szervezettel, az előbbi pedig igen valószínűvé teszi ugyan, hogy a magántulajdonnal szemben növekedni fog a közömbösség, tehát ennek megfelelőleg nőni fog a hajlandóság a közös gazdasági szervezetre, de nem teszi valószínűvé ennek a szervezetnek keresztülvihetőségét. Pedig éppen azt volna fontos kimutatni, hogy a kapitalista

gazdasági rendszer fokozódó fejlődésével mindegyre könnyebb lesz a magángazdasági termelési módnak a kommunisztikussal helyettesítése.

Nem szerencsésebb Engels hivatkozása a részvénytársaságokra sem. Mert ha azt véli, hogy ezek a kapitalista-szervezetek mellőzhető voltát bizonyítják, („A kapitalista minden társadalmi funkcióját most díjazott alkalmazottak látják el. A kapitalistának nincs egyéb társadalmi tevékenysége, mint hogy zsebre rakja a jövedelmét, vágja a kupont és játszik a börzén”) akkor alaposan téved, de olyan alaposan, amint fel se tételeznek oly tapasztalt üzletemberről, minő Engels. A részvénytársaság egyáltalában nem zárja ki a vállalkozó tőkés funkcióját, csak átviszi azt fizetett alkalmazottakra, akik megint tisztán kapitalista értelemben működnek: hajsza a piacért, a kedvező konjunktúrák kikémlése, a spekuláció és számítás mind ugyanaz marad, mint előbb. Sőt épp oly változatlanul megmarad a piactól, a fogyasztás- és áringadozásoktól függő helyzet, tehát a gazdasági siker bizonytalansága is. Mennyire gúnyolták Marx és Engels a termelő szövetkezeteket, holott ezekben még sokkal inkább kellett volna látniok a kapitalista-szervezetet meghaladó gazdasági rend csiréit, mint a részvénytársaságokban. A részvénytársaság pusztá formája által a kapitalista gazdaság egy lépéssel sem jut közelebb a szocialisztikus szervezethez. Épp annyira nem, mint a gazdasági egységek pusztá megnagyobbítása által.

És mégis igaz marad az állítás, hogy a közgazdasági szervezet feltételei a kapitalista gazdasági rendszer keretei között fejlődnek, s hogy ez maga fejleszti ki az eszközöket, amik pótolhatóvá teszik. A döntő momentum: a fogyasztási-viszonyoknak megfelelő alakulása. Ezeknek kell odáig fejl-

lódniök, hogy a konjunktúrák ingadozása nélkül lehessen nagyban termelni. A piac számára való termelés bizonytalanságait kell megszüntetni a fogyasztás állandósítása által. A fogyasztás egyenletessége és nagy aránya, amik az állandó szükségletnek nagyban való ellátását teszik lehetségessé: ezek az előfeltételei a közös gazdasági termelésnek. Ezek a föltételek pedig abban a mértékben teljeseznek be, amint a helyben előállított javak fogyasztása növekedik: így a nagy városokban a gáz, villany, víz stb. szükséglet ellátása, nagy szállítási vállalatok fejlődése; abban a mértékben, amint a fogyasztók szükségleti cikkeiknek nagyban történő, közös beszerzésére vagy közös termelésére egyesülnek: ilyenek a mezőgazdasági szövetkezetek, fogyasztási egyletek stb.; és abban a mértékben, amint az előbb önálló gazdaságok új termelési egységekké tömörülnek össze: ilyenek a kombinált vállalatok, trösztök stb. De a marxi eszmemenetnek ez a pozitív továbbfejtése nem tartozik ide. Itt csak azt kívántuk kimutatni, hogy a társadalmalás elmélete, amint Marx és Engels azt megfogalmazták, eszméjében helyes. Az elmélet alkotói csak a konkrét esetre való alkalmazásban tévedtek, ők elméletileg fölfedezték az új csillagot, ám a csillagok közül, amiket annak tartottak, egyik sem volt az újonnan fölfedezett csillag. Azt csak később találták meg. De az érdem- Leverrier-t illeti, nem Galle-t. *)

Kevésbbé voltak szerencsések a mesterek az általános

*) Leverrier francia csillagász az Uránus mozgásának rendellenességeiből pusztán elméleti utón kiszámította, hogy az Uránuson túl még egy bolygónak kell lennie, amelynek nagyságát és helyét is meghatározta. A meghatározott helyhez igen közel aztán Galle berlini csillagász megtalálta a Neptunus bolygót. *Ford.*

evolúció-elméletükhöz tartozó többi részletelméletek felállításában.

3. *Az akkumuláció* (felhalmozódás) *elmélete*, ahogy nevezni szoktam, abban az ismeretes állításban domborodik ki, hogy a tőke mágnásainak száma állandóan fogy. Bebizonyítható, hogy ez téves. Az ellenkezője a helyes. Bizonyosságul idézem itt a számadatokat, amiket *Deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert* c. művemben közöltem. Ha akár a 10.000, akár 20.000, 50.000, vagy 100.000 márka jövedelemnél vonjuk meg a határt, az eredmény mindig ugyanaz marad, hogy az ily jövedelmű emberek gyorsabban szaporodnak, mint a tőkésék bármely más faja. És pedig szaporodnak abban, az arányban, amint a jövedelmük összege növekedik, úgy hogy közülök minden egyes átlag mindig ugyanolyan gazdag marad. Vegyük például a gazdag Hamburgot és éppen a föllendülés időszakában 1895-től 1899-ig. Ott 1895-ben 10.000 és 25.000 márka közötti jövedelme volt 3443 egyénnek, 1899-ben már 4082-nek. Amazok élveztek összesen 53'5 millió jövedelmet, emezek 631 milliót, amazoknak tehát átlagos jövedelmük 15.853 márka volt, emezeké 15.750 márka. 1895-ben 25.000 és 50.000 márka közti jövedelme 1054 hamburginak volt, 1899-ben 1322-nek; amazok összesen 36*9 millió márkát, emezek 460 milliót raktak évente zsebre; egynek-egynek tehát 1895-ben átlag 35.987 márka, 1899-ben már csak 35.384 márka jutott. 50,000 és 100,000 márka közti jövedelme 1895-ben 484 hamburginak, 1899-ben 585-nek volt; amazok összes jövedelme 33.1 millió, emezeké 40.4 millióra rúgott. Átlagjövedelmük 68.390 és 69.060 márka. Végül 100.000 márkánál több jövedelmet élvezett mind a két esztendőben 250 és 311 hamburgi tőkés. Bevettek átlagban 210.000 és 219.646 márkát. A berlini milliomosok számadatai:

Berlinben 1854-ben tallérban számítva, csak 6 milliomos volt, 1900-ban már 639; másfél millió márkája volt akkor 23. most 1323 milliomosnak. A „tőke mágnásainak folytonosan csökkenő száma” tehát egyáltalában nem igazolható, akárhogy csereberélje is az ember a statisztika számadatait. Minél közelebb haladunk a kapitalista gazdasági rendszer „összeomlásának” pillanatához, annál több „kisajátító” hemzseg körülöttünk. A „kisajátítás” dolga egyre nehezebb lesz!

4. *Az elszegényedési theóriát.* mely szerint a proletariátus helyzete – sem erkölcsileg, sem anyagilag – nem javul a kapitalista gazdasági rend kereteiben, hanem szüntelen a rosszabbodás; felé tart, még maguk az ó-marxista körök sem védelmezik ma már mindazokban a vonatkozásaiban, ahogy Marx és Engels felállították. Világos ellentmondásban is áll ez a tényekkel, kivált ha a munkásosztálynak külsőleg észlelhető állapotát, azaz: életfentartási viszonyait vesszük szemügyre. Hogy valóban minő „az elnyomásban, rabszolgaságban élő . . . kizsákmányolt tömeg” helyzete, vajjon az súlyosbodik-e, vagy javul, alig deríthető ki, mert ebben a vizsgálónak és ítélkezőnek szubjektív mérlegelése dönt. Én valószínűnek tartom, hogy az „elszegényedési theórianak” helyessége erkölcsi vonatkozásban beigazolódott, első sorban azért, mert a munkás intellektuális és morális emelkedésével az ilyen – tisztán lelki, benső természetű – kategóriákba: minők: „elnyomás”, „rabszolgaság”, „kizsákmányolás”, sorozható bajok még érezhetőbbekké válnak. Ha tehát megkísérelték (p. o. Kautsky) a Marx-féle „elszegényedési theóriát” ebben a tisztán pszichológikus-szubjektív értelemben magyarázni és azzal megvédeni, úgy ellene alig lehet kifogást tenni. Hacsak azt nem, hogy maguk Marx és Engels kétségtelenül más, reálisabb értelmet tulajdonítottak elméletüknek. Mert még a „Ka-

pital” ama nevezetes helye is azt állítja a „tömegnyom orról és elfajulásról”, hogy növekedik, a „Kommunista kiáltvány” idéztem szavai pedig kétségtelenné teszik, hogy a mesterek a „nyomor növekedését” megállapító kijelentésükhöz igen világos és reális képzetet fűztek: „A modern munkás, ahelyett, hogy az ipar haladásával emelkednék, mind mélyebben süllyed saját osztályának föltételei alá. A munkás pauperré válik és a pauperizmus még gyorsabban fejlődik, mint a népesség és gazdagság.” Az elmélet ily értelemben határozottan téves. A munkásosztály helyzete a kapitalista fejlődés folyamán javul, talán (sőt nagy valószínűséggel) lassabban, mint a felsőbb rétegeké, de javul. Ezt igazolták az utóbbi évek mindazon vizsgálódásai, amiket nem felületes és célzatos, hanem lelkiismeretes és szépítgetéssel meg sem gyanúsítható írók végeztek.

Franciaországra nézve az *Office du Travail* egyik anketje a következő eredményt állapította meg: a munkabér 1850 óta megkétszereződött, a nőknél 1.02 frankról 2.20 frankra, a férfiaknál 2.07 frankról 4 frankra emelkedett. Az életfentartás költségei az idő óta nem emelkedtek lényegesen: egy negyedrésznynél semmiesetre sem többel.

A szocialista Sidney Webb az angol munkások helyzetének fejlődését 1837-től 1897-ig a következőleg foglalja össze: A munkabérek megkétszereződtek. Az élelmiszerek (tejet és húst kivéve) 1897-ben általában olcsóbbak, mint 1837-ben. Csak a házbérek emelkedtek. „De a házbérnek ez az emelkedése még távolról sem éri el a képzett munkás bér-emelkedését, aki heti munkabéréen magának és családjának sokkal többet szerezhet meg a civilizációból és kényelemből, mint amennyit nagyatyja elérhetett.” Igaz, hogy Webb azután azt véli, hogy Angliában a nyomorral küzdők száma

1897-ben nagyobb, mint 1837-ben, már tudniillik abszolút értelemben, de csekélyebb az össznépeséghez való arányában. Meglehet. Webb ezt nem bizonyította be, mert Nagy-Britanniának nincs általános statisztikája a jövedelmekről. Webb csupán Charles Booth becsléseire alapítja ítéletét.

Németországban lényegében szintén hasonlók a viszonyok. Kétségtelen, hogy a munkásság zöme ma jobban él (azaz nagyobb mennyiségű javakkal rendelkezik, mint 50 vagy 100 év előtt); kétségtelen az is, hogy a szegények és nyomorgók kisebb százalékát teszik az össznépeségnek (vajjon számuk abszolút véve emelkedik-e, vagy csökken, alig lehetne biztosan megállapítani); ez legalább az utolsó évtizedről bizonyos. Így a szász királyságban az 500 márkánál kisebb jövedelmű egyének 1879-ben még 51.51 százalékát tették a lakosságnak, 1894-ben már 36.59, 1900-ban pedig csak 28.29 százalékát. Poroszországban 900 márkánál kisebb jövedelemmel bírt 1892-ben még 70.27%, 1900-ban már csak 62.41 százaléka a népességnek. *)

Végül bizonyára téves az az állítás is, hogy a „pauperizmus még gyorsabban fejlődik, mint a népesség és gazdagság.” – A szegények száma Angliában, a kapitalizmusnak Marx szemében klasszikus földjén, amely első sorban lebeggett mindig szeme előtt, az utolsó emberöltő alatt még abszolút véve is csökkent: az 1881-88-ig terjedő évek alatt számlált 918.966-ról az 1891-95. évek alatt 787.144-re szállott le, vagyis a paupereknek az össznépeségben való hányada, a fentebbi éveknek megfelelően 3.93%-ról 2.65%-ra esett. Az utolsó évtizedben Nagy-Britannia egyesült király-

*) Több számadatot talál az olvasó említett két nagyobb művemben.

ságában a pauperek abszolút száma meglehetősen egyforma maradt, ennél fogva az össznépességben való százalékok csökkent: 1889-93. évek alatti 26-4%-ról 1900-04. évek alatti 24-5%-ra. E szám adatok helyes megítélésénél kellő mértékben tekintetbe kell vennünk a szegénysorsu kelet-európaiaknak az utolsó évtized alatt tapasztalt, nagyarányú bevándorlását is.

Végül van még az

5. *összeomlási theoria*. Azt tanítja, hogy a kapitalista gazdaság önmagának ássa meg a sírját: a mindig hevesebben föllépő kereskedelmi válságokban bebizonyul az uralkodó gazdasági rendszer képtelen volta arra, hogy még továbbra is uralkodjék. A válságok a polgári társadalomnak mintegy folyton ismétlődő csődjei, amelyeknek végre is oly nagymérvűekké kell válniuk, hogy minden orvoslás lehetetlen. Mindjárt meg kívánom jegyezni, hogy ezt a felfogást a tudomány mai állásában elméletileg még nem lehet tévesnek bebizonyítani. Tugan-Baranowski megpróbálkozott ezzel az elméleti cáfolattal, de kísérlete engem (oly okokból, amiknek kifejtése messzire vezetne) nem elégít ki. Pedig eddig még ez az egyetlen, komoly próbálkozás, amely a Marx-féle válság-elmélettel szembe száll. Ha egyéni fölfogásomat – egyelőre anélkül, hogy annak helyességét be is bizonyíthatnám – szabad itt előadnom, úgy azt mondhatom: a periodikus válságok, amelyekre Marx hivatkozott, egyáltalában nem immanens jelenségei a kapitalista gazdaságnak, hanem esetleges bonyodalmak, amelyek szintén esetleges hausse-korszakok következtében állanak elő. A kapitalista gazdaság természetéből inkább tartós depressziós állapotok keletkeznek, aminőt csak mostanában, az 1870-és évek közepétől az 1880-as évek végéig, éltünk át s aminő

abban a pillanatban megint bekövetkeznék, amikor a nemes érctermelés nyugodtabb ütemet váltana. A Marx és Engels által megjelölt, heves „betegség tüneteket” akkor nem észlelhetnek, tehát a kapitalista gazdaság nem a sírját, csak a betegágyát készítené elő, amelyen pedig még beláthatatlan időnkig élélhetne. Ellenben ma már tapasztalatilag határozottan beigazolt dolog, hogy a válságoknak az a neme, amelyre éppen Marx és Engels gondolnak, vagyis a konjunktúráknak amaz ellenhatásai, melyek valamely föllendülési időszakra következnek, nem hogy egyre hevesebben lépnének föl, hanem mindig gyengébben. A kapitalista gazdaság még soha nem ért meg, csak megközelítőleg is, olyan hatalmas hausset, mint az 1890-és évek közepétől a század végéig.

Épp úgy az ellenhatás, mely 1900-ban beállott (25 év óta az első!), gyengébb volt, mint bármely előbbi. Azokból a rémséges dolgokból, amiket Marx és Engels tapasztalataik alapján (1836., 1847., 1857., 1873. válságok) írnak le, az 1900-as években alig fordul elő valami, úgy, hogy az ember kételkedhetik, vajjon az utóbbi évek „gazdasági zavarait” lehet-e egyáltalában régi értelemben vett „válság”-nak nevezni. Első sorban már a bankintézmények napjainkban tökéletesebbé vált szervezete is megóvja a gazdasági életet olyan bajoktól, aminők a korábbi „krízisek” következtében állottak elő.

III. A „tudományos” szocializmus legyőzése.

Annak a belátásnak, hogy Marx több tana „téves” és nem áll már összhangban a tudománnyal, erős válságot kellett fölidézni a Marxban hívő szocialisták lelkében. Kez-

detben megkísérelték még az eredeti tanok mindenféle értelmezésével, a kétes helyek mesterkélt magyarázataival elnémítani a kritika hangját. De ez természetesen nem segített soká. Az emberek végtére még sem zárkózhattak tovább el annak beismerésétől, hogy Marx lényeges pontokon tévedett. Most a hívő marxista olyanforma helyzetbe került, mint a hívő keresztyén, mikor a természettudományok szétrombolták az alapot, amelyen a biblia épül. Elébe mered a kérdés: megtagadjam-e a hitemet, amely azokba a formákba öltözött, amelyeket a tudomány szétrombolt? Vagy a tudományos belátás elől zárkózzam el, hogy megmenthesem a hitemet? Mindkét lemondás egyformán nehéz, amelyhez nem lett volna ereje. A hívő szocialistán is ugyanolyan fölvilágosodás segített, mint aminő a korunkbeli, tudományos meggyőződéssel bíró keresztyént kétségeitől megszabadította. Belátta, hogy ő eddig hitet és tudást, világnézetet és tudományt nagyon is szorosan kapcsolt egybe. Megértette, hogy semmiféle hitnek – sem az istenbe vetett, sem a politikai hitnek – igazolását nem szabad egy tudományos igazságban keresni; belátta, hogy valamely tudományos theória cáfolata nem hatolhat le azokba a mélységekbe, ahol a hit horgonyoz[^] a szív mélységeibe, ahol az ideálok, az értékről alkotott ítéletek nyugosznak. Megtanulta, hogy a szocializmus ereje nem gyökerezhetik egyes embereknek – hívják bár őket Marxnak vagy Engelsnek – tudományos tételeiben, hanem egyedül a szenvedély lángolásában, a tetteire buzduló akaratban, amelyek örökké megújhódnak az ideális vágyakhoz és követelményekhez mért világ tökéletlenségének láttára.

Ezzel pedig a marxizmus kritikája már új stádiumba jutott. Nem forgott többé egy határozott „theória” – a

Marx-féle evolúció-elmélet – pusztán cáfolgatása vagy védelmezése körül, hanem a marxizmus egész módszerének jogosultságát vonja kétségbe. Marx „tudományos” szocializmust akart az „utópista” szocializmussal szembeállítani. Most belátták, hogy ez alapján elhibázott vállalkozás volt. Marx alkotásának világtörténelmi jelentősége (amennyiben az a szocializmusnál számba jöhet) nem annak „tudományos” jellegében rejlik, hanem a szociális mozgalomnak a történelmi fejlődés és az érdek reális alapjára való helyezésében, aminek a tudományhoz semmi köze. A szocializmus szükségességének „tudományos” beigazolására fordított kísérletet pedig „elhibázottnak” kellett elismerni. Mert valamely szociális törekvésnek, egy megteremtendő új rendért vívott harcnak „helyességét” sohasem lehet tudományos érvekkel eldönteni. A tudománynak nincs más feladata, mint hogy a tapasztalati világ okozati összefüggését kiderítse. Átlépi működési körét, ha valamely követelményt, egy jövődöbéli dolgot akar „helyesnek” vagy akár csak „szükségesnek” bebizonyítani.” Valamely gyakorlati törekvés bizonyára igen jól fölhasználhatja a maga céljaira a tudományos megismerést. De a gyakorlati törekvés sohasem tudományos megismerés. Nem az szentesíti, hogy „igaz”, hanem, hogy „értékes” és „erős”. „Tudományos szocializmus” önmagában való ellentmondás, „fából vaskarika”. Alaposan szét kellett tehát választani egymástól a tudományt és szocializmust. Csak úgy juthatott megint jogaihoz mind a kettő. Így lehetett csak egyforma erővel szolgálni a tudománynak és a szocializmusnak.

De az újabb szocialisták emancipáló törekvése nem állott meg ennél a pontnál. Ha már egyszer föloldozták a szocialista hitvallást ebből a tudománynyal kötött természetelle-

nes házasságból, önként következett, hogy ezt a szétválasztást az egész világfelfogáson vigyék keresztül. A marxizmus kritikája ezen a ponton összetalálkozott a világfelfogás és természettudomány elkülönítésére irányuló törekvésekkel.

Mindkét esetben a tudomány illetékességi körét kellett kijelölni és megmutatni, hogy idegen területre csap át a tudomány, ha a reális értékeknek és a hitnek világára általánosan érvényes törvényeket akar felállítani. Mindenekelőtt az volt tehát a feladat, hogy a vallási meggyőződést a tudomány bilincseiből kiszabadítsák. Ezzel pedig lényegesen megváltozott a szocialisták helyzete a vallás problémáival szemben. A modern szocializmuson még nemrég is erősen kidomborodtak a vallásellenes vonások. Ennek kétségtelenül megvoltak a politikai okai is. Minthogy a vallást és egyházat nem választották el elég élesen egymástól, az egyház pedig (a kontinentális-európai államokban) általában az uralkodó monarchikus-kapitalista rendszerrel azonosnak látszott, ennél fogva az egyházi intézmények elleni gyűlöletüket átvitték az Istenre is, aki igazán nem tehetett róla, hogy az egyház szolgálja a kapitalizmust az ő nevében védelmezték. De ezek inkább csak külső okozói a vallásellenességnek, amelyek mellett még kétségtelenül mély, benső okok is közrehatottak, hogy a szocialistákat a vallástól elidegenítsék. Ők azt hitték, hogy ha jó szocialisták akarnak lenni, úgy a Marx-féle világnézetet szőröstül-bőröstül le kell nyelniük. Marx világfelfogásában pedig – hatásaként a korának, melyben előállott (Feuerbach!) – a vallási problémák iránti közömbösség, hogy ne mondjuk idegenkedés, döntő fontosságú szerepet játszott. De mivel ez az egész világnézet helytelenül a „tudomány” köpenyét öltötte fel, a tudomány pedig természeténél fogva objektív igazságot hirdet, ennél-

fogva az „atheizmus” is ilyen objektív igazság gyanánt tűnt föl, melyet nem lehetett megtámadni anélkül, hogy egyszermind a tudomány és szocializmus (amiket egynek vettek) szellemét is meg ne bántsák. Mihelyt feloldották világfelfogásukat a tudomány bilincseiből, az egyénnek a valláshoz való viszonya is azonnal szabaddá lett. Megértették, hogy a tudománynak a szocializmushoz épp oly kevés a köze, mint a tudománynak a valláshoz, meg a szocializmusnak a valláshoz, vagy az egyháznak a valláshoz. Mai napság már legfeljebb csak félművelt szocialisták körében hallhat az ember igazában vallásellenes nyilatkozatokat. A szocializmus theoretikusai, mikor fölszabadították magukat a marxizmus rendszeréből, lelkükben ismét megtalálták a békét.

A theoretikusoknak az a törekvése, hogy a szocializmust kiszabadítsák a marxizmus karjaiból, erős támogatásra talált a gyakorlati szocialisták körében. Ezeknek ugyanis be kellett látniok, hogy a marxista elmélet a szociális mozgalom kialakulását hova-tovább jobban akadályozza, nemhogy elősegítené. Egy emberöltőn át természetesen meg volt a nagy jelentősége még a szocialista eszmék gyakorlati terjesztésére is. Az az elmélet, hogy a szocializmusnak szükségszerűen be „kell” következni, mint valami természeti jelenségnek, és hogy aki a szocializmust hirdeti, az az „igazságot” tanítja, oly erőt adott a szocializmusnak, aminőt aligha tudott volna adni valamely másféle felfogás. Megszilárdította a hitet a felkarolt ügy győzelmében, a szocialista pártok föllépésének biztosságot kölcsönzött; kétségtelenül elősegítette a proletár-mozgalom első megszilárdulását.

De idővel belátták, hogy a theoria drága árért teljesítette ezt a szolgálatot: csökkentette az ideális erőket a szociális mozgalom kebelében. Minél jobban hozzászórtak az

emberek, hogy a szocializmus „szükségességét” „tudományos” érvekkel „bizonyítsák”, annál inkább veszítették érzéküket a teremtő ideál, a nagy páthosz iránt. Megtanultak biztosan mozogni a rendszer sínein, de a szárnyaló képességük lassanként odaveszett. Marx és Engels rendkívüli tudományos tehetsége praktikus képzeletük szegényességével párosult. „Rendszerük” csodálatosan szűkölködik praktikus eszmei tartalomban. Idegenkedésük, hogy a „jövendő államáról” valami határozottat mondjanak, nemcsak az utópiák elvi tagadásából fakad, hanem kétségkívül teremtő fantáziájuk hiányosságából is magyarázható. Így nem történhetett másként, minthogy rendszerük hosszú uralma alatt ki kellett pusztulnia minden ideális hevületnek. Tisztán kijelölt vezérlő ideálra épp oly kevésbé volt szükség, mint lendületes páthoszra: mindkettő ellenkezett a szocializmus „tudományos” természetével, amely a maga védelmezésére egyetlen erőül még csak az elemző értelemnek vette hasznát. „A munkásosztálynak *nem kell eszményeket megvalósítania*; csak föl kel szabadítani az új társadalom elemeit, amelyek már a szétmálló burzsoa-társadalom méhében kifejlődtek.”

Ez volt a szomorú szerep, amelyre a proletariátust a „tudományos szocializmus” utalta. A szocializmus történetírója nem menekedhet meg egy fájdalmas érzéstől, ha a Fouriererek, Weitlingok, Lassallek irataiban lapoz és szembeállítja velők, amit a szocialista irodalom manapság nyújt. Minő köznapivá lett minden! Mily konvencionális, mennyire okos és gyakorlati. Itt-ott még kicsendül egy-egy forradalmi frázis, de senki sem hisz benne többé! Csak tinta, meglehet vörös tinta, de az élet ereje nem lüktet benne.

Bizonyos, hogy ez nem mind a marxizmus bűne. A kor szellemének a szociális mozgalom is le kellett, hogy rója

adóját; a nagy stílus, a lendület és páthosz a művészetben és költészetben sem otthonosak többé. Meg aztán a szocializmus ama fejlődési korában jár, amikor a pusztá frázisok nem illenek már hozzá; érettebb és „okosabb” lett. Mindezt elismerhetjük. De mindemellett is igaz marad, hogy a szocializmust a tisztán marxista szellemmel való telítés azzal fenyegeti, hogy többet vesz el ideális tartalmából, mint amennyit kora és fejlettségi foka megkívánna. Bizonyára nem mehet vissza fölfogásával Marx mögé, gyermekéveinek utópizmusához; ha jelentőségre akar számot tartani, az alapnak, melyen nyugszik, bizonyynyal mindig annak a realiztikus-történelmi talapzatnak kell maradnia, melyet Marx lerakott; a szocialisztikus eszmék hirdetői bizonyára ezentúl is meríthetnek erőt, mint eddig, annak fölismeréséből, hogy a modern gazdasági élet fejlődése a kapitalista társadalomnak szocialista társadalommá való átalakításához önmaga teremti meg egymásután a föltételeket, De mindez nemi zárja ki, hogy a szociális problémának teljesen észszerű kezelése mellett, a mélyebb érzelmi felfogás, a képzelet és idealizmus, az erkölcsi páthosz megint visszanyerjék jogait. A realizmussal a szociális mozgalom ma már túlon-túl jóllakott, Attól kell tartani, hogy éppen amaz erők mennek veszendőbe, amelyek az eszmék „nem valódi” világában uralkodnak. A marxista módszer vagy modor a mai alkalmazásában éppen ezen erők előtt zárja el az utat«

De másfelől nem szükséges az anarchisták álláspontjára sem helyezkedni (akiket egyébként részben szintén idealisztikus vagy ideologikus reakciós jelenségként lehet tekinteni), amely azt tartja: mi nem törődünk azzal a kérdéssel, mi valósítható, mi nem, csak azzal, mi igaz, mi jogos, mi szép. Az eszme mindenekelőtt! (*nous ri avons pas à*

nous préoccuper de ce qui est réalisable ou irréalisable, mais de ce qui est vrai, de ce qui est juste, de ce qui est beau. L'idée avant tout.) (Jean Grave.) De ne azt kérdezzük csak: mi valósítható, hanem! – és pedig legelső sorban! – azt is, hogy mi a „jogos” és a „szép”. Ne mondogassuk: az eszme mindenekelőtt, hanem legyünk meggyőződve, hogy nélküle minden törekvés félszeg és alantas. E nélkül a föld rögéhez ragadunk, ahelyett, hogy a magasba emelkednénk. Az eszmék ideáljainkban öltenek alakot. De az ideálokért aztán lelkesülni is kell, szívünk vérével táplálni, az onthuziázmus tüzeiben megedzeni. Az ideál az az életfakasztó nap, amelynek mindent be kell sugározni és nem szabad leáldoznia, vagy elhomályosulnia, mert nélküle minden élet megsemmisül. A haldokló Saint-Simon intelme, amelylyel búcsút vett kedves tanítványától, Rodriguestől, örökké igaz marad: „Sohse feledje el, kedves barátom: lelkesülni kell az embernek, hogy nagy tetteket vihessen végbe.” Ha eltűnik ez az ideális lelkesülés, ha valamely mozgalom elveszti magasabb lendületét és kicsinyes köznapi gondokba, sivár politizálásba merül, úgy elpusztul, mint a test, melyből elszállott a lélek. És a proletár mozgalom sok képviselőjének bizonyára egyik legbántóbb vonása, hogy a mindennapi politika dohos levegőjében kiveszett belőlük a lelkesedés képessége és a politikai okvetetlenkedők szintjére süllyedtek alá.

De, kérddhetik sokan, hogyan őrizheti meg a szocializmus ama történelmi-realisztikus jellegét, melyet Marx vésett reá és miként szerezheti meg hozzá azt az ideális lendületet, amely belőle most hiányzik? Nem azt jelenti-e ez, hogy olyanokat akarunk egyesíteni, amik kizárják egymást? Az ethicizmus és ideálizmus nincsenek-e ellentmon-

dásban az evolucionizmussal, amelyet mégis csak alapelvéül kell, hogy valljon a szocializmus? Nem azért kerülnek-e ellentmondásba, mivel az ethicizmus és idealizmus a jövőt a mi saját képünkre akarják alakítani, ahelyett, hogy hagynák a dolgokat történni, úgy, ahogy „a csillagokban meg van írva”?

Azt hiszem, hogy ilyen ellentmondás a valóságban nincsen, és ez csak akkor tűnik így föl, ha az evolucionizmus lényegét helytelenül fogják föl. Éppen marxista körökben ugyanis az evolucionizmust gyakorta fölcserélik a fatalizmussal, minthogy az emberiség történetét és a természeti folyamatot nem különböztetik meg elég határozottan. Azt hiszik, hogy a történelmi evolúció ugyanaz, mint egy természeti folyamat, amely az emberek cselekedeteitől függetlenül megy végbe, és amelylyel szemben az egyének tétlenül ölbe rakhatják kezüket, várván, míg a gyümölcs megérik és az ember leszakíthatja. Ennek a fatalista felfogásnak az evolúció igazi gondolatához nincs semmi köze. Ez a felfogás nemi veszi figyelembe, hogy mindaz, ami a szociális életben végbemegy, élő emberek közt megy végbe és emberek végzik ezt a fejlődést, amelyben ők célokat tűznek ki és e célok megvalósítására törekednek.

Tehát egészen különböző szempontokat cserélnek föl: a szociális theorétikus szempontját és azét, aki cselekvőn működik közre a szociális életben. A theorétikus előtt a szociális fejlődés egy szükségszerűen okozati kapcsolatos folyamat, amennyiben az élet alakulását a cselekvő személyek motívumaiból szükségszerűen következőnek vezeti le, ezeknek a motívumoknak pedig ismét meghatározott és feltételezett voltát igyekszik megérteni. Előtte a szociális élet egy a múltba áttett és így folyamatában ismeretes processzus.

A politikus előtt, mint valami bizonytalan, csak alakulóban levő dolog, a jövőben megy majd végbe. A cél, mit a theorétikus egy határozott ok hatásának fog föl, a politikusra nézve egy a jövőbe kitűzött végcél, amit a maga akaratával kell elérnie. Ez az akarat pedig egy szükséges tag a szociális fejlődés motívumainak sorában. És bármennyire más okoktól függő legyen is az akarat, mégis a legnagyobb mértékben személyes tulajdona a cselekvő embernek és épp annyira „szabad akarat” a célokat kitűző ember szempontjából, mint amennyire „nem szabad” az indítékokat kutató theorétikus álláspontjáról. Mikor tehát a szociális theorétikus a szociális élet meghatározott akaratirányait és az általuk meghatározott fejlődési rendjét a jövőre nézve is szükségképp elkövetkezőnek igyekszik bebizonyítani, ehhez a bizonyításhoz még mindig hozzá kell értenünk azt a korlátozást: föltéve, hogy a cselekvő személyek energiája az elhatározásban és kivitelben meg nem csökken. Ha egyszer ez az energia valamely, okból, p. o. a quietisztikus fölfogás elhatalmasodása által – megcsökkenne, akkor a föltételezett okozati láncolatból a legfontosabb tag kiesnék és a fejlődés teljesen más menetet venne. Teljesen visszás dolog tehát a természeti törvények szerint végbemenő processzusról alkotott fogalmat úgy vaktában átvinni a szociális életre; vagyis a mi esetünkre alkalmazva azt mondani: a szocializmusnak „természeti szükségképpen” el kell következni. Szó sincs róla. Nem látjuk be például, hogy a kapitalizmus fejlődése miért ne vezethetne éppen úgy a modern kultúra le hanyatlására, vagy (mint egy amerikai író műve a minap elmésen jósolta) egy új feudalizmusra kapitalista alapon. Bizonyára ebbe az irányba kellene terelődnie a fejlődésnek, ha a haladás eszközlői a szociális élet átalakításában nem

fejtenék ki az új társadalmi rendhez megkívántató tulajdonságokat és tán valami marazmusba, vagy quietizmusba süllyednének. Rájuk nézve minden szociális folyamat egy elérendő állapot és hogy ezt a jövőbeli állapotot előidézzék, akaratkészségre és az elhatározás energiájára van szükség.

Másrészt ez a vélt ellentmondás az evolucionizmus és idealizmus között az ideál és program, a cél és út, a hit és politika fölcseréléséből származik. Természetesen ezeket élesen el kell választanunk egymástól. Amazok a szívünkhöz, emezek az eszünkhöz szólanak. A végcélokért való lelkesülést támogassa a tisztán látás a praktikus politika irányításában. Ott hevülés, itt világosság; amazt kívánja az ideál, emezt a program, amely az eszközt és utakat adja meg a végcélok eléréséhez.

Csak ha az ember e két, alapjában különböző dolog között különbséget tud tenni, akkor fogja az ideális lelkesedést józan politikai érzéssel párosíthatni. Mert amint a programnak az ideállal való fölcserélése a sivár, köznapi szatócskodásba való süllyedést, úgy megfordítva a politikai képességek elcsenevészését idézi elő. Csak aki az utat a céltól meg tudja különböztetni, fogja belátni, hogy a célhoz a politika bozótján keresztül fáradságos erőfeszítéssel *kell* megtenni az utat. A fokozatos átalakítás fontosságát és szükségességét, tehát éppen az evolúció lényegét, csak az érti meg, aki e tövises vándorutat besugárzó ideál értékét és lényegét igazán be tudja látni.

Napjaink legkiválóbb szocialistái mindezt tisztán és világosan belátják. És ebből a belátásból született meg a *Los von Marx-mozgalom*, amelyhez ma már minden ország szociáldemokratái közül számosan csatlakoznak, bár kéve-

sen ismerik be kifejezetten és nyíltan. Ebben az emancipációs küzdelemben éppen azok vezetnek, akik előbb teljesen el voltak telve marxista szellemmel. Nem Marx hitehagyottjai ők, de a marxizmus történelmi határoltságát ismerték föl. Nem állanak Marxai szemben, nem akarnak visszamenni Marx mögé, de előre, Marxon is túl: *amicus Marx, sed magis amicus socialismus*. Nem akarják a Marx fölépítette művet éppen Marx által szétromboltatni.

Egy amerikai szocialista: George D. Herron, ez új irány képviselője, mondja: „A szocialista forradalom nem fog eljönni azzal, hogy ha folyton-folyvást Marx tételeit ismétljük. A munkásosztály nem egy meghatározott elméletért van, hanem az elmélet van a munkásosztályért. Senkisé ism fáradozott buzgóbban, mint Engels, hogy bebizonyítsa, mennyire szükséges a szocialista frazeológiát a körülményekhez alkalmazni; ezt az alkalmazást meg kell tanulnunk. A szocializmus nem úgy jön a világra, mint valami orthodoxia, mint egy szekta, hanem úgy kell előre történie, mint az élet friss áramának.”

Egyelőre természetesen sötétben tapogatóznak, mert nincs senki, aki új életrevaló ideálokkal tudná megvilágítani a proletariátus útját.

Így ide-oda ingadoznak az eszmenélküli opportunizmus, a régi ideálok, minők a keresztény és humanitárius eszmények, meg a forradalmasdiskodás külsőséges ideáljai között. Mi válik ebből, ma senki sem láthatja előre.

* *

*

De támadt egy új tan, éppen a legutóbbi évtized alatt, amikor a kritika addig tépte, cibálta Marx rendszerét, míg egészen foszlányokra szakadt. Ettől az új üdvözítő tanítástól

várja sok és kiváló ember új hajnal hasadását; benne látják új ígéret földének jeleit.

Az eszmevilág, melyről itt szó van, eléggé érdekes arra, hogy beható vizsgálat alá vegyünk és eléggé sajtószzerű is, hogy a marxizmus kritikájának szentelt fejezet keretén kívül, külön fejtegetésben foglalkozzunk vele.

Amire célzok: a forradalmi szindikálizmus.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A forradalmi szindikalizmus.

I. A tartalma.

Annál a mozgalomnál, melyet lassanként megszoktunk „forradalmi szindikalizmus” névvel jelölni, e név az, ami legelőször felötlő. A „szindikalizmus” alatt mi egészen mást értünk, mint a román népek, amelyeknek nyelvén a szindikátusok (*syndicats, sindacati*) a hallgatólag hozzágondolt *ouvriers, operai* értelmezővel annyit jelentenek, mint: munkásegylet, szakegylet, szakszervezet, Trade Union. De a román nyelvekben is – úgy tetszik – *syndicalisme és sindicalismo*-t kellene mondani. Mindegy. A fődolog az, hogy ennek az új mozgalomnak tartalmáról igyekezzünk helyes fogalmat szereztetni. Amennyire lehetséges. Mert mindjárt megjegyezhetjük, hogy az új „tan” (már engedjék meg a képviselői, hogy az általuk hirdetett nézeteket összefoglalva így nevezzem, jóllehet – mint látni fogjuk – erélyesen tiltakoznak az ellen, hogy új „elmélet” képviselőinek nevezzék őket), tehát az új tan minden részében még egyáltalán nincs befejezve. Hirdetői maguk sincsenek még tisztában sok

födologra és számtalan részletre nézve; lényeges pontokban itt is, ott is ellentmondásba keverednek. Ennélfogva méltatásom csakis „ideiglenes” értelmezését akarja adni az új mozgalomnak.

Az új tan hazája Franciaország. Innen ültették át Olaszországba, ahol hamar gyökeret vert. Más országokban csak szórványosan vannak követői; főképviselői mindenesetre franciák és olaszok. Amennyire személyesen ismerem őket: kedves, finom, művelt emberek. Tiszta gallérú, jó modorú kultúrferfiak és elegáns asszonyok, akikkel szívesen érintkezünk, mint magunkfajta emberekkel s akiből bizony nem néznők ki, hogy olyan irányt képviselnek, amely főként a szocializmus elpolgáriasodása ellen küzd és a kérges tenyérnek, az igazi, kizárólag kétékezi munkásságnak jogáért akar harcolni.

A szindikálista irodalom, melyből az új irány mibenlétéről tájékozódhatunk, nem igen terjedelmes. Az első ösztönzést (azt hiszem) Georges Sorel 1897-ben megjelent kis műve (*L'avenir socialiste des syndicats*) adta meg. Azóta Sorel számos könyvében és értekezésében tovább fejlesztette nézeteit és ma úgy szerepel, mint Marx-a az új tannak, melyet már itt-amott sorelizmusnak neveznek. Legutóbbi nagyobb művének jellemző címe: „*Degenerazione capitalistica e degenerazione sociulista*” (A kapitalista és a szocialista elfajulás) 1907. Erős hatást gyakorolt Söreire a korán elhunyt Pelloutier működése, akinek *Histoire des Bourses du Travail* (1902) művéhez részletes előszót írt. Ezenkívül Sorel számos értekezésben fejtette ki gondolatait, mint rendes munkatársa a Hubert Lagardelle által 1899-ben alapított „*Le mouvement socialiste*” folyóiratnak, mely ma a szindikálista irány szellemi gócpontja Franciaországban. Kiadója, valamint né-

hány rendes munkatársa, mint Eduard Berth, V. Griffuelhes (a *Confédération générale du Travail* elnöke) legkiválóbb képviselői hazájukban az új tanításnak.

Említettem már, hogy ezt a tant az olasz szocialisták karolták föl különös buzgósággal. Közülök temperamentum és szorgalom dolgában kimagasló fiatal írók: Arturo Labriola és Enrico Leone, kiknek főművei: A. *Labriola: Riforma e rivoluzione sociale* 1904. és E. *Leone: Il sindacalismo.* 1907. E két fiatal író önálló, jól szerkesztett folyóiratokban is hirdeti eszméit: Labriola 1907-ig az „*Avantguardia*”-ban, azóta a „*Pagine libère*”-ben; Leone a „*Divenire sociale*”-ban (Róma 1906-tól).

A német szocialisták között tudtommal csak Robert Michels az, aki határozottan a forradalmi szindikálizmus eszméit képviseli. (Mert Friedeberg és más „lokalisták” anarcho-szociálizmusát az új francia-olasz tannal nem lehet egyszerűen azonosnak venni). De mivel ő most állandóan Olaszországban telepedett le és semmi különös értéket nem tulajdonít annak, hogy esetleg németnek született, propagandisztikus munkáit is csaknem kizárólag olasz vagy francia folyóiratokban teszi közzé, ennél fogva őt bátran a szindikálizmus francia és olasz irodalmához számíthatjuk.

De hát mik ezek a szindikálista eszmék? Hogyan foglalkozhatók össze egy eszmei egységbe?

A szindikálista tanok első lényeges része kritika: a szocialista mozgalomban uralkodó irányok kritikája. Ez a kritika abból a megfigyelésből, (amit a szindikálisták észlelnek) indul ki, hogy a szocializmus azon az utón van, hogy „degenerálódjék”; azaz lapossá, bágyadtá, ernyedtté, lomhává, konvencionálissá váljék, egy szóval: elpolgáriasodjék. És így afelé halad, hogy régi, forradalmi erejét elveszítse

és valamelyes reform-mozgalommá törpüljön. Ennek főképpen az az oka, hogy a túlnyomóan politikai-parlamentáris tevékenység irányába tévedt. A szindikálisták véleménye szerint a tiszta politicizmusban és parlamentarizmusban benne rejlenek mindama csirák, melyek előidézik a korhadásnak azt a folyamatát, mely a szocialista mozgalmat korunkban senyveszti. Úgy extenzive, mint intenzive el kell laposodnia egy mozgalomnak, amely a parlamentarizmus posványába jut Extenzive: mert annak a törekvésnek, hogy a parlamenti választásoknál lehető legtöbb szavazatot szerezzen jelöltjeire és lehető legtöbb képviselőt válasszon meg, szükségszerűleg oda kell vezetnie, hogy párthíveinek körét saját programjának mérséklésével lehető legjobban kiterjessze, mondhatnók: a veletartók seregét egy élétől-hegyétől megfosztott politika révén tőle telhetőleg szaporítsa. Annak a munkásmozgalomnak, mely a választási harc mezejére lép, arra kell törekednie, hogy demokratikus néppárttá növekedjék, „demokráciává csenevészédjék” (*degenerazione in democrazia*), miért nem tud ellentállani a kísértésnek: „*de patronner Us intérêts des tous les groupes en décadence ou déchus*” („hogy valamennyi sülyedő, vagy mélyen fekvő népréteg érdekeit védelmezze”). Ezzel azonban megszűnik tisztán munkáspárt: „*uniquement préoccupé les intérêts des travailleurs salariés*”, „csak a bémunkásság érdekeiről gondoskodó”, tiszta osztályképviselőlet lenni.

A parlamentarizmusban végződő mozgalomnak intenzive (így fejezhetnek ki) épp úgy el kell laposodnia, mert nyilvánvaló, hogy, ha már egyszer a parlamentbe bejutott, arra kell törekednie, hogy ott annyi hatalmat szerezzen, amennyit csak lehet. És ezt – a parlamenti harc mezején – csak úgy teheti, ha opportunistá politikát folytat: azaz kom-

promisszumot köt, vagyis – a részleges siker kedvéért – enged végső követeléseiből.

Ennélfogva a szindikálisták a revizionizmust, reformizmust, millerandizmust a politikai-parlamentáris munkásmozgalom szükségszerű és természetes következményének tartják. Megengedik, hogy a „revizionisták” legalább becsületesek és következetesek, míg az orthodox marxizmusról azt állítják, hogy az épp úgy elárulta a munkásügyet, a forradalom ügyét, mint akármely miller andista, de azonfelül még hazug és becstelen, mert tovább is forradalmi frázisokat hangoztat.

Végül pedig a parlamentarizmust veszedelmesnek tartják a proletár mozgalomra nézve, mert alkalmat nyújt az „intellektuellek” egy felsőbb rétegének, egy vezetőosztálynak kialakulására, amely lassanként elveszíti az érintkezést a proletariátussal és így képtelen lesz a munkásnép hangulatát és forrongásait megérteni és képviselni. Sőt még ellenségévé is válhatik a munkásmozgalomnak, mert ez a mozgalom minden kizsákmányolási viszony megszüntetésére törekszik, az intellektuelleknek pedig (akiknek a tisztán parlamentáris-politikai mozgalom vezetése a feladatuk) a kizsákmányolási viszonyok fentartása áll érdekükben, mert ők, (mint szociális csoport), a kizsákmányolás révén élnek. (Lagardelle gondolata).

A szocializmus elposványosodása pedig nyilvánvaló, nagy veszedelmet jelent: veszedelmet a munkásosztályra, de veszedelmet az emberiségre is. A munkásosztályt ebből az a veszedelem fenyegeti, hogy külön osztályérdekei nem találnak többé kielégítő számbavételre, mert a szocialista párt bizony nem szeret Istennel és a világgal rossz lábbon élni. Az általános kultúrfejlődés érdekében pedig azért sajnálatos ez a vál-

tozás, mert gátolja a proletariátust „történelmi hivatásának” betöltésében, amely szerintök abban állott, (vagy abban áll), hogy új szellemmel töltsse be a világot, hogy az még egyszer megifjodjék és a proletár-ügy révén még egyszer fölépülhessen (ennek a megifjodási folyamatnak pontosabb kifejtését – tudomásom szerint – még eddig nem kísérelték meg a szindikálista irodalomban).

A politikai szocializmusban ellenben nincs semmiféle kultúrérdek: az csupán továbbvitele, általánosítása, kiszélesítése a polgári kultúrának, semmi egyéb. A világot nem képes új hangra váltani. Pedig az emberi kultúrának ez az alapjából való újjáteremtése volna csak képes résztvevésre indítani bennünket.

Ám, ha el akarjuk háritani ezt a veszélyt, mely korunkban a szociális mozgalmat fenyegeti, nem marad más hátra, mint hogy kiszabadítsuk azt a politikai szocializmus nyűgéből s megint tisztán osztálymozgalommá tegyük, amely csupán proletár érdekeket képvisel és tisztán proletár formák között mozog. Eszerint világosan áll előttünk a cél: mindenféle kapitalista intézménynek, tehát első sorban a kapitalista termelés módjának radikális eltörlése. Szintoly világosan ki van jelölve az út is, melyen a mozgalomnak haladnia kell: vissza kell térnie megint megnyilvánulásának sajátos formáihoz.

Mínt hogy a politikai szocializmus mindenben csupán továbbfejlesztése a kapitalizmusnak, tehát ettől és képviselőjétől, a burzsuáziától kölcsönzi harci formáját is: a politikai pártot. A polgári érdekeknek ez a sajátos nyilvánulási formája azonban nemi lehet az a forma is, amelyben a proletár érdekek érvényesülhetnek. Sokkal inkább lehet az a szak egyesület: a Trade Union, a munkásszindikátus. Ha tehát a

szociális mozgalmat megint tisztán proletár osztálymozgalommá akarjuk visszaformálni, úgy a szakszervezetet (ezt a kifejezést mindig a szakegyesület értelmében használom) kell e mozgalom: hordozójává tenni; a szocialisták politikai pártját pedig teljesen mellőzni kell. A szakszervezet valóban tisztán proletár érdekekből született intézmény, amelynek keletkezésénél semmiféle „elméleti” fontolgatások nem működtek közre. Ennélfogva több figyelmet érdemel, mint bármely szocialista dogma, mert közvetlen és hamisítatlan kifejeződése annak, ami a bérmunkásságban megnyilvánulni igyekszik.

Az új irány éppen azért nevezi magát szindikálistának, mert az egész proletár mozgalmat a szocialista dogmák helyett a szakszervezet pusztá tenyéré akarja építeni: „*en face du socialisme des panis, artificiel et fragile, se dresse de plus en plus le socialisme des institution*” (Lagardelle), („a mesterséges és gyöngé pártszociálizmussal szemben mindjobban kifejlődik az „intézményes szocializmus”: azaz a proletariátusnak önként előálló intézményei). „A szindikálizmus legjellemzőbb vonása, benső filozófiai szelleme azon alapszik, hogy a szervezés tényét az egyes ideológiák fölé helyezi.” (Leone.)

A szakegyesület azonban a modern szociális mozgalomra nézve nem csak azért kiváló jelentőségű, mert manapság ez az egyedüli tényezője, hanem kiváltképp azért, mert ez a szakegyesület képezi az újonnan kialakuló szocialista társadalom sejtjét: az egyes szakszervezeteknek szövetségekké váló társulásában, melyeknek központjául a szakszervezeti házak (*Bourses du travail*) szolgálnak, azt a formát látjuk, amely szerint a jövő társadalom föl fog épülni: a *Bourses du travail*-ok egyenesen: „*des administrations de la Com-*

mune ouvrière en formation” (Sorel) („az alakulóban levő munkás commune igazgató testületei”).

Nem kell ugyanis abba a tévedésbe esnünk, hogy az új társadalmat az államosítás vagy városiasítás útján be lehet vezetni, vagy éppen az állami vagy községi üzem rendszerén föl lehet építeni. Nincs ennél dőrébb gondolat, mert e mellett egyáltalában nem veszik észre, hogy akkor alapjában megint csak a polgári-kapitalista termelés mód és a neki megfelelő társadalmi struktúra maradna meg némi módosításokkal. A hierarchia az üzem keretében ugyanaz maradna, ugyanúgy meg lenne az állami ellenőrző és igazgató-hivatalnokok hierarchiája is. *Egyik* hierarchia helyébe jönne a másik: miféle nagy nyereségünk lenne ebből? Holott éppen a hierarchikus-bürokrata tagoltságot kell megszüntetni a gyárakban és az államban egyformán. Ezt a célt pedig csak úgy érhetjük el, ha az önálló, autonómikus munkásszövetségeket, a munkás-egyesületeket teszszük a termelés tényezőivé és ezeknek üzemvitelébe az állami orgánumoknak nemi engedünk beleszólást. Hiszen a gazdasági funkcióknak a munkás-egyesületekre való átruházása által fölöslegessé válik az állami, amely most csak arra szolgál, hogy az egyes termelő gazdaságoknak a kapitalista termelés mód folytán szükségessé váló összekapcsolását eszközölje és ezt a burzsoázia érdekében álló szervezetet az egyenesen érte létesített hatalmi eszközzel fönntartsa. (Körülbelül így volna megokolva a szindikálisták államellenes irányzata, amelyről ők sohasem nyilatkoznak egész világosan).

Hogyan történik majd ez az átmenet a kapitalista társadalmi rendből a szocialisztikus társadalmi rendbe? Bizonyára megint nem abban a formában, ahogy a régi marxizmus tanította; tehát nem: úgy, hogy a meglevő gazdasági mód lassanként, csaknem automatikus úton alakul át szocialisz-

tikus gazdasági renddé. Az a gondolat, hogy az akkumuláció és koncentráció folyamatának végbe menetelét kell megvárni, épp oly idegen a szindikálistáktól, mint az, hogy reményüket a tömegek lassanként való elszegényedésébe vessék. Ellenkezőleg; a szociális forradalomhoz szükséges elemek éppenafőlendülési periódusokban fejlődnek ki igen erősen. (Labriola).

De mik ezek az elemek? Szorosan véve csak egy van, csak egy az ösztönző és egyszersmind teremtő erő: *a proletariátus forradalmi akarata*, amelynek a lelkesült odaadásban és munkában kell kifejeződnie. Csak ebben rejlik minden lehetősége annak, hogy a régi termelési és társadalmi formákat széttörjük: „*Le succès de la révolution sociale a pour facteur principal la volonté créatrice des classes révolutionnaires. Le twolétariat ne doit compter que sur lui-même . . . pour acquérir la force nécessaire à l'acte révolutionnaire quil doit accomplir*” („A szociális forradalom sikerének főtényezője a forradalmi osztályok teremtő akarata. A proletariátus csak önmagára számíthat, hogy megszerezze a szükséges erőt ama forradalmi akcióhoz, amelyet el kell végeznie”).

A proletariátus forradalmi akaratában rejlik azonban egy új termelési mód minden lehetősége is. Ez a mód egészen új morálon fog fölépülni: a közjóért való, jutalmazásra nem számító áldozatkészség morálján. Ilyen érzület uralkodhatott a forradalmi hadsereg katonáin 1792-től 1794-ig, amikor egyikök sem ismert magasztosabb dolgot, mint hogy kötelességét teljesítse, a személyes jutalom! minden kilátása nélkül, csak magának a kötelességteljesítésnek kedvéért és a szabadságért, amelyet veszélyben látott: „*Cet effort vers le mieux qui se manifeste en dépit de l'absence de toute récompense personnelle immédiate et proportionate*” (Sorel). („Ez az

igyekezet a jobb felé, amely nyilatkozik anélkül, hogy megvolna valamilyes rögtöni és megfelelő személyes jutalmazás”).

Az akarat energiáján, a lelkesedésen, a tette vágyáson építi föl a szindikalizmus a jövő reményét. Azért néni azt vallja: Kezdetben volt a szó, – az elmélet, a doktrína, a dogma, – hanem: Kezdetben volt a tett; mint ahogy Leone összefoglalva mondja: *„Il smdicalismo, wietodo essenzialmente praiico, non vive che operando, che agendo. L'azione è il suo principio e la sua essenza. Esso non attende dalla storia, ma vuol fare la storia”*. „A szindikalizmlus valóban gyakorlati módszer, csak tettel, cselekvéssel él. A cselekvés az alapelve és lényege. Nem vár semmit a történelemtől, maga akar történelmet csinálni”: *„ecco tutta la sua filosofia”*. Ez az egész filozófiája.

Ezzel azonban gyakorlati politikájának alapvonalai is ki vannak jelölve: kerülni kell mindent, ami azt a forradalmi akaratot béníthatná. Tehát a szindikálisták első sorban a szakegyesületek fejlődését veszik szemügyre. Minthogy szerintök ezek a szakegyesületek a forradalmi mozgalom hordozói – *organisation de révolte* – ennélfogva természetesen a forradalom ügyét semmi sem veszélyezteteti annyira, mint éppen ezeknek a forradalmi szervezeteknek elsatnyulása, vagy elpolgáriasodása. De végül az elpolgáriasodásra vezet mindaz, amit közönségesen „szakszervezeti politikának” nevezünk, tehát az a rendszer, melyet főként az angol Trade Unionok fejlesztettek ki: segélyző pénztárak, döntőbíróóságok, békéltető hivatalok, árszabály egyezmények stb. A gazdag szakegyesület aggodalmaskodni fog és fél a harctól; exkluzív álláspontot foglal el a szegényebb munkásrétegekkel szemben; testületileg szűkeklblúséget tanúsít. Ezért lehetőleg munkás-

egyesületeket (nem szakegyleteket) kell alakítani, amelyek igyekezzenek szövetséggé alakulni, hogy a korporativizmus irányzatát ellensúlyozzák; nem kell tehát semmiféle segélyezés, nem szükség sztrájkpénztárakat, vagy munkásbiztosító intézeteket alakítani, sőt vissza kell utasítani a tőkésekkel való tárgyalás, vagy egyezkedés minden politikáját. Épp úgy mindamaz egyéb rendszabályokat is, melyek a szociális békét mozdíthatnák elő; nem kell semmi kompromisszum a parlamentekben; nem kell semmi szociális reform; semmi humanitárius intézmény, amelyek „szociális szellemből” fakadnak és azt akarnák ápolni; általában: „nem kell semmi humanitási mámor!” Hanem harc, késhegyig menő harc! Csak ez képes fentartani az alkotó erőt úgy a tőkésben, mint a munkásban: mert a tőkés is „degenerálódik”, elernyed, ha már nem harcol és ennek következtében meglassódik a gazdasági haladás, amelynek pedig a munkásság is döntő fontosságot tulajdonít. Tehát a „*violence prolétaire*”, az erőszakos proletár politika az emberiség haladásának áll érdekében. „Lankadás nélkül fentartani a harcot sohasem látszott fontosabbnak, mint ma, olyan időben, amikor annyit erőlködnek, hogy a szociális békét játszik ki a szocializmussal szemben.” Így foglalja össze Sor el bő fejtegetéseit az erőszak szerepéről a történelemben.

Másfelől viszont az a feladat, hogy elősegíttessék minden, ami ezt a forradalmi akaratot segíti megizmosodni, tehát kiváltkép mindaz, ami a proletariátust minduntalan tudatára juttatja osztályellentétének a polgári világgal szemben, ami újból fölszítja gyűlöletét a polgári világ és annak képviselői iránt. E célok szolgálatára pedig manapság egyik legalkalmasabb eszköznek látszik: a sztrájk. Ebben mindannyiszor újból kitör az ellentét a proletariátus és burzsoázia között; ez

által mindannyiszor újra megelevenül a gyűlölség. De kifejleszti a proletariátusban ama tulajdonságokat is, amelyre szüksége van, hogy végrehajtsa a szociális forradalmat és az új társadalmat fölépítse: kifejleszti a szolidaritást, áldozatkészséget, lelkesedést, felbuzdulást. A sztrájknak természetesen nem szabad valami jól megfontolt üzleti műveletnek lenni, hanem önként kell kitörnie a felizgatott tömeg elhatározásából; nem szabad gondosan megtakargatott segélypénzek felhasználásával tenni lehetővé, hanem kizárólag csak a nélkülözések elviselésére való képességen kell alapulnia és áldozatkészségén más munkáscsoportoknak, akik önként sietnek a sztrájkolok támogatására.

Ha minden ilyenfajta sztrájk eszköz a forradalmi szenvedély fölszítására, akkor kiváltképpen az az általános sztrájk – *a grève général*. Mert ennél elenyészik minden gondolata a szűkkeblű, korporatív, sikert hajszoló üzleti politikának: a proletariátus osztályként lép föl a harctéren és a munkásságnak nem egy csoportja áll csatarendbe egyes vállalkozókkal szemben, hanem osztály osztály ellen. Tehát minden általános sztrájk mintegy előkészít az utolsó, nagy döntő csatára; olyanféle mint a hadgyakorlat. Mert nyilvánvaló, hogy az egyetemes generál-sztrájk lesz az a forma, amelyben majd végtére megtörténik a termelő eszközök átruházása a tőkésosztály tulajdonából a munkásosztály tulajdonába. Valóban a szindikálisták oly nagy jelentőséget tulajdonítanak a szociális forradalomban az általános sztrájk-nak, hogy azt egyenesen jelképnek látják (*symbole de la catastrophe du capitalisme et de la guerre sociale*) és azonosnak veszik a szocializmussal: „*Aussi déclarons-nous que le socialisme ouvrier est tout entier dans la grève générale*” (Labriola). („Kijelentjük, hogy a munkás szocializmus tel-

jesen benne van az általános sztrájkban”). És: „*le moment n'est peut-être pas éloigné, ou l'on ne trouvera pas de meilleur moyen de définir le socialisme que par la grève générale*” (Sorel) („Talán nincs messze az időpont, amikor nem tudjuk a szocializmust jobban meghatározni, mint az általános sztrájjal”).

A proletariátus ama kísérletének, hogy birtokába vegye a termelési eszközöket, az állam, mint a kapitalista érdekek képviselője, alkalmasint akadályt fog majd útjába gördíteni. Hogy tehát lehető legsimábban történjék az átmenet az új társadalomba, már idejekorán gondot kell fordítani a régi államgépezet lerontására. Szívesen kell üdvözölni mindazt, ami erre a célra szolgálhat. Minthogy pedig a kapitalista állam főként a hadseregre támaszkodik, tehát elsőrendű feladat ennek a hatalmát törni meg. Erre való az antimilitáris propaganda. És így az antimilitarizmus különösen szoros és szerves kapcsolatban van a szindikálizmussal: „*Vantimilitarisme fait corps avec l'action syndicale*” (Griffuelhes), amelynek gondolatmenetét követtem, – remélem – teljesen elfogulatlanul és egyelőre szándékosan minden kritikai megjegyzés nélkül.

Ideje azonban, hogy állást foglaljunk a szocializmus ezen új irányával szemben és ítéletet mondjunk lényegéről és jelentőségéről a szociális mozgalom elméletére és gyakorlatára nézve.

II. Az eredete.

Minő szellem szülte ez a forradalmi szindikálizmus? Ezt kell kérdenünk először is ilyen különös tannal szemben, hogy már származásából megérthessük némileg a sajátosságait.

E kérdésre első sorban dogmatörténeti értelemben felelhetünk, hogyha feltüntetni igyekszünk ama szálakat, melyek a szindikálista elméletet a régebbi szociális vagy szocialista elméletekkel összefűzik.

E tekintetben mindjárt felötlük a szindikálisták gyakorta hirdetett ama véleménye, hogy tanításuk egyáltalában nem új elmélet, sőt semmi egyéb, mint az újra feltámasztott, tehát egyedül valódi – marxizmus. Mint ahogy – mondják – egy régi mester képét, amelyet sokszor átfestettek, még kell tisztítani, hogy egész fényében és eredetiségében élvezhessük, épp úgy a marxizmus képéről is el kell távolítanunk az elferdítő és zavaró ráfestéseket, bemázolásokat, hogy úgy álljon előttünk, amint a mester elgondolta. A ráfestések pedig, a szindikálisták véleménye szerint, Engelstől, vagy éppen a kotnyeles epigonoktól származnak: így ama tanok, amelyek a békés fejlődésről, a törvényességről és annak a szociális mozgalomra kiható jelentőségéről szólnak, nem tartoznak az eredeti marxizmushoz, hanem Engels későbbi toldásai, Marx szellemében van gondolva a szindikálistizmus; ennek alap gondolata: „A munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak a műve lehet”, – igazán marxi jellegű; szintén Marxra vall az a felfogás, hogy a nagy felforgatások mindig erőszakos utón mennek végbe. Általában a forradalmi érzület intenzitása, a radikális-forradalmi akarat, amelyre ők oly döntő súlyt helyeznek, tisztán marxi szellemből született. Marx és a marxizmus legbensőbb velejükben „forradalmiak” s éppenséggel nem revizionista-oppportunisták. A mester, ha feltámadna, mint tanainak árulóit és meggyalázóit üzné ki a templomból azokat, akik most az ő nevében vezetik a különböző országok szocialista pártjait.

Ezzel szemben az orthodox marxisták hamar készek

azzal a (szocialista felfogás szerint lesújtó) Ítélettel: a szindikálizmus nem szocializmus, hanem anarchizmus. Így pl. ama különböző jelentésekben, amelyeket az egyes országok szociális mozgalmáról a brüsszeli nemzetközi irodának küldenek, az egész szindikalista elméletet és taktikát egy kézlegyintéssel intézik el, mint az anarchizmus „legújabb trick”-jét.

A valóságban hogy áll ez a dolog?

Van-e joguk a szindikálistáknak egyedül valódi marxistáknak nevezni magukat?

Kétségtelen, hogy a marxi szellemből sok van a tanakban. Azt hiszem, a marxi fölfogásról szóló fejtegetésem (lásd. 45. és köv. lap), nagy mértékben igazolja a szindikálisták állítását, mert józan különválasztása a proletariátusnak és más „alsó néprétegeknek”, mint ahogy a szindikálisták ezeket most újból elkülönítik, egyenesen marxi eredetű; legalább is ifjúkori marxista fölfogásra vall kétségtelenül az erős forradalmi színezet s isrv könnyen kimutathatjuk még egyéb pontokon is a szindikálizmus érintkezését a marxizmussal. De másrészt vannak a szindikálisták tanainak mégis olyan alkotórészei, melyekét a marxizmus alap gondolataival – fejlődésének bármely időszakát vegyem is – egyáltalában nem vagyok képes összhangzásba hozni. A marxizmusban sehol sem találok a parlamenti akció határozott visszautasítását s azt hiszem, hogy az *action directe* eszméje, mely vezető gondolat a szindikalista gondolatrendszerben, kereken ellentmond a proletariátus diktatúráját hirdető s Marx által kifejezetten soha föl nem adott tannak, (v. ö. 65. és köv. lap). Ha csak a szindikálisták ezt a tant, abban az értelemben, amint e könyvben kifejtettem, nem Marxtól származónak akarnák feltűn-

tetni; de akkor meg a marxizmusnak olyan felfogására jutnának, amely egyebekben elméletükkel – kivált „forradalmi” eszméikkel – homlokegyenest ellentétben áll.

Azt kell tehát mondanunk: a szindikálizmus felhasznált ugyan tanaihoz néhány követ a Marx-féle rendszer romjaiból, de nyilván másunnan is tudott szerezni anyagot. Bizonyára az anarchizmusból is, mint orthodox ellenfelei állítják, s mint a szindikálisták, sőt maguk az anarchisták is (Pouget, Broutchoux, Fabbri és mások) megengedik. Nyilvánvaló, hogy még az antiparlamentarizmus és a közvetlen akció alapgondolata, sőt a jövődő társadalmának anticentralisztikus, az egyes munkáscsoportok autonómiájára épített terve, s még egyebek is az anarchista eszmevilágból vannak átvéve.

Ezekhez a marxista és anarchista alkotórészekhez járulnak azután még más rendszerekből vett fontos elemek is. Enrico Leone műveiben például tradeunionista gondolatok erős hatását lehet kimutatni. Eduard Berth különös szeretettel követi Proudhon nyomdokait, mikor pl. egyik szellemes tanulmányában azt nevezi a szindikálizmus legfontosabb feladatának, hogy „győzze le a munka sors-hatalmát”: *vaincre la fatalité du travail*.

Így tehát a szindikálista tan inkább tarka keveréke a legkülömbözőbb elemeknek.

Ám ez a dogmatörténeti származás-kimutatás elvégre sem olyan fontos. Sokkal fontosabbnak tartom valamely szociális elmélet megértésére, hogy amaz objektív föltételekből magyarázzuk meg, amelyek mellett előállott, tehát egy határozott nemzeti, szociális, politikai, röviden kulturális milieu eredményeként fogjuk föl.

Emlékszünk, hogy az új tan Franciaországban kelet-

kezett és eddigelé csakis Olaszországban vert gyökeret. Ez nem véletlen. Mert tüzetesebb vizsgálatnál mindjárt észrevesszük, hogy e szindikálizmus a francia-olasz, helyesebben talán csak a francia földnek oly sajátos növénye, mely csak ezekben az országokban teremhetett meg.

Először is (és pedig elemzésemnél leginkább Franciaországra gondolok, mert a szindikálizmusnak eredeti hazája mégis csak Franciaország), a nép jellem az, amelynek befolyását egész világosan észrevehetjük, ha kissé behatóbban vizsgáljuk a szindikalista tanokat. Csak olyan magas kultúrájú országban, mint Franciaország, keletkezhetett, szerintem, ilyen elmélet: csak teljesen tulfomult szellemek, raffinaít emberek gondolhatták ki, akiknek idegeit igen erős ingerek tudják csak rezgésbe hozni. Akik azonban már bizonyos művészi érzékenységnél fogva is idegenkednek minden filiszterségtől, a *boutique*-től, minden sajátosan „polgári” felfogástól. A selyem a gyapjával szemben! A köznapitól épp úgy irtóznak, mint a természetestől. A szociális elmélet gourmet-jei, akik a szindikálizmus eszmerendszerét megalkották.

És e szindikalista mozgalom hordozói megint csak franciák (vagy legfeljebb olaszok) lehetnek: oly emberek, akik impulzive szoktak cselekedni, akiket hirtelen elkap a lelkesedés forró árama, akiknek lényén ilyen hirtelen hatások uralkodnak, s őket gyors cselekvésre ragadják; akikben van „elan”, de csekély az állandóság, a kitartás, türelem, a lépésről-lépésre haladás.

Ilyen elméletet, minő a szindikálizmus is, meg nem lehetne érteni, ha bele nem vonnók a magyarázatba Franciaország sajátos történetét, amelyet, – mint majd tüzetesebben ki fogom még fejteni, – annyira áthatott a nagy

forradalom eseménye, hogy minden alkalommal felújul az emlékezés ama nevezetes korszakra. Első sorban megtaláljuk a szindikálizmusban megint ama régi, kitörölhetetlen gondolatot, hogy: elárulják a forradalmat. A forradalom segítségére kell sietnünk. (Ami akkor az 1792/93-diki forradalom volt, az ma a szociális forradalom eszméje). Mindenütt árulókat, „arisztokratákat” szimatolnak.

Azután, úgy látom, hogy az a gazdasági szociális milieu, amelyben a szindikálizmus tanai keletkeztek, erős befolyással volt a tanok tartalmára. Egyenesen azt mondhatnám: a jövő társadalom korporatív, csoportszerű szervezésének alapvető eszméje, a munka és főlsszabadtításának gondolata és sok egyéb, csak oly országban található fogékony talajra, ahol a kapitalista vállalat típusa még ma is a közepes nagyságú atelier (műhely) aránylag nem sok segéddel, a *maître-ouvrier* vezetése alatt. A szindikálisták sok elméletének alapját tevő fogalmak (bármennyire szeretnék is ezt tagadni), általában kézműves jellegűek; utalok pl. Eduard Berth értekezésére, a *Mouvement socialiste* 1907. januári füzetében, hol (Proudhonra támaszkodva) az inasból segéddé, majd mesterré való lassankénti emelkedést hirdeti nyíltan és őszintén a munkásszervezet ideáljának.

Ebben a milieuban természetesen nagyon erősen elhatalmasodik bizonyos kispolgári szellem és minduntalan elnyomással fenyegeti a munkásmozgalmat. A kispolgári elemeknek ez a túlsúlya, kapcsolatban az ország sajátos történetével, igen könnyen előidézi a tisztán politikai mozgalom túltengését, amely annál erősebben érezteti túlsúlyát, minél gyöngébb a sajátosan proletár, vagyis a szakszervezeti mozgalom. Ha tehát meg akarjuk érteni a szindikálista elmélet

nek előállítását a szociális mozgalom fejlődésének ily kései stádiumában, legelső sorban tekintetbe kell venni azt a tényt, hogy a szindikalista mozgalom a román államokban ellenhatása a szakszervezeti mozgalom elhanyagolásának. Azért az angol vagy német munkás sokkal nehezebben érti meg ezt az antipolitikai áramlatot, mert ő – az angol eleitől fogva, a német egy évtized óta – folytonosan erős szakszervezeti organizáció szilárd talaján állott, ami a román népeknél hiányzik. „A párt – írja E. Leone – megjelent a harctéren: demokratikus politikájának sikereivel nem tartott lépést az osztályalap egyidejű kifejlődése. Most a szakszervezeti organizáció ápolása és elősegítése a kötelességünk.” Ezekben az országokban erős szakszervezeti mozgalom híján a parlamentáris-politikai párt csaknem teljesen fölszívta a szociális mozgalmat és a kis polgári elemek már említett túlsúlyánál fogva tisztán polgári demokrata szellemmel töltötte el: a szocializmus valóban „népmozgalmommá”, a szocialista párt tisztán néppárttá lett, amely mindjobban levedli sajátos proletár jellegét. Ez az elpolgáriasodás a millerandizmusban érte el tetőpontját, amely aztán meg is adta a végső lökést Franciaországban a szindikalista ellenhatás megindulására.

Ehhez járul még, hogy a román országokban különösen megvan egy „intellekből” és kispolgárokból összeverődött politizáló réteg, amelytől a proletár érdekek súlyos megsértését (talán joggal) lehet félteni.

Szinte érthetetlen megint egy németnek, angolnak vagy amerikaiaknak, mikor Lagardelle úgy jellemzi az „intellektuelleket”, mint akik első sorban érdekelt elemek az állami funkciók fõntartásában: *„d'une part la classe ouvrière, d'autre part la masse des intellectuels qui fournit leur per-*

sonnet aux factions politiques (!) pour l'exploitation de l'Etat, tend au contraire le rôle du pouvoir, à élargir le domaine des institutions gouvernementales, à étendre la fonction dirigeante des partis” (egyfelől a munkásosztály, másfelől az intellektuellek tömege, amelyből a politikai pártoknak az államot kizsákmányoló tagjai kerülnek ki, azzal ellenkezőleg arra törekszik, hogy hatalmi szerepét növelje, az igazgatási intézmények területét kibővítse, a pártok irányító hatáskörét kiterjeszse”). Minderről a nem román államokban természetesen szó sincs.

Tehát azt hiszem, hogy valóban csak francia (olasz) milieuban keletkezhetett ez az új elmélet. Ezzel be is fejezhetném ítéletemet ennek az elméletnek értékéről és jelentőségéről a szociális mozgalomra nézve, ha a gondolatok egész sorát nem tartanám még érdemesnek a beható, tárgyilagos vizsgálatra és még azt is föl nem tenném, hogy a szindikalista elméletnek legalább egyes alkotó elemei nagyobb hatásra vannak hivatva.

Ezért a következőkben megpróbálom méltatni ezt az új gondolatrendszert az által, hogy mérlegelni igyekszem kihatását a szocializmus és a szociális mozgalom történetére.

III. A jelentőségre.

Kétségtelen, hogy a szindikalisták hatása rendkívül gondolatébresztő. Megint némi mozgásba hozzák a szocialista eszmevilág lomha tömegét és nem engedik megmerezni. Ebben hasonlítanak a „revizionizmushoz”, ha ugyan nem jelentősebbek. Mert kritikájuk sok helyütt mélyebben

jár, mint a revizionistáké, vagyis helyesebben: a reformáló revizionistáké, mert a szindikálisták is szívesen nevezik magukat revizionistáknak, csakhogy ellentétben a békés revizionistákkal, forradalmi revizionistáknak. Ilyenekül kell tehát őket első sorban méltányolnunk; ilyenekül van történelmi jelentőségük. Mert mindig jó, ha eretnekek támadnak ott, ahol egy vallás uralkodik. Sőt az optimisták még abban is reménykedhetnek, hogy a szindikálisták, ha majd (mint irány!) az érett férfikort elérik, végül mégis csak megajándékoznak bennünket egy életrevaló, a modern nézeteknek megfelelő szociális elmélettel. Egyelőre természetesen még töredék az, amit nyújtanak, sőt rendszerük épülete egyes részeiben omlatag kövekből van fölépítve, amiket tagadhatatlanul el kell távolítani, hogy a továbbépítésnél az egésznek biztosságát ne veszélyeztessék.

Hol az életrevaló, erős rész; hol az omlatag, nem tartós, gyöngöe?

Nem akarok az új tan apostolaival hitük tartalma, reményeik, szóval ideáljaik felett vitára kelni. Ez túlhaladná e könyv kereteit, melynek feladata a dolgok tisztán elméleti és történelmi vizsgálata; különben is ama legfőbb értékek felett, amelyeknek alapja a legegységibb világnézetekben rejlik, nem vitázik az ember tudományos bizonyítékokkal.

Csak egy megjegyzést nem tudok elfojtani: ha a szindikálisták minden alkalommal hangsúlyozzák, hogy a szociális forradalomnak csak úgy van értelme, hogy ha a jövő társadalom alapjából újjáalakul, ha teljesen új szellemből születik meg, hogy ha a szindikálisták valósággal irtóznak attól, nehogy bárminő kapitalista berendezkedés megbecsülésével kompromittálják magukat: miért veszik akkor ideáljaikat kizárólag a kapitalista gondolat és érzés-

világból? Vagy nincsenek tisztában azzal, hogy a „haladás” ama szerencsétlen ideálja, amelylyel az emberiséget századok óta bolondítják és a pusztaságban bujdokoltatják, tisztán a kapitalista dinamikából sarjadzott ki? Hogy a szociális világban az örök kialakulásnak, az örök befejezetlennek, a meg nem pihenő, örök nyugtalanságnak fölbecsülése kapitalista szellemből származott? Miként lehet megmagyarázni, hogy oly finomult emberek, akik teljesen megcsömöröltek a modern kultúra brutalitásainak látára, a termelőképeség lehető legmagasabbra fokozásának ezt az utálatos pamutgyáros ideálját vallják a magukénak? „Marxtól örököltük, – mondja Sorel egy helyütt – azt a tételt, hogy a termelés haladása sohasem lehet igen gyors, és ezt a mondást a legbecsesebb alkotórésznek tartjuk a mester hagyatékában”. – Különös, igazán különös! Marxnak, aki két emberöltővel ezelőtt élt, még meg lehet bocsátani ilyen ízléstelenséget, (melyet egy évtizeddel ezelőtt még magam is elkövettem): de ma már annak, aki csak ad valamit a maga reputációjára, mégse volna szabad ilyen parvenü-ideálokat hurcolni magával. Kivált akkor, ha új világfelfogást akar az ember bevezetni. Mert ez a gondolat: sohasem lehet eleget termelni, – a kapitalista snobizmus legtörvényesebb gyermeke.

Egy darabig szinte úgy látszott, mintha a szindiká-Hzmus afelé haladna, hogy új, érdekes ideált: a termelő ideálját teszi szociális terveinek vezércsillagává. Mert azt az eszmét: csak produktív emberekből alkossunk meg egy társadalmat, azt tagjai produktivitásának mértéke és Hiódjá szerint tagoljuk, a díjazást az egyesnek produktív cselekvőképessége szerint differenciáljuk, – valóban alapszlopává lehet tenni egy modern szociális rendszernek,

amelyben az ember örömét lelheti, (a megvalósítás lehetőségéről itt nem kell beszélni). Ám akkor kezdetben mindjárt megfosztották ezt az eszmét minden új, minden ingerlő és gyűjtő erejétől, mert a termelő fogalmát eleitől fogva a régi, hagyományos, marxi értelemben állapították meg, mely szerint csak a kétkezi munkás „produktív”. Ezzel a földhözragadt hordáreszmével természetesen nem lehetett új fényt hozni a világra. E tekintetben tehát a szindikálizmusnak, ha szabadulást akar nekünk mutatni a bajoktól, arra kellene törekednie, hogy új szociális ideálokat tűzzön elénk világító szövetnekül.

De mint említettem, a szindikálizmus rendszerének ezt az oldalát csak futólag akartam érinteni, hogy kissé tüzetesebben foglalkozhassam ama pontokkal, amelyek fölött valóban lehet vitatkozni.

A szindikálista theoretikusok nagy érdemüül emelhetném mindjárt ki, hogy ők kétségtelenül mélyebben bevilágítottak kultúránk bajaiba, mint bármely más szocialista doktrína. Ahol kivált a régi marxisták megoldást vagy – semmit sem látnak, a szindikálizmus még problémát lát: így, mikor fölfedi a demokrácia gyöngéit és a demagógia veszélyeit; mikor rámutat közéletünk állami központosításának és bürokratizálásának az emberiséget megrontó erejére és főként, mikor az egyes munkacselekmények differenciálódására és integrálódására alapított munkarendszerünk kultúrellenes és emberhez, nem méltó voltát kiemeli. És mindezen kritikájához azt fűzi: E bajok közül, (melyek szociális életünk főbenjáró bajai), egyik sem enyészett volna el, még akkor sem, ha minden termelési eszköz már rég a közösség tulajdonába ment volna át, azaz, ha (mint a régi marxisták gondolják) a kapitalista ter-

melési módot a szociálistikus termelés váltotta volna is föl.

Csakhogyan engem a szindikálisták megoldásai sem elégítenek ki. Hiába akarjuk ama bajokat azzal eltüntetni, hogy kihirdetünk egy oly társadalmi rendet, amelyben nincsenek meg azok a bajok! Hogy egyszerűen kimondjuk: nem kell semmi centralizáció, semmiféle bürokrácia és helyükbe teszszük az autonóm munkáscsoportot, amely nem szorul semmi ellenőrzésre és igazgatásra. Vagy pedig: nem kell a gyár lélekölő munkaspeciálizálásával és helyébe behozzuk az egyéni termelőnek szellemet frissítő, teljes munkáját. Hát ez szemenszedett utópizmus. Mert az ilyen reformtervek egyáltalában nem veszik tekintetbe társadalmi és gazdasági kultúránk szükségszerű föltételeit. E reformok tervezői nem veszik észre, hogy az általuk fölfedezett minden baj szükségszerűleg kultúránk két alaptényéből ered: az országok túltömött népességéből, és technikánkából. A tömegnek szüksége van a modern technikára és a modern technikának szüksége van, hogy kifejlődhessen, a régi szerves, teljes munka szétdarabolására és rész-munkákra való felosztására, amelyeket, – akár egy üzem, akár egy kör keretében, – megint egységbe kell összefoglalni.

Mit jelent az, hogy a munkáscsoport autonómiáját ajánlják orvosszerűl ezzel a ténynyel szemben? Szemben a modern közlekedési eszközökkel, amelyeknek mindjobban növekvő rendszere országokat és földrészeket fűz össze? Miféle autonóm munkáscsoport kezelheti Észak-Amerika vasútvonalait, vagy egy ország csatornahálózatát, a pittsburgi vagy esseni vasműveket, anélkül, hogy beavatkozást engedjen meg? Ebben a szindikálistáknál

ugyanazzal a világtól elszakadt szellemmel találkozunk, amelyet az anarchisták révén eléggé megismertünk.

De ugyanezzel a szellemmel találkozunk, – mondhatnám, még nagyobb mértékben, – ha vizsgáljuk ama gondolataikat, melyeket munkaszervezetünk újjáalakításáról nyilvánítanak: így pl., mikor Eduard Berth (e téren specialista) egy helyütt a következőket mondja: „Hogy a munkások valóban szabadok legyenek, meg kell szünnie a munka hierarchikus felosztásának; szükséges, hogy a munkásokból kiváltódjék a kollektív erő, mely a műhelyt működésbe hozza és a munkáscsoport, magába foglalván a termelés intellektuális erőit (*résorbant en lui les puissances intellectuelles de la production*), mint csoport végezze, épp úgy, mint egy vállalkozó, – ahogy Labriola mondja, – az összes munkatervet: a vezetést és kivitelt is beleértve. Ez a megoldás. E nélkül a szocializmus csak a polgári berendezkedés utánczása (*contre-façon bourgeoisie*).

Teljesen megengedem, Berth uram, hogy meg kell szünnie a hierarchikus munkafelosztásnak, ha a munkást teljesen föl akarjuk szabadítani stb. Ám elegendő-e minderre, hogy ön ezt kimondja? Hogyan képzelel ön a munkásnak ezt a fölszabadítását, mondjuk egy vasút üzeménél, egy kohónál, egy vashengerezőnél, egy kőszénbányánál, egy áruháznál, vagy bármely modern nagy üzemnél?! Ezt kellene önnek előbb megmondania. Mert addig mi, akik ismerjük valamennyire a munka szervezetét, semmit, de éppen semmit sem tudunk elképzelni az ön szavai alatt és az ilyen kijelentéseket, hogy: „*Il socialisms abolira, non Créditera il sistema di fabbrica*”. („A szocializmus nem fogja örökölni a gyárrendszert, hanem eltörölni”, – azt hiszem, Enrico Leone mondja valahol), – már bocsánat

a kemény, de egyedül találó kifejezésért, – a frázisok birodalmába kell utasítanunk.

Nem: a nagy hiba, amit a szindikalisták (szintúgy, mint az anarchisták) itt elkövetnek, az, hogy nem ismerték föl kultúránk mai alakulatának éppen a tömegeből és a technikából (minden szociális rendtől függetlenül) származó szükségszerűségét. Vagy ha fölismerték, úgy nem mondták ki rideg szavakkal: ahhoz, hogy terveink megvalósulhassanak, okvetlen szükséges két előfeltételnek a megtörténte:

1. a most élő emberiségnek le kell apadnia legalább is a felére, továbbá

2. az összes kőszén- és vasbányákat be kell szüntetni. Kítűnő megint a szindikalisták kritikája a szociális fejlődés amaz ó-szocialista-elméletéről, hogy miként gondolható az átmenet a kapitalista gazdasági rendből a szocialisztikus gazdasági rendbe.

Különösen szerencsésnek tartom fejtegetéseiket a schematikus politikai átalakulás elméletéről, amely tudvalevőleg a proletariátus diktatúráját hirdető tanban lelte végső kifejezését. A szindikalisták fáradhatatlanul ismétlik, hogy a jogrend pusztá megváltoztatása semmiesetre sem elegendő arra, hogy új társadalmat teremtsen. Gúnynyal emlegetik, (alighanem egész jogosan), azt a „parlamentari babonát; . . . mely szerint a törvényeket olyan varázshatalomnak képzelelik, amely új szociális erőket tud teremteni” (Leone); kigúnyolják „a kormányhatalom mágikus erejéről alkotott képzeteket” (Sorel.) És hangoztatják minduntalan: „A pártok tudnak képviselőket választani, de sem egy gépet működésbe hozni, sem egy vállalatot szervezni nem képesek” (Labriola.).

Hogy egy társadalom életrevaló legyen, inkább a tagjaiban kell meglenni az alkotó és szervező képességeknek. Azt a valódi marxi gondolatot, (amelyet ugyan, mint más helyütt már kimutattam, a „proletariátus diktatúrájáról” szóló, tisztán blanquista balvéleménnyel és hasonlókkal elhomályosítottak és összezavartak), hogy az új társadalomnak már a régi társadalom méhében ki kell alakulnia, csak úgy lehet kilátása önálló létre, (vagyis azt, amit a marxizmusban a szocializáció elméletének neveztem; lásd fentebb 74. s köv. lap.) a szindikalista theoria eredményesen fejti ki azzal, hogy a fősúlyt az új társadalom pszichológiai és ethikai előfeltételeinek teljesülésére helyezi. Minduntalan hangsúlyozza, hogy az élő emberekben meg kell lenniök ama technikai és morális tulajdonságoknak, vagy legalább is azok csiráinak, amelyek szükségesek egy egészen új termelési rendszer életbeléptetéséhez; hangoztatja, hogy a „termelő erők” vagyis az eljárás módok és a termelési apparátus kifejlesztése nem elegendő arra, hogy új társadalmat teremtsünk: „a szindikalizmus egész jövődjét ama gazdasági, pszichológiai, ethikai és politikai érekre alapítja, a melyeknek a proletariátusban ki kell fejlődniök.” (Leone). „Azuj iskola mindjárt abban különbözött a hivatalos szocializmustól, hogy az erkölcsök tökéletesbülésének szükséges voltát (*la nécessité de perfectionner les moeurs*) elismerte” (Sorel).

Ám úgy találom, hogy a szindikálisták nem egészen kifogástalan módon képzelik a szocializmus ezen pszichológikus-ethikai föltételeinek teljesülését. Azt hiszem, itt megint jó csomó utópizmus játszik közre.

Emlékezhetünk a föntebb előadottakból, hogy a szín-

dozatkészség kifejlődését és a szakszervezetek nevelő hatását.

Az első dolgot illetőleg természetesen (mint minden hasonló vitás esetben a szocialistákkal szemben) tüstént megszűnik minden vitatkozás, mihelyt valaki azt állítja, hogy valamely (eddig meg nem lévő) lelki állapot bizonyosan be fog következni azon a napon, amikor az új társadalom életbe lép. Az ilyenféle gyerekességek régebben gyakoriak voltak. Manapság minden számbavehető szocialista óvakodik tőlük. Igaz, hogy a szindikálisták – vagy helyesebben említhetnők mindig Soréit, mert éppen ő fejtette ki ezt a – mondhatnók: „elan”-elméletet – tehát Soréi sem jár el olyan ügyetlenül, mint a jövő államának régi stílusú bölcselei, akiknél az odaadás, áldozatkészség, önzetlenség új szelleme úgy állott elő, mint valami *deus ex machina*, hogy álmaikat valóra váltani segítse. Sorel bizonyítékot is igyekszik fölhozni arra, hogy majd egyszer a jövőben minden embert csak egy kívánság hevít: az, hogy a lehető legtöbbet dolgozzék anélkül, hogy igényt tartana ezért szolgáltatásának megfelelő, külön díjazásra. Láttuk már, hogy a forradalmi hadsereg katonáira hivatkozik. No bizony! Azok igen sajátságos helyzetben voltak. Ami fő: szemben állottak az ellenséggel, amelyről azt hitték, hogy csupán csak ez az akadály választja el őket a szabadság, a boldogság és harmónia országától (amit nekik a forradalom ígért.) Azt képzelték, hogy úgyszólván csak egy végső, legnagyobb erőfeszítést kell tenniük – és azután mindörökre megszabadulnak minden bajtól. Roppant győzelmi bér lebegett előttük, ha az ellenséget lebírják, ők tehát bizonyára legeslegszemélyesebben voltak érdekelve a sikerben.

Hasonló harci hangulat lelkesítheti talán egyszer az általános sztrájk résztvevőit is, ha azt hiszik, hogy az utolsó nagy, döntő csatát vívják, mert akkor őket is az a remény biztathatja, hogy ha sikerül ott az egy csatát megnyerniök. a diadal napján bevonulnak a tejjel és mézzel folyó országba. Hanem más nap? *Au Lendemain?* Mikor az ígéret földje nem mutatkozik; ha újra kezdődik a mindennapi nyomorúság és arról van szó, hogy megint el kell látni a kicsinyes. piszkos és sivár munkákat a szövőszéknél, a vashámorban, meg a városi csatornában; ha már semmi szükség sincs a harci hangulatra, minthogy nincs többé legyőzni való ellenség. Mi lesz akkor? Minő kapcsolat van egyáltalában a között a felbuzdulás, „elan” között, amely keresztül visz egy általános sztrájkot és a között az odaadó, lelkesült hangulat között, amelylyel (Sorel véleménye szerint) később majd a napi ügyeket végzik el. Én nem látok semminőt sem.

Nem szerencsésebb Sorel hivatkozása ama heroikus önfeláldozásra, melyet a mohammedán harcosok tanúsítanak. Mert ezeknél az örök üdvösség reménye, amely megingathatatlan hitökben gyökerezik, valóban elég ösztönző erő, hogy halálmegvető bátorsággal hajtsa őket az elleneségre. De mit ér ez az összehasonlítás, mikor modern országaink „fölvilágosodott” népéről van szó?

Azt hiszem, még kevésbé van helyén, mikor Sorel a feltalálókra emlékeztet, akik anyagi jutalom reménye nélkül csak magában a dologban lelve örömeiket, teremtették meg találmányaikat. Nos – ez ráillik talán néhány hiperidealista természetre. De szörnyűséges lenne azt hinni, hogy a tömeget e pár, nem e világból való, különcödő egyén magasztára lehet emelni. Tökéletesen helytelen azonban, mikor Sorel azt hiszi, hogy ennek az önzetlen feltaláló-típus

nak száma a tapasztalás tanúsága szerint napról-napra szaporodik, minthogy pl. az Egyesült-Államokban ma már általában az egész munkásság közreműködik a gépek javításában és a technika tökéletesítésében. De az amerikai munkásoknak ennél a közreműködésénél (mint ott a helyszínén legpontosabban tájékozódtam) minden egyébről inkább lehet szó, mint az ügy iránt való áldozatkészségről és odaadásról: ellenkezőleg, a hamisítatlan business-szellem, a tisztán kapitalista kívánság gerjed föl a munkásokban; a csengő jutalom közvetlen kilátása serkenti őket, hogy a technika tökéletesítésében részt vegyenek. Az amerikai tökések ugyanis egész rendszerét alkották meg annak, hogy a munkást tapasztalatainak közlésére ösztönözzék: bekérik a munkásoknak a gépek stb. javítására vonatkozó terveit és az alkalmasoknak látszókat fölhasználják és megcsináltatják: ha célszerűnek és jövedelmezőnek bizonyul, úgy a munkás – határozottan egy a munkások közül, aki az ajánlatot tette – *részesedik a nyereségben*. Itt tehát éppen az ellenkezője történik annak, amit Sorel tart szem előtt.

Hogy manapság úgy a munkásság körében, mint azon kívül valóságos föltalálási láz uralkodik, egyáltalában nem azt bizonyítja, mintha kifejlődőben volna az odaadás ama szelleme, amelytől a szindikalisták jövő országuk javára mindent remélnek, hanem bizonyítja azt, hogy az emberi természet (ebben a mai hanyatlott állapotában) csak úgy fejt ki teljesen képességeit, ha az anyagi jutalom kilátása izgatja: mert a feltalálók világában ma a pénzvágy uralkodik, abból és csakis abból ered a feltalálási hajsza, amely semmi más korban így nem volt meg, mert nem lehetett mindenféle találmányt oly hamarosan, mindjárt másnap, pénzre váltani, mint manapság.

A szindikalista tanok képviselőinek bizonyára egyik legmegnyerőbb vonása, hogy az embert nemesebb oldaláról tekintik és erős idealizmusból indulva ki oly emberiséget kívánnak, amely mintegy emelkedett hangulatban éljen; finom pszichologikus érzékükről tanúskodik, hogy észreveszik azt a szörnyű bukást, amely az emberiségre vár, ha megtagadja azt a két ideált, amelyekből származott, a tömeg életébe eddig csaknem minden világosság, fény, minden magasztos és nemes: Istent és hazát. De vajjon nem tévednek-e, mikor azt hiszik, hogy „mindazok a nagy érzések, amelyeket a haza eszméje fakasztott s amelyek örök alapjait teszik az életnek: a heroizmus, áldozatkészség, odaadás, tisztesség nem enyésznek el, hanem tovább fognak virulni a forradalmi munkáslélek legmélyén?” Ahogy Lagardelle mondja. A forradalmi munkáslélek: így fordítom, talán nem egészen szó szerint, ezt a kifejezést: *la conscience ouvrière de révolte*, – úgy is mondhatnók: a munkáslélek melyet a forradalom tölt el, vagy: amely forradalmi állapotban van. De bárhogyan akarjuk is felfogni az *en révolte* kifejezést, mindig a határát jelöli ki amaz ideál hatásának: előfeltétele az ország kebelében levő örök harc: a forradalom; de eltűnik mindjárt, mihelyt ez forradalom a proletariátus javára dőlt el. Pedig a nemzeti ellentét, a nemzeti harc legalább lehetőségként mindig megmarad. Ez a lehetőség képes csak elevenen tartani a haza ideálját, amely a hosszú békeidőn is halványul és sorvad.

De a szindikalistákkal szemben még ezt az ellentétet kell tennünk: ha megengedjük is, hogy az idealizmus ama megfogyatkozását, amely a régi ideálok eltűnésével a népnél támad, teljesen és állandóan kiegyenlíti az új forradalmi ideál: mennyiben bizonyítaná ez a szociá-

lisztikus termelési rendszer keresztülvihető voltát? Hiszen ma a kapitalizmus nem a hazaszeretet (helyettesítendő) ideáljára, hanem a nagyon is reális saját hasznára van építve. Nem lesz-e, bárhogyan tekintsük is a dolgot, fellegekben járó, hiu ábránd azt képzelni, hogy mai néptömegeinket magasra fokozott ideális hevületben éveken át meg lehet tartani? A mindennapos életet csak egy föltétel alatt építhetjük nem egoista lelkiállapotra: ha vallási fanatizmus él a tömegekben. Minden más ideális erő igen gyengének fog mindig bizonyulni, hogy megszelídítse az állatot az emberben, gyengének még akkor is, ha azok az ideálok nem olyan ideiglenes célokra irányulnának, mint a szindikálisták forradalmi entuziazmusa.

A délibábos Sorel-féle „elan”-elméletnél józanabb az a másik gondolatsor a szindikálisták nevelési rendszerében, mely szerint a szakszer vezeték az a hely, hol a munkások megszerezhetik amaz ismereteket és tulajdonságokat, amelyek majd képesítik őket, hogy egykor kiragadják a termelés vezetését a tőkés kezéből és maguk legyenek vezetők és szervezők. Itt legalább a mindennapi embert veszik számba, nem valami mesebeli lényt, aki egész életén át folyton-folyvást a túlhevültség, az ekstázis állapotában van.

De hát csakugyan *arra való-e a szakszervezetek, hogy a későbbi termelőszövetkezetek előkészítő iskolául szolgáljanak?* Azt hiszem, közelebbi vizsgálatnál be fogjuk látni, hogy itt egy nagy tévedésen alapszik a szindikálisták okoskodása. Teljesen tévednek ugyanis, mikor azt teszik föl, hogy a munkás a szakszerveletében tapasztal akármi csekélyét is a termelési folyamatból és tanul ott olyasvalamit, a mi képesíthetné, hogy később maga legyen vállalkozó.

Nem tudom, mire gondolnak, mikor ezt írják: „A szakegyesületekben kialakul új alapon a termelési folyamat vezetéséhez szükséges képesség és megszokás”. (Leone). Ugyan kérem: mit tanulnak a kikötőmunkások egy tengetentűli hajósvállalat üzeméből; mit tanulnak a kohómunkások egy vashámor szervezéséből, a vastermelés kiszámításából, mit tanulnak a kereskedelmi alkalmazottak egy áruház működéséből, s mit általában akármelyik szakegyesületi tag bárminő termelési folyamatról? Azt hiszem, vak-ság vert meg, mert még is csak látszani kell valahol bármi csekély összefüggésnek a két világ között, hogy ha olyan okos emberek, mint a szindikálisták, egyenesen azonosságot tesznek föl?

A szakegyesületek bizonyára a tömegeknek fontos nevelő iskolái, amelyek nélkül szociális állapotainknak eredményes fejlődését egyáltalában nem képzelhetjük. A munkás-szakegyesületek nevelő munkáját én korábban következőleg próbáltam vázolni:

„Fontos itt az, hogy az önképzés lassú folyamatában kifejlődnek az önkormányzáshoz szükséges képességek, s még fontosabb, hogy férfiak képződnek ki, akik a nagy tömeg nevében a közösség sorsát intézni lesznek hivatva. Itt nem csupán ama kevés elül járóra kell gondolni, hanem a különféle fokozatú hierarchiában önkormányzásra hivatott, számtalan, kisebb-nagyobb emberre. A megfelelő képességek ezen kifejlesztésénél azonban mindig kettős célt kell majd szem előtt tartani: hogy megtanítsák azt a művészetet, hogyan kell az embernek uralkodni másokon és aztf a sokkal nehezebbet, hogyan kell uralkodni önmagán; a parancsolás és az engedelmesség művészetét. Ránevelni a tömegeket az önrendelkezési képességre: ennél a feladat-

nál várok én sokat a szakegyesületek működésétől. Ezek fogják első sorban az egyes embernél az önfegyelmézést, önmegadást, engedelmisséget önkéntes erényekül kifejleszteni. Mert az az engedelmisség, amit a katona tanul és amit a munkás a kapitalista vállalatokban gyakorol, egyik sem igazi, csak az embernek önszántából való alárendeltsége az értékes. A szakszervezetek működése folytán meg fog csökkenni ama teljesen használhatatlan emberek száma, akiről Göthe mondja:

„Ki a használhatatlan ember?

A ki nem tud sem parancsolni, sem engedelmeskedni.”

Szaporodni fog azoknak az egyéneknek a száma, akik az engedelmisséget önkéntes erényként gyakorolják. És a tömegnek, legyen az „nemes”, vagy polgári, gazdag vagy szegény, mégis csak ez marad örökké az egyetlen politikai erénye, amely díszére válhat.

De a szakegyesületek kifejlesztik vezetőikben azokat a szervező tehetségeket is, amelyekre a jövő demokráciájának nagy mértékben szüksége lesz. És a szakegyesületek fölébresztik a vezetőikben és vezetettekben mindennekfelett a legfontosabbat: a politikai érzéket. Értem ez alatt a belátást a politikai és gazdasági élet rettenetesen bonyolult voltába és a politikailag elérhetőnek, vagyis tehát a gyakorlati lehetőségnek helyes megértését. Mert az uralkodás minden művészete végül mégis csak azon alapszik: tudni azt, hogy mit lehet alkotni a meglévő emberanyagból.

Hogy itt a szakegyesületek előtt még végtelen mező van, amely művelésre vár, csak az avatatlan, vagy a demagóg vonhatja kétségbe. A munkásságot megszabadítani az üres, hígvelejű szószátyároktól, akik most még a sajtó-

ban, a népgyűléseken és egyesületekben nagyon is irányadók, megszabadítani azoktól a semmirekellő, lusta fickóktól, akik nem tudnak mást, csak a pártirodalomból kívülről betanult, meg sem értett pár frázist papagályként elcsacsogni, vagy bikamódra belebömbölni a tömegbe, akik a „pártagitáción” kívül minden egyéb munkára képtelenek, a munkásságot megszabadítani a politikai agitátorok eme torzalakjaitól: erre tartom én legelső sorban hivatva a szakegyesületeket”.*)

De mindennek semmi köze a szindikálisták ama fel fogásához, hogy a munkás a szakegyesületében nevelődik a termelés önálló vezetőjévé, szervezőjévé és igazgatójává.

Milyen végzetes tévedés a kapitalista vállalatoknak a régi feudális kézműves-társadalom kebelében lassanként történő kialakulását egy sorba állítani a szakegyesületek kifejlődésével! (Sorel gyakran teszi). Azok a vállalatok maguk új gazdasági formák voltak, amelyek lassan tapogatóztak a világba; a szakegyesületeknek pedig semmi közük a termelési folyamathoz. A kézműves-világ első kapitalista alakulatainak a mi korunkban megfelelnek az állami és községi üzemek, (amikről azonban a szindikálisták tudni sem akarnak), meg a fogyasztók szervezésére alapított szövetkezeti üzemek: itt tényleg vannak kezdetei egy új termelési módnak és ezek valóban gyakorló iskolái a szocializmusnak. De a szakegyesületek?

A szindikálista tannak, (mely éppen e ponton oly sokat ígér), egyik legnagyobb hiányát abban látom, hogy a szövetkezeti mozgalmat, nevezetesen a fogyasztási egyesületek alakítását teljesen figyelmen kívül hagyja. Erre kel-

*) Az 1900-ban megjelent „*Dennoch*” című művemből, 90-91. lap.

jene a szindikálistáknak fordítaniuk főfigyelmüket és (mint a Webb pár) jövőre vonatkozó terveiket a fogyasztási szövetkezeteknek a szakegyesületekkel való szerves összekapcsolására kellene építeniök.

A szakegyesületi elméletnek (így nevezhetnők a szindikálista tanok imént tárgyalt alkotórészét) ezzel a kritikájával azonban megdől az *általános sztrájk* egész doktrínája is.

Ha ennek a harci eszköznek a jelenkor szociális mozgalmában való jelentőségét fejtegetni akarjuk, egyáltalában nem szükséges fölvetnünk a gyakorlati keresztülvihetőségének kérdését; vagyis, hogy valamely ország (tegyük föl: egységesen összetartó) proletáriátusának harca számíthat-e vajjon belátható időben sikerre az államhatalom és a polgárok még mindig valóban nagy többségének ellenállásával szemben?

Az egyszerűség kedvéért tegyük föl a keresztülvihetőségét és a szerencsés kimenetelét, hogy tehát három nap leforgása alatt az összes, eddig kapitalista termelési eszközök a munkások kezébe jutnak. De – azt kérdezzük, – volna-e ennek valamelyes értelme és vezethetne-e valami tartós sikerre? Más szavakkal: Elképzelhetjük-e, hogy ezen az utón megvalósulhatna a szocializmus?

Nyilván csak úgy, hogy ha két föltétel közül az egyik teljesül. Tudniillik vagy ha a racionalizmus véleménye a helyes, hogy van bizonyos, előre megállapított harmónia, egy istenteremtette, „természetes” társadalmi rend, amelyet csak föl kell fedezni, hogy ennek alapján a szociális világ épp oly harmonikusan legyen berendezve, mint a kozmosz. Ha az ember ezen az állásponton van, akkor az általános sztrájkot, mint az új rend megvalósításának esz-

közét, azzal okolhatja meg, hogy azért van rá szükség, mert vele akarjuk elhárítani amaz utolsó akadályokat, melyektől nem lehet bevonulni az ígéret földjére: ezzel kell úgyszólván a másvilágra küldeni azokat a mérges kutyákat (az osztályállamot és tőkéseket), amelyek a kincsekhez vezető utat őrzik. Ámde a szindikálizmus megtagad minden benső összefüggést a racionális (utópista) szocializmussal. „Legelső sorban a szociális élet realiztikus fölfogására akar támaszkodni” (Leone); kielégíthetetlen vágy. hajtja a realitás felé” („*dans son désir insatiable de réalité*”, Sorel). így tehát a szindikálizmus bizonyításánál a racionális megokolás nem jön tekintetbe.

Akkor pedig a másik, – a realiztikus felfogásnak megfelelő – föltételnek kell teljesülnie, vagyis az új termelés mód szubjektív és objektív feltételeinek kell már megvalósulva lenniök, amikor elkövetkezik a „*grand jour*”, a nagy nap. De azok a föltételek sohasem valósulhatnak meg (mint láttuk), ha semmi egyebet nem tartunk hozzá szükségesnek, mint hogy a munkást a szakegyesületekben neveljük az új termelőtől megkívántató, minden „tulajdonság kifejllesztésére.

Mit használna tehát a proletariátusnak még a teljes győzelem is, ha nem lenne abban a helyzetben, hogy diadalát kihasználja? Ennélfogva mit keres az általános sztrájk eszméje oly szociális rendszerben, mely állítólag „realiztikus felfogáson” alapszik?

Íme látjuk: a szindikálisták gondolatrendszerének fölépítésén még nagy rések tátonganak, egyrészt az alap igen gyöngye, a gerendázat sok része korhadt, több helyütt omlatag kövekből épült.

Képes beszéd nélkül szólva: bármennyire kitűnő és

szerencsés is a szindikálizmus sok nézete és elmélete, de még nem *amaz* új szociális rendszer. Hogy azt meg lehessen teremteni, minden problémának egészen más elmélyítése kellene hozzá. Legfőképp teljes megszabadulás a marxizmustól. Ha a szindikálisták abban találják büszkeségüket, hogy megint tisztán hirdessék a marxizmust, úgy ez becsületére válhatik kegyeletes érzésüknek és ajánlatos lehetett taktikai okokból is: de elméletük fejlődési képességének kétségtelenül kárára volt. Mert a továbbfejlődést sokszor éppen az elavult, Marx-féle kategóriák hiúsítják meg. Nem jó régi tömlőbe tölteni új bort. És a huszadik század számára nem lehet életrevaló szociális elméletet teremteni, ha az értékről, a termelőerőről, az államról, az osztályalakulásról és osztályharcról, a forradalomról stb. alkotott tanokat a régi ideológiákkal együtt egyszerűen átveszszük egy elavult rendszerből.

Ma az a fontos, hogy új értékeket teremtsünk, a proletariátus eszmevilágát új tartalommal töltsük meg, de amellet a szociális világ ismeretét alapjából újra építsük föl. Ehhez bizonyára kitűnő előkészületek találhatók (mint fönnebb is megengedtem) a szindikálisták műveiben (egyik legkitűnőbb kezdet Leone – igaz, hogy egészen futólagos – vizsgálódása az erő és erőszak viszonyáról és annak képviselőiről a történelemben; az új, alapvető munkát, amelynek jönnie kell, szeretném egyenesen így címezni: „Erő és erőszak” („*force et violence*”). De a főmunka még nincs elvégezve. Bár bizonyulnának a szindikálisták igazán „forradalmi revizionistáknak” és ne nyugodnának addig, míg a régi tanokat valóban le nem rombolják és helyökbe újakat nem állítanak.

*

De ezen utóbbi fejtegetésekkel az olvasót az eszmék világából észrevétlenül a gyakorlati tevékenység világába vezetem már át s a szocializmus vizsgálásából a szociális mozgalom méltatásához jutottunk. Ideje tehát, hogy erről a mozgalomról, keletkezéséről, fejlődésének irányáról beszéljek. Ezekről fog szólni a következő rész.

MÁSODIK RÉSZ.

A SZOCIÁLIS MOZGALOM.

ELSŐ FEJEZET.

A szociális mozgalom előzményei.

Szociális mozgalom alatt értjük e helyütt a proletariátus, mint társadalmi osztály minden fölszabadulási törekvéseinek összességét. E meghatározáshoz most egy megszorítást kívánok fűzni: „ameddig ezek a fölszabadítási törekvések a proletariátus szellemének megfelelő jelleget mutatnak”. Teszem ezt a megszorítást azért, hogy a szociális mozgalomnak vázolását megszabadítsam minden olyan törekvés előszámlálásától, amik ugyan a modern szociális mozgalomhoz vezetnek, ezt előkészítik, de amelyek még nem alkotják ezt a mozgalmat, hanem inkább csak a szociális mozgalom előzményeinek nevezhetők. Ezekkel számoljunk le elsöben is a következő lapokon.

Ezek az előzmények, melyek körülbelül a tizenkilencedik század közepéig nyúlnak vissza, minden kapitalista berendezésű országban szembetűnően egyformán mennek végbe, legalább is mindenütt hasonló vonásokat tüntetnek föl és megegyeznek a következő ismertető jegyekben: a tömegek mozgalma, ott, ahol céltudatosan és tisztán jelentkeznek, még nem proletár jellegű, ahol proletár jellegű, ott még nem tiszta és céltudatos. Azaz: a céltudatos mozgal-

máknál, amelyekben a proletariátus részt vesz, más szociális csoportok, – a polgári osztály, – szabják meg a célt; amelyekben pedig a proletariátus önállóan próbál föllépní, a kialakulóban levő szociális osztály minden éretlenségét tanúsítja, amelynek nincsenek tudatos követeléseí és céljai, csak ösztönei.

Ama történelmi események, amelyekben a proletariátusnak szerepe van, anélkül, hogy azok proletár mozgalmakká vájnąnak: az ismeretes forradalmak, amelyeket – itt a benső összefűggés miatt az utolsóelőtti évszázadba is vissza kell tekintetnünk – az 1789., 1793., 1830., 1832., 1848. évszámokkal szoktunk jelölńi. Ezek a mozgalmak lényegűben egytől-egyig polgári mozgalmak; a polgári szabadságjogokért küzdenek és ha bennők proletár elemeket is találunk, ezek a tömegek csak a burzsoázia, vagy a kispolgárság csatáit vívják s olyan szerepet töltenek be. mint a portyázó íjjasok a régi lovagok csapatjában. Ezt a tényt annyi jeles történetíró ismerte félre, – még a kommunizmus, szocializmus jelszavakat is alkalomadtán minden forradalomra alkalmazták 1789 óta – hogy érdemes ennek a felfogásnak jogosulatlan voltát néhány szóval megvilágítani. Erre nézve az egyes mozgalmakat, melyek az említett évszámokhoz fűződnek, külön kell vizsgálnunk, mert mindenik lényegűben sajátserű.

Ha első sorban emlékezetűnkbe idézzűk az 1789. és 1793. forradalmak lefolyását, még a kevésbbé tisztán látók is kénytelenek elismerni, hogy az 1789-iki forradalom tisztán polgári, még pedig nagypolgári mozgalom. A nagypolgárság harcol itt jogainak kivívásáért, hogy megdöntse a társadalom uralkodó osztályainak privilégiumait és megszabaduljon a bilincsektől, melyeket a feudális hatalmak

és egy abszolút monarchia raktak reá. Ez a törekvés ugyan az egyenlőség és szabadság követeléseiben jelenik meg, de az egyenlőséget ők kezdettől fogva a törvény előtti egyenlőség és szabadság korlátozásával képzelik. Nézzük csak az első, döntő fontosságú, mondjuk szociális törvényeket, amelyeket az új uralom alatt Franciaországban hoztak: egyetlen egynek sincs „nép”-, vagy épen „munkásbarát” jellege; első tekintetre meglátszik rajtuk, hogy nem a tömeg alkotta a tömegnek, hanem az előkelő burzsoá, amelyet nagy ellentét választ el a *crapule*-től. Mindjárt az 1789 október 20-án hozott ismeretes *loi martiale* egy „zendülési törvény”, amely kifejezésre juttatja ezt az ellentétet, mikor „*bon citoyen*”-ekről (jó polgárokról) szól, akiket szigorúbb rendőri intézkedésekkel kíván megvédeni a „*gens mal intentionnés*” (rosszindulatú népség) támadásai ellen: „Ha a tömeg a megtörtént felszólításra nem oszlik szét, a fegyveres erő lőj jön közéjük”. Odalent a piacon gyülekező embereknek el akarták venni a szeszélyes kedvét, nehogy alkalomadtán, ha a nép felsőbb engedély nélkül akarná lefoglalni a péküzletekben a kenyeret, a gyilkos kés megint valamelyik derék pékmester mellébe találjon szaladni.

Tisztán polgári szellemből eredt azután amaz első esztendőök egy másik fontos törvénye: az 1791 június 17-iki egyesületi törvény. Ez az iparossegédek minden egyesülését „állítólagos” érdekeik előmozdítására, mint támadást a szabadság és emberi jogok ellen, 500 livre pénzbírsággal és az aktív polgári jogoknak egy évre terjedő elvesztésével bünteti. „*Il n'est permis á personne – fejtegeti Le Chapelier újságíró – d'inspirer aux citoyens un intérêt intermédiaire, de les séparer, de la chose publique par un mfércl de corporation.*” („Senkinek sem szabad köz-

benső érdeket támasztani a polgártársakban, hogy elválassza őket a közügytől egy testületi érdek által.”) Kiterjed ugyan ez a törvény munkaadóra és munkásra, mondjuk inkább: mesterre és segédre egyaránt; de hogy az ilyenfajta egyenlőség alapján egyenlőtlenséget jelent, azt általában el kell ismerni.

Következik aztán az új társadalmi rend első megszilárdítása, az 1791 november 3-iki alkotmány, amely a cenzusos választójog behozatala által kereken és világosan kifejezésre juttatta az elkülönítést vagyonos, uralkodó osztályra és a vagyontalanok alárendelt osztályára; ettől kezdve van „teljes jogú polgár” és „másodrendű polgár”.

Igazán világos tehát, hogy az 1789. forradalom nem proletár, hanem teljesen más mozgalom volt. Kétségesebb már az 1793-iki mozgalom Különösen ez az, amelyet céhbeli historikusaink, mint Sybel, szeretnek „kommunisztikus”-nak jellemezni. A montagne (hegypárt) férfiai az ő szemükben a szociáldemokrácia előfutárjai; ujabban pedig ama felfogás egyik képviselője azt állította, hogy e mozgalom vezetői nem mások, mint szociáldemokraták, sőt hogy a szociáldemokráciának Saint Just és Robespierre óta alapjában nem volt egyetlen új gondolata sem! Ennek a felfogásnak jogosultságát nem ismerhetem el. Nézzük csak!

Állítom, hogy az 1793-iki mozgalom sem volt proletár jellegű. Természetesen felszínre kerül benne – és ez vezetett sokakat téves útra, – ama mélyen rejlő áramlat, amely a francia forradalomban mindenkor meg volt; t. i. a demokratikus. Ez megvan kezdettől fogva. Nyilvánul már 1789-ben az *états généraux*-választásainál és 1793-ban jut végre teljes kifejlődésre.

Ha átlapozzuk az 1789. évből való „cahier”-eket és

„doléances”-okat, a kívánságok ama jegyzékeit, amiket a választók szoktak megbízottaiknak átadni, kivált a párisiakban és lyoniakban már sajtószerű hangot találunk, amely nem igen illik össze a lapda-ház férfainak hivatalos mézesheti hangulatával. Az uralkodó ínségből indulnak ki – kegyetlen tél volt az 1788-ról 1789-re átmenő – és panaszkodnak, hogy a nyomort nem enyhítheti a szabad alkotmány. „A szabadság hangja mitsem ér a nyomorgó szívének, aki éhen vész.” Már kenyértaxát és munkát követelnek; eltörlését a vasárnapi munkaszünetnek és ünnepnapoknak! Miként tér vissza ez a hangulat Marat beszédeiben és irataiban, mindenki tudja. Az „*Ami du Peuple*” dühöng az „arisztokraták” ellen és a „peuple”-nek akar szolgálni. Belátják, hogy a „szegények” nagy tömegén a szabadság és egyenlőség nem segít semmit. \$ Marat levonja ebből a következtetést: „a jogoknak egyenlősége az élvezetek egyenlőségére vezet és csak ezen a ponton nyugodhatik meg gondolatunk.” Azután következnek a taxák, következik a maximum. De kérdés: proletár-szocialista azért ez a mozgalom? Lehet-e az? Kik voltak tényezői, kik a vezetői?

Ama mélyen rejlő demokratikus áramoknak, amelyek 1793-ban előtörnek, – mint tudjuk – Lyonban és Parisban voltak a főforrásai. Lyonban bizonyára találunk proletár elemeket: a selyemipar munkásságát. Még statisztikánk is van amaz időből (1788/89): eszerint a lyoni selyemipar akkor 410 kereskedőt (*maîtres marchands*), 4202 takácsmestert (*maîtres Ouvriers*), 1796 segédet (*compagnons*) és körülbelül 40.000 mindkét nembeli, egyéb munkást számlált. Itt tehát már kétségkívül erős proletár-érdekeket, vagy legalább proletár-ösztönöket sejthetünk. Ezeknek a

csirái bizonyára meg is voltak, kifejlődésüket azonban a lyoni selyemipar sajátos alakulata megakadályozta. Ennek az iparágnak ugyanis már akkor megvolt (és ezt mind máig megtartotta) erősen kispolgári, sőt bizonyos értelemben nagypolgáriba hajló árnyalata, még pedig két okból: először azért, mert ennek az iparágnak ama sajátos szervezete, hogy a munkát nem nagy üzemekben, hanem kis mii helyekben, önálló mesterek vezetése alatt végzik, önálló mesterexisztenciákat teremt, akik mintegy középhelyet foglalnak el a vállalkozó és munkás között s így a proletariátussal való együttműködésre nehezen bírhatók rá. Másodszor azért, mert a lyoni selyemipar luxusipar. A luxusiparágak természetüknél fogva, kivált a korábbi időkben, forradalom ellenesek: a hegypárti emberek nem viseltek selyemharisnyákat. Ezért találjuk – igen érthető módon – Lyont, amint az első mámor elmúlt, Vendée mellett az ellenforradalom élén és pedig már az 1790-és évek kezdetén.

Amint Lyon mindjobban forradalomellenes lesz, úgy lép Paris az ő faubourgjaival mindinkább homloktérbe. Azokból hömpölyögnek elő újabb meg újabb csapatok: a *sansculotte-ok* serege. De miféle emberek voltak ezek? Bizonyára voltak közöttük bérmunkások. Csakhogy rajtuk volt még a kézművesség jellege, amelyhez az imént tartoztak, vagy amelyből még – ismét a párisi iparágak sajátosságánál fogva – ki sem bontakoztak. A *sansculotte-ok* tulajdonképpeni tömegét azonban nem ezek a bérmunkások tették. Sokkal inkább a párisi kispolgárság; első sorban azok a céhbe nem tartozó kézművesek, akik éppen a Faubourg St.-Antoine és Faubourg du Temple-ban telepedtek meg, másodsorban a mesterlegények, harmadsor-

ban az, amit a franciák „*la boutique*” névvel jelölnek: a szatócsok, kiskocsmárosok stb. különösen jelentékeny csoportja. Ezekhez járult a nagyváros söpredéke, amely már akkor megvolt, mint ahogy meg van ma is: a csőcselék, a „gyülevészproletárság”. Ez az a sereg, amely Danton, Robespierre, Marat híveiből kerül ki. És maguk a vezetők? Minő szellem szülöttei? Ők is végelemzésben igazi, vérbeli kispolgárok. Szélső radikálisok, túlzó individualisták. Eszményeik épen nem szocialisztikusok és nem proletár ideálok. Ismerjük St.-Just politikai végrendeletét. Abban rögzítette meg képzeteit a „jövő államáról”, aminőnek ő álmodta: Franciaország földjét az összes lakosság között egyforma részekre felosztva képzei, mindenki a majdnem elzárt magángazdálkodásban szerzi meg a maga paraszti egyszerű kenyerét. A tizennyolcadik század nagy filozófusainak ideáljai nyertek a hegypárt férfainál politikai tartalmat. De sem Voltairenak, sem Diderotnak, sem Rousseaunak a mai értelemben vett proletariátusról soha fogalmuk sem volt és így ama törekvésekről sem, amelyek csak a proletariátus szelleméből támadhattak. Ezzel egyezik, hogy az 1793-iki alkotmány 2-ik artikulusa az *Égalité Liberté, Sûreté* és – *Propriété*-t „emberi jogok”-nak nyilvánítja.

Csekély történelmi értelmet és az ítélőképesség szármalmas fogyatékoságát tanúsítja tehát, ha még ma is (természetesen már csak a hivatásos „historikusok” körében) kommunista mozgalomról mesélnek a nagy francia forradalom idejéből. Épen az 1793-iki forradalom szolgál példaként arra, milyen elhamarkodott dolog mindjárt szociáldemokrata és modern-szociális mozgalomról beszélni, ha valahol rikoitozás és verekedés történik.

Az előzmények többi mozgalmaira csak röviden térek ki. A Babeuf-féle fölkelésnek (1796) mindenesetre volt a programjában kommunista jellege; de – mint tudjuk – nem volt semmi összeköttetése a tömegekkel, amelyek végre is belefáradtak már a forradalomba.

Szembeötlőn nagypolgári jellegűek azután az 1830-ki júliusi forradalom Franciaországban és az 1848-iki mozgalom Németországban. Mindkettőnél a polgárságot látjuk harcban a feudális hatalmakkal. Ebben a harcban a burzsoázia rendszerint felhasználja a munkástömegeket szövetséges társul. Kiugratta – szokták mondani – a proletariátust, mint az ördögöt a ládából, és eltüntette, mihelyt célját annak segítségével elérte. 1830-ban a gyárosok bezárták gyáraikat és munkásaikat elküldték az utcákra, harcolni a barrikádokon. Két évvel később ugyanazok a gyárosok, most már mint nemzeti gárdisták, lövöldözték le ugyanazokat a munkásokat, amikor ezek arra vetemedtek, hogy előzetes engedélyük nélkül akartak forradalmat csinálni.

Kevésbé nyilvánvaló az 1832-iki angol és az 1848-iki februári francia forradalom polgári jellege, mert ezeknél épen a polgári kormányzatok ellen irányulnak a mozgalmak. Mindemellett sem az 1832-iki mozgalom Angliában, sem a februári forradalom Franciaországban nem proletármozgalmak, ellenkezőleg (már amennyiben osztályjellegük van) a burzsoázia egyik részének – lényegében a radikális iparosságnak – harca a másik rész: a nagy tőkésék ellen.

Ezek tehát az előző évszázad tiszta, céltudatos mozgalmi. Valamennyiben volt része a proletariátusnak, 1789-től 1848-ig valamennyi barrikád mögött proletárok tetemei

hevernek, de proletár jellegű, tehát a mi értelmezésünk szerinti, modern, szociális mozgalom egyetlen egy sem volt azok között, amiket előszámláltam.

Ahol pedig a proletariátus magáért és érdekeiért küzd, ott kezdetben egészen elfojtott, artikulálatlan hangokat hallunk csak, és soká tart, amíg ezek a hangok szózatokká, a szózatok közös követelésekké, programmokká tisztulnak. Az első proletár mozgalmak, „megmozdulásai ennek a szerencsétlen, mélyen eltemetett tömegnek” – amint Garlyle mondja – „olyanok, mint az Enceladus mozgólatai, akinek, ha fájdalmairól panaszkodni akar, földrengést kell támasztania.” Teljesen ösztönszerű mozgalmak, amik a legközelebbi utón indulnak, és azt támadják meg, amit kézzelfoghatón útjokban állónak találnak. Oly cselekedetek, amik eredetileg nagy részben a rablás és fosztogatás formáit öltik fel. Az a céljuk, hogy az ellenséget valamiképp a vagyonában tegyék tönkre. Angliában a tizenharmadik század végén és a múlt század elején temérdek a gyárrombolás és fosztogatás. 1812-ben Angolországban a gyárak rombolóira halálbüntetést szabnak, ami legnagyobb bizonyossága, hogy milyen gyakori volt ez a bűncselekmény.

Németország szociális történetéből ide tartoznak az 1840-ik évi takács-zavargások, amelyeknek páratlan historikusa: Gerhart Hauptmann. De az új technika kifejezői: a gyárak és gépek ellen támadó harcnak is általános jelenségnek kellett lenni Németországban. „Közületek sokakban” – így szól egy chemnitzi gépgyáros 1848-ban a német munkásokhoz – „egyebek mellett főképp egy veszedelmes előítélet lakozik. Azt hiszik ugyanis némelyek, hogy azáltal munkához és keresethez juthatnak, ha az egyik

vagy másik fajta gépet kiküszöbölik. A kelmefestők p. o. a perrotin- és hengernyomó gépeket akarják kiküszöbölni, vagy legalább úgy korlátozni, hogy amellet minden egyes helyen az ottani kelmefestő munkások foglalkozáshoz juthassanak; a takácsok ellenzik a mechanikus szövőszékek behozatalát és minden eszközzel meg akarják azt akadályozni; a posztófésülők követelik, hogy a kammgarnszövésnél a fésülőgépek kiküszöböltessenek; Mainzban az ottani kézművesek még a gőzgépek és lovak tulajdonosait is üzemük beszüntetésére kényszerítették.”

Teljesen hasonló eseményeket látunk más országokban. Utalok az 1832-iki gyárfölgyűjtásra a svájci Usterben, a lyoni selyemszövők 1831-iki zendülésére Franciaországban. Ez a hasonló események közül azzal válik ki, hogy vezérmotivuma egy olyan jelszó, amely mintegy útmutatója a proletármozgalomnak: *Vivre en travaillant ou mourir en combattant!* Proletár törekvésnek első, bátor talan kifejezése ez, mert e jelszóban negatív és pozitív formában benne van a szocialista etikának egy tétele: senki se éljen, aki nem dolgozik, – negatív tétel, de annak aztán, aki dolgozik, lehessen is megélni – pozitív tétel. A proletármozgalmak első formáinál tehát azon külsőleg érzékelhető dolgok ellen harcolnak, amikben az ellenségük mintegy testet ölt: a gyárak és gépek ellen, amiket szétrombolnak, mert azt látják, hogy használatuk a kézműveseknek okoz konkurrenciát, továbbá a gyárosok lakásai ellen, amelyekben az új hatalom birtokosainak fellegrárait látják.

A fejlődésnek magasabb foka már az, mikor a közvetlenül szemlélhető dolgok helyett a mögöttük lévő jogrendet támadják meg, amelyen a kapitalista gazdasági rend-

szer alapszik: a termelés szabad versenyét, a szabad bér-szerződést stb.; mikor a proletármozgalom eme modern jogformák eltörlésére kezd irányulni. Csakhogy a modern szociális mozgalom e homályos, kezdő éveiben a céhes gazdasági rendszert követelik vissza. így Angliában a tizen-nyolcadik század végén és a múlt század kezdetén a proletariátus sokáig azért küzd, hogy az Erzsébet királyné-féle ipartörvényt újra léptessék életbe. Ez a törvény megszabta, hogy: Minden mester három legényre csak egy inast tarthat. Az inasévek nem terjedhetnek tovább hét esztendőnél; a munkabért a békebírák szigorúan állapítsák meg stb.

Ugyanez a szellem hatja át a német munkásmozgalmat 1848-ban. Kiemeltük, hogy az 1848-iki forradalom tisztán polgári jellegű volt. De azért e forradalom eszendejében sem hiányzott – mint tudjuk – az önálló munkásmozgalom, amely különböző zendülésekben nyilvánult és az 1848 augusztus 23-tól szeptember 3-ig Berlinben tartott „munkáskongresszus határozataiban” találta meg legáltalánosabb, programmszerű kifejezését. Ezekben a határozatokban már van néhány valódi proletár-követelés, mint a 10 órás maximális munkanap behozatala, a gyermekmunka eltiltása stb. E mellett megtaláljuk benne a javaslatot egy nagy munkás-hitelintézet alapítására (amelyből „mindenki vehet ugyan fel kölcsönt elegendő biztosíték és kamatfizetés ellenében, de a munkásoknak mégis elsőbbség nyújtandó”), megtaláljuk a nagy vagyontalan tömeg számára általános politikai jogoknak, a felekezetnélküli népiskoláknak stb. követelését. De ama követelések, melyek speciálisan gazdaságpolitikai természetűek, mégis főképp az ipari rendnek visszafelé való revideálására irányulnak.

Ami ma a kisiparos-kongresszusok határozatainak szilárd magvát alkotja, akkor a munkások lényeges követeléseit képezte. Pl. a 12. §. így szól: „Oly iparüzemet, amely technikai készséget kíván, senki sem folytathat, vagy munkavezetővel nem folytathat, ha maga azt meg nem tanulta” (íme a képesítéshez kötött ipar követelése!); 13. §.: „A fegyintézetekben minden munka megszüntetendő; 15. §. Kézművesek készáruival való házaló-kereskedés eltiltandó.” 25. §. A mesterek céheinek és testületeinek feladata, hogy a mesterek egymás közti versenyét megszüntessék és korlátozzák”. 30. §. Minden mester csak úgy fogadhat föl tanulóat, ha annak kitanulását biztosítja. E célból a mesterekből és segédekből arányosan választott technikai felügyelőbizottságok alakítandók, amelyeknek feladatuk, hogy az inasokat nyilvánosan megvizsgálják. A vizsgálat elméleti és gyakorlati. A tanulóévek rendszerint nem terjedhetnek többre három esztendőnél.” 31. §. „A felesleges tanulótar-tást egy és ugyanazon mesternél a helyi bizottság akadályozza meg.” És úgy a nyugoti német munkások, mint a zendülő krefeldi selyemszövők örvendtek, amikor (az 1848 március 27-iki egyességben) az összes szövősékek megvásárlását keresztülvitték és e saját szerszámaikkal törvényesen önálló mestereknek nyilvánították őket, akik azután takács- és szövőcéhhé egyesültek. „A munkás – teszi hozzá Thun Alfonz, aki nekünk ez előzményeket elmondja, – egyszerre mint kézművesmester bújt elő a gubóból, sőt egy kis céhes copf sem hiányzott, mert egy mesternek sem volt szabad 4 szövőséknél többel (a bársonyszövőn kívül) dolgoztatni, és a gyárosoknak nem engedték meg, hogy a szövésnél leány munkásokat alkalmazzanak (az elhalt mesterek leányait kivéve).

Végül a modern szociális mozgalom előzményeihez számíthatjuk még mindazokat a bizonytalan kísérleteket is, amelyekkel a proletariátus tapogatózva próbálta kialakítani a szervezkedésnek azon formáit, amik később a proletárság fölszabadulási harcában döntő szerepre lesznek hivatva: az első, alapjában elhibázott szak- és szövetkezeti szervezeteket.

Amaz „általános munkásszövetségek”-et értem, amiknek célja volt, hogy egy ország összes proletárságát osztatlanul egybefoglalják és amelyek a modern munkásmozgalomnak minden kezdeténél teljesen egyformán ismétlődnek; ilyen alakulatok: az angol Owen befolyása alatt fölvirult „*Grand national*”, a Schweitzer által egy emberöltővel később létesített német „munkásszövetség” és hasonlók. Mindannyinak közös vonása, hogy a csillagok után kapkodnak és emellett kikerülhetetlenül mindjárt elbuknak, mert a munkásegyesületi eszmét a polgári titkos társaságok formájában igyekeznek megvalósítani. Néhány év múlva legnagyobb részét teljes sikertelenségben és elkedvetlenedésben végzödnék. Ugyanez a sorsa ama számtalan törekvésnek, amelyek a munkásokat szövetkezetekbe akarják egyesíteni, hogy így a proletárság cselekvőn folyhasson be a gazdasági élet menetébe. Ide tartozik a termelő-szövetkezetek szerencsétlen fajtája: kísérletek a kapitalista-vállalatnak proletár szellemmel való telítésére, a szocializmusnak kapitalista alapelvek segítségével történő megvalósítására, tehát oly kísérletek, amelyeknek mindenütt meg kellett hiúsulniok. Mindezek csak szappanbuborékok, amik hamar szétpattannak.

A tulajdonképpeni modern szociális mozgalomnak úgyszólván a küszöbén áll, bezárva annak előző történetét,

de mégis ahhoz tartozva, amaz ismeretes nagy mozgalom, melyet az első, kimagasló, szociálisztikus proletár-mozgalomnak szoktak nevezni: az 1837-től 1848-ig tartó chartista-mozgalom Angliában. Ez a tömegeknek éppen imént említett hirtelen felbuzdulásai közül azzal válik ki, hogy egy évtizednél tovább tervszerű vezetéssel intézve, mint jól szervezett mozgalom jelenik meg előttünk. És kétségtelenül igazi proletár-mozgalom: ha úgy tetszik, az első. nagystílű, tervszerű proletár-mozgalom. Proletárjellegű, mert valóságos proletárok teszik a chartisták főtömegét; de proletárjellegű abban az értelemben is, hogy követelései közvetlenül a proletariátus helyzetéből fakadnak, mert nyomorgó gyármunkásoknak az anyagi megélhetésük javítására irányuló törekvése áll a mozgalom homlokterében. A maximális munkanapot már akkor követelik. Emlékeztetek Stephens pap híres mondására, mikor a tömegnek odakiáltja: „A kérdés, melylyel bajlódunk, nem egyéb, mint kenyérkérdés!” De proletárjellegű a chartista-mozgalom azért is, hogy benne a tőke és munka közötti ellentét gyakorta és élesen mutatkozik. A „kormányt”, az „uralkodó osztályt” azonosnak veszik a kapitalista osztályal. Ezt a proletárjelleget fejezi ki az az ősi gyűlölség, amely a tőkés-osztály ellen a tömegekben már akkor összegyülemlett és harci riadóban tör ki. O'Connor szavai: „Le azokkal a nyomorultakkal, akik gyermekeitek vérét szívják, gyönyört hajhásznak feleségeitek nyomorúságán és híznak tulajdon verejtéketeken”, – még a napjainkbeli proletárnépgyűlések beszédmodorára is élénken emlékeztetnek. Azután a munka jogára való hivatkozás teljesen proletárvonás; már akkor követelik a jogot a munka teljes hasznára, az „értéktöbblet”-re, amelyet a tőkésék vágnak jog-

talánul zsebre. A chartista-mozgalom proletár jellegének egyik ismertető jege továbbá, hogy a polgári követelések, pl. a gabonavámok eltörlése iránt egyre növekszik a közönyössége. Érdekes megfigyelni, hogy a chartista-mozgalom miként lesz lassankint részvétlen a polgárságnak épp az idétt legsürgősebb kívánságai iránt: e kívánságokat eredetileg még közösen sürgették, végül teljességgel kihányják hajójukból. És a harc formájában is találunk proletárszellemet, így már akkor megjelenik az általános sztrájk, mint a harc eszköze, ami szintén oly gondolat, amely természetesen csak valóságos proletár-mozgalomban keletkezhetik. Ezekből és más okokból tehát kétségtelen, hogy a chartista-mozgalomban proletár-mozgalommal van dolgunk.

Ha mindennek ellenére mégis az előzményekhez sorolom, teszem azért, mivel hiányzik benne a proletárszociális-mozgalom tiszta programja, nincs meg nála a tisztán kitűzött cél, amelyre ily mozgalomnak törekedni kellene. A chartista-mozgalomban a charta szerepel programként és a chartában nincs semmi a valóságos proletár követelésekből; bizonyos parlamenti reformnak az összefoglalása az, semmi egyéb. Afféle habarék-programm, amibe azért kapaszkodnak, mert semmi jobbat nem ismernek; oly programm, melyet a radikális polgári demokráciától vettek át. O'Connell hagyta a proletariátusra: „Általános választójog, titkos szavazás, egyenlő választókerületek, képviselői napidíjak, vagyontalanok megválaszthatása, rövid törvényhozási periódusok”. Ezért bármily proletárjellegűnek lássék is a chartista-mozgalom, bármennyire proletár legyen is a szellem, mely benne uralkodik, mégis meg kell azt különböztetni a későbbi, tudatos, proletár-

szocialista mozgalmaktól, éppen programjának határozatlan voltánál fogva. Kifejezetten hangsúlyozom ezt, mert gyakorta, még az angol történelem oly kítűnő ismerője is, mint Brentano, egyszerűen azonosnak veszik a chartista mozgalmat pl. a német szociáldemokráciával. Ez a felfogás nagyon a külső formára szorítkozik, amelynek mindkettőnél meg van a hasonlósága, amennyiben mindkét mozgalom a politikai hatalomra törekszik, ám a belső lényegnek, amely pedig igen különböző, kell a döntőnek lenni valamely szociális mozgalom minemiségének meghatározásánál.

MÁSODIK FEJEZET.

A nemzeti sajtóságok kifejlődése.

Általános megjegyzések.

A szociális mozgalom „előzményei”, mint láttuk, a kapitalista kultúrájú, különböző országokban sok közös vonást mutatnak. Ezen nincs mit csodálkoznunk. Mert ebben az egyformaságban nem egyéb jut kifejezésre, mint a ható okok egyformasága: a kapitalizmus egyszerre megszázszorozódott erővel tör előre, a régi gazdasági rendet szétrombolja, a tömegeket letiporja és ugyanakkor tisztán reflektorikus, ösztönszerű ellenmozgalmakra indítja. Ám a szociális mozgalom későbbi folyamának, – mint majd ki fogom mutatni, – ismét meg van az irányzata, hogy visszatérjen ehhez az egységhez és lényegében való összhangzáshoz. Megint csak hasonló természetű okokból: a kapitalista gazdasági rendszer olyannyira áthatja a társadalom testének minden porcikáját, hogy a társadalomnak népről-népre folyton egységesebbé kell alakulnia.

De közbe esik egy korszak, amikor a szociális mozgalom korántsem egységesen, hanem nemzetenként változó formában jelentkezik. Ez megint könnyen érthető: az a

korszak ez, mikor a sajátos néplélek a maga sajátos módján próbálja megoldani az elébe állított problémát, hogy a kapitalizmust vagy elfogadja, vagy legyőzze; amikor tehát a vér, a történelmi hagyományok, politikai alkotmány, gazdasági sajátosság különbözősége érvényesül és a különböző nemzeteket más-más utakon vezet, amelyek közelebbi vagy távolabbi pontokon megint a nagy országútra vezetnek.

A hegeli szép páthosz nyelvén szólva: „Az államok és népek ... a világszellemnek ebben a folyamatában az ő sajátos, meghatározott elvükön állanak fenn, amely alkotmányukban és egész berendezettségükben fejeződik ki és valósul meg s ők ennek tudatára jutva és érdekében dolgozva, egyszersmind öntudatlan eszközei és tagjai ama benső folyamatnak, amelyben ezek az alakulatok elenyésznek, maga a szellem pedig előkészíti és megszerzi az átmenetet legközelebbi magasabb fokozatára”. *

Ha ki akarjuk elégíteni rendszerező értelmünket, úgy a különböző országok szociális mozgalmából ki fogjuk választani a különösen jellemző vonásokat és azokat képzeletünkben egy különös, nemzeti „típus”-sá egyesítjük. Ilyenformán a szociális mozgalomnak, azt hiszem, elég élesen és ellentétesen elkülönülő, háromféle „típusát” lehet megkülönböztetni: az angolt, franciát és németet.

Az angol típus a politikai, vagy éppen a szociálistikus munkásmozgalom visszavonulása és kizárólag a szakszervezetek és szövetkezetek felkarolása által fejlődött ki; a francia típusban a régi stílus forradalmi gondolat igyekszik kifejezésre jutni; végül a német típus marxista szellemmel áthatott, törvényes-parlamentáris munkásmozgalomban domborodik ki. Hogy ezek alatt mit értek, a részletes tárgyalás fogja megmagyarázni.

I. Az angol típus.

Angliában a szociális mozgalom menete az 1880-as évek közepéig alapvonalaiban a következő: a kapitalista gazdasági rend fundamentumainak időnkénti meg-megrendítését végül az 1830-as és 1840-és évek nagystílusú chartista-mozgalmában felváltotta a tervszerű előnyomulás a fennálló társadalmi rend védőbástyái ellen. A chartistáin ozga lomban az angol munkásság átélte – mint Webb asszony mondja – a „heroikus korszakát”. De a forradalmi felbuzdulások elaludtak. A proletariátus elvesztette kedvét a politikai harchoz” és a kapitalista-rendnél jobb rendben nem hitt. Az 1850. évtől az angol munkásmozgalom józanabb, nyugodtabb, alkalmi politika stádiumába lépett. A polgári szociálreformerek örömeire letett a munkásság minden szocialista rögeszméjéről, sőt lemond még önálló munkáspárt alakításáról is és támogatja a wigheket vagy a torykat. A meglevő kapitalista gazdasági rendet elismeri és arra igyekszik, hogy a fennálló gazdasági rend keretében javítsa helyzetét.

Ez sikerül is neki nagy mértékben. A munkásosztály jóléte emelkedik, a törvényhozás az ő érdekében lényegesen átalakul; a munkásvédelem megkezdődik stb. A régi engesztelhetetlen gyűlölködést a tőke és munka között fölváltja a jogosult követeléseknek méltányló, kölcsönös elismerése a két párt által; a szociális mozgalom rátér a „szociális béke” útjára.

Ez átalakulásban, melyen a szociális mozgalom Angliában a tizenkilencedik század közepén átmegy, bennünket első sorban az a körülmény érdekel, hogy az angol munkásság eme lemondásából teremtődik meg és alakul ki két

olyan intézmény, amelyek ma minden munkásmozgalom szilárd tartalmát alkotják, s amelyek nélkül modern szociális mozgalmat egyáltalában nem is képzelhetünk: a szakszervezetek és szövetségek. Nem szükséges e helyütt a szakszervezeti mozgalom mibenlétét előadnom, amelyet már egy külön műben igyekeztem ismertetni: csak azon pontokat akarom kiemelni, amelyekben megnyilvánul Anglia alkotó munkája a szociális mozgalomnak ezen a területén. Egyszermind meg fogjuk látni, hogy amit az angol munkások elsöben megállapítottak, azok ma minden modern szakszervezeti politikának önként értetödő alapelvei, tehát voltaképpen ezeknek köszönhető a szakszervezeti munkásmozgalom kifejlödése.

Az első szakegyesület, amely az új kor szellemében alakult, az Egyesült Gépgyári-munkások Szakegyesülete volt 1851-ben. Ez első sorban „Trade” Unió volt, a szónak igazi értelmében, a meghatározott szakmához tartozó munkások egyesülése; ezzel egyszer s mindenkorra (elvben) véget vetettek ama kalandos kísérleteknek, hogy valamely ország, vagy kerület összes munkásságát egyetlen, közös szervezetbe egyesítsék. Az új szakegyesület azután megállapította az egyesített szaktársak célszerű tagozódásának alaptételeit is: a központi szövetség eszméjén alapult ez, amely az egész országot felölelte és helyi szervezetek és fiókpénztárak által, amelyek benne egyesültek, országszerte képviselve volt. Az új egyesület végre a szakszervezetek mindkét funkcióját ügyesen tudta egyesíteni: segítő és harcos egyesület volt egyszerre. Szabályszerű díjak szedése által gondoskodott nemcsak arról, hogy tagjai betegség, haláleset stb. válságos idején segélydíjat kapjanak, hanem arról is, hogy munkabeszüntetés esetén, (amelyet a modern szakszervezetek speci-

fikus fegyverének tartottak) a sztrájkpénztár szükséges segítségét tudjon nyújtani.

Az angol munkások azonban megteremtették a modern bérszerződés formáját is, az úgynevezett kollektív munkaszerződést. A döntőbírósi eljárás különböző nehein keresztül, nagy kerülő utakon eljutottak végre ahhoz az eszméhez, hogy a munkafeltételeket a munkaadók és munkások szervezetei között békés egyesség útján, hosszabb időtartamra, szerződésileg szabályozzák, tehát eljutottak arra, amit Németországban közös árszabálynak (Tarifgemeinschaft) neveznek. Az angol Trade-Uniónok keserves történetét kell ismerünk, hogy meg tudjuk érteni, milyen nagy cselekedetet jelent a kollektív munkaszerződés ma oly világos, szinte önként értendő formájának kidolgozása, amelyet számtalan balfogás mindegyre akadályozott. Végül az angol munkások voltak azok, akik a szakszervezeteket külsőképp is tekintélyhez és befolyáshoz juttatták, akik jogot küzdöttek ki a szakszervezeteknek az államban és ezeket a szervezeteket szaporították, erősítették. 1874-ben, amikor a szakszervezeti mozgalom minden más országban még gyermekcipőit hordta, a sheffieldi kongresszuson már csaknem egy millió jól szervezett munkás volt küldöttek által képviselve.

A munkás-szakszervezetek párját képezi a fogyasztási szövetkezetek kifejlődése, amelyeknek modern típusát szintén Anglia teremtette meg. A szociális történet egy mérföldkövet jelentette, mikor az 1844. esztendő egyik sötét, decemberi estéjén Rochdale városkában a Toad-Streeten megnyílt az „*Auld Wayvers Shop*”, mikor a rochdali utcasuhancok gun y kacaja, a kíváncsi kereskedők csúfolódása és a járókelők közömbös megjegyzései közt egy melléktuca földszintes raktárának ablaktábláit óvatosan kinyitották és a

kirakatban ott látszott a csipetnyi vaj, cukor és liszt. A bolt csak szombaton és hétfőn az esti órákban volt nyitva; a 28 szövetkezeti tagból, kik mind a proletariátushoz tartoztak, egyik volt az elárúsító, másik a könyvelő, harmadik a „pénztáros.” – A forgalom 2 font sterlingre rúgott hetenként; az alaptőke 28 font sterling. Az első tagok fele owenista, a másik fele chartista. Ez volt tehát vége az owenizmusnak és a chartizmusnak, de ez volt kezdete is az angol szövetkezeti mozgalomnak, különösen a fogyasztási szövetkezetek mozgalmának, amelyben ma kerekszám két millió ember vesz részt s amely körülbelül 600 millió korona vagyon fölött rendelkezik és évente egy milliárd korona értéket jóval meghaladó árut szállít a fogyasztóknak.

Az angol nép érdeme ismét, hogy a modern szövetkezetek új, életképes típusát is megteremtette, melynek jellemző vonásai a következők: a kiindulási pont az egyféle szükségletű családok pontosan megjelölt körének fogyasztása; a szervezetnek csak az a célja, hogy ezt a szükségletet az áruk közvetlen beszerzése által fedezze; minden nyereszkedési szándék ki van zárva; az árut megközelítőleg a beszerzési áron adják el és az évi zárlatkor a beszerzési áron felül fizetett összeget a vásárlóknak visszatérítik a vett áruk mennyiségének arányában. Ezzel a kapitalista elfajulás örvényét szerencsésen elkerülték és egyben elhárították azt a veszélyt is, hogy csekély fogyasztás miatt jussanak tönkre, aminek valamennyi (termelő-) szövetkezet áldozatul esett. Mindenekelőtt pedig megteremtették a teret és ösztönzést a szövetkezeti intézmény korlátlan kifejlődésére: a résztvevő tagok száma korlátlan volt és ezeket a résztvevőket a sajátos nyereszymosztalék szorosán fűzte a szervezethez. Végül ezekhez az első, primitív alakulatokhoz magasabbrendű

szervezkedések csatlakozhattak és ily módon a fogyasztási szövetkezet olyan gazdasági formává növekedett, amely arra lehetett hivatva, hogy a kapitalista gazdasági rendszert sarkaiból kimozdítsa: csak az áruk bevásárlását kellett magának a szövetkezetnek kézbe venni, hogy kiszorítsa a kapitalista vállalkozókat. Vagy az által, hogy az eddig nagykereskedőtől vásárolt árukat nagyban, a termelés helyén szerezte meg és saját forgalmi eszközeivel szállította be, vagy pedig az által, hogy a szükséges árukat maga állította elő. Mind a két utat megint az angol fogyasztási egyesületek tették meg először: egyrészt a nagyban vásárló szövetkezetek alapításával, másrészt a saját termelésre szolgáló gyárak létesítésével. – Az angol és skót nagyban vásárló szövetkezeteknek összevéve ma már közel 600 millió korona forgalmuk van és az angol fogyasztási szövetkezetek saját műhelyeikben mintegy 240 millió korona értékű árut állítanak elő.

Más országok munkássága – mint Belgiumé – ma már magasabb formára fejleszthette a szövetkezeti szervezkedést és azt általánosabban is elterjeszthette, de a modern munkásszövetkezeti intézmény megalapításának dicsőségét az angoloktól egyik nemzet sem vitathatja el.

Most azonban felmerül előttünk a kérdés: miként lehet megérteni Angliának ezt a sajátos fejlődését, mi teszi érthetővé az ottani szociális mozgalomnak ezt a külön irányát és miből lehet megmagyarázni főképp, hogy a mozgalom minden tudatos szocialista vonást nélkülöz, holott egyik ország proletariátusa sem állott a forradalmi szocialista mozgalomhoz oly közel, mint az angol a chartista-mozgalomban.

Fölhozok mindjárt egy kísérletet ennek a megmagyarázására, amely elég elterjedt ugyan, de kénytelen vagyok kijelenteni, hogy helytelennek tartom. Az uralkodó felfogás

szerint Anglia szociális fejlődésének menete a múlt évszázad alatt körülbelül ez:

A proletariátus, miután pár évtizeden át, legutóbb a chartista mozgalomban, nagyon rakoncátlanul viselkedett, alacsony materializmussal elkeseredetten küzdött érdekeiért, a század közepe óta egyszerre jóm aga viseletű lett, az uralkodó gazdasági renddel kibékült és a tőkésekkel, akik szintén nemesebb emberekké váltak, a legbarátságosabb viszonyba lépett. És mindez onnan van, mert új szellem szállta meg az embereket; a gondolkodás elfordult az individualisztikus nemzetgazdaságtól, az utilitárius világfelfogástól és áttért a társadalomnak s benne az egyén helyzetének és kötelességeinek szociális felfogására. Ennek az új szellemnek ápolói és terjesztői elsősorban Thomas Carlyle (1795-1881.) meg a keresztyén „szocialisták”: Maurice Kingsley, Ludlow és mások voltak. Carlyle tanítása pedig ezekben a tételekben csúcsosodik ki: a bajok, amik Európaszerte rombolnak – francia forradalom! chartizmus! – onnan erednek, hogy a gonosznak szelleme uralkodik: mammonizmus, önzés és ennélfogva a kötelességek elhanyagolása. Arra kell törekednünk, hogy ezt a szellemet újjáalakítsuk! Kétség helyett hit, mammonizmus helyett idealizmus, önzés helyett odaadás, individualizmus helyett szociális érzék töltsék be az emberek szívét! Ne az egyén legyen a középpont, mint ahogy az eudaimonisztikus-utilitárius világfelfogás tanítja, hanem szociális célok, objektív értékek, ideálok irányítsák az emberek cselekedeteit. A szociális kötelességek teljesítésének ebből az álláspontjából aztán a proletár kapitalista-viszony is meg fog nemesülni és elveszti durvaságát: a tőkés embersegeesebb lesz, megtanul igazán uralkodni, a munkás jobban fog alkalmazkodni, megtanul igazán szolgálni. Éppen így

gondolkodnak az úgynevezett keresztyén szocialisták, csak hogy ők az „új szociális szellemet” a keresztyénség üdvözítő igazságaiból akarják levezetni.

Ezek a tanítások, szokták mondani, meghozzák gyümölcseiket. Az a szociális szellem valósággal eltölti az emberek lelkét, a szociális viszály ezzel kiküszöbölődik a világból; a gyűlölség és bizalmatlanság helyét elfoglalja a szeretet és bizalom. „A szociális kérdés” meg van oldva, a kapitalizmus megmentve, a szocializmus elhullott a csatatéren...

Látni fogjuk később, hogy a tartós „szociális béke” jövendölése egyáltalában nem vált be; a „szocializmus” ma Angliában oly vígan virágzik, mint bárhol másutt. Ám ez még nem tartozik ide. Itt csak arról van szó, hogy a fejlődést megvilágítsuk körülbelül az 1880-as évek kezdetéig, tehát oly korszakban, amikor az angol munkásmozgalom, – mint láttuk – tényleg nem volt „forradalmi”, nem volt szocialista, felforgató. De erre a korszakra nézve sem elégít ki engem ez a tisztán ideologikus, tehát nem realiztikus magyarázat. Mert elsősorban is édes-keveset találok én abból a „szociális szellem”-ből, melynek ilyen csudákat tulajdonítanak. Az intézményekben, melyeken a proletár fejlődés angol típusa sarkallik – a szakegyesületek és szövetkezetekben – igen egészséges, önző, haszonleső szellem uralkodik. Sőt talán egyetlen szociális alkotás sincs, amely kizárólagosabban az egoizmusra épült volna, mint a régi Trade-Unionok. És ha olvasom a keresztyén szocialisták keserű panaszait törekvéseik teljes sikertelenségéről, úgy ezt igen jól összhangzásba tudom hozni egyéb megfigyeléseimmel. De megengedve ennek a „szociális szellem”-nek bizonyos hatását, – megvan és nyilvánul épp úgy a munkásvédelmi törvények kiépítésében, mint a Trade-Unionok el-

ismerésében – elhiggyem-e azt a csodát, hogy ez a szellem képes hegyeket mozdítani? Nem azt sejthetem-e inkább, hogy ennek a szellemnek erősen segítségére volt a gazdasági és politikai fejlődés, amelyben pedig az önzés otthonos és ez teremtetten meg az előfeltételeket, amelyek mellett annak a szellemnek hatása lehetséges?

De azt hiszem, ama sajátos folyamatnak, melyen a szociális mozgalom Angliában 1850-1880-ig átment, nem oly nehéz a realisztikus megvilágítása.

Ehhez a megvilágításhoz először is számba kell venni az angol népjellemet, amely megszabja az angol munkás sajátos kedély világát. Tudjuk, hogy Albion fiai egyéniségében alapvonás a minden fogalmat meghaladó józanság. Hiányzik belőlük minden, amit a lélek lendületének nevezhetnének: gondoljunk csak filozófiájukra, irodalmukra, (mert lord Byron elmenekült e szörnyű országból, mely halálra gyötörte!) De épp úgy hiányzik belőlük minden érzék a rendszerezés, theoretizálás iránt. És ezért hódították meg a világot és ezért talál az angol munkáshoz is oly politika, amely pillanatnyi sikerről pillanatnyi sikerre halad és „elérhető” célokat tűz maga elé, amikre azután SZÍVÓS energiával törekszik. Az angol munkásnak csak önmagára és sajátosságaira kell eszmélni, hogy azt a politikát kövesse, amelyet most csakugyan követ: a „praktikusát” és átadja magát a „következtelen opportunizmusnak”, ahogy a Webb pár – a kollektív munkászerződés e filozófusai – az angol Trade-Unionok politikáját elnevezték. De azzal sem elégszem meg, hogy a népjellemet fogadjam el egyetlen magyarázatul. Mert ne feledjük, hogy ugyanez a nép, mely 1850 óta oly töredelmesen viselkedik, azelőtt nagyon is rakoncátlan tudott lenni.

A megvilágításnál, úgy vélem, még inkább számba kell venni a kor viszony okát, amelyek az 1850-1880-ig terjedő időszakot jellemzik, elsősorban tehát az akkori Anglia gazdasági és politikai viszonyainak sajátosságát.

Abban az időben minden szociális fejlődésnek kétségkívül szilárd alapjául szolgál az az ipari kivételes helyzet, amit Anglia kivív és amelynek az országra nézve roppant gazdasági föllendülés a következménye. Íme csak pár számadat ennek megvilágítására: Az egyesült királyság vasúthálózata 1842-ben csak 1857 angol mérföldet tesz ki, 1883-ban pedig már 18.668 mérföldet. Az összes britt kikötők hajóforgalma 1842-ben 935.000 tonna, 1883-ban már 65 millió tonnára rúg. A be- és kiviteli kereskedés 1843-ban körülbelül 103 millió font, 1883-ban pedig mintegy 732 millió font sterling. Ez tehát, minthogy a többi országok még megközelítőleg sem követik, egyedárusági helyzetet jelent, vagyis jelenti annak a lehetőségét, hogy növekvő produktivitásának megfelelő mértékben terjeszthesse ki piacát, jelent oly gazdasági állapotot, amelyet válságok és kereslet-hiányok aránylag ritkán zavarnak meg.

A munkásságra nézve pedig ennek fontos következményei vannak: a munkapiac viszonyai szerfölött kedvezően alakulnak; a munkakereslet folytonosan növekedik; a munkanélküliek száma csekélyre apad; a tőkés, akihez özönével foly a nyereség, hajlandó és képes is a munkást jobban megfizetni s bizonyos mértékben azt is részletetni az aranyesőben.

E sajátos gazdasági körülmények mellett döntő befolyást gyakorolt még az angol politikai pártélet különös alakulata. Tudjuk, hogy ez, legalább a tizenkilencedik század kezdete óta, a két nagy párt: a toryk és wighek közötti hin-

ta-politikán alapszik. Ez a két párt törekszik az uralomra és időnként el-elérik azt a haladó fejlődésnek tett megfelelő engedmény által, ügyes kihasználásával a pillanatnyi helyzetnek, melyet majd egyik, majd másik ragad meg hamarabb és kerít hatalmába. És a kettőnek hatalmi versengésénél a *tertius gaudens*, majd később a mérleg lebillentője, – a munkásság lesz. Élesebb szem nélkül is beláthatjuk, hogy pl. az egyre szélesbedő munkásvédelmi törvényhozást eredetileg semmi más nem hozta létre, mint a túlnyomóan agrárius érdekeltségű toryknak a liberális gyárosok elleni – mondjuk – haragja. Vagy ha a parlament többségében eunél nemesebb motívumokat akarunk föltenni: a tory párti aknák abbéli elhatározását, hogy az ipari proletariátust védő törvényeket alkossanak, nagyon megkönnyíthette az a tudat, hogy a mezőgazdasági proletariátus hasonló törvények nélkül maradt! Később azután, kivált a választói jó; kiterjesztése óta, a wighek politikája arra irányult, hogy a munkások segítségével uralomra jussanak, vagy abban magukat megtartsák. Ez természetesen engedményeket kívánt – *bon gré, mal gré* – munkásbarát irányban; még akkor is, ha nem volna olyan könnyű engedményeket tenni (a már említett okokból) vagy ha a tőkéseknek semmiféle saját érdekük nem lett volna bizonyos engedményekben.

Nos, pedig a tőkéseknek – megint amaz időszaknak Angliára nézve szerencsés gazdasági helyzeténél fogva – bizonyos fokig kétségkívül egyenesen a saját érdekükben állott, hogy, ha nem segítik is elő, de legalább ne akadályozzák a munkásságnak helyzete javítására irányuló törekvéseit a fennálló gazdasági rend keretében.

Így ismerték el lassankint a munkaadók a Trade-t^T η ionokat és azok szervezetét; készek a munkásság képvi-

selőivel kötelezőn tárgyalni, hajlandók résztvenni a döntő-bíróságokban, a békéltető-bizottságokban stb. Valósággal megint csak a munkások szép szemei kedvéért? Talán ismét csak azért, mert így tanácsolta nekik Carlyle, nem pedig tisztán önző megfontolásból? Vajjon nem azért tették-e inkább, mert a konzervatív, arisztokratikus munkásegyletek oly biztos és erős védőbástyát nyújtottak minden forradalmi kedv ellen, aminőt semmiféle rendőri intézkedés nem tudott nyújtani? Vagy nem azért fogadták-e el, mert a békéltető-bizottságok igen hasznos eszközt szolgáltatottak arra, hogy elkerüljék a sztrájkokat és így az üzemzavarokat, amik olyan félelmetesek voltak, mert a konjunktúrák mindig kedvezően alakultak, tehát minden egyes nap derekasán lehetett szerezni s így minden nap amelyen a gyár vesztég állt, tetemes *lucrum cessanst* képviselt? Ehhez járul még, hogy az angol munkaadókban minthogy ők voltak az elsők, akikkel szakszervezeti mozgalom állott szemben, s akik ennél fogva a szakszervezeti mozgalmat csak kezdeteiben ismerték s annak hatalmas kifejlődését még nem érték meg, nem lehetett meg az az óvakodás, mely ma a munkaadók testületét csaknem általában a szakszervezeti mozgalom ellenségeivé teszi: mert a mai tőkésék attól tartanak, hogy a szervezett munkásság megfoszthatja őket a termelés vezetésétől.

Elvégre miért is ne pártolnák a munkásvédő törvényeket? Ha ezek a törvények a termelést valamennyire mer is drágították; igen könnyen módjukban volt, hogy ezt költségtöbbletet a fogyasztókkal fiztessék meg. De nem is kellett a termelésnek megdrágulnia: a munkaidő megrövidítését a munkának fokozott intenzitása által ki lehetett egyenlíteni; azért az volt érdekükben, hogy jó munkásaik

legyenek, akiket szívesen fizettek meg drágábban; vagy ki lehetett egyenlíteni az üzemnek nagyobbítása által, amire könnyen határozhatták el magukat, mivel tőke bőségeser állott rendelkezésükre és a termelésnek az üzem nagyobbításával egybekötött fokozását a piac forgalmi képessége nem korlátozta. Végre: idejében rájöhetek^ hogy a derekas munkásvédelmi törvényhozás kitűnő harci eszközt jelent a nagy vállalatoknak, hogy a kicsinyeket megsemmisítsék, hogy az oly terhes szennykonkurrenciát kiküszöböljék stb. – tekintettel mindig arra, hogy a termelés kiterjesztését, a működési képesség fokozását, a termelési skála gyors kiszélesítését a piac viszonyai nem akadályozták, hanem egyenesen parancsolón követelték.

Világos, hogy mindennek a meggondolásához nercsekély politikai belátás kellett az uralkodó osztály részéről. Azért, ha a modern szociális mozgalom „angol típusát” meg akarjuk világítani, nem szabad elfelednünk azt a hosszú történelmi múltat sem, amelyen Anglia közéleté már átment, mikor ezt a mozgalmat beilleszti.

*

Az „angol típus”, úgy látom, csak egyetlen egyszer ismétlődik: az *amerikai Egyesült Államokban*. A szocializmus itt is igen gyengén fejlődik ki a tizenkilencedik század folyamán, ellenben a szakszervezeti mozgalom erőssé és hatalmassá lett és szintúgy hajlandó a céhszervezetre és kizárólagosságra. (Csak a szövetkezetek hiányoznak majdnem teljesen.) De hogy azon okozati kapcsolatokat, melyek Angliában a sajátságos fejlődést előidézték, lényegükben helyesen értelmeztük, legvilágosabban igazolja az a körülmény, hogy az Egyesült Államokban úgy gazdasági, mint

politikai tekintetben teljesen hasonló föltételeket találunk, mint Angliában: a hasonló föltételeknek tehát hasonló fejlődés volt a következménye.

Amerika is olyan ország, amelynek gazdasági élete valóban tüneményes terjeszkedést ért meg. Az Unió óriás területe, kapcsolatban a védő vámtarifákkal, a gyorsan fölvirágzó iparnak igen nagy forgalomra képes piacot biztosított. Úgy ennek, mint a talaj nagy termékenységének következtében is mérhetetlen nyereségek származtak és lehetővé tették, hogy a dolgos osztályok egyre jobban részesedjenek a népjólétben. Az amerikai munkás létfenntartási költsége átlag kétszer-háromszor akkora, mint a kontinentális európai munkásé.

A politikai viszonyok pedig olyanok az Egyesült Államokban, hogy állam- és társadalomellenes munkásmozgalom nehezen bír gyökeret verni. A legdemokratikusabb alkotmány a legegyszerűbb munkással is érezteti, hogy jelent valamit az államban. Az Amerikában szintén uralkodó kétpártrendszer épp oly hatást gyakorol, mint Nagy-Britanniában: egyrészt meggátolja harmadik, önálló munkáspárt keletkezését, másrészt pedig ilyennek alakulását fölöslegesnek is tünteti föl. Ehhez járul, hogy az Egyesült-Államoknak csak nem rég is még határozottan kolóniális jellege volt. Csak az imént még annyi volt a „szabad föld”, hogy minden dolgozni akaró, épkézláb ember önálló szociális helyzetet tudott magának teremteni, mint farmer. Ez pedig lehetővé tette a munkásság nagy tömegének, hogy bármikor kiszabadíthassa magát a kapitalista gazdasági rendszer köteleiből és így nem maradt talaja Amerikában e gazdasági rendszerrel szemben álló, igazi ellenségeskedésnek, főképp pedig az antikapitalista ellenzéki mozgalomnak.

Ha tehát mindazon gazdasági és politikai föltételeket, melyek között eddig az amerikai proletariátus élt, számbaveszszük, nem csodálkozhatunk, hogy ez még tovább tartózkodott minden szocialista törekvéstől, mint az angol proletariátus.

*

Ha végül azt kérdezzük, hogy mi az, amit az angol (és most már hozzátehetjük: az amerikai) munkásmozgalom az összes proletárság mozgalmának maradandó örökségül hagy, azt felelhetjük: a szakegyleti szervezkedés és a szövetségi ügy terén tett gazdag tapasztalatokon kívül, az állandóság, a nyugodtság, a világosság és biztosság az előrehaladásban. Egy szóval: a mozgalom módszere az, ami át fog származni az angol típusról és megmarad a proletariátusnál, még ha maga a mozgalom lényegesen más irányban haladna is.

II. A francia típus.

És most hagyjuk el a britt földet, menjünk át Franciaországba. Milyen változás. A ködös, füstös, komor Anglia, józan, komoly, nehézkes embereivel és a kedves, vidám, nap-sugaras Franciaország élénk, temperamentumos, könnyüvéru népével.

Hogy áll Franciaországban a szociális mozgalom? Néhány vonását már előlegeztem. Pezseg, forr, erjed és háborog szüntelen a „dicsőséges” forradalom óta. Minduntalan alakulnak pártok, hogy megint feloszoljanak, a mozgalom szétforgácsolódik számtalan apró frakcióra. Mohón

rohanva torlódnak egymásra az egyes akciók. A politikai hatalomért folyó küzdelmet egy-egy alkalommal megint felváltja a barrikádharc, az összeesküvés, gyilkos merénylet, Mintha a tömegekben és vezetőkben állandóan valami elfojtott, belső tűz lappangva égne, amely – ha valahonnan tápot kap – lobogva tör elő és pusztítva harapózik el mindenfelé. Franciaországban a szociális mozgalomnak mindig megvan valami beteges, izgatott, konvulzív vonása. Hatalmas, nagyszerű a hirtelen kitörésekben, de mindjárt bágyad, ellankad az első nehézségek után. Mindig éleslátású, szellemes, de gyakorta épp oly fantasztikus, álmodozó. Ingatag az eszközök és módok megválasztásában. De mindig hisz a gyors, rögtöni cselekvés sikerében, akár szavazó-cédulával, akár törrel; mindig hiszi, hogy a forradalom csodát tehet. Azért használom a francia típus jellemzésére a *revolucionizmus* szót, ami alatt értem azt a hitet, hogy forradalmakat lehet csinálni. Ebben a *revolucionizmusban* aztán benne rejlik minden egyéb sajátság, mint mag a kalászban. Elsorolom őket: – bocsánat a rettenetes szörnyszavakért! – *fakcionizmus*, *klubizmus* és *puccsizmus*. *Fakcionizmus* az a hajlandóság, hogy számtalan apró-cseprő pártokra tagolódjanak szét; *klubizmus* a ragaszkodás a titkos társaságokban és konventikulumokban való összeesküvő szervezetekhez; *puccsizmus* végül az utcai harc fanatizmusa, a barrikádokba vetett hit.

Történelmileg ezek a jellemző vonások megfordított sorrendben lépnek föl: a korábbi időszakban uralkodik a *puccsizmus* és *klubizmus*, a későbbiben a *fakcionizmus*.

Korábbi időszak alatt az 1871-ig terjedő időt értem. Ez az időszak, kivált a század negyedik és ötödik évtizedében, számtalan titkos társaság alakulásával és föloszlásával

van tele. Ezek a társaságok mind az 1789. és 1793-diki klubok mintájára alakultak, a karbonárik és más polgári összeesküvő társaságok szellemével vannak áthatva. E rejtett mozgalom összefut a szertelenül radikális „*Société des Travailleurs égalitaires*”-ben, amely korunk minden bombaromantikáját egyesíti.

Egyébként Franciaország a „modern” bombamerényletnek is hazája, vagyis az olyan merénylet, amely robbanó anyag használatán alapszik és amelynél az eldobás által a tett pillanatában következik be a robbanás. Emlékezzünk a Bonaparte elleni merényletre, 1800 december 24-én (a VIII. év nivôse 3-án), Lajos Fülöp ellen 1835 július 28-án; ezekenél már az új bombatechnikát, ha még egész tökéletesen is, alkalmazták.

A proletariátus azután a barrikádokra megy. Az 1848. évi forradalom Franciaországban – minden más országgal ellentétben – túlnyomóan proletár jellegű. Már a februári forradalom két munkásképviseelőnek (Louis Blanc és Albert) a *Gouvernement provisoire*-ba, való bevitelével végződött; Luxemburgban a szóharcok nagyrészt a munkáskövetelések körül forognak, legtöbb érdeklődést a nemzeti műhelyek alapítása és föloszlatása foglalja le. Következik a „júniusi forradalom”, a legnagyobb utcai harc, melyet a proletariátus vívott. És végre 1871-ben fölkél még egyszer, hogy nyílt forradalomban küzdje ki „jogát”. E commune-felkelés már arra az időre esik, mikor Angliában egy millió szervezett munkás a szakszervezeti kongresszusokon tanakodik józanul és praktikusán a mindennapi szükség apró kérdéseiről! Franciaországban ezzel zárul be a titkos összeesküvések és erőszakos lázadások korszaka.

De a forradalmi szellem ezzel nem halt ki. Még maiglan él egész sereg francia, akik épp úgy készek volnának a forradalom tüzét lánggra lobbantani, mihelyt kellő alkalom kínálkozik rá, mint akár atyáik és nagyatyáik; akik irigy szívvel nézik az orosz forradalmárok rettenthetetlen taktikáját és minden modern szocializmust elposványosodásnak és elpolgáriasodásnak tartanak. A józan németek nem titkolhatnak egy-egy mosolyt, ha alkalomadtán ezekkel a régi stílű forradalmárokkal beszélgetnek. Minap volt alkalmam megint eldiskurálni egy ilyen hőssel. Mert hősök ők kétségkívül egész lényükben és azért imponálnak nekünk, akik csaknem belepusztultunk a sivár , realizmusba” és „opportunizmusba”; férfiak, akik egy mélyebben gondolkodó és erősebben érző korszakból származnak át a mai józan korba, mindmegannyi Don Quixotte a „polgári” világ környezetében. Még hozzá Berlinben találkoztunk, a pontosan kicirkalmazott rend és katonai fegyelem e városában. Nem győzte eléggé gúnyolni a gyöngé, elposványosodott, elpolgáriasodott német szociáldemokráciát, amely ma legnagyobb ellensége a „forradalomnak”. Kérdésemre: vajjon most – az ismétlőfegyverek, mitrailleusók korában, a hosszú, egyenes utcák mellett – még mindig hisz az utcai harc sikerében? – fölényes mosolylyal válaszolt: Hogyne. Mert ez idő alatt mi sem aludtunk; mi éppen úgy tovább fejlesztettük a „forradalmi” taktikát, mint az „uralkodó osztályok” a katonait. Mi is fölvevük szolgálatunkba a modern technika vívmányait – a dinamitot és más robbanószerkeket – és a modern utca-építkezéshez alkalmaztuk a védelmi taktikánkat. „Nézze csak: ha például itt, ezen a környéken (Berlin West) kellene harcolni” – e szavaknál az ablakhoz szaladt, hogy a topográfiai helyzetet szemlél-

tesse velem – „akkor így rendeznök a harcot . . .” És nem valami zöld ifjú volt az, aki így beszélt, hanem meglett ember, gazdag élettapasztalattal és mély tudással. Pedig nem nevezte magát nihilistának, vagy anarchistának, hanem szocialistának. De abból a fajtából való volt, amelyiket Németországban alig féltucat ember képvisel. Franciaországban ez a típus hatalmas pártot tesz ki még ma is. Mert alapjában a blanquisták, akiknek ma még meg van a szervezetük, nem mások, mint ilyen *pure et simple* forradalmárok és Franciaország szocialista pártjainak sorában ezer meg ezer hasonló szellemű ember található.

Ezek a szocialista pártok, még nem rég is, jobban hasonlítottak ma felbukkanó, holnap eltűnő forradalmi konventikumokhoz, mint rendezett parlamenti pártszervezetekhez. Történetük évek hosszú során a szétbomlás története: alig egyesült bizonyos számú ember közös cselekvésre, máris kitör közöttük a meghasonlás; személyes neheztelések a legkitűnőbb programokat is egyszerre fölforgatják. Itt is az állhatatlanság a jellemző. Hogy csak a főbb dátumokat említsük az újabb korból: 1879-ben alapítja Jules Guesde az első modern szocialista munkáspártot; a következő évben már szakadásra kerül a dolog: a „progresszisták” elválnak. 1880-ban konszolidálódnak a guesdisták, egyenesen Marxtól származott program alapján: a következő évben a megmaradottak között is ellenzék támad Paul Brousse vezetése alatt. 1882-ben bekövetkezik a szakadás a guesdisták és brousseisták között. A brousseistáktól később elválnak megint az allemannisták, az allemannistáktól a failletisták. A francia szocializmusnak még a legújabb – mérsékelt parlamentáris – korszakára is igen nagy mértékben ráillik, csaknem máig, amit az imént

általános jellemzésül mondtam: „Pezseg, forr, erjed és háborog szüntelen.”

Beillik a Franciaország szociális mozgalmáról vázolt képbe az a vonás is, hogy Franciaország volt menedékhelye máig az anarchizmusnak. Sok anarchista forradalmi taktikája, mint a szocialista eszmék vázolásánál kifejtteni igyekeztem, szoros összefüggésben van azzal a Robespierre-re visszavezethető hittel, hogy szükség van a megfélemlítésre: a „*terreur*”-re, amely átvezet az esztelenség és gyűlölet birodalmából az értelem és szeretet uralmába. Az összekötő kapcsolatot a hegypárt férfiai és a modern anarchisták, (értve terroristákat) között Blanqui képezi, akinek neve – mint láttuk – még ma is jelzi Franciaország egyik szocialista pártját. A blanquizmus és a terrorista anarchizmus között pedig csekély árnyalatbeli különbség van.

Ismét arra van szükség, hogy a szociális mozgalom francia típusának tulajdonságát Franciaország és a francia nép sajátosságaiból magyarázzuk meg. Kísértsük meg!

Mindenkinek, aki a francia történelmet ismeri, azonnal észre kell vennie, hogy amit a francia proletariátus mozgalmának jellemző vonásaiként ismertünk meg, csaknem változatlanul megtalálható a francia kispolgárság valamennyi harcában. Sőt az valósággal nem is egyéb, mint oly örökség, melyet a kispolgárság hagyott a proletariátusra. – Észrevétlenül megy át egyik mozgalom a másikba. A francia proletariátus a kispolgársággal karöltve lép be a történelembe. És amikor már önálló mozgalmat indított Franciaországban a proletariátus, a kispolgárság befolyása ebben a mozgalomban még sokáig érvényesült. Még pedig nemcsak a harc módszerében, hanem a francia proletariátus eszmemenetében, programjában

és ideáljaiban is egész a legújabb időig rejlik valamelyes kispolgári szellem és ez teszi érthetővé, hogy még jóval később is – már 1848 után – Proudhon, a forradalmi kispolgárság legkiválóbb theoretikusa, befolyást gyakorolt a francia proletariátusra. Mert bár gyakran kétségbe vonják is, azért nem kevésbé igaz, hogy Proudhon végelemzésben kispolgári theoretikus volt, mert bárminő forradalmi is a frazeológiája, minden reformtervezete, – akár a csere- és hitelbankok, akár a munkabér, vagy az „érték konstituálása” – mégis mindig arra céloz, hogy a magántermelést és a személyes szolgálmányok cseréjét megtartsa, erősítse, „ethizálja”.

De a tényállást tekintetbe véve, senki sem csudálkozhatik azon, hogy a kispolgári befolyás ily soká uralkodott Franciaország proletár-mozgalmában. A nép előtt minő nagy tekintélyt szerzett magának a francia, kivált a párizsi kispolgárság az újabb francia történelem folyamán! Mennyi babért fűzött homlokára az 1793. napok óta! Egyetlen országban sem – kivéve talán Olaszországot – viselkedett ilyen vitézül, merészen és – győzedelmesen. Ha a francia burzsoázia a feudális rendet elsöpörve, hamarabb szabaddá tudta tenni útját, mint a világ bármely más burzsoáziája, ennek a munkának egy nagy részét bizonyára Napoleon vas-seprője végezte el. De nem szabad elfelejtenünk, hogy az 1793. forradalom – éppen a kispolgárság forradalma – volt az, amely megegyengette már az utat; ebben van a történelmi jelentősége a rémuralomnak és vele a kispolgárságnak, amely ez idő óta hordja fején a győzelem koszorúját.

De nemcsak ez az inkább ideális momentum az, amelynek elő kellett mozdítani Franciaországban a kispolgári

befolyás túlsúlyát. – Ehhez járul még az a fontos körülmény, hogy éppen a tulajdonképpeni francia iparágak egy jó része, az „atelier”-ekben való szervezeténél fogva, még mindig félig kézműves, kisüzemi jellegű, és hogy azok művészi iparágak. Ilyen szervezetű a lyoni selyemipar, a párizsi luxusipar számos ága. – A legnagyobb ellentéte például az angol szén, vas, gyapot raktáriparnak. A francia „ouvrier”, – Lyonban éppen „*maître ouvrier*”-nek nevezik, – számos francia iparág ezen iránya és szervezete következtében, jobban megőrzi bizonyos individualisztikus, tehát kispolgári mázát, mint más országok proletárja.

Az ipar erősen kispolgári színezetű szervezetének megfelel a francia mezőgazdaság kisbirtokos jellege. Ez mindenekelőtt fontos azért, hogy megvilágítsuk Franciaország szociális mozgalmában az anarchista hajlam aránylag erős túlsúlyát. – Mert bizonyára benső rokonság van a parasztság és az anarchizmus között. Azt látjuk, hogy eddigelé az anarchista propaganda kiváltképp a mezőgazdasági vidékeken vert a tömegekben gyökeret: emlékezzünk Bakunin sikereire Olasz- és Spanyolországban, vagy az anarchizmus ismételt befészkelődésére éppen Franciaországban. – És általában, ahol a mezőgazdasági lakosság önálló mozgalomra buzdult, ebben a mozgalomban igen gyakran megvolt némi nyoma az anarchizmusnak. Példárá ismét Olasz- és Spanyolország, meg Írland. Mert az anarchizmus sajátosságára vall, hogy e mozgalmak nem hangoztatják olyan erősen a kommunista célt. – A kisbirtokos-népet könnyebben meg lehet nyerni olyan mozgalomnak, amely ígéri a *földi* meny országot, de amellet a saját vagyionkájának megtartását is. A parasztság fogyasztékosabb intelligenciája azután elvégzi a többit.

De ha meg akarjuk érteni azokat a sajátosságokat, amelyek Franciaországban a szociális mozgalomnak – ha úgy tetszik, a kispolgárságtól maradt örökségnek – jellegzetes vonásait megadják, ha meg akarjuk találni indítékait annak a forradalmi entuziazmusnak, amiről szözlottam, akkor- a francia néplélek természetében és Franciaország történelmében kell azokat keresni. A nép általában könnyűvérű, hirtelen lelkesedő; élénk temperamentumában megvan az a felbuzdulás, ami valamennyi északi népnél hiányzik. Mostanában éled fel újra a szociális mozgalom francia típusa – persze a német hatás alatt szelídülve – Olaszországban; ott kell ezt a sajátosságot megfigyelnünk, az entuziazmust, a nagy tömegek gyors felfogó képességét, a hirtelen lelkesedés szalmalángját, röviden, a gondolkozásnak és érzésnek teljesen más tempóját ott kell megismer-nünk, hogy megértsük a született forradalmárnak ezt a francia, vagy – ha úgy tetszik: román – típusát, amelyet szinte ég és föld-távolság választ el pl. az angol normál fonómunkástól. Hehn Viktor találón mondja az olaszról, amit minden román népre is vonatkoztathatott volna: „Teljesen idegen rá nézve a német – főképp pedig az angol – filiszterium, és el se tudja képzelni a megszokások ama fantáziánélküli, jámbor embereinek temperamentumát, akik a köznapiság minden erényével ellátva, tiszteletre-méltó mérsékletet tanúsítanak az igényekben, lassúak a fölfogásban, . . . akik a polgári előítéleteknek atyáiktól öröklött terhét teljes életükben megható türelemmel cipelik.”

A franciák egyik sajátossága (mint minden román népé), hogy sokkal nagyobb hajlandóságuk van a személyhez kapcsolt értékelésre. Az erős egyéniségek médiuma út-

ján inkább tudnak terjedni az eszmék, mint a németeknél. Az élő ember jobban hat a tömegekre, mint a végcél holt eszméje, vagy az elvont doktrína. Ezért van sokkal impulzivebb hatása a személyes propagandának, ezért az erős gravi tálas az egyes személyek felé, akik ott pártot alakítanak, míg a nem művészi hajlamú népeknél inkább a személy nélküli „dolog” iránti tisztelet egyesíti bizonyos csoportokba a tömegeket.

E csudálatos nép története természetesen csak kifejezése a nép benső hajlamainak, de e hajlamokat az ő sajátosságukban a történet folyama megint tovább fejlesztette s ennél fogva, mikor a szociális jelenségeket meg akarjuk világítani, történelmüket önállóan működő tényezőként kell tekintetbe venni. Ezt vizsgálva, legelsőbben is feltűnik ama túlnyomó befolyás, amit Paris gyakorolt Franciaország sorsára. Parisban pedig a francia népkarakternek kifinomult, – mondhatnók – neuraszthénikus vonásai a legélesebben domborodnak ki és végelemzésben Paris nyomja rá bélyegét Franciaország szociális mozgalmára.

Az újabb francia történelem a forradalmak egész sorozatának története: és ez megint meg kellett, hogy erősítse a népnek sajátos természetében rejlő revoluciónárius hajlandóságát. – Mindig úgy érzem, mintha a francia nép még az ő „dicsőséges” forradalmának hatása, mondhatnók, varázsa alatt állana. Ily eseményt – a világtörténelem leg-hatalmasabb drámáját – száz esztendő múlva sem felejt el egy nép. Legnagyobb nemzeti ünnepük a forradalom ünnepe. Ezért vagyok abban a véleményben, hogy az a nervozitás, mely Franciaország egész közéletét jellemzi, jórészen az általános fölforgatás ama félelmetes esztendeiből származó örökség, oly örökletes hagyomány, aminek meg-

maradásáról azóta a kevésbé dicsőséges forradalmak –
 óh, de hány! – jól gondoskodtak.

Krapotkin herceg jegyzi meg igen találón egy helyütt:
*„Si la France est ïavantgardé de la Révolution, si le peuple
 français est revolutionnair d'esprit et de tempérament, c'est
 précisément parcequ'elle a fait tant de ces revolutions dé-
 savouées par les doctrinaires et les nigauds”* (Ha Fran-
 ciország a forradalom előharcosa, ha a francia nép szel-
 leme és temperamentuma forradalmi, akkor éppen azért
 az, mert igen sok olyan forradalmat *csinált*, amiket a
 doktrinerek és együgyűek elítéltek).

Ha elgondoljuk, hogy Franciaország közéletének leg-
 alább külső formáját mennyire megváltoztatták a forradal-
 mak, akkor érthetőnek találhatjuk, hogy hisznek a forra-
 dalmak mindenható voltában. Megértjük, hogy az emberek
 a forradalmi gondolatot a tisztán politikai felforgatások
 köréből átviszik a szociális térre. Ha még ehhez egyszersmind
 tekintetbe vesszük, hogy Franciaországban kiváltképp a ra-
 cionális szocializmus állott elő, tehát a hit a „természetes
 rendben”, amelyet mindjárt, akár holnap, meg lehet valósí-
 tani, valóban a francia népszellemnek kell, hogy legjob-
 ban megfelelt legyen s ennélfogva azok az ideák is, ame-
 lyekből a forradalmi gondolat legjobban táplálkozik, Fran-
 ciországban fognak legtovább elevenek maradni.

Hogy a szocializmus legújabb iránya, a forradalmi
 szindikalizmus, szellemében mennyire kongeniális ezzel a
 forradalmi néppel, fönnebb próbáltam tüzetesen kifejteni;
 hogy pedig az új irány által előidézett mozgalom miként tér
 megint a régi forradalmi ösvényekre, majd a továbbiakban
 látni fogjuk.

III. A német típus.

A szociális mozgalomnak Németországban jellemző vonásai, mint már említettem: túlnyomóan politikai jellege, mely abban nyilvánul, hogy a szakszervezeti és szövetségi mozgalmakat későn ismeri el egyenlő értékű tényezőkül; továbbá az általában forradalomellenes, szigorúan parlamenti taktikája; végre, hogy teljesen telítve van marxista eszmékkel.

Néhány főfontosságú esemény főlemlítése igazolni fogja e felfogásunk helyességét.

Németországban a modern proletár-mozgalom tudvalóleg Lassalle föllépésével kezdődik. A szociáldemokrata párt, amelyben Németországnak újabkori jellegű csaknem minden szociális mozgalma megtestesül, 1903. május 23-án ünnepelte negyvenedik születésnapját: azaz fennállását – jogosan – attól a naptól számítja, amikor Lassalle Ferdinand (1825-1864.) megalapította az Általános Német Munkásegyletet.

De bármennyire is hatalmas volt Lassalle agitációja, s a néhány hónap, amit a munkásügynek szentelt, bármennyire felülmúlja is drámai tartalmában ama hosszú éveket, amelyek utána következtek, működésének epizódja mégis felette rövid arra, hogy a munkás-mozgalom irányát tartósan megszabhassa. A mozgalom ugyan örökre elfogadta az ő legfőbb programpontját és hosszú időre megtartotta a szakszervezetek és szövetségek iránt való közömbösségét, amelyet Lassalle hagyott reá. De a szellem, amelyből a jövőre életerőt szívott, mégsem a Lassalle, hanem tisztán a Marx szelleme volt.

Mikor 1864. augusztus 28-án Genfben a gyilkos golyó Lassalle Ferdinándot szíven találta, ami utána maradt, alig volt több a semminél. Az Általános Német Munkásegyesület abban az időben, mikor alapítója lehunyta szemét, csak 4610 tagot számlált. Így a mozgalom Lassalle halála után mindjárt az első időszakban nem egyéb, mint vergődés az apró, kicsinyes civakodások között. A politikai párt helyébe lép a személyi kottéria. Így lett szabaddá a tér Németországban, hogy más oldalról önállóan kifejlődhessék egy új szociáldemokrata mozgalom. Ezt 1864-ben Wilhelm Liebknecht vezeti be, aki Karl Marx egyenes megbízottjaként jön Németországba, hogy itt, Marxba vetett erős hittel, új alapon indítsa meg a munkás-mozgalmat a lassalle-i mellett. Fölhasználta erre a fiatal, energikus August Bebel esztergályosmestert, aki 24 éves korában már elnöke volt a munkás-önképző-egyesületeknek, amelyek addig a haladó radikalizmus vizein eveztek. Tudvalevőleg ezek az egyesületek azok, amelyek 1868-ban Nürnbergben – 14,000 munkás volt képviselve – meghozták a határozatot, hogy elszakadva Schulze–Delitzschtől, Marxhoz szegődnek. A határozatot, melylyel ez az átpártolás megtörtént, Liebknecht szerkesztette, még pedig marxista szellemben. Így alakult 1868-ban Németországban egy új szocialista párt, mely a szociáldemokrata munkáspárt nevet vette föl és az eisenachi kongresszus után egy ideig önállóan szerepelt, mint úgynevezett „ehrliche Partei”, míg 1875-ben bekövetkezett Gothában a lassalle-i és a Bebel-Liebknecht-féle irány egyesülése. Azóta csak egyetlen szocialista párt van. Fontos és döntő jelentőségű, hogy már az akkori egyesülés a Lassalle és Marx közötti „kompromisszum”-on alapult ugyan, de lényegében mégis a marxisták voltak az irányadók, akik

attól kezdve lépésről-lépésre tért hódítottak a pártban. A góthai program maradt az alapja 16 esztendőn át Németországban a mozgalomnak és csak 1891-ben cserélték föl ujjal: az erfurti programmal, amely azóta hitvallása a német szociáldemokrata pártnak. Ez a program szigorúan marxista szellemben van szerkesztve és lényegében csak a marxista hittételeknek korszerű magyarázatát foglalja magában. Olyanformán, mint az apostoli hitforma Luther-féle átdolgozása.

Közlöm szöszerint ennek a programnak alapvető, első részét. Így legjobban észreveheti az olvasó, ha összehasonlítja vele, amit Marx tanairól előadtam, hogy menyire a „*Spiritus Marxii purus*” van ebben leszűrve:

A polgári társadalom gazdasági fejlődése természetes szükségességgel a kisüzem romlására vezet, amelynek alapját a munkásnak termelőeszközökben való magántulajdona képezi. E fejlődés elszakítja a munkást az ő termelőeszközeitől és átváltoztatja őt birtok nélkül való proletárrá, míg a termelőeszközök aránylag csekély számú tőkepezés és nagybirtokos kizárólagos monopóliumává lesznek.

A termelőeszközök ezen monopolizálásával karöltve jár a szétforgácsolt kisüzemnek az óriási nagyüzem által való kiszorítása, a szerszámmal géppé fejlődése, az emberi munka termelő képességének óriási növekedése. De ezen átalakulás összes hasznát a tőkepezésnek és a nagybirtokosok a maguk számára foglalják le. A proletárságra és az elmerülő középrétegekre – kispolgárokra, parasztokra – nézve pedig csak fokozatos növekedését jelenti a lét bizonytalanságának, a nyomornak, a szolgaságnak, a megaláztatásnak, a kizsákmányolásnak.

Egyre nagyobbodik a proletárok száma, egyre nő a fölösleges munkások tömege, egyre élesebbé válik a kizsákmányolók és kizsákmányoltak között való ellentét, egyre elkeseredettebbé a burzsoázia és a proletárság közt való osztályharc, amely a mai társadalmat két ellenséges táborra osztja és közös jellemvonása valamennyi iparüző államnak.

A birtokosok és birtoktalanok közt való örvényt még jobban kiszélesítik a kapitalisztikus termelőmód természetéből fakadó válságok, amelyek egyre nagyobb kiterjedésűek és pusztítóbbak lesznek, az általános bizonytalanságot a társadalom normális állapotává avat-

ják és bizonyosságot szolgáltatnak arról, hogy a termelő erők a mai társadalomnak a feje fölé nőttek, hogy a termelőeszközökben való magántulajdon kizárja a termelő erőknek célszerű alkalmazását és kifejlesztését.

A termelőeszközökben való magántulajdon, amely hajdan arra szolgált, hogy a termeket a termelőnek tulajdonául biztosítsa, ma egy oly eszközzé vált, mely a parasztot, a kézművest és a kiskereskedőt tulajdonából kiforgatja és a munkások fáradságának eredményét a nemdolgozók – tőkepénzesek, nagybirtokosok – birtokába juttatja.

Csak a munkaeszközökben való kapitalista magántulajdonnak – földnek, bányáknak, nyersanyagoknak, szerszámoknak, gépeknek, közlekedőeszközöknek – köztulajdonná való átváltoztatása és az árutermelésnek szocialista, a társadalom részére és a társadalom által üzött termelésé való átváltoztatásával érhető el az, hogy a nagyüzem és a társadalmi munkának egyre növekedő termelőképesége az eddig kizsákmányolt osztályok részére a nyomorúság és elnyomatás forrásából a legmagasabb jólét és minden irányú összhangzatos tökéletesedés kútfejévé váljék.

Ez a társadalmi átalakulás nemcsak a proletárság felszabadítását jelenti, hanem az egész emberi nemét, amely a mai állapotokat sínyli. Azonban ez az átalakulás csak a munkásosztály műve lehet, mert a többi osztályok – az egymásközött való érdekharcol ellenére – a termelőeszközökben való magántulajdon alapján állanak és valamennyinek közös célja a mai társadalom alapjainak fentartása.

A munkásosztálynak a kapitalista kizsákmányolás elleni harca szükségképpen politikai harc. A munkásosztály politikai jogok nélkül nem folytathatja gazdasági harcát, nem fejlesztheti gazdasági szervezetét. A politikai hatalom megszerzése nélkül nem viheti keresztül a termelőeszközöknek az összesség birtokává való átváltoztatását.

A szociáldemokrata párt feladata az, hogy a munkásosztálynak ezen harcát tudatosítsa és egységessé tegye, hogy ezen harcnak termézetes és szükségképpen való célját kijelölje.

A munkásosztály érdekei minden országban azonosak, ahol a kapitalista termelőmód otthonos. A világforgalom emelkedése és a világpiac részére való termelés által egyik ország munkásainak helyzete egyre szorosabban függ a többi országok munkásainak helyzetétől. A munkásosztály felszabadítása tehát oly munka, amelyben minden kultúrállam munkásai egyenlően részesek. Ebben a meggyőződésben a németországi szociáldemokrata párt *egynek* érzi és nyilvánítja magát valamennyi ország osztálytudatos munkásaival.

A németországi szociáldemokrata párt tehát nem új osztálykiváltságokért és előjogokért küzd, hanem az osztályharc és vele az osztályok eltörléséért is – egyenlő kötelességek mellett – minden

embernek egyenlőjogúsításáért, nemre és származásra való tekintet nélkül. Ebből a nézetből kiindulva, a mai társadalomban nemcsak a bérmunkások kizsákmányolása és elnyomása ellen küzd, hanem küzd mindennemű kizsákmányolás és elnyomatás ellen, akármelyik osztály, akármelyik párt és akármelyik nem vagy faj ellen irányul is az.*)

A német szociáldemokrácia az említett programokkal fogott hozzá 1867-től a politikai hatalomért indított harchoz, vagyis mozgósította a választók tömegeit, hogy helyet szerezzen magának legelső sorban a német birodalmi gyűlésen. Ezzel a törvényes parlamenti harccal megelőzött minden nemzetet és fényes sikereivel valamennyinek mintaképe lett. Mennyire tipikusan német a szociális mozgalomnak éppen ez a formája, kitűnik abból a körülményből is, hogy a német birodalmi gyűlési képviselőkre adott szavazatok az 1870-és évek végéig csaknem páratlanok voltak az egész világon: még 1878-ban is a világ valamennyi országában leadott összesen 438,231 szocialista szavazatból 437,158 esett a német szociáldemokráciára, a többi Dániára! (*A Secrétariat Socialiste International* 1904. évi kimutatása szerint). Az 1890. évben is a német szociáldemokrácia szavazatai még öthatodát tették ki az összes szocialista szavazatoknak. (1.794,060-ból 1.427,298). És ma a 3.259,020 német szociáldemokrata szavazat bizony még mindig fele a világszerte leadott összes szocialista szavazatoknak. Csak messze következik Ausztria 1.041,948 szavazatával.

Ha a német munkásmozgalom sajátosságát meg akarjuk érteni, akkor, szerintem, a személyi (tehát esetleges) momentumok befolyását többre kell becsülnünk, mint más országokban. Hogy ezek a személyi tényezők a fejlődés menetét valóban sokkal erősebben tudták befolyásolni, mint

*) A „Népszava” kiadása, Ford. Suhogó B.

másutt, részben amaz egyéniségek kimagasló jelentőségének tulajdonítható, akiknek részük volt a német munkáspárt megalakításában. A proletariátus – mint tudjuk – Lassallet épp úgy, mint Marxot egyszerűen szentté avatta: Lassallet hatalmas egyéniségénél, tragikus sorsánál,*) Marxot eszméinek súlyánál fogva. De másrészt megmagyarázza eme két egyéniség erős hatását alacsony fejlettségi foka úgy a német gazdasági életnek, mint a német politikának abban a korban, amikor a szocialista agitáció beilleszkedik. Valamely mozgalom kezdő korszakában mindig több tere nyílik a személyes befolyásnak. Amíg tehát Marx eszméivel pozitív módon megszabta a német munkásmozgalom irányát, Lassalle befolyása, – ahogy én látom, – inkább negatív természetű volt. Mert, – amint már meg is jegyeztem – a szakegyletek és szövetkezeteknek lassú fejlődését Németországban hajlandó vagyok legalább részben ama hiányos átértésre visszavezetni, amit Lassalle tanusi-» tott a proletár-harc ezen formái iránt, és az ebből származó idegenkedésére, amit aztán követői – sokan bizony vaktában – tőle átvettek.

Lassalle általános felfogása a történelmi fejlődés mi-voltáról ellentmondott a szakszervezet eszméjének. Az angol viszonyokról neki világos fogalma egyáltalában nem volt. Valóban, az angol munkásegysületeket a német tudományosság számára Brentano, a gyakorlat számára pedig először Hirsch „fedezték föl.” így történhetett, hogy Lassalle „Nyílt válasz”-ában említi ugyan a fogyasztási egysületeket, ipari szövetkezeteket és hasonló alakulatokat, a

*) „In Breslau ein Kirchhof – ein Toter im Grab –
Dort schlummert der *Eine*, der Schwerter uns gab –”

szakszervezeti mozgalmat ellenben még csak egyetlen szóra sem méltatja és Schulze elleni vitairatában ilyeneket mond: „Ebből a társadalmi helyzetből társadalmi utón nincs menedék. Hiábavaló erőfeszítések az emberies lét kiküzdéséért – az angol sztrájkok (munkabeszüntetések), amelyeknek szomorú kimenetele eléggé ismeretes. A munkásoknak ebből egyetlen kivezető útja csak azon spherákon át vezethet, amelyeken belül ők még emberekül érvényesülnek, tehát az államon át, de oly államon, mely feladatául tartja azt, ami az idő folyamán kikerülhetetlen. Innen van a liberális burzsoáziának ösztönszerű, de határtalan gyűlölete az állam fogalma ellen mindenféle megjelenésében.”

Egyébként ugyan kezdetben a marxista szellem is gátolta a szakszervezetek kifejlődését Németországban, azon okoknál fogva, amiket a szakszervezeti mozgalomról irt művemben részletesen kifejtettem. Ez a szellem a szövetkezeti mozgalomtól általában idegenkedett. Lassalle ugyan foglalkozott ezzel a mozgalommal, de csak azért, mert ki akarta mutatni, hogy annak semmi jelentősége sincs a proletárharc céljaira. Tudvalevőleg a „vas bértörvény” helyességébe vetett hite készítette e visszautasításra. „Nyílt válasza”-ban következőleg foglalta össze elitélő felfogását a fogyasztási szövetkezetekről: „Az összes munkásságot sohasem képesek semmiként segíteni a fogyasztási szövetkezetek és egyes munkásköröknek, amelyek alkotják, csak addig tudják nyújtani a korábban tekintetbe vett, kevésbé fontos segítséget, amíg ezeknek a munkásoknak példája elegendő utánzóra nem talált. Minden nap, amikor a fogyasztási szövetkezetek jobban-jobban kiterjednek és a munkásságnak nagyobb tömegét ölelik fel, jobban-jobban csökken ama jelentéktelen segítség még ebben az egyesületben levő mun-

kasokra nézve is, míg azon a napon, amikor a fogyasztási szövetkezetek az összes munkásság legnagyobb részét egybefoglalnák, ez a segélynyújtás a nullára süllyed le.”

De természetesen az objektív föltételeknek, melyek mellett a szociális mozgalom Németországban fejlődött, olyanoknak kellett lenniök, hogy ezeknek a férfiaknak egyéni hatását lehetővé tették.

Vajjon van-e összefüggés a szociális mozgalom német sajátossága és a német népjellem között? Ha van, úgy első sorban a német ember doktriner természete: hajlandósága a theoretizálásra, szisztematizálásra, schematizálásra lehet az, ami megkönnyítette neki, hogy beleélje magát a Marx-féle tanok bonyodalmas gondolatmenetébe s aztán a dogmatikus szívósságával ragaszkodjék az egyszer elfogadott tan-tételhez. „Az elv! az elv!” Jellemző az a „költők és gondolkodók,” de egyszersmind az iskolamestereknek is a népére, hogy itt egy radikális ellenzéki párt egy szociológiai tankönyv kivonatával indítja meg a programját. „Ti – vágja oda az amsterdami kongresszuson Jaurès a németeknek – tehetetlenségeket az elméleti formulák intranszigienciája mögé rejtitek, aminőket kitűnő elvtársatok, Kautsky, élete fogytáig fog nektek szállítani.” A német ember ezen elméleti érzékével együtt jár az angolt és amerikait annyira jellemző „praktikus” természetnek fogyatékosága, sőt az idegenkedés attól, hogy csak a hasznos, mindennapi politika kérdéseivel foglalkozzék. Éppen a munkásosztályban él még leginkább az a világtól elszakadó idealizmus, amit a weimári és jénai nagyok hagytak a németekre drága örökségül. De megkülönbözteti a németeket a franciáktól és valamennyi román néptől, elsősorban az, hogy nincs semmi talentumuk a forradalomra. Azt hiszem, a németek a legjámborabb nép a

világon és egyáltalán képtelenek arra, hogy „föllázdjanak.” Az elfojtott harag legfeljebb egyszer-egyszer szatirikus versekben vagy tudós vitázó könyvekben keres magának rést. Tette sohasem kerül a dolog. Az egyetlen „forradalom”, amit a németek próbáltak csinálni – 1848-ban – mindenki előtt, akinek csak van némi érzéke a humor iránt, valami végtelen komikus dolog (kivéve tán Blum epizódját és a badeni eseményeket) és minden forradalmi frazeológiája mellett is ízig-vérig nyárspolgári jellegű: lapozzuk csak kissé ama napok karrikaturáit és szatirikus irodalmát, tüstént ezt a benyomást fogjuk nyerni.

Végül a korviszonyokat itt is számba kell vennünk a megvilágításnál.

Németországban egy velejében forradalmi mozgalom – föltéve, hogy a németek jelleme azt megengedte volna – már egyszerűen azon okból sem volt lehetséges, hogy az idő igen kései volt hozzá. A francia értelemben vett revolucionizmus az éretlenség bélyegét viseli. Ez a revolucionizmus soká vérében maradhat egy népnek. De nem képes oly kései időszakban, mint mikor a német mozgalom kezdődik, elvévé válni ennek a mozgalomnak. Példa rá Olaszország, amelynek népe bizonyára „természeténél” fogva revolucionizmusra törekszik ugyan, de mindennek ellenére kénytelen meghajolni az idősebb országok tapasztalatai előtt, ha mindjárt benső természete minduntalan kitörni igyekszik is.

Másrészt Németország, mikor szociális mozgalma kezdődött, közgazdaságilag még oly fejletlen, – körülbelül azon a fokon áll, mint Anglia a tizennyolcadik század végén – hogy a szakszervezeti mozgalom hátramaradása a politikai mozgalom mögött, tárgyi okokból is könnyen érthető.

De mégis nem az lett volna-e a természetes dolog, hogy a proletariátus, ha már egy törvényes-parlamentáris, túlnyomóan politikai mozgalomba akart lépni, elsősorban – mint ahogy más országokban történt – a meglevő ellenzékhez igyekezett volna csatlakozni? Ebben megakadályozta az, hogy az akkori polgári pártok képtelenek voltak a radikális politikára és ezáltal a proletariátusnak, mint politikai pártnak talán ideiglenes felszívására.

Németországban a liberalizmus az 1848. mozgalomból Örökölte azt a szembeötlő sajátosságát, hogy különösen fél a vörös kísértettől. Ismeretes, hogy az 1848. évi polgári mozgalom hogyan csappan össze, mint egy bicska és a porosz bajonettek mögé menekül abban a pillanatban, amikor a „*gens mal intentionnés*”, a rendes, minden polgári forradalomban meglevő, demokratikus, alsó áram, – lásd a nagy francia forradalmat! – mutatkozni kezd. Akkor egyszerre elillant a polgári gög és polgári dac; és elpárolgott mindannyiszor azonnal, mihelyt a „szociális forradalom” kísértete bár távol a látóhatáron fölbukkant: lásd a szocialista törvényt! Így a proletár-mozgalom és a polgári ellenzék között már korán megrokkant a hid, hogy majd teljesen lerombolódjék.

És amint a tulajdonképpeni politikai területen ez az aggodalom és irtózás a liberális pártban nem engedett lábra kapni egy határozott radikalizmust, amely talán, – sőt igen valószínűleg – a proletariátust hosszabb időre megnyugtatta volna: épp úgy gazdasági téren a korábbi német liberalizmust egy, a mi fogalmaink szerint egyenesen érthetetlen, doktrinarizmus, valami sivár, tán soha máskor oly tisztán ki nem domborodó, mert túlnyomóan szobatudós manchesterizmusba merült, gondolatszegény elkeseredettség jel-

lemzi. A maga működési területén bizonyára igen érdemes Schulze-Delitzschnek fáradozásai korántsem tudták betölteni azt a tátongó ürességet, amit a liberális pártok hivatalos hánya akkor a szociális politika minden kérdésében mutatott. Ama kor liberális nemzetgazdászainak elméje egyáltalában nem tudta felfogni a proletariátus követeléseit és mozgalmait. Oly százalmas műveket az „ügynevezett” munkáskérdésről, minő pl. Prince-Smithé, más nemzetek tekintélyes íróitól nem ismerek. Talán csak a francia „Akadémia” egyik-másik nagysága vetekedik velük.

A liberális pártok képtelen voltát arra, hogy a proletár mozgalom felbuzogó vizét saját malmukra hajtsák, kitűnően jellemzi az a felelet, amit 1862-ben egy lipcsei munkásküldöttség kapott a Nemzeti egyesület vezetőitől. Jelentkezett náluk a munkásság, hogy részt kíván venni a politikai életben; a vezetőik független szereplésének valamelyes formájáról akartak tárgyalni. És mit feleltek a jelentkezőknek? Azt, hogy a munkások a Nemzeti egyesület születt – tiszteletbeli tagjai!

És ilyen sajátos pártkonstellációk, mellett hirdeti ki Bismarck 1867-ben az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választói jogot; Lassale végrendeletét. Németországban ennek a szociális mozgalom alakulására két alapvető jelentőségű következése lett: még jobban gyengítette a burzsoáziát, amely most a junkerség és a proletariátus között – az 1870-és évek rövid mézeshetei után – mindegyre jelentéktelenebbé súlyodt és a növekvő munkáspárttól való féltében mind jobban és jobban veszítette önbizalmát. Tehát a liberális pártok még inkább elidegenültek a proletármozgalomtól.

Másrészt ez a munkásságnak fáradtság nélkül ölébe

hullott; demokratikus választói jog mindjobban tolta előre a munkásosztályt a tisztán parlamentáris mozgalom pályáján és vezetőit sokáig megakadályozta abban, hogy a proletariátus nem politikai törekvéseit helyesen érthessék meg.

Amint a német liberalizmus megszelídült és radikalizmusának – az elősorolt okokból – utolsó szikráit is kioltatta, Németországban a szociáldemokrácia úgyszólván mellékhivatásként a liberális gondolat letéteményese lett és egyre szélesebb rétegeket vont magához az ellenzéki polgárságból is. Meglehetősen megbízható számítás szerint most a 3 millió szociáldemokrata szavazatban körülbelül 750.000 polgári szavazat rejlik.

A német, különösen a porosz kormányzat, reakcionárius politikája gondoskodott azután róla, hogy a népességnek az a része, mely egyszer a szociáldemokráciához csatlakozott, ott meg is maradjon, és ha a pártok kereteit tán széttöredezés fenyegette, ez a politika megint szilárdra kövöcsölte össze a kapcsait. Melyik szocialista párt tudta volna az agitációnak csak megközelítőleg is annyira hatékony eszközei; felmutatni, mint a szocialista törvény? A „hazátlan bitangok bandája” és más hasonló szólamokról jobb nem is beszélni.

Végül, ha megint azt kérdezzük, hogy a szocialista mozgalom német típusából mi fog előreláthatólag a jövőben megmaradni, úgy könnyű a felelet: nem egyéb, mint — eltekintve a harcnak parlamentáris törvényes formájától — a marxizmus, — már amennyi benne életrevaló. „És ezzel — úgy hiszem — az egyetemes szociális mozgalom alap-
eszméje.

HARMADIK FEJEZET.

Irányzat az egység felé.

Előszó.

Az előző kiadásokban (az ötödikig) igen rövidre fogtam ezt a fejezetet, mégis előadásomnak épen ez a része talált leghevesebb ellentmondásra, kivált polgári körökben. Erről az oldalról épen az egységességet állító véleményemet támadták meg, mint „teljesen helytelen”, míg a marxizmusban található kétféleséget illető állításom az ellenkező oldalról hívta ki a leghevesebb támadásokat. Nem régiben Conrad titkos tanácsos egyik „Grundriss”-ében a következő sorokat intézi hozzám (és velők bizonyára az általános polgári felfogást tolmácsolta):

„Teljesen helytelen az, amit Sombart és mások állítanak, hogy minden egyes munkásmozgalomnak, minthogy az a kapitalizmus hegemoniája ellen irányul, szocialisztikus jelleget kell fölvennie. A tények ennek a leghatározottabban ellentmondanak. Az északamerikai Egyesült Államokban és Ausztráliában ép úgy, mint Angliában, nagyarányú munkásmozgalom van, amely azonban egyik országban sem (?) mutat legcsekélyebb (!) szocialista ka-

raktert sem. Ott csupán csak (!) arról van szó, hogy a munkások harcolnak a munkaadókkal a közös munka hasznában való részesedésért s a vállalatokban a munkás helyzetének egyéb javításáért. Ez a harc mind a két (?) országban tisztán individualisztikus téren halad előre, anélkül, hogy bármi módon föllépne az a törekvés, hogy a modern állam alapját: a magántulajdont (Heine így mondaná: anélkül, hogy „az erkölcsi állam palládiumát: a tulajdont”) fenyegetné és a magángazdasági termeléshez hozzányúlna.”

Ezzel szemben fentartom véleményemet: a szociális mozgalomban megvan a tendencia a teljes mértékben való egység felé. És azt hiszem: ennek az állításomnak helyessége, amiben tíz évvel ezelőtt még lehetett némi joggal kételkedni, ma kézzelfogható. Ha van vélemény, amit a történelem folyama váltig beigazolt, úgy az én véleményem az.

Talán nagyon is aforisztikus előadásom okozta, hogy tiszta felfogású elmék is tudtak kételkedni tételem helyességében. Azért ezt a fejezetet, melyet egész könyvemben legfontosabbnak tartok, az új kiadásban különösen kibővítettem és lehetőleg behatóan igyekeztem tárgyalni a benne fejtegetett problémát.

Tájékozásul a következő észrevételeket bocsátom előre: Az „egység felé való irányzat alatt, mely, mint tétel mondja, a modern szociális mozgalomban uralkodik, kétfélet lehet érteni: épúgy a különböző nemzetbeli munkáságnak egységes akcióra, tehát a mozgalom, „internacionalizálására” való irányzatát, tendenciáját (erről szól e fejezet első szakasza) valamint az egyes országokban levő mozgalomnak a benső egységesség felé való irányzatát is. Ez a második irányzat a fejlődés két különböző során nyilvánul

meg. Először kérdésbe jön a szociálistikus (szociáldemokrata) mozgalomnak egység felé tartó irányzata, azután az egyes országokban folyó összes mozgalmaknak a szocializmus felé való irányzata. Megkísértem tehát a második szakaszban kimutatni azokat a közös alapirányokat, melyeken a szociáldemokrácia mindjobban halad, még pedig a nemzetközi szocialista kongresszusok tárgyalásaitól vezéreltetve. A harmadik szakaszban ellenben ki fogjuk mutatni, hogy: 1. a szocialista mozgalom az egyes országokban tényleg mennyire megtartja azt az alapirányt, amelyet a „világ proletárjainak” összejövetelein elébe szabnak; 2. az összes szociális mozgalom a szociáldemokrata program felé halad, Hogy kizárjak minden félreértést, még két dologra kell kérnem figyelmet. Először is, hogy a szociális mozgalom folyamán különbséget kell tennünk a látszat és valóság között. Amaz szavakban, emez tettekben nyilvánul. Ha valamely szociális mozgalom jellegét csak abból akarnók megítélni, amit e mozgalom vezetői beszélnek és írnak, vagy akár csupán irodalmi termékeiből, akkor bizonyára teljesen hamis képet kapnánk. Például: az amerikai munkásvezér frazeológiája kétségtelenül évtizedek óta határozottan anti-szociálistikus jelleget mutat, a németé ép annyi idő óta revolucionárius szólammokkal van kihímezve. De ez nem akadályozza, hogy az amerikai munkásság mindegyre tovább haladjon a szocializmus ösvényén (amelyre ma már rálépett), mint ahogy a másik oldalon sem gátolja, hogy a német munkásmozgalom mindjobban megteljék realista-evolucionisztikus szellemmel. Azért nem is szabad a szakszervezetek vagy a politikai munkáspártok kereteiben történő civakodásoknak valami túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani, ellenkezőleg, azt kell inkább kutatni, mi megy tényleg

végbe Bebel-Voll mar, Ferri-Turati, Guesde–Jaurès szóharcai mögött. Ezt a lényeges pontot kimerítően fogom tárgyalni.

Továbbá: én mindig csak az egység felé tartó *irányzatról* beszéltem és már ő könyv korábbi kiadásaiban a következő magyarázatot fűztem hozzá:

„Mikor azt hiszem, hogy a szociális mozgalom bizonyos egységesülése vehető észre, akkor ennek éppenséggel nem az az értelme, mintha ennek a mozgalomnak sablonos uniformizálását látnám a különböző országokban. Nem vagyok vak ama végtelen változatossággal szemben, ami még mindig megmaradt az egyes nemzeteknél és minden pillanatban újra előtűnik. Én magam kísértem meg kimutatni, mily szükségképpen föltételezettek ezek a nemzeti sajátosságok s – a történelmi hagyományok és a népjellem különbözősége következtében – bizonyos fokig mindig meg fognak maradni. Tehát mikor egységesülésről beszélek, ez alatt, mint már gyakorta megjelöltem, azt az irányzatot értem, mely a nemzeti különösségekkel szemben igyekszik érvényesülni. A szociális mozgalomnak mindig kettős iránya van: egy centripetális és egy centrifugális. Amaz a kapitalista fejlődés egyöntetűségéből, tehát az okok egységes komplexumából eredve, törekszik az egységes alakulás felé, ez a nemzeti sajátosságok, tehát különféle okorok eredménye, s így törekszik a különböző alakulásra.”

Természetes, hogy ez a véleményem még ma is. És ezt még egyszer szeretném határozottan hangsúlyozni, mert a félreértések nagyrészt onnan erednek, hogy az „*irányzat*” (tendencia) szót nem veszik eléggé figyelembe.

I. „Világ proletárjai egyesüljetek!”

Ezekkel a szavakkal végezte Karl Marx manifesztumát. Az 1848-iki forradalom előestéje volt, mikor ezeket világgá kiáltotta, de a szózatra csak „csekélyke visszhang felelt.” Az 1848-iki mozgalom, amely több helyütt valóban proletár-szocialista mozgalom volt, kimerült amaz egyes helyeken, ahol kitört. Németországban, ahol maga Marx állott a csatasorban, egyáltalában semmi említésre méltó jelentőséget nem ért el. Angliában ugyan egy pillanatra úgy látszott, mintha a februári forradalom az erőtlenedő chartizmusba új életet öntene, de ez már sírja szélén állott. A francia mozgalom tehát magára maradt. Mi lett a vége, ismeretes. És Európára ráborult a reakció éjszakája. Önálló, szociális mozgalom minden csirája el volt fojtva. Csak Angliában fejlődött a szakszervezeti mozgalom.

De a politikai reakció nem volt képes egy pillanatra sem feltartóztatni a szociális forradalmat. Gondoskodott róla – a véletlen ritka játéka, hogy ezt az 1848-iki forradalmi esztendőben érték meg az emberek – a kaliforniai és ausztráliai arany, amely új, hatalmas lendületet adott a kapitalizmusnak. A „sötét” 1850-és esztendők egyszersmind oly fényes, aranytól tündöklő korszakát hozták meg a kapitalista világnak, amihez hasonló nem volt egy sem azelőtt. És most a proletárárnyék is megint erősebb lett.

A 60-as évek elején az élet kezd megint különböző helyeken megmozdulni a munkásnépség között. A proletariátus lassanként fölépül a csapásokból és elnyomatásból, amiket az 1848-as mozgalom folyamán és később szenvedett, s érdeklődése a közéletben való résztvevés iránt újból

ébredez. De jellemző, hogy az új, önálló életnek ez a nyilvánulása mindjárt internacionális jelleget ölt. Ez természetesen nem volt véletlen. Mint ahogy az sem volt véletlen, hogy egy világkiállításon nyújtottak először egymásnak kezét a különböző országok munkásai: a kapitalizmus fejlődése a nemzetköziség fejlődésszakába jutott. Európa szárazföldi államai kezdték Anglia példáját követni. A kereskedelmi politikát a szerződésekkel elsöben fosztották meg elzárkózó jellegétől és a gazdasági élet egységesítésének megfelelő módon rendezték be egész Európában.

Az 1860-as évek elejére eső ezen első kezdet óta azonban a nemzetköziség gondolata sohasem tűnt el egészen a proletár-mozgalomból, bárha megvalósulásában természetesen az évek folyamán lényeges különbségeket mutatott is.

Az első forma, amelyben kísérlet történt a proletariátus nemzetközi egyesítésére: a nevezetes *Nemzetközi Munkásszövetség*. 1862-ben francia munkások a londoni világkiállításon az angol munkásokkal együtt elhatározták, hogy közös törekvéseikről tanácskoznak. Többször összejöttek még azután és 1864-ben alakítottak egy szövetséget, amelynek az volt a célja, hogy a különböző országok munkásainak képviselőit közös eljárásra egyesítse. Ez lett a Nemzetközi Munkás-szövetség: *l'Association internationale des Travailleurs; the International Workmen Association*.

Mi lehet a feladata, mi az értelme egy ilyen testvériesülésnek? Bizonyára kétféle: vagy az a gondolat vezérelheti, hogy létesüljön egy tudakozódó-iroda-féle, egy nemzetközi titkárság, ahová a különböző országok munkásai fordulhasanak, ha a szociális mozgalom valamely kérdésében felvilágosításra van szükségük; tehát egy oly intézmény, amely nem akar befolyást gyakorolni a munkások törekvéseire az

egy-egy országokban. Azoknak az embereknek többsége, akik akkoriban, a hatvanas évek kezd étén, a nemzetközi egyesülés gondolatát fölkarolták és megvalósítani igyekeztek, bizonyára csak ebben a lazább formájában gondolta a nemzetközi egyesülést.

Tovább ment a másik felfogás, amely főképp azt tartotta szükségesnek, hogy a munkás-mozgalomnak legyen oly központja, ahonnan az egyes országok munkás-mozgalmi útmutatást, buzdítást nyerjenek, ahonnan a különböző nemzeteknél nyilvánuló törekvésekre befolyást lehessen gyakorolni. Ennek a messzebbre tolt álláspontnak legkiválóbb képviselője Karl Marx volt, akinek a nemzetközi munkás-szövetség megalapításában döntő szerep jutott. Marx ebben a nemzetközi munkásszövetkezésben mintegy első próbáját akarta látni annak a felhívásnak: „Világ proletárjai egyesüljete!” És mikor Marx oly központot akart létesíteni, mely egységes szellemet teremtsen és a nemzeti munkás-mozgalmakat egységesen alakítsa tovább, legkevésbé sem kételkedett abban, hogy ennek a szellemnek *az ő* szellemének kell lennie. Mindamellet egyelőre még elég tisztán tekintette át a helyzetet és belátta, hogy ajánlatos a legnagyobb óvatosság, ha a különböző áramlatokat egy nagy árammá akarja egyesíteni.

A Nemzetközi Munkásszövetség megalakult az úgynevezett „Inauguraladresse” és a szervezeti szabályzat alapján; mindegyiket Karl Marx szerkesztette és az ő fogalmazása szerint fogadták el. Nagy diplomatikus ügyesség nyilvánul mindenikben. Az Inauguraladresse igazi mintája a diplomata finom művészetnek; egész fölépítésében homályos; de Marx szerkesztette, tehát minden bizonynyal készakarva homályos. Az volt a feladata, hogy a munkás-moz-

galom minden válfaját: a francia proudhonistákat és szövetkezeteket, az angol szakszervezeteket, az olasz mazziniánusokat, a német lassalleánusokat egy kalap alá hozza és ezt a feladatot alakilag valósággal mintaszerű módon oldotta meg. Megragadón festi le a nyomort, melybe a munkásosztályt a kapitalizmus juttatta, de az elismerést sem vonja meg az angol Trade Unionok sikereitől. Magasztalja hasznát és szolgálatait a szabad – Proudhon, Buchez-féle – szövetkezeti mozgalomnak; de azért az állami segélylyel ellátott termelő-szövetkezetek, – Lassalle, Blanc – számára is van barátságos szava.

Mindebből csak azt a – már az idétt mindenkinek szimpatikus – végkövetkeztetést vonta le” hogy az egész világ proletárjainak öntudatosan föl kell ismerniök nemzetközi szolidaritásukat. Néhány általános, szentimentális szólammal, amiket Marx bizonyára nem szívesen vetett papírra, a nemzeti vitás kérdések is megkapják a kiegyenlítést és ezek képviselői az egyesítő kapcsot. A „Szervezeti szabályzatot” csakugyan a „megfontolások” egész sora vezeti be, amelyek magukban foglalják a marxizmus alaptanait – különböző engedményekkel, ilyen pl. a „*justice, vérité et morale*”-ra való hivatkozás, – de itt is kerül minden ráerőszakolást. Némi jóakarattal bele lehetett érteni még minden egyebet is és senki sem érezte magát általa megkötvé. A Nemzetközi Munkás-szövetség céljáról kevés szó esett. Tevékenysége az első esztendőben tulajdonképp csakis a sztrájkok támogatására szorítkozott, amiért eleintén széles körben, még a munkásságon kívül is, élénk érdeklődésnek örvendett.

Utóbb *Marx* elkezdi terveit rendszeresen megvalósítani, azaz a Nemzetközi Munkásszövetséget lassanként megtöl-

teni a saját szellemével és általa irányítani a különböző országok munkásmozgalmait. Ha a Nemzetközi Munkásszövetség kongresszusait: a genfit 1866-ban, lausanne-it 1867-ben, brüsszelit 1868, a baselit 1869-ben áttekintjük, mindjárt láthatjuk, miként vesz föl észrevétlenül a Nemzetközi Munkásszövetség lépésről-lépésre, kongresszusról-kongresszusra, egyre több marxista-eszmét, anélkül, hogy a vezető szellem csak egyetlen-egyszer is megjelenék a szintéren. De tanulságos megfigyelni, és jellemző a fejlődés fokára, melyen a szociális mozgalom akkor állott, mennyire nem jött még el az ideje annak, hogy tígész Európa munkássága marxista-szellemmel teljék el. Abban a mértékben ugyanis, amint az Internationale kezd marxista-jelleget fölvenni, minden lépten-nyomon megmozdul az ellentmondás. Elkezdik a proudhonisták mindenféle kifogásaikat, azután jönnek a szakszervezetek, kiváltkép attól a pillanattól fogva, amikor Marx kinyilvánította együttérzését a párisi commun-nel; morogni kezdenek Lassalle hivei. Az ellenzéki szellem nagy része azután a hatvanas évek végén Bakunin Mihályban testesül meg. Hogy aztán ennél az -ellenzéknél milyen mértékben hatottak közre a személyi civódások és súrlódások, afelől eltérők a vélemények. Lehetséges, hogy e személyi ellentétek lényeges szerepet játszottak az Internacionálé megbomlásztásában. De nekem úgy tetszik, hogy Bakunin ellenzékiiségének Marx-al szemben mégis egy igen jelentős elvi ellentét volt az alapja. Bakunin 1868-ban alapította meg az „*Alliance internationale de la démocratie sociale*”-t melyben főképp az az olasz és spanyol szocialistákat egyesítette s kívülük franciákat is; és ebben az *Alliance*-ban jut az elvi ellentét Marx-al szemben tisztán és élesen kifejezésre. Közöttük a

vitás pont pedig nem egyébből ered, mint egyfelől a révolucionizmus, másfelől az evolúciós elv, tehát az idealista és realista történelmi felfogás közötti ellentétből. – Bakunin egész tevékenységét az erőszakos forradalom eszméjére alapítja, arra a hitre, hogy forradalmakat *kell* csinálni, mert forradalmakat *lehet* csinálni. És ezzel szemben védelmezi Marx a maga alap gondolatát, hogy a forradalom legfeljebb az utolsó tag a fejlődési sorban; csak olyan, mint mikor a megérett mag széttöri külső hüvelyét.

Bakunin oppozíciója azután végül – mint ismeretes – a Nemzetközi Munkásszövetség bukására vezet. 1872-ben a szövetség főtanácsát New-Yorkba helyezik át, nyilván azért, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség formális temetését kikerüljék. A feloszlás 1876-ban következett be.

A „régí” Internacionálénak, meglehetősen rövid élettartama és nyilvánvaló életképtelensége mellett is nagy és nem csekélylendő jelentősége van a modern munkásmozgalom fejlődésére. Mindenekelőtt: ez adta meg első kifejezését a „világ proletárjai” érdekszolidaritásának. Akármennyire elhibázott is a forma, amelyben történt: magát a tényt nem lehetett többé kitörölni a világból: a világ proletárjai *egyesültek* és egyesülésükkel megmutatták, hogy minden ország-szociális mozgalma egyik szemével a haza határain túlra néz és a kapitalista fejlődés nemzetközi irányzatának a proletár-mozgalom nemzetközisége a szükségszerű párja. Ez az eszme ettől fogva nem tűnhetett el többé. Másodszor: a különböző nemzetek munkásait és munkás vezéreit ez az Internationale hozta össze először közös tanácskozásra és cselekvésre. Ezzel a közeledéssel elősegítette, hogy az egyik ország szociális mozgalmának sajátosságai a másik nemzet képviselői előtt általában ismeretesekké váltak, hogy az

egyik vagy másik politikának haszna felől vitatkoztak és ezzel az érzéket és értelmet a „másféle” iránt is fölébresztették. Segített tehát a különböző kultúrállamokban a szociális mozgalomnak benső egységére való irányzatát megerősíteni. Különös jelentősége pedig éppen abban van, hogy a marxista eszméknek szolgált első propagálásául. A főtanács különböző felhívásai, a viták az Internacionálé sok kongresszusán formális tanfolyamok voltak a marxista történelmi felfogás és marxista politika tanulmányozására. Kétségtelen dolog, hogy ez csak siettethette a realista szocializmus ösvényére való terelődést. E propaganda nemcsak szóbeli, hanem egyszersmind tettel való propaganda is volt. Ez persze sajátos értelemben és oly módon, ahogy alapítóinak mindenké előtt magának Marxnak, bizonyára nem volt szándékában. Az Internacionálé ugyanis egyes ténykedéseivel, mint végül egész főnállásával a legnagyobb *ad absurdumig* vitte a racionális, utópista szocializmus eszméjét. Az Internacionális Munkásszövetség politikájában kétségkívül bőven voltak oly intézkedések, amelyek tisztán forradalmi szellemből születtek. Ezen intézkedések közt legjelentősebb és legismertebb volt a párisi commune ügyének a pártolása, amely – mint máshelyütt már kifejtettem – abban a felfogásban leli magyarázatát, amelyet Marx a „proletariátus diktatúrájának” hivatásáról alkotott, és ami ennél fogva alapjában utópista jellegű. Vajjon maga Marx belátta-e később, hogy a saját felfogását a szociális mozgalom menetéről csapta arcul ezzel a szolidaritási nyilatkozattal, – nem tudom. Mindenesetre az a fiaskó, mit 1871-ben a párisi kommnárdok és velük együtt az Internacionálé vallottak, minden forradalomellenes történelmi felfogás fényes igazolása: a proletariátus következő nemzedékei számára pedig

(a „commune” iránt táplált minden szívbeli rokonszenv mellett is) elrettentő példa lett. Az egyetlen munkásság, amely már akkor a realizmus (s így a marxizmus) ösvényén haladt, az angol, amely eddig élénk érdeklődéssel vett részt az Internacionáléban, nemsokára ezután szintén háttérbe fordított neki. Az Internacionális Munkásszövetségnek ez az eljárása tisztítón hatott, mint a zivatar. De mindegyre az is világosabbá lett, hogy maga az Internacionálé egész szervezeténél fogva ellentmondásban állt a marxista felfogás szellemével. Beláthatta ezt (belátta-e? nem tudom) maga Marx is. De abból, hogy az ő és Engels érdeklődése a Nemzetközi Munkásszövetség iránt végül teljesen elhidegült, körülbelül ezt a belátást lehet következtetni.

Mi lett az Internacionálé, mikor az angol munkások háttérbe fordítottak neki? „Összeesküvők” szövetsége. Teljesen *vieux jeu* alakulat. Az „Igazságosak Szövetsége” *redivivus*. Egy maroknyi „forradalmár”, akik mögött munkástömegek nem állottak, akik semmiféle szervezeteket – sem gazdaságiakat, sem politikaiakat – nem képviselhetek, minthogy ilyenek még egyik országban sem voltak. Ez Bakuninnak való lebegett, de nem Marxnak. Ezért amannak érdeklődése olymértékben nőtt, amint a Marxé csökkent, Bakunin tényleg olyannak tarthatta az Internacionálét, mint amely „*la mvl puissance créatrice de l'avenir politique et social*” és benne láthatta ama pár száz elszánt embert, akiket a Krapotkinék még ma is elegendőnek álmodnak arra, hogy egész Európát a forradalom lángjába boríthassák. Mert Bakunin a Nemzetközi Munkásszövetséget egész következetesen tisztán forradalmi propaganda-társulatnak fogta föl, egyenesen a szabadkőművésék szövetségéhez, „a burzsoázia Internacionáléjához” hasonlította,

Ha a társadalom új rendje a propaganda útján s szükség esetén erőszakkal volna megeremthető, mint ahogy Bakunin hitte, akkor az Internacionálé kitűnő kezdet lett volna. De ha az átmenetet egy magasabb társadalmi formába a fennálló rend lassú, organikus átalakulásának fogjuk föl, akkor a Nemzetközi Munkásszövetség legalább is időelőtti, ha nem alapeszméjében elhibázott. E felfogás szerint a proletariátus nemzetközi egyességének csak akkor van értelme, ha a szociális mozgalom az egyes országokban megerősödött, ha megvannak a politikai, szakegyesületi vagy szövetkezeti szervezetek, amelyek a közös eljárás felől tanácskozni tudnak. A mozgalmaknak előbb az egyes országokban egy bizonyos fokig le kellett vetkezniök nemzeti esetleges voltukat, előbb az egységes gazdasági fejlődésnek még határozottabban kellett előbbre haladnia, hogy a proletariátus magától, úgyszólván belülről, megint tudatára éh redhessen nemzetközi szolidaritásának és eljuthasson annak fölismerésére, hogy programja főpontjaiban mindenütt megegyezik.

Nem tarthatott sokáig, amíg ez az időpont elkövetkezett. Marx ezt már nem érte meg. De megérte Engels, aki 1890 május 1-én örömtől repeső szívvel mondhatta el: „Ma, amikor én e sorokat írom, az európai és amerikai proletárság hadiszemlék tart első ízben mozgósított csapatain, egységes hadseregeként mozgósítva, egy zászló alatt és egy legközelebbi cél érdekében: az Internacionálénak már 1866. évi kongresszusától és a párisi munkáskongresszustól 1890-ben ismét proklamált, törvényben megállapított, nyolcórái normál-munkanap érdekében. És a mai napnak jelenetei majd megnyitják az egész világ kapitalistáinak és földesurainak szeméit, hogy manapság az egész világ proletárjai

valóban egyesültek. Bár mellettem állana még Marx, hogy ezt színről-színre láthassa!”*) Igaz, hogy a forma, melyben Engels az Internacionálét újból föléledni látta: a május elsei ünnep, szintén nem bizonyult életképesnek. Amerika egyes államait kivéve, ahol, mint „*Labor day*”-t, helylyel-közzel még törvényesen is elismert ünneppé tették, mindegyre nagyobb nehézségekbe ütközik. És elvégre is ebben a formában nincs-e még mindig bizonyos utópizmus? Nem a Marx előtti világszemlélet eszmekincséből való-e az a gondolat, hogy a nagystílu propaganda útján lehet előre haladni? A szocialisták között egyre szaporodnak a vélemények, amelyek erre az álláspontra helyezkednek.

A szociális mozgalom nemzetközisége időközben megtalálta a cselekvésnek azokat a formáit, amelyek ízig-vérig modernnek és minden utópizmus nélkül valók: ezek egyfelől nemzetközi szocialista-kongresszusok és interparlamentáris titkárságok, másfelől nemzetközi szakszervezeti és szövetségi kongresszusok. Amazok sorát az 1889-iki, Parisban tartott nemzetközi munkáskongresszus nyitja meg, melyet több követett: Brüsszelben (1891), Zürichben (1893), Londonban (1896), Parisban (1900), Amsterdamban (1904) és Stuttgartban (1907).

Az „új” *Internacionálé*, ahogy a proletariátus nemzetközi szolidaritásának ezen modern megnyilvánulásait nem valami szerencsésen elnevezték, szellemében közvetlenül kapcsolódik a „rég” Internacionális Munkásszövetséghez. „Nem halt meg” – mondhatta az Internacionáléről Wilhelm Liebknecht 1889-ben a párisi kongresszuson –

*) A „Kommunista Kiáltvány 3. német kiad. előszava. Ford. Szabados

„csak átment az egyes országok hatalmas munkásszervezeteibe és munkásmozgalmaiba. Bennünk folytatódik. Ez a kongresszus a Nemzetközi Munkásszövetség műve.”

„Bennünk folytatódik”: ez jelöli meg azt a pontot, a hol az internacionális mozgalom folytonossága a legvilágosabban jut kifejezésre. Részben *ugyanazok a férfiak*, akik a régi Internacionálé élén állottak, vezették be most is történelmi egyéniségük egész tekintélyével a fiatalabb nemzedéket az új formákba: Liebknecht, a párisi De Paepe, a zürichi Karl Bürkli, Hermann Greulich és más veteránok képviselték a régi és új mozgalom egységét.

És mégis, minő változás az akkoriban alig két évtizednyi csekély idő múltán! Elég csak egy futó pillantást vetnünk napjaink proletariátusának nemzetközi viszonyaira, hogy fölismerjük, mily mélyreható különbség van köztük és a régi Internacionálé között.

A régi Internacionálé – mint láttuk – a nemzetközi szolidaritás eszméjét az egyes országok munkásaira úgyszólván rá akarta kényszeríteni; nemzetközi összeköttetések-ből akart nemzeti mozgalmakat fejleszteni. Most ezek a nemzeti mozgalmak vannak meg – organikusan fejlődve – és belőlük indul ki a nemzetközi összeköttetés gondolata. A régi Internacionális Munkásszövetség tövéről leszakított virág, amelynek el kell hervadnia; az „új” Internacionálé a földben mélyen gyökerező fának virága. Marx riadója csak két. etape-on át juthatott el a megvalósulásig s közülök az elsőt: Minden ország proletárjai, egyesüljetek!” – a mi korunk érte el; csak ezután engedelmeskedhetek annak a szózatnak: „Proletárok, kik országonként egyesültetek: egyesüljetek közös cselekvésre!” A proletariátus nemzetközi szervezete most tényleg nem egyéb, mint egyesülése, összekap-

csolódása az egyes országokban levő politikai, szakegyesületi vagy szövetkezeti természetű szervezeteknek. Még pedig a munkásosztály csaknem valamennyi, legalább Európában levő szervezeteinek összekapcsolódása: valamennyi szocialista párté, de csaknem minden szakszervezeté is. Mert mai napság a nemzetközi munkáskongresszusokon legfeljebb csak egyes országok felekezeti alapon alakult munkásegységei és egy pár angol „régí” Trade Union nincsenek képviselve. Ma a proletariátus e leghatalmasabb szervezetének nagy tömege csatlakozik a szociáldemokrata pártok képviselőihez; a nemzetközi kongresszusokon a Trade Unionok szövetsége és a *Labour party* szintén hivatalosan képviselve vannak.

De a korábbihoz képest roppant kiszélesült a kör is, melyre az „Internacionálé” ma kiterjed: így pl. 1869-ben Baselben csak 9, Stuttgartban (1907) pedig 25 „nemzet” volt küldöttek által képviselve. És így, mivel minden nemzet jóval több képviselőt küld, mint azelőtt, a kongresszusi tagok száma tetemesen megszaporodott. Míg az Internacionális Munkásszövetség kongresszusain rendszerint 100-nál kevesebben vettek részt, (Genfben 60, Brüsszelben 96, Baselben 80), a hivatalos képviselők száma Parisban (1889) 407, Brüsszelben (1891) 374, Zürichben (1893) 449, Londonban (1896) 748 (ebből 475 angol), Parisban (1900) 788 (ebből 473 francia), Amsterdamban (1904) 476, Stuttgartban (1907) 884 volt. Összehasonlításul álljon itt az 1869-ki és az 1907-ki kongresszus delegátusainak jegyzéke:

Baseli kongresszus 1869-ben: Amerika 1, Anglia 6. közte 3 német (Jung, Ecearius, Lessner), Ausztria 2, Belgium 5, Franciaország 27, Németország 12, Olaszország 1, Spanyolország 2, Svájc 24, összesen: 80.

Stuttgarteri kongresszus 1907-ben:

Amerikai Egy. Államok	22	Lengyelország	21
Argentína	3	Magyarország.....	25
Ausztrália	1	Nagybritannia	123
Ausztria.....	75	Németország.....	289
Belgium.. ..	27	Norvégia.....	8
Bulgária	5	Olaszország.....	13
Csehország.....	41	Oroszország (soc. dem.)	39
Dánia	17	Oroszország (soc. revol.).....	24
Délafrika	1	Románia	4
Finnország.....	2	Spanyolország.....	6
Franciaország	75	Svájc	21
Hollandia	9	Svédország.....	19
Japán	1	Szerbia.....	]
Lengyelország P. P. 8.	18		

De az „új Internacionale”-n a k nemcsak a külső képe, hanem a benső mivolta is alaposan különbözik a régitől. Különbözik első sorban abban, hogy az „új Internacionálé” éppen nem „Internacionálé” a régi Nemzetközi Munkás-szövetség értelmében (ezért mondtam, hogy ez a név nincs szerencsésen választva). Ugyanis: a régi Munkás-szövetség különálló nemzetközi egyesület volt, melynek tagjai a különböző országbeli egyes munkások, vagy azok szervezetei voltak. Most a munkásság szervezete nemzeti: az egyes munkás csak a nemzeti szervezetek tagja lehet s ezek a szervezetek csak nemzeti föderációkká egyesülhetnek. Ezek a nemzeti alapon nyugvó szervezetek küldik azután képviselőiket a nemzetközi kongresszusokra. Könnyen érthető, hogy ezeknek a kongresszusoknak teljesen más lett a jellegük. Már a tetemesen tágabb kör is sokat elvesz korábbi, intimitásukból. De tárgyalásaiknak tartalma is alaposan megváltozott. Az Internacionális Munkás-szövetség kongresszusai inkább vitatkozó-klubokhoz hasonlítottak, ahol elméleti, elvi

kérdéseket, – erősen természetjogi alapon, pl.: „igazságos”-e a földbirtok magántulajdonát, vagy az öröklési jogot „eltörölni”, – sok buzgalommal és édes-kevés reális hozzáértéssel behatóan megvitattak. (Marx és Engels bizonyára elborzadtak, mikor azután a jelentéseket olvasták.) Az új kongresszusokon olyan kérdést, amely a mozgalom elveire vonatkozott, még csak egyet vitattak meg tüzetesen – három-négy kongresszuson át – azt: részt vegyenek-e a szocialisták „politikai akcióban”; de ezt a vitát is a kongresszus nagy többségének akarata ellen erőszakolta ki egy csekély anarchista-kisebbség, a vita vége pedig az lett, hogy a „politikai akció” ellenségeit – kizárták. Egyébként az elvek nem képezik többé vita tárgyát, mert azok teljesen meg vannak állapítva. Látni fogjuk, minő értelemben. Minden érdeklődés taktikai kérdések megvitatására terelődött. A Nemzetközi Munkás-szövetség kongresszusai igyekeztek lerakni az alapokat a szociális mozgalom épületéhez, amelynek tervét a londoni mester már rég elkészítette. Az építés e tervet szerint történik. Nemzetközi kongresszusokra jelenben csak az a feladat hárul, hogy ezt az épületet betetőzzék.

A párisi kongresszus (1900) óta megkísérelték a különböző országok között valamivel szorosabbra fűzni a nemzetközi viszonylatok kötelékét és pedig egy *Internacionális szocialista iroda (Bureau, vagy Secrétariat socialiste internationale)* fölállítással, amelynek Brüsszel a székhelye. Ez az egyes országok (25) szocialista pártjainak 1–3 képviselőiből alakult azzal a feladattal, hogy tájékoztató, központi iroda legyen, szocialista könyvtárt és okmánytárt létesítsen, egyes fontos kérdésekről, a hozzátartozó országok szociális mozgalmának állapotáról értesítéseket tegyen közzé, az egyes nemzeti pártok politikáját támogassa („de

prendre des mesures nécessaires pour favoriser l'action et l'organisation internationale du prolétariat de tous les pays”), első sorban pedig a 3-4 évenként összeülő nemzetközi kongresszusokat előkészítse. 1904 óta ennek a titkárságnak segítségére van egy interparlamentáris bizottság (*Comimision socialiste interparlamentaire*) is, amelynek megalakítása és működése a következőleg történik: az egyes országok különböző parlamenti testületeinek képviselői maguk között bizottságot alakítanak, amelynek kebeléből egy nemzetközi titkár választandó. Ennek a feladata, hogy az egyes frakciók jegyzőivel a kölcsönös közlemények céljából érintkezzék; így lehetővé válik, hogy a különböző parlamentekben egységes akciót folytassanak. Minden ország két képviselőt küld az internacionális parlamenti bizottságba. Az internacionális parlamenti titkár székhelye egyelőre Hollandia.

Az üléseket váltakozva a nagy államok fővárosai-ban tartják. Ha a viszonyok kívánatossá teszik, hogy a szomszédos országok, pl. Franciaország és Olaszország, határozott célra, egységes akciót indítsanak, az internacionális titkár kötelessége ez ügyben konferenciát összehívni. „Ily módon – reméli az Internacionális Iroda – sikerülni fog a nemzetközi proletárság érdekeit a különböző országok parlamentjeiben egységes manifesztációk, egységes javaslatok, egységes akciók által az eddiginél még hathatósabban előmozdítani és a szocialista követeléseket diadalra juttatni.”

A szocialisták ezen nemzetközi szervezetét kiegészíti a *szakegyesületek nemzetközi szervezete*. Ezek is tartanak, körülbelül ugyanazon idő óta, szabályszerűn ismétlődő kongresszusokat, amik igazi velejét teszik ma a szociális mozga-

lomnak. Első volt, tudomásom szerint, az internacionális bányász-kongresszus 1890-ben Jolimontban, második 1894-ben a szövő-fonó munkások nemzetközi kongresszusa Manchesterben. Ezeknek a nemzetközi szakszervezeti kongresszusoknak jelentősége mindenképp abban van, hogy a munkás-ságot politikai hitvallásukra való tekintet nélkül egyesítik közös akcióra, tehát a szocialistákat és nem szocialistákat egykép összefoglalják. A szakszervezeti mozgalom nemzetközisége most még világosabban kifejeződik a szakszervezeti titkárok nemzetközi konferenciáiban, amik némiképp másai a brüsszeli internacionális titkárság politikai-szocialista konferenciáinak. Ilyeneket 1901 óta szabályszerűen előbb évente, most kétévénként tartanak. E konferenciákon minden nagyobb ország szakszervezetei képviselve vannak. A folyó ügyek ellátásával az országos központi szakszervezetek internacionális titkárát – ez idő szerint Légien – bízták meg. A titkár kötelessége, hogy a különböző országos központok között fentartsa az összeköttetést és nagyobb bérharcok alkalmával, ha az egyes országos központok támogatás iránt hozzá fordulnak, intézkedéseket tegyen.

Az egyes iparágak szakszervezetei már régebb idő óta tartanak fenn ilyen intézményt. Ez idő szerint már állítottak fel *Internacionális Titkárságot* a következő szakszervezetek: ácsok, bányamunkások, börmunkások, dohánygyári munkások, ércmunkások, famunkások, gyémántkőszőrülők, kalaposok, kereskedősegédek, keztyűsök, kőfaragók, kövezőmunkások, nyomdászok, porcellánmunkások, szabók, szállítási vállalatok munkásai, szobrászmunkások. E nemzetközi titkárságok kétharmadának (-12) Németországban van a székhelye. Ez nem egészen véletlen: ma Németország munkásmozgalmá képviseli legjobban úgy a szakszervezkedés,

mint a nemzetköziség gondolatát, míg más országok munkásai, ha hajlandók a szervezkedésre, nem ilyen mértékben nemzetköziek, ha nemzetköziségre hajlandók, nem ilyen mértékben szervezettek. Erről a következő fejezetben fogok szólni.

Világos dolog azonban, hogy az „új” Internacionálé nem létesülhetett volna oly hamar, ha a modern kultúrállamokban a gazdasági és szociális fejlődés s vele a szociális mozgalom lényeges pontjaiban nem egyformán alakult volna; és megfordítva: az „új” Internacionálé nem állhat fenn és nem működhetik anélkül, hogy kiegyenlítő, nivelláló hatása ne legyen a szociális mozgalom menetére a különböző országokban.

Ezzel eljutottunk a problémának, melyet kifejteni akarok, második részéhez: vajjon megvan-e az irányzat – s ha igen, minő értelemben – a modern szociális mozgalom benső egységesülésére? Erről lesz szó a következő sorokban, még pedig előadásom tervezete szerint elsőbben magának a szocialista mozgalomnak egységességét próbálom kimutatni.

II. A szociáldemokrata politika alapelvei.

1. A nemzetköziség.

A nemzetköziség a mai szocialista mozgalom első alapelve. Külső nyilvánulásaiban már megismertük. Most meg akarjuk állapítani, hogy ez a szociális mozgalom benső mi voltát is megszabja. Valamennyi kultúrnemzet munkásai, amennyiben a szociális mozgalom áramlatában résztvesznek, el vannak telve a nemzetköziség szellemével: *valamennyi* kultúrnemzet munkásai tehát, nem tán csak a né-

ru etek, hanem ép úgy az angolok és franciák is, mint a következő fejtegetésekből ki fog tűnni. De mi ez a „nemzetköziség szelleme?”

Elsőbben is a közös érdekek fölismerése nyilvánul benne. így (hogy egy példára hivatkozzam a sok közül), mikor a jeles Pete Curran, az angol szakszervezetek szövetsége (*General Federation of Tr. U.*) nevében, a szakszervezetek nemzetközi konferenciájának tagjait annak megállapításával üdvözli, „hogy az ipari szempontból vett internacionalizmust képviselik és nem törődve azzal, hol jönnek össze, teljesen meg akarják világítani, hogy a munkások harcát gazdasági szempontból vizsgálva, minden országban, legyen az akár monarchia, akár köztársaság, ugyanazok a viszonyok uralkodnak. Ennélfogva sem a nyelvnek, sem a politikai véleménykülönbségnek, sem a szokások, az egyes országokban eltérő voltának nem szabad elválasztó hatást gyakorolniuk, ha a különböző nemzetek munkásainak egységes érdekei forognak kérdésben.” Ez azt teszi: mivel a modern kultúrállamokban mindenütt a kapitalizmus uralkodik s ennek reakciójakép a proletárság mindenütt mozgalmat indított, ennélfogva hasonló helyzetben van, igyekszik tehát a közös harcban kölcsönösen támogatni egymást azáltal, hogy szerzett tapasztalatait egymással közli; hogy (mint a munkásvédelem kérdésében) a különböző kormányokat hasonló követelésekkel egyező eljárásra igyekszik bírni és nagy sztrájkok alkalmával az idegen országbeli, bérharcban álló munkásokat pénzsegélylyel hathatósan támogatja, stb. Ilyenféle nemzetköziséget találunk a proletármozgalmakon kívül sok más törekvésnél is: kezdve a temérdek tudományos kongresszuson a baseli internacionális munkahivatalig és a Rómában fennálló nemzetközi mezőgazdasági intézetig.

De a munkásmozgalom nemzetköziségében még egy sajátos dolgot látunk. A szocialistáknak ez nemcsak értelmi kérdés, hanem kiváltképp érzelmi kérdés is. Lelkesednek érte, mert benne egy eszmét ápolnak, az emberiség általános testvériesülésének eszméjét. A szocialisták összejövetelén, a kongresszusaikon még mindig jelentkezik valami a nagy páthoszból. „Kebelemre milliók!” Az amsterdami kongresszus hivatalos francia jegyzőkönyve ezt írja a megnyitó ülésről: *„Une impression intraduisible de grandeur et de force se dégage de celte séance inaugurale. Les trois discours présidentiels ont d'emblée élevé la mentalité et les coeurs des délégués à la haute et sereine conception d'une Internationale qui assurera, par la solidarité et la science, la paix du monde et le bonheur de tous”*: „A megnyitó ülés a nagyságnak és erőnek kimondhatatlan benyomását kelti”, ahol Van Kol elnökön (hollandus) kívül csak – Oroszország és Japán képviselői*) jutottak szóhoz. „Lelkesedés”, „entuziazmus” hangzik ki minden szónoklatból ezeken az igazi testvériesülési kongresszusokon és közös énekben éri el tetőpontját. Kedvelt daluk a francia „Internationale”, amely így végződik:

„C'est la lutte finale
Marchons tous et demain
L'Internationale
Sera le genre humain”.

Ennek a közös éneknek mély értelme van: azt fejezi ki, hogy – bár az elmék néha-néha keményen össze is tűznek – a szívek azért mégis összedobbannak. „Íme, mind szeretik egymást!” Kérdezzük csak meg az „*Association in-*

*) Akkor folyt épen az orosz-japán háború. Ford.

ternationale pour la legislation du Travail” gyűléseinek képviselőit, vagy a „*pour l'expansion économique*” nemzetközi kongresszusának tagjait, vajjon el tudják-e képzelni, hogy ők mind, közösen énekeljenek egy dalt? – mindjárt tisztán megértjük a lényeges különbséget a polgári és a proletár nemzetköziség között. A burzsoázia nemzeti keretek közt (a „hazafias” ünnepélyeken) énekel, a proletárság a nemzetközileg rendezett összejöveteleken.

De tudnunk kell azt is, hogy ezek az énekek nem arra buzdítanak, mint Schiller dala az „Örömhöz”:

Dühöt, bosszút, ellenséget
Feledjünk el megbocsátván,
Félre rovas, nincs adóssági
Békülj össze nagy világ!” . . .

ellenkezőleg, csupa harci dalok ezek – tele haraggal és bosszúval. Kire haragusznak? Az államalakulatokra, aminővé azokat máig a történelem alakító keze kiformálta, és azok életnyilvánulásainak módjára. Azaz: a proletár nemzetköziség egyszersmind antinacionálizmus (egy még közelebbről meghatározandó értelemben) és ebben megint élesen különbözik minden polgári internacionalizmustól.

És mit támadnak?

Támadják első sorban mindazt, ami a „sovinizmus”, „jingoizmus”, „imperializmus” fogalmi körébe tartozik. Vagyis: minden elvszerű, nagyhatalmi hóbortot, nemzeti gögőt és uszítást, minden „hatalmi politikát”, minden terjeszkedési vágyat, minden gyarmatosító politikát. De szintúgy azt is, amit e nagyhatalmi politika okozójának, másfelől eredményének tartanak: a militarizmust és háborúkat. A népek békét akarnak. Nem ismernek a népek antagoniz-

must, ellenségeskedést, ami arra ösztönözhetné őket, hogy kardot rántsanak. Minden modern háború eszeveszett lemezszárlása az akaratnélküli tömegeknek, amelyeket baromként a vágóhidra hurcolnak. A militarizmus a melegágya az eféle gonosz merényleteknek. Ilyen hangnemből beszélnek a szocialista kongresszusok, a szocialista sajtó, sőt még a „nem politikai” munkásegyletek megannyi nyilatkozatai innen és túl a tengeren.

És *Jaurès*, a német birodalmi kormány által hivatalosan derék férfiúnak dicsért Jaurès, e szavakkal nyitotta meg 1900-ban a párisi kongresszust

„Benső örömmel és megindulással üdvözlöm a? s?gész francia szociáldemokrácia, a szervezett francia munkásság nevében a külföldi szervezett szocialistákat, a világ proletárjait. Ha valaha, úgy ma fontos az. hogy a munkásokat egységes szocialista fölfogásra és egységes akcióra egyesítsük, mert éppen manapság hivatkozik a kapitalizmus saját érdekében a leghitványabb, sovinszta, bestiális ösztönökre, (nagy tetszés) és hogy uralmát biztosítsa, a régi faji előítéleteket minden országban újra fölébreszteni és egyik népet a másik ellen uszítani igyekszik. Azért mindazon fontos kérdések közül, melyek napirendre kerülnek, legfontosabb a nemzetközi békének és a nemzetközi testvériesülésnek szervezése.”

És valamennyi szónok föltétlenül mellette foglalt állást. Az angol szakszervezetek képviselője, Pete Gurran pedig ezt mondta: „Az angol küldöttség különböző szervezetekből van összeállítva: szakegyleti és politikai szervezetekből; de mi valamennyien a nemzetközi békét és szolidaritást kívánjuk és elhatároztuk, hogy megteszünk mindent a munkások egyesítéséért. És mi határozottan tiltakozunk ama híreszte-

lés ellen, hogy az angol szocialisták az angol kormány politikáját támogatják; nem igaz; mi valamennyien egyetértünk az angol imperializmus és jingoizmus elítélésében és a gyalázat bélyegét sütjük a Dél-Afrikában űzött kapitalista tolvaj- és rablópolitikára.”

A kongresszus azután határozatban fejezte ki véleményét.

Az egyhangúlag elfogadott határozat így szól:

„Hivatkozva az 1889-diki párisi, 1891-diki brüsszeli és 1896-diki londoni nemzetközi szocialista kongresszusok ama határozataira, melyek a militarizmust, mint a kapitalista rendszer egyik végzetes következményét elítélték és az állandó hadsereg eltörlését, nemzetközi döntőbíróóság felállítását, valamint a háborúnak és békének a nép által való elhatározását követelik;

megfontolva továbbá, hogy az utolsó nemzetközi kongresszus óta történt események világossá tették, hogy a proletariátus eddig elért politikai vívmányait, valamint a mai társadalom egész, nyugodt és normális fejlődését a militarizmus, különösen annak legutóbbi, világpolitikára alapított formája mennyire fenyegeti,

megfontolva végül, hogy a terjeszkedés és gyarmatrablás ezen politikája, mint a Kína elleni keresztres hadjárat tanúsítja, nemzetközi féltékenykedéseket és súrlódásokat idéz elő, amelyek azzal fenyegetnek, hogy a háborút állandóvá teszik, aminek egyedül a proletariátus vallja gazdasági, politikai és erkölcsi kárát kimondja a kongresszus, hogy

1. a munkások pártjának minden országban kettőzött buzgalommal és erélylyel kell föllépnie a militarizmus és gyarmatpolitika ellen;

2. mindenekelőtt föltétlenül szükség van arra, hogy a burzsoáziának és a kormányoknak a háború állandósulását okozó világpolitikai szövetségére a világ proletárjainak a béke állandósítását szolgáló szövetségével feleljünk, azaz: a nemzetközi szolidaritásnak többé-kevésbbé platonikus nyilvánításáról áttérjünk politikai téren való erélyes, nemzetközi akcióra, közös harcra a militarizmus és világpolitika ellen.

Ennek gyakorlati keresztülvitelére elhatározza a kongresszus, hogy:

1. a szocialista pártok mindenütt fogjanak hozzá az ifjúságnak a militarizmus elleni küzdelemre való neveléséhez és szervezéséhez és azt a legnagyobb buzgalommal folytassák;

2. a szocialista képviselőknek kötelességük föltétlenül ellene szervezni minden parlamentben a militarizmus, haditengerészet, vagy gyarmatexpedíciók mindennemű költségvetésének:

3. az állandó nemzetközi szocialista bizottság megbízást kap arra, hogy minden internacionális jelentőségű, adott alkalommal minden országban egyidejűleg és egyformán tiltakozó mozgalmat indítson meg a militarizmus ellen'.

Az amsterdami kongresszuson (1901) az orosz-japán háború ügyében a következő egyhangú határozattal foglaltak állást:

„Tekintetbe véve azt, hogy minden ország munkásainak és szocialistáinak egyetértése és közös akciója a legerősebb kezessége a világ-békének, a kongresszus ebben a pillanatban, amikor a cárizmust háború és forradalom egyszerre fenyegetik, testvéri üdvözlését küldi az orosz és japán proletároknak, akiket úgy a kapitalizmus, mint a kormányok bűne áldozatul dob és lemészároltat. A kongresszus elvárja minden ország szocialistáitól és munkásaitól, akik a béke örei, hogy a háború minden kiterjesztésének teljes erejükkel ellene szegüljenek”.

Hogy pedig ez a fölfogás minden ország szocialistáit ízig-vérig áthatotta, naponta tapasztalhatjuk azokból a békét és barátságot hirdető nyilatkozatokból, amelyeket egyik ország vált a másikkal. Az angol munkások biztosítják a franciákat, hogy ők nem ismernek konfliktust Sziám miatt, a franciák tudatják a németekkel, hogy hallani sem akarnak a revanche vágyáról, az oroszok megvallják a japánoknak, hogy ők utálják a háborút Oroszország és Japán között stb. De hogy a békét kívánó hangulat a proletariátus nem politikai intézményeire is mennyire kiterjed, mutatja a 16. nemzetközi bányamunkáskongresszus, amely 1905-ben ülésezett Liégeben és szintén állást foglalt a háború és béke kérdésében. A kongresszus tárgyalásairól szóló tudósításokból közlök néhány szemelvényt. Előadó volt az angol Búrt Thomas, a northumberlandi bányászok ismert vezére, koráb-

ban másodállartitkár Gladstone minisztériumában. Ezt mondotta:

Egyik osztályra és nemzetre sincs fontosabb kérdés mint a háború és béke kérdése. Nem különös dolog-e, hogy a keresztyén kultúra kétezer esztendeje után épen a keresztyén nemzetek török szüntelen az eszüket a rombolás és megsemmisítés eszközein. Fájdalom, nem csekély mértékben vétkes ebben Anglia. Én emlékszem a krími hadjáratra, meg a dél-afrikai háborúra. A krími háborút ma minden angol súlyos hibának tartja. A dél-afrikai háborúért legkevésbbé sem terhel minket a felelősség, abban az időben valamennyi munkás-képviselő a parlamentben, minden szakegyleti és szövetségi vezér az országban tiltakozott e vétkes vállalkozás ellen. Lenn jártam a minap Dél-Afrikában és elszörnyedtem attól, amit ott láttam. Az angol lakosság között is rettentő nyomor uralkodik és egy angol katona azt mondta nekem: most sajnálja, hogy hamis ügyért harcolt. Csak a munkások akarata ellen vezették a háborút. A humanitás és igazságosság felette állanak a hazafiságnak. Tudatlanság és előítélet a háború főforrásai. Mi helyökbe harmóniát és kölcsönös vonalmat akarunk teremteni.

Hu birodalomgyűlési képviselő, (Németország) kit különösen az angolok üdvözöltek lelkesen: Teljesen átérzem – úgymond – e pillanat jelentőségét, amikor épen egyik kiváló tekintélyű és nagyérdemű angol politikus okolta meg a békehatározatot; mert mi a kontinensen lassanként megszoktuk már, hogy Angliában lássuk azt a gonosz szellemet, aki mindig kész a világot lángba borítani. Németország sem volt az utolsó azok között, akik a fölfegyverkezést hajszolták. De a német nép nagy tömege nem értett ezzel egyet; undorral fordult el bizonyos csoportok harci rikoltásaitól. Minden munkásparlamentnek a béke parlamentjének kell lenni. Gyalázat a keresztyénségre, hogy a krisztusi ige hirdetői a szószékről magasztalják a testvérgyilkosságot. Krisztus ostorral üzte volna ki e hamis tanítványokat a templomból. Ki távolította el a fősztítót egy merész csapással most a marokkói bonyodalomnál Franciaországban? A szociáldemokrata párt. így lép sorompóba a német birodalmi gyűlésen, az angol parlamentben, Belgiumban, Ausztriában is a békéért. Berlinben maga Jaurès akart csodás ékesszólásával tüntetni a béke mellett. De a mi „kultúrállamunk” „békeszerető” kormánya becsapta előtte az ajtót. Ez mutatja, hol otthonos a háború gondolata: azokban a körökben, amelyek hasznot várnak a háborúból. Ezek nem mi vagyunk. Nem az a legjobb hazafi, aki azt mondja: „*Right or wrong, my country*”, hanem aki az igazság zászlaját lobogtatja, igazságosságot hirdet minden osztálylial és nemzet«! szemben. Mindegyikünk büszke a saját hazájára és köztünk nincs

hazátlan fickó. De mi nem akarunk kardot csörtetni, hanem a nemzeti zűrzavarból nemzetközi harmóniát teremteni.

Perry (Amerika): Nemsokára azt kell talán mondanunk Amerikáról is, hogy az új fegyverkezéseket hajszolja. így megy ez az emberi történelem kezdete óta. Semmit sem ápolnak oly buzgón, mint ezeket a kinövéseket az emberiség testén. Mi ma kívánjuk a békét. De amíg a gazdasági háború tovább tart, a népek állandó békéje lehetetlenség. Előbb meg kell szüntetnünk azoknak a kiváltságait, akiknek semmi érdekük, hogy a világ békében éljen.

Beugnet (Franciaország): Franciaország és Belgium a legvéresebb polgárháborúk színhelye volt. így nevekedtünk mi, szemünk előtt a „halálos ellenség”. Egyik felől a Dover fehér sziklafalai, a „perfid Albion”, másfelől a német invázió réme. A kapitalista osztály mindenütt a háború mellett van; a háborúban látja egyetlen végső megmentőjét a munkásosztály növekvő hatalmával szemben. Franciaország azon az utón volt, hogy egy második Spanyolország, a papok szolgája legyen. Megszabadította magát a kongregáció-törvényvel. D: tüstént megkezdődtek az egyház cselvetései, uszítás a háborúra. A pápa szerelmes pillantásokat vált a császárral, a schizmatikus egyház fejével. Mindenütt súgják-búgják, hogy egy győzelmes protestáns császárnak kellene visszaállítani Franciaországban a pápa uralmát. Természetesen a császárnál is jobban fenyegeti Franciaországot a kapitalizmus. A berlini Jaurès gyűlés betiltása után még a francia burzsoálapok sem a német kormányt támadták, hanem – Jaurèst. Markában tartja a kapitalizmus úgy a császárt, mint a köztársaságot és a civilizáció legádázabb ellenségével, a háborúval fenyegeti a világot, De mit hozhatna nekünk a győzelmes háború? Egy diadalmas tábornokot, aki új Cézárként új egyházi uralmat idézhetne föl egy új konkordátummal”.

Ilyen értelemben nyilatkoztak a vita többi szónokai is.

Ugyanez a kongresszus egyhangúlag elfogadott egy határozati javaslatot, amelyben legmelegebb rokonérzésüket nyilvánítják a szabadságért harcoló orosz munkások iránt és kívánják törekvésük teljes sikerét.

A VII. nemzetközi szocialista kongresszuson Stuttgartban (1907) az említett bajok elhárítására szolgáló eszközök felett megint hevesen összetűztek. A vitatkozások azért voltak olyan izgalmasak, mert a hervéisták csekély kisebbsége

a militarizmus és a háború ellen az eddiginél élesebb hangnemet, erősebb eszközöket: katonai sztrájkot, szökéseket, lázadásokat stb. sürgetett. Támadásaikat visszaverték cs; i kongresszus végül a következő határozatot hozta, amelyben a radikálisoknak is kiszúrták a szemét néhány kétértelmű szólammal s e határozat már most a nemzetközi szocializmus álláspontját fejezi ki a militarizmus és a háborúk problémájával, szemben:

„A kongresszus megerősíti az előző nemzetközi kongresszusoknak a militarizmus és imperializmus ellen hozott határozatait és megállapítja, hogy a militarizmus ellen való küzdelem nem választható el teljesen a szocialista osztály harctól. A kapitalisztikus államok közötti háborúk rendszerint a világpiacon lezajló versenyharcok, mert minden állam arra törekszik, hogy ne csak piacait biztosítsa, hanem újabbakat is hódítson, miközben idegen népek és országok leigázása játssza a főszerepet. Ezek a háborúk továbbá a militarizmus egymással folyton versenyző fegyverkezéseinek eredményei és a militarizmus, egyik főeszköze a polgári osztályuralomnak meg a munkásosztály gazdasági és politikai elnyomatásának. Kedvez e háborúknak egyik népnek a másik ellen való elfogultsága, melyet azért táplálnak rendszeresen az uralkodó osztályok érdekében, hogy ezzel a proletariátus tömegét saját osztályfeladataitól, valamint nemzetközi osztályszolidaritásának kötelességeitől eltérítsék. A háborúk tehát a kapitalizmus lényegéhez tartoznak; csak akkor fognak megszűnni, amikor a kapitalista gazdasági rend véget ér, vagy amikor a haditechnika fejlődése által követelt ember- és pénzáldozatok nagysága s a fegyverkezések által előidézett felháborodás a népeket ennek a rendszernek megszüntetésére kényszerítik. Ennélfogva a munkásosztály, amelynek kiváltképpen kell szolgáltatnia katonákat és leginkább meghozni az anyagi- áldozatokat, természetes ellensége a háborúnak, amely ellenkezik a munkásosztály céljával: a szocialisztikus alapon nyugvó oly gazdasági rend megeremtésével, amely megvalósítja a népek szolidaritását.

A kongresszus ezért a munkásosztályok és különösen azok par lamenti képviselőinek kötelességéül tekinti, hogy megbélyegezván a polgári társadalom osztályjellegét és a nemzeti ellentétek fenntartásának indító okait, teljes erejükkel küzdjenek a vízen és szárazon történő fegyverkezések ellen és az erre szolgáló eszközöket tagadják meg, úgyszintén törekedjenek arra, hogy a munkásosztályok ifjúsága a népek testvériesülésének én a szocializmusnak szellemében nevelkedjék

és legyen eltelve osztálytudattal. A kongresszus a véderő demokratikus szervezésében: az állandó hadseregnek néphadsereggel való helyettesítésében lényeges biztosítékot lát arra nézve, hogy a támadó háborúk lehetetlenné válnak és a nemzeti ellentétek leküzdése könnyebb lesz. Az Internacionálé nincs abban a helyzetben, hogy a munkásosztálynak a, különböző országokban természetesen különböző, a helynek és időnek megfelelő akcióját a militarizmus ellen merev formához kösse. De kötelessége, hogy a munkásosztálynak a militarizmus és háború ellen kifejtett törekvéseit tőle telhetőleg megerősítse és egymással kapcsolatba hozza.

A proletariátus a militarizmus elleni ama küzdelmében, melyet a brüsszeli nemzetközi kongresszus óta, a szárazon és vízen történő fegyverkezésekhez szükséges eszközök megtagadásával, a katonai szervezet demokratizálására irányuló törekvéseivel fáradhatatlanul folytatott, fokozódó nyomattal és sikerrel nyúlt az akciók legkülönbözőbb formáihoz, hogy a háborúk kitörését megakadályozza vagy azoknak véget vessen, úgyszintén hogy a társadalomnak a háború által előidézett fölrázását a munkásosztály fölszabeditására kihasználja: ilyen nevezetesen az angol és francia szakszervezetek megegyezése a Faschoda-eset után a béke biztosítására s Anglia és Franciaország között a barátságos viszony helyreállítására; a szocialista pártok eljárása a német és francia parlamentben a marokkói válság idején; a nyilatkozatok, amelyeket a francia és német szocialisták tettek hasonló célból; Ausztria és Olaszország szocialistáinak közös akciója, akik Triesztben azért gyűltek össze, hogy a két állam közötti konfliktust elhárítsák; ilyen továbbá Svédország szocialista munkásságának nyomtatékos beavatkozása, hogy megakadályozzák a Norvégia elleni támadást; ilyen végül Oroszország és Lengyelország szocialista munkásainak és parasztjainak lelkes és áldozatkész küzdelme, hogy a cárizmus által támasztott háborúnak ellene szegüljenek, annak véget vessenek és a válságot az ország és a munkásosztályok fölszabeditására kihasználják.

Mindezek a törekvések biznyságot tesznek a proletariátus növekvő hatalmáról és arról a növekvő igyekezetéről, hogy határozott beavatkozásával a béke fenntartását biztosítsa; a munkásosztály akciója annál eredményesebb lesz, minél jobban előkészíti a lelkeket a megfelelő agitáció és minél jobban serkenti és összefoglalja a különböző országok munkáspártjait az Internacionálé. A kongresszus meg van győződve, hogy a proletariátus nyomása alatt, a komolyan alkalmazott döntőbíróságokat téve a kormányok nyomorúságos intézkedései helyébe, biztosítani lehet a népnek a lefegyverzés jótéteményét, amely lehetővé teszi, hogy az a rengeteg elpazarlott pénz és erő, amit a katonai fegyverkezés és a háborúk felemésztenek, a kultúra céljaira fordítas-

sék. Ha a háború kitörése fenyeget, akkor az érdekelt országokban a munkásosztályok és azok parlamenti képviselői, az Internacionális Iroda összefoglaló működése által támogatva, kötelesek mindent elkövetni, hogy a nekik leghatékonyabbnak látszó eszközökkel – amelyek az osztályharc mérve és az általános politikai helyzet szerint változnak – a háború kitörését megakadályozzák. Ha pedig a háború mégis kitörne, kötelességük annak gyors befejezéséért síkra szállani és minden erejükkel oda törekedni, hogy a háború által előidézett gazdasági és politikai válságot arra használják föl, hogy a népet fölrázzák és ezáltal a kapitalista osztályuralom megszüntetését sietessék”.

Hogy minő szellem szülötte a „hazátlan” szociáldemokráciának ez az „antinacionálizmusa”, legjobban megítélhetjük, ha vizsgáljuk, minő forrásokból fakadnak a közölt és hasonló tartalmú egyéb nyilatkozatok. Talán minden népi vonás, a földhözkööttség és hazához ragaszkodás ősi érzései: a „természetes patriotizmus” iránt táplált megvetésből fakadnak? Kifolyásai talán ama gyűlöletnek, amely a világpolgárság doktrinárjait a 19. század derekán hevítette s amelynek hatása alatt Bakunin még ezt írta: *„Au point de vue de la conscience moderne, de l'humanité et de la justice, telles que, grâce aux développements passés de l'histoire, nous sommes enfin parvenus à les comprendre, le patriotisme est une mauvaise, étroite et funeste habitude, puisqu'elle est la négation de l'égalité et de la solidarité humaines. La question sociale, posée pratiquement aujourd'hui par le monde ouvrier de l'Europe et de l'Amérique et dont la solution n'est possible que par l'abolition des frontières des Etats, tend nécessairement à détruire cette habitude traditionnelle dans la conscience des travailleurs de tous les pays”*? („A modern felfogás, a humanitás és igazság szempontjából, amint azokat a történelmi fejlődés folytán végre megérteni tanultuk a hazafiság egy rossz, korlátolt és végzetes szokás, mert tagadja az emberi egyenlőséget és szoli-

daritást. A szociális kérdés, amint azt jelenleg az összes európai és amerikai munkások tekintik és amelynek megoldása csak az államok határainak lerombolásával lehetséges, szükségképpen arra törekszik, hogy ezt a hagyományos szokást minden ország munkásainak lelkéből kiirtsa.”)

Azt hiszem, aligha van manapság már tekintélyes szocialista, akinek gondolatai, vagy érzelmei ebben az irányban járnának. A következő fejtegetések rendén ki fog ez tűnni. Nos tehát talán mindennemű nemzeti sajátosságok iránt növekvő közömbösség indítja őket ezekre az „antinationális” nyilatkozatokra? A gondolkodásmódjuknak ez a „nemzetközisége” így csak szellemi leszűrődése az erkölcsök és szokások nemzetköziségének, azaz minden nemzeti ellentét elsimulásának és kiegyenlítésének? vagy szellemi kifejeződése ama ténynek, hogy magában a proletariátusban a nemzeti, a hazai tényezők soha meg nem gyökereztek? Ez volt körülbelül Marx véleménye, mikor a kommunisták álláspontját a nemzetiség kérdésében így körvonalozta a Kommunista kiáltványban:

„Szemükre vetették a kommunistáknak, hogy el akarják törölni a hazát, a nemzetiséget. A munkásoknak nincs hazájuk. Nem lehet tőlük elvenni azt, amijük nincsen . . . Az egyes népeknek nemzeti elzárkózása és ellentéte mindmindinkább elenyészik már a burzsoázia fejlődésével, a kereskedelmi szabadsággal, a világgpiaccal, az ipari termelés egyformaságával és az ezeknek megfelelő életviszonyokkal.”

Kétségtelen, hogy akár tudatosan, akár öntudatlanul a szociáldemokrácia nemzetközisége évtizedeken át ezen vagy hasonló megokolásokon alapult. És kétségtelen, hogy ma is van még számos szocialista, akinek gondolatmenete szorosan összefügg a Kommunista kiáltványával. Ez ért-

hető. Mert amit Marx az idézett sorokban kimond, megdönt-hetetlen, nagy igazságot tartalmaz. Minden nap jobban-jobban elmosza a népi sajátosságokat és egy-egy etapé az erkölcsök és szokások, a gondolkodás mód, az irodalom, rö-viden: minden szubjektív és objektív kultúra sajátosságai-ban nyilvánuló nemzeti ellentét teljes kiegyenlítésének ut-ján. Közrehat ebben a különböző népeknek egy-más közötti, egyre szorosabbá váló érintkezése, közrehat a növekvő ide-genforgalom, közrehat az eszmék szóban, Írásban, képben való közlésének fokozódó könnyűsége (gondoljunk csak pl. a festészet fejlődésére a 19. században).

Ugyancsak helyes bizonyos értelemben, hogy „a mun-kásnak nincs hazája.” Nincs hazája a szülőföldjével való összenőtttségnek abban az őseredeti (Bakunin szerint „tisz-tán állati” (*purment bestial*) értelmében, amint talán meg- van a parasztnak. A proletár gyökértelen nagyvárosi nö-vény, lokális színezet, helyhezkötttség nélkül, a világ gyer-meke. Nincs hazája egy kultúrközösségben való résztvevés értelmében sem, mert a sötét mélységbe, ahol ő tanyázik, csak alig hat le valamelyes sugár hazájának „kultúrájából.” Kevés az anyagi kultúrából; „hazája – szokták mondani – legtöbbnyire 6 láb mélyen van a föld alatt”; gondoljuk csak el, a proletár életmód nyomorúsága mellett mi nyilvánulhat még pl. a ruházkodás és táplálkozás „nemzeti” sajátosságai-ból! De épp oly kevés hat le hozzá a szellemi kultúrából; a nemzeti művészet és irodalom kincsesháza jóformán el van előtte zárva.

Úgy veszem észre, hogy az antinacionális gondolko-dásnak ez a fajtája, amely (mondhatnók tán) csupa dac-ból – *par dépit* – antinacionális, manapság leginkább a francia proletariátus, kiváltképp az antiparlamentáris, a

tisztán szakszervezeti szocialisták: a szindikálisták körében van képviselve. A már említett Hervé hirdeti Franciaországban újból erélyesen a régi nemzeti fölfogást és ennél fogva hervéizmusnak nevezik.

De nem hiszem, hogy a szociáldemokrácia nagy tömegének eszmemenete ma már ebben a Marx által kijelölt irányban mozogna.

A stuttgarti kongresszus (1907) tárgyalásai ezt megint világosan megmutatták. A szociáldemokrácia nagy része és pedig első sorban az irányadó vezetői manapság nem azért nemzetköziek, mintha nemzetietlenekké lettek volna. A nemzeti ellentétek tényleges kiegyenlítése náluk ép oly kevésbé gyengítette meg a nemzeti érzést, mint a burzsoáziában. Ellenkezőleg még inkább megerősödött a nemzeti érzés a proletariátusban és annak képviselőiben, épen úgy (ha teljesen más okokból is), mint a burzsoáziában és szóvivőiben az utolsó emberöltő folyamán. A nemzeti öntudat tartalma nem párhuzamosan, hanem ellentétesen fejlődött a tények folyamával. Úgy, hogy mostanában ama marxi kijelentésre: „a munkásnak nincs hazája”, – egyre sűrűbben visszhangzik az a felelet: „Tehát teremtsünk neki hazát. Részesítsük a kultúra áldásaiban, hogy *lehessen* neki hazája”. És egyidejűleg mindjobban terjed – és épen a szocialisták között – az a meggyőződés is, hogy minden kultúra a nemzeti sajátosságban gyökerezik, hogy minden kultúra csak „nemzeti” lehet és semminemű magasabb emberiség sem fejlődhetik ki másként, csak a nemzeti közösségek keretében. Annak elismerése, hogy minden kultúrának és minden általános emberiségnek nemzeti föltételei vannak, egyik eredő forrása ama rokonszenvének, amit a világ szocialistái idegen államszervezetekben elpusztuló kisebb nemzetiségek:

lengyeleit, ruthének, örmények iránt éreznek. A nemzetközi szociáldemokrácia hitvallásában ezt a „nemzeti” vonást olyan gyakran félreismerik, pedig annyira fontos, hogy szükségesnek látom kiváló szocialistáknak e kérdéstről tett nyilatkozatát szószerint idézni. Kettő van ilyen ép a legutóbbi időből; két német szociáldemokratától való, akiknek antinacionálizmusát élesen kidomborodónak tartják: Eduárd *David* írta nemrég:

„A nemzeti összetartozandóság érzésének hanyatlását csak az nézheti közömbösen, aki azt véli, hogy a nemzeti közösségek túlélt alakulatok, amelyeknek nincs többé létjogosultságuk. Az üdvözölni fogja, mint a fejlődésnek haladását egyetlen, homogén emberiség-tömeg ideálja felé, amely nemzeti népalakulatokat nem ismer. Hogy a szociáldemokrácia, világpolgárságig kiterjesztett céljai mellett sincs ezen az állásponton, mutatja az, hogy élénken tiltakozik a kisebb népeknek a nagyok által való minden elnyomása ellen. Bárhol küzdenek is elnyomott nemzetek politikai önállóságuk visszaszerzéséért, akár Lengyelországban, Finnországban, Arméniában, Délafrikában avagy a Filippini-szigeteken, vagy akárhol: a szociáldemokrácia rokonérzése ott volt és ott van mellettük. Amennyire nem szeretnők az egyes ember sajátosságát, egyéniségét eltörölve látni, ép annyira nem tartjuk közömbösnek a népek sajátos, egyéni életét az emberiség kultúrájának minden oldalú, legmagasabb kifejlődésére nézve. Mi, igenis, abban a véleményben,, vagyunk, hogy a szocializmus, amint hivatva van arra, hogy az egyénnel életét a kapitalista rendszer korrupciójától és elnyomásától megszabadítsa, ép úgy hivatva van arra is, hogy a nemzeteknek megnyissa a pályát a valódi szabadságra és nagyságra.”

Hasonló gondolatoknak mesteri formában ad kifejezést Engelbert *Pemerstorfer* a „Socialistische Monatshefte” lapjain:

„A nemzetiség legmagasabb formájában . . . ideális jószágunk. Legfensőbb fokon jelenti az emberi kultúrát egy különös, legsajátosabb és csak egyszer előforduló, egyéni kisugárzásban. Jelenti az emberiségnek életnyilvánulásai egy különös formájával való gazdagodását.” A szocialisták célja, hogy részesítsék a proletárt e kultúra áldásaiban. „Nem csupán arra akarunk mi törekedni, hogy az emberek emberhez méltón lakjanak, táplálkozzanak, ruházkodjanak stb., hanem, hogy az évezredekén át megszerzett kultúrában való részesedés által egyáltalában emberekké legyenek, akik képesek a kultúra birtokára és képesek kultúrát teremteni. De minden kultúra nemzeti. Kezdődik a tulajdonképeni népnél és legmagasabb formáiban – és épen ezekben leginkább – határozott nemzeti jelleget mutat ... A szocializmus és nemzeti gondolat tehát nemcsak hogy nem elmentmondások, hanem szükségképen összetartozók. Minden kísérlet, mely a nemzeti gondolatot gyengíteni akarja, ha sikert ér el, az emberiség gazdagságát fogja csökkenteni . . . A szocializmus az emberiséget szervezni akarja, nem pedig atomjaira bontani. Ám az emberiség organizmusában nem az egyének, hanem a nemzetek a sejtek. Hogy egészséges legyen az organizmus, a sejteknek kell egészségeseknek lenniök ... És minden alkalommal, ahol valóságos nemzeti életről van szó, a német szociáldemokraták az első sorban állhatnak . . . Örömet valljuk mi magunkat nemzetünkhez tartozóknak és annál inkább büszkéek vagyunk nagy eszméire, mert tudjuk, hogy maga az elméleti szocializmus is német szellem műve. A népek minden átváltozásai mel-

lett is örökéletűek és annál nagyobbak, minél jobban viszik előre a világot. Ezért vagyunk mi, mint jó szocialisták, a legjobb németek is. Egyébként vezéreink a német parlamentben mindig kijelentették, hogy meg akarunk maradni a mi népünk mellett.”

Így egy nevezetes eredményhez jutottunk: abból indulunk ki, hogy a szocialista „antinacionalizmus” okait ki-nyomozzuk és igen élesen kidomborodó nacionalizmusra, mint a szocialista hitvallás egyik alkotó elemére bukkanunk. Hogy áll tehát a dolog? A szociáldemokrácia, mivel nemzetközileg érez és nemzetközileg igyekszik cselekedni, internacionális-e, vagy nem? Egyik értelemben az, a másik értelemben nem az. Valóságban nem nemzetközi és nemzeti közötti ellentétéről, hanem a nemzetinek két különböző felfogásáról van itt szó. A nacionalizmus lényegének ezt a különböző felfogását a szociáldemokratáknál és ellenfeleiknél a következőkben próbálom röviden jellemezni:

1. A szociáldemokrácia nemzet alatt azon emberek közösségét érti, akiket a nyelv és közös kultúra fűz össze; ellenfeleik a jelenkor (történelmileg esetleges) államaira gondolnak. Amazok tehát egy kultúrközösséget értenek, emezek állami közösséget, azok egy „természetes” társadalmi, ezek egy „mesterséges” államjogi alakulatot. E kettő fődheti egymást, de többnyire különböznek. Nagy-Britannia az angolok és skótok mellett az idegen kultúrájú íreket is magában foglalja; Franciaország csak egy kultúrközösséget képez ugyan, de élnek egyes részei tőle elváltan más államokban; a jelenlegi Németország magában foglalja a lengyelség és egyéb nemzetiségek részeit; Ausztria-Magyarország megtarka keveréke a legkülönbözőbb kultúrközösségeknek; ép így Oroszország. A szociáldemokrácia a nyelvközösség ér-

telmében vett minden „nemzet”-nek elismeri a jogát az önállóságra, ez okból ellenséges érzelmet tanúsít azon államok iránt, amelyek az idegen nemzetiségeket „elnyomják”. Ahol az államegység lényegében a dinasztia egységén alapszik, mint Ausztriában, Oroszországban stb. ellensége ennek az alakulatnak, még antidinasztikus érzületből is.

2. A szociáldemokrácia ellensége a nemzetiségek, helyesebben az államok harcának. Küzd a népek háborúja ellen, mert az „bestiális”, vagyis nem csak szörnyűséges embermészárlást visz végbe, hanem durva, állati ösztönöket is ébreszt az emberben. Ellenfeleik a háborút, ha nem is az emberiség jóltevőjének, de legalább szükséges rossznak tartják. A szociáldemokráciának a háború iránt táplált ez az ellenséges érzülete magyarázza ellenséges érzületét a militarizmus és imperializmus iránt is, amelyek ellen, mint a háború szimptomái vagy okai ellen küzd.

3. A szociáldemokrácia nem akarja, hogy a nacionalizmus sovinizmussá fajuljon. A nemzetiség és létjogosultságának elismerése, a nemzeti érzület bevallása, véleménye szerint, valami más, mint a nemzeti önhittség és az idegen nemzetiségek becsmérlése. „Amit bizonyos rétegek gyűlölködő és brutális sovinizmusában látunk, az oly visszataszító, hogy gátjául szolgál egy férfias, nemes, nemzeti öntudat kialakulásának.” (Pernerstorfer.)

4. Mindezeknek megfelelőleg lényegesen más is a szociáldemokrácia „patriotizmusa”, mint az uralkodó osztályoké, mert az uralkodó osztályok azonosítják magukat azzal a fennálló államszervezettel, amelyben élnek. Hazafiságuk hivatalos és politikai patriotizmus. Hivatalos, mert nemcsak hivatalosan szentesítik, hanem hivatalosan is hozzák színre. Úgyszólván államosítva van. Politikai, mert tisztele-

tének és ünneplésének tárgya a meglevő állam esetleges állam jogi egysége: így Belgiumnak és Hollandiának 1830-ig volt németalföldi, azóta van belga és holland hazafisága; Olaszországnak meg Németországnak egyesülésük előtt volt egyes állami, most van államszövetségi patriotizmusa; Ausztria-Magyarországnak van – ideiglenesen – fekete-sárga patriotizmusa; Svéd-Norvégországnak volt eddig skandináv, most van svéd és norvég patriotizmusa s így tovább. A politikai patriotizmus hivatalos megnyilvánulásaiban természetesen oly eseményekhez fűződik, amelyek jelentősek voltak amaz államjogi közösség kialakulására, amelyet éppen a hazafiság illet: a szövetséges államok egyesülésének, győzelmes csatáknak évfordulóihoz vagy pedig – minthogy a politikai hazafiságot az uralkodó dinasztia képviseli – az uralkodóház családi ünnepeihez.

A hazafiságnak ebben a fajtájában a szociáldemokrácia nem akar résztvenni. Általában azért, mert ezt az uralkodó osztályok foglalták le maguknak; itt tehát az anti-patriotikus érzület abból az ellenszegülésből fakad, hogy nem akarnak az ellenfeleikkel közös ünnepet ülni. Különösebben pedig a hivatalos politikai hazafiságtól többféle okból idegenkedik a szociáldemokrácia: Vagy azért, mivel az esetleges történelmi államközösséget, amit dicsőíteni kellene, nem ismeri el, avagy kevésre becsüli. „Az Ausztriában lakó nemzetek egyikének hazafisága sem irányul Ausztriára, mert Ausztria valamennyiüket egyformán elárulja.” (Pernerstorfer). Vagy azért, mert. (monarchikus államokban) a hivatalos hazafiság szükségképp dinasztikus jellegű. Vagy pedig, mivel győzelmes csatákhoz fűződik és a csaták ünneplésében nem akar résztvenni stb. így természetesen a

proletariátus állásfoglalása a politikai hazafisággal szemben a különböző országokban különböző: az orosz szocialistának éppen oly nehéz volna az uralkodóház családi ünnepeiben, a német szocialistáknak a szedáni csata évfordulójának megünneplésében résztvenni, mint amily könnyű a franciának a bastille bevételét, az olasz szocialistának a *Breccia di Roma*-t, az amerikaiak az alkotmány napját – még az uralkodó osztálylyal együtt is – ünnepelni.

A szociáldemokrácia a politikai hazafisággal – hogy úgy mondjuk – egy *kulturális* hazafiságot állít szembe. Németországban tervbe vette épp úgy 1899 augusztus 28-nak, mint 1905 május 9-ének megünneplését. A német szociáldemokrácia hazafiságának a hivatalos patriotizmussal szemben való ellentétét tehát a Weimar contra Postdam antithesisében lehetne összefoglalni.

„Am a nacionalizmus lényegének ez a szociáldemokrata felfogása nem rejt-e ellentmondást önmagában.” Elismeri a nemzetiségek jogát az önállóságra és biztosítani is akarja: nem kell-e akkor fentartania a történelmileg keletkezett államokat, mint a nemzetiségek támaszát? Nem kell-e eltérnie ezeknek az államoknak egymásközi ellenségeskedését? És ez ellenségeskedések nyilvánulásait – a háborúkat – nem kell-e valami elkerülhetetlen dolgoknak tartania, s így a saját nemzetiségének védelmére (amely természetesen mind-egyikükhöz mégis csak legközelebb áll) megragadnia a szükséges rendszabályokat? Nem kell-e tehát a modern államok fegyverkezéseit helyeselnie?

A szociáldemokrata felfogásában nincs ilyen ellentmondás. Elsősorban is azoknak az államoknak létjogosult-

* Az előbbi Goethe születésének másfélszázados, az utóbbi Schiller halálának századik évfordulója. (Ford.)

ságát, amelyek nem esnek össze egy kultúrközösséggel, nem ismeri el, mert azokat a benne egyesült különböző nemzeti-ségek érdekében nem tekinti szükségeseeknek, hanem inkább károsaknak. A modern nagyhatalmi államban nem lát oly kultúrjelenséget, mely a megvédelmezésre érdemes volna. Ellenkezőleg azt hiszi, hogy a nagyhatalmi állam csak kapitalista vagy dinasztikus érdekeknek köszöni létét. Azt hiszi, hogy a javak, amiket ő értékeseknek itél, kicsiny, ön-álló közösségekben éppen úgy – tán még jobban – meg- tarthatók, mint a modern nagyhatalmi államokban. De min- denekelőtt a nemzetiségek között nem ismer el semmi oly ellentétet, amelynek viszálykodásra vagy háborúkra kel- lene vezetnie. Ezek a viszálykodások nem különben csak a kapitalista vagy dinasztikus érdekek következményeiként tűnnek fel előtte. Minthogy pedig úgy a kapitalizmust, mint a dinasztizmust helyettesítendőknak tartja, amazt a szo- cializmus, ezt a demokratizmus által, ennél fogva a szo- cialista a „nacionális”, helyesebben: állami antagonizmust következetesen nem tekinti a nacionalizmus szükségszerű, állandó, hanem csak esetleges, ideiglenes, kísérő jelen- ségének.

Mennyiben „helyes” ez a bizonyítás, nem tartozik itt reánk, de általában a tudományos analízis segítségével nem is volna kimutatható, mert belejátszik az egyéni hit, amely- nek mélységébe a tudomány mérőónja le nem ér. Azt meg kell engednünk, hogy a nagyhatalmasdiság sem az anyagi, sem a szellemi kultúrának nem szükségképeni föltétele: mindaz, amivel szellemi kultúrában a németek bírnak, a kis- államiség idejéből származik; és anyagi javakban ma Svájc. Dánia és Belgium legalább is ép oly „gazdagok”, mint Orosz- ország, Ausztria, vagy Németország. Meg kell engednünk

továbbá, hogy a modern államok között csaknem minden összeütközés dinasztikus vagy kapitalista érdekekre vezethető vissza. De nem lehet bizonyítani azt a föltevést, hogy a kapitalizmus a szocializmussal pótolható; be nem bizonyítható az a föltevés, hogy a nemzetek a kapitalizmus nélkül nem fog-
nak többé oly viszályokba keveredni, amik háborúra vezetnek.

Igaz, hogy nem fog egy nép „háborút üzenni” a másiknak azért, hogy annak nyomorúságos konyhája, üres filozófiája vagy unalmas muzsikája van. De nem tehető-e föl, hogy egy nép, amelyik gyorsabban szaporodik, mint a másik, szükségét érezze annak, hogy a maga „abrakoló helyét” kiterjessze? És pedig, ha a föld már teljesen el van foglalva, kiterjessze egy másik népnek a rovására is? Elmulhatik-e szükségszerűen egy ilyen „terjeszkedési törekvés” mindenkor békés-barátságosan? Ám ezek későbbi gondok, amik a napi politikát nem érintik.

Annyi valóban kétségtelen, hogy ha a szociáldemokrácia hü akar maradni magához, ha célját: a kapitalizmus eltörlését tovább szolgálni kívánja, ha a szabad és nemes emberiségről alkotott eszményét önmaga nem akarja szétrombolni, akkor mai álláspontját semmi állami hatalmi politikával, semmiféle politikai patriotizmussal szemben meg nem másíthatja. Minden engedmény az imperializmusnak, militarizmusnak, sovinizmusnak ránézve öngyilkosságot jelentene, de megtagadása is volna a szocializmusnak. Ezért tartom én az imperialisztikus nacionalizmusnak a szocializmussal való összefüzését utópiának. A „nacionális szocializmus” egy „*contradictio in adjecto*”, önmagának el-
lentmondás, természetesen a „nationalist” mindig az imperialisztikus értelmében fogva föl.

Egészen más kérdés, mennyire tartja szükségesnek a

szociáldemokrácia, hogy az, ország védelmezésében engedményeket tegyen az uralkodó rendszernek, mint ahogy ezernyi más téren naponta tesz ilyen engedményeket. Ilyen engedmény a néphadsereg követelése, amit a német szociáldemokrácia kíván. Ez a követelés abból a meggyőződésből indul ki, hogy a mai ellenségeskedések az államok között egy ideig még meg fognak maradni és egy ország nem teheti magát védtelenné, hacsak biztosítékai nincsenek arra, hogy ugyanakkor a többiek is leszerelnek, vagyis tehát kiindul abból a meggyőződésből, hogy a szocialista ideálnak meg egy darabig várnia kell a megvalósításra.

Ezekben az engedményekben épen a német szociáldemokrácia megy el ma már különösen messze. Bebel a német birodalmi gyűlés 1904 március 7-iki ülésén ezt mondta:

„Uraim! Nem fognak önök jövőre egy háborúban sem győzni nélkülünk. (Úgy van! Nagyon helyes! a szociáldemokratáknál.) Ha győznek, győznek velünk és nem ellenünk; a mi segítségünk nélkül nem fognak önök többé boldogulni. (Igaz! Úgy van! a szociáldemokratáknál.) Többet mondok: sőt bennünket érdekel a legnagyobb mértékben, ha háborúba sodortatnánk, – fölteszem, hogy a német politikát oly gondosan vezetik, hogy ő maga nem ad okot háború előidézésére de ha az a háború minket támadna, ha olyan háború lenne, amelyben Németország léte forogna kockán, akkor – becsület-szavamat adom önöknek – mi valamennyien egy szálig, még a legöregebbjeink is, vállunkra vesszük a fegyvert, hogy megvédelmezzük ezt a mi német földünket, nem önökért, hanem magunkért, sőt akár önök ellenére. (Igaz! Nagyon helyes! a szociáldemokratáknál.)

E földön élünk és küzdünk, hogy ezt a mi hazánkat, ezt a mi szülőföldünket, amely épen úgy a mi hazánk, talán még inkább, mint az önök hazája, (Igaz! Úgy van! a szociáldemokratáknál) olyanná tegyük, hogy öröm legyen itt élni még a legcsekélyebbnek is. (Helyeslés a szociáldemokratáknál.)

Ez a mi törekvésünk, ezt akarjuk mi elérni és ezért fogunk minden kísérletet, amely ebből a hazából csak egy talpalatnyi földet el akarna szakítani, minden erőnkkel az utolsó lehetetünkig vizs-zautasítani. (Helyeslés a szociáldemokratáknál.)”

E nyilatkozatokra visszatérve mondotta megint Bebel. mintegy kiegészítésül és megerősítésül a birodalmi gyűlés 1904 december 11-iki ülésén:

„Az általános néphadsereget, az általános népfölgyezést talán tréfából követeljük? Korántsem, de követeljük épen azért, mert a külső veszélyekkel szemben szükségesnek tartjuk, hogy a legutolsó fegyverfogható ember is síkra szállhasson hazája szabadságáért és függetlenségéért! Önök persze rettenetesen ujjongtak, mikor a tavaszszal kijelentettem, hogy az ország függetlenségét védelmező harcban én magam, öreg ember létemre, még a fegyvert is vállamra venném. Akkor gúnyolódtak és csúfondároskodtak. Hát igen, lelkemből fakadó komolysággal mondtam: én és barátaim nem engedünk át a német földből egy talpatnyit sem más országnak; mert mi jól tudjuk, hogy abban a pillanatban, amikor Németországot szétdarabolnák, a nemzet egész szellemi és szociális élete, amíg egy ilyen idegen uralom tartana, szükségképp megsemmisülne, és arra irányulna a népnek minden aspirációja, hogy kiűzze az idegent az országból. Tehát oly fejlődésre vezetne, amit épen a mi álláspontunkból a leghatározottabban sajnálnunk és elleneznünk kell. (Nagyon helyes! a szociáldemokratáknál.)”

Ezekért és hasonló nyilatkozatokért, amelyek az utóbbi években gyakorta ismétlődtek, sok francia, hollandus és olasz szocialista, a német szociáldemokráciának sovinizmust vetett a szemére.

2. A belső politikai program.

Minden kultúrállamban lényegükben azonosak az alaptételek is, melyeken a szociáldemokrácia belső politikája fölépül. Ezeket az alaptételeket a nemzetközi kongresszusok számos határozatával állapították meg s ezek közül legszabatosabban van fogalmazva az, amelyet a párisi kongresszuson 1900-ban egy ellenében az összes szavazatokat fogadtak el. Ez így hangzik:

„A modern proletariátus szükségszerű terméke a kapitalista termelési módnak, amelynek szüksége van egy kiszákmányolható, tehát gazdaságilag és politikailag szolgásra kényszerített munkástömegre. Kiemelkedése és fölszabadulása csak úgy következhetik be, ha szembe helyezkedik ennek a gazdasági módnak képviselőivel, amely bennejlő törvényeinél fogra a termelési eszközök társadalmisítására vezet, a ezért a proletariátusnak mint munkásosztálynak harcolnia kell a kapitalista osztály ellen. A szociáldemokráciának, amely vállalkozott arra a feladatra, hogy a proletariátust az osztályharc hadseregévé alakítja, mindenekelőtt kötelessége, hogy komoly és fáradhatatlan munkával a munkásságot az ő osztályérdekeinek tudatára és osztályként való hatalmára ránevelje és felhasználjon erre a nép jogtudatának megfelelő minden eszközt, amit neki a politikai és társadalmi helyzet időnként kezére ad, amennyiben azok a cél elérését elősegítik. Ezen eszközök között utal a kongresszus különösen a politikai tevékenységre, az általános választójogra és a munkásosztálynak politikai szakszervezeti és szövetségi csoportokban, önképző egyesületekben, szabad segélyzőpénztárakban stb. való szervezésére és fölhívja minden ország szocialistáit, hassanak oda, hogy ezek a különféle szervezeti formák, amelyek egyszerre mind a nevelés és harc eszközei, amennyire csak lehetséges egymással karöltve haladjanak, hogy így a munkásosztály hatalma fokozatosan gyarapodjék és a burzsoázia politikai és gazdasági kisajátítását ée a termelés társadalmisítását keresztül vihesse.”

Ha ebből a határozatból kihámozzuk az alapvető fontosságú pontokat, akkor a következőket kapjuk:

1. A modern szociáldemokrácia realista-históriai-evolucionisztikus történelmi felfogást vall; a racionalizmus és vele az utópizmus és revolucionizmus elenyésztek.

2. A mozgalom célja kollektivistista: követeli a termelési eszközök társadalmisítását.

3. A cél elérésének útja az osztályharc; „a munkásosztály fölszabadítása csak magának ennek az osztálynak műve lehet.” Az általános történelmi felfogás változása szerint (v. ö. 1 pont) ez a harc mindinkább törvényes formát ölt.

4. A szociális mozgalom egyszerre három különböző

irányban jelentkezik: mint parlamentáris, mint szakszervezeti és mint szövetkezeti munkásmozgalom.

Ezt a programmát, amelyben ismét világosan ráismerhetünk a Marx-féle szocializmus alapvonásaira, s amelyet vall ma minden ország szociáldemokráciája, ilyen bevégeztséggel az utolsó tíz-tizenöt év alatt dolgozták ki: a nemzetközi kongresszusok lényeges befolyása alatt. Az első négy kongresszuson: Parisban 1899, Brüsszelben 1891, Zürichben 1893, Londonban 1896-ban heves küzdelmek folytak a program fontos részei körül. Úgy látom, a két főpont – a termelési eszközök társadalmosítása, mint cél s az osztályharc, mint út – nem volt többé (mint a „régí” Internacionálé kongresszusain) vitás kérdés. De annyival inkább vitás volt az a kérdés: hogyan alakuljon ez az osztályharc. E fölött az említett kongresszusokon a legélesebb ellentétek támadtak az akkor még bőven képviselt anarchisták és szocialisták között, amazok, – kik közül kiténtek Merlino és Domela-Nieuwenhuis, az első kongresszusokon még vezetői delegátustársaiknak – hévvel küzdöttek a proletariátusnak minden politikai, kiváltképp minden parlamenti tevékenysége ellen. A „forradalomra” helyeztek minden súlyt és csak mellékesen a szakszervezeti és szövetkezeti mozgalomra, A küzdelem, mely a leghevesebb formákat öltötte, azzal végződött, hogy az „anarchistákat” kizárták a nemzetközi szocialista-kongresszusok tárgyalásaiból. A zürichi kongresszus óta a résztvevés föltételei hivatalosan így vannak megállapítva: Résztvehetnek:

„1. Mindazon csoportok képviselői, kik a kapitalista tulajdonnak és termelési rendnek szocialisztikus tulajdonná és termelési renddéváló átváltoztatására törekednek és ezen cél elérésére a törvényho-

zásban és parlamenti tevékenységben való résztvevést szükséges eszköznek tekintik.

Mindazon szakszervezetek, amelyek maguk ilyenekül nem vesznek ugyan részt politikai harcban, de a politikai és parlamentáris tevékenység szükségességét elismerik. Anarchisták ennél fogva ki vannak zárva.”

Az anarchisták kizárása azonban nem jelenti a szociáldemokrata-mozgalom jelentékeny részének letörését, hanem csak megszabadulást egy maroknyi különcötől. Mert az anarchizmus az utolsó évtizedben, mint majd látni fogjuk, ha a szociális mozgalmat az egyes országokban vizsgáljuk, jóformán minden jelentőségét elvesztette. Ma egy *quantité négligeable*, ahol a munkásmozgalomról, mint tömegmozgalomról van szó. (Mert a román államokban levő „*Syndicalistes révolutionnaires*” csoport is visszautasítja, hogy egyszerűen anarchistáknak tartsák őket.)

Az anarchistákkal való harcok azonban a szociáldemokrata program kialakulására több tekintetben fontosak voltak. Egyfelől az volt az eredményük, hogy eloszlott a kétség, mely a parlamentáris-politikai akció szükségessége felől nem anarchista körökben is itt-amott fölmerült. Talán a franciaországi szindikálistákat s a legszélső balszárnyon levő csekélyszámú holland s néhány olasz szocialistát leszámítva, ma általános a szociáldemokraták között a mély meggyőződés, hogy a politikai és parlamenti életben való résztvevős a proletariátusnak egyik első és legkomolyabb kötelessége. Másfelől pedig az anarchistákkal való leszámolásnak nagy része volt abban, hogy ama szociáldemokrata körökben, ahol csaknem kizárólag a politikai akciót tartották értékesnek, fölébredt a méltánylás a szociális mozgalom egyéb ágainak jelentősége iránt is. Az a virágzó fejlődés, melyet a szakszervezetek és szövetkezetek az utolsó

tíz-tizenöt év folyamán minden országban elérték, természetesen a theoretikus fejtegetéseknél is sokkal jobban fogja a „tisztán politikusokat” arra ösztönözni, hogy felfogásukat a munkásmozgalom ezen formáinak értékéről helyesbitsék.

Különösen a szociális mozgalomnak Belgiumban való fejlődése volt felvilágosító hatással. A belga szocialisták éppen a szakszervezeti, elsősorban pedig a szövetkezeti szervezetet fejlesztették a legnagyobb virágzásra és fáradhatatlanul hirdették a szociális harc ezen formáinak egyenlő jogosultságát a politikai akció mellett. Destrée és Vanderfelde „A szocializmus Belgiumban” című munkájukban e kérdéstről így nyilatkoznak: *„Pour la majorité de ceux qui suivent les luttes politiques, celles-ci apparaissent comme l'objectif essentiel d'un parti. Il leur semble que tout doit leur être subordonné et rien n'est comparable à un triomphe électoral. – Les esprits à courtevue finissent même par croire très sincèrement que l'évolution des idées, des institutions et des mœurs d'une nation est sans importance propre. – Cette conception n'est point la nôtre, nous nous hâtons de le dire . . .”* („Legtöbbben azok közül, akik politikai harcokat folytatnak, ezeket a harcokat tekintik egy párt valódi lényegének. Úgy tartják, hogy ezeknek mindent alá kell rendelni és semmi sem hasonlítható össze a választási győzelemmel ... A rövidlátó elmék végre egész őszintén azt hiszik, hogy egy nemzet eszméinek, intézményeinek és erkölceinek evolúciója semmi különös fontossággal nem bír. Sietünk kijelenteni, hogy ez a felfogás nem a mienk . . .”) A fejlődésnek Belgiumban, Dániában és más államokban is éppen annyiban volt” felvilágosító hatása, mert megmutatta, hogy éppenséggel semmi ellentét nincs a

szakszervezeti-szövetkezeti mozgalom és a szociáldemokrácia által képviselt „forradalmi” álláspont között.

Korábban, kivált polgári körökben, de itt-ott szocialista körökben is (az olvasó hasonlítsa ezzel össze, amit a 188. és köv. lapon Lassallenak a munkásegyesületekkel és szövetkezetekkel szemben elfoglalt álláspontjáról mondtam) az a fölfogás terjedt el, hogy a szocialista és a szakszervezeti-szövetkezeti munkásmozgalom egymást kizáró ellentétek. Különösen hitték (és hiszik) polgári szociálpolitikusok, hogy a szakszervezeti és szövetkezeti szervezetek támogatása által hathatósan lehet a „szocializmus” ellen küzdeni, ami sok szocialistában megerősítette az ellenszenvet a szociális harc ezen formái iránt. Ez a fölfogás téves: a mozgalom e két formája nem zárja ki, hanem kiegészíti egymást.

Az „önsegély” és „szocializmus” közötti látszólagos ellentétéről és amannak antiszociális ellenméregként való hatásáról igen találóan ítélt már harminc esztendővel ezelőtt az éles szemű Friedrich Albert Lange, mikor ezt mondja: „Mindemellett legalább is kétséges marad, vajjon a munkásoknak mindezen fáradságos vívmányait, amiket a kapitalizmus hatalma igen gyakran megint letör és visszaszorít, nem kell-e végre mégis csupán előkészületeknek tekinteni a viszonyok mélyreható átalakításához, amely az államszervezetre és a tulajdon formáira is kihat. Az ellentét a küzdő önsegély ezen formája és a leküzdött államhatalom által való segítség között nem oly nagy, amint általános nézetekből ítélve, hinni szeretik.” Ezek a szavak fején találják a szeget. A velők kifejezett álláspont helyességét fényesen igazolta az a fejlődés, melyet az események azóta tettek. A szakszervezetek és szövetkezetek ma szervesen illeszkednek be, mint hathatós tagok, a nagy, általános szociális mozga-

lomba (melynek össz célja a kapitalista gazdasági rendszer megszüntetése). Fölismerték, hogy a szakszervezeti mozgalom – abban a formájában, amint az angol típus vizsgálásánál megismertük – természeténél fogva előkészíti az átmenetet a gazdasági élet szocialista rendjére s így az legbensőbb lényegében a kapitalizmussal ellentétes. De fölismerték azt is, hogy a szakszervezetek az egész mozgalom szociáldemokrata jellegének semmit sem ártanak, sőt a szocialista-mozgalmat inkább erősítik, mint gyengítik. Természetesen nem szabad oly rövidlátóknak lennünk, hogy minden „árszabály-egyezmény”-ben a „szociális béke” egy dokumentumát lássuk. Nemrég a németországi szakszervezetek intéző-bizottságának közlönyében („*Korrespondenz-Matt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands*”) igen okos nézetet találtam az „egyezményes árszabályok” jelentőségéről és értékéről az „osztályharc” keretében. Ez a nézet abban csúcsosodik ki, hogy a munkásság igen jól és egész őszintén elismerheti az árszabály-egyezmények áldásos hatását, anélkül, hogy megszűnnék azért magát oly osztálynak érezni, amely állandó harcban áll a tökéssel, úgy, hogy e harcban a kapitalista gazdasági rendszer legyőzése lebeg előtte célul s így tehát lelkében szocialista érzületű. „Aç árszabály-egyezmény – úgymond – a szakszervezetre nézve nem lehet békétárgyalás, nem baráti szövetség, hanem csak az osztályharcnak egy etape-ja, amely időt és alkalmat nyújt, hogy a szakszervezet új harcra fegyverkezzen”. „Az árszabály-egyezmény lényege azon a felfogáson alapszik, amely irányítja. Mihelyt a munkások tudják, hogy ők külön osztályt alkotnak, amelynek megvannak a maga saját, az árszabály-egyezményt messze túlhaladó és a kapitalista kizsákmányolással ellentétes érdekei,

akkor minden árszabály-egyezményt csak egy etappe-nak, csak első lépésnek tartanak azon az utón, amelyen minden talpalattnyi tért úgy kell kiküzdeniök. Ahol a munkásságon más indító okok uralkodnak, mint a küzdelmes előhaladás motívumai, ahol a tartós béke lidércfényétől engedik magukat vezéreltetni, ott az árszabály-egyezmény megszűnik az osztályharc etape-ja lenni, és belejut a céhrendszer posványába” stb.

Vagyis tehát: a szakszervezeti mozgalom bizonyos körülmények között *lehet* akadálya (mint ahogy a történelem folyamán ismételtelen volt is), egy szociálistikus munkásmozgalom kifejlődésének, de természeténél fogva nem kell székségképpen annak lennie. A szellemtől függ, ami áthatja. Ha ez a szellem „jó” (a szociálistikus világfelfogás értelmében), akkor – belátták ezt a szociálistikusan gondolkodó munkáskörökben – a szakszervezeti mozgalom épen a szocializmus ügyének tehet jó szolgálatot. – Egészen meggyező az én nézetemmel (v. ö. *Dennoch* című művemet), ahogyan egy újabb francia író (Halévy), ki jól ismeri a szociális mozgalmat, a szocializmus és a szakszervezeti mozgalom közötti viszonyt jellemzi: „A szakszervezet a szocializmus elemi iskolája. A szakszervezet a mérsékelt gondolkodású munkásokat el vezérli a szocializmusra, és a szocialistákat mérsékletre, vagy jobban mondva: megfontolásra vezeti. Kényszeríti őket határozott kérdéseket megoldani, megtanítja őket, hogy részletesen megismerjék a nehézségeket. A szakszervezeti mozgalom egyike a forradalmi munkásmozgalom átgondolt, vagyis jó formáinak. Ha mellőzzük, akkor a tömeg visszasülyed a „nagy nap”-ról való álmodásba. A mi történetünk tudna erről beszélni.”

A proletariátus kebelében és vezetői között ma valóban

csakis a szociális harc egyik vagy másik oldalának többre, vagy kevesebbre becsülése tekintetében állanak fönn ellentétek: míg az egyik rész nagyobb súlyt helyez a politikai parlamentáris akcióra, a másik kevesebbre becsüli ennek jelentőségét és a fősúlyt inkább a szakszervezeti és szövetkezeti szervezkedésre és agitációra akarja helyezni, anélkül azonban, hogy lemondana a politikáról.

De az itt kifejtett fölfogás, hogy t. i. a szociáldemokrata-pártok minden kultúrorszáiban megegyeznek, vagy az egységre vezető úton haladnak, nincs-e ellentmondásban azzal, amit a valóságban látunk? Nem ugyanazok az éles disszonanciák hallatszanak-e hozzánk Drezdából ép úgy, mint Bolognából, Parisból úgy, mint Amsterdamból?

Aki csak felszínesen vizsgálja az eseményeket, amelyek az utóbbi tíz évek alatt az egyes országok szocializmusmozgalmaiban és a nemzetközi kongresszusokon lejátszódtak, mindenesetre könnyen juthat arra a meggyőződésre, hogy csaknem mindenütt – kiváltképp pedig Német-, Francia- és Olaszországban – kiegyenlíthetetlen ellentétek harcolnak egymással, és hogy még a közeljövőben várható a szocialista-pártoknak szétválása két engesztelhetetlen csoportra: – a „radikálisok”, „revolucionáriusok”, „intranszigensek”-ére egyik részen, az „opportunisták”, „reformisták”, „revizionisták”, vagy éppen „ministeriálisok”-éra a másik részen.

Ez a felfogás azonban – szerintem – a közelebbi vizsgálatnál helytelennek bizonyul. Ellenkezőleg, azt hiszem, hogy a napjaink gyakorlati szocializmusának kebelében mutatkozó ellentéteket elvi kihatásukra nézve tetemesen túlbecsülik, mert valamennyi ország szocialistái minden lényeges pontban valósággal megegyeznek és valamennyi szo-

ciálista munkáspárt alapvonása tényleg az, amit fönnebb jeleztem.

Kétségtelen, hogy a szocialisták között minden országban van egész sereg ember, akik még ma is valósággal „forradalmat” akarnak „csinálni”, tehát hívek maradtak a régi stílü revolucionizmushoz, amely a párisi kommünben szerepelt utoljára a történelem folyamán. De a régi forradalmi csoportoknak nincs befolyásuk sehol (kivéve talán Oroszországot, amelynek, érthető okokból, minden tekintetben különleges helyzete van), sem Franciaországban, sem Olaszországban.*) Valamennyi „radikális” – úgy Bebel, mint Ferri, vagy Guesde. Vagy Hyndmann, vagy Adler, vagy Lang és mindenki, akinek van valami jelentősége hazája szociális mozgalmában és van bizonyos befolyása a tömegre – ma (legalább politikai működésében) nem más, mint realiztikus – evolucionista szocialista.

Másrészt épen úgy lehetnek a szocialisták között olyanok is, akik a burzsoáziával vagy a kapitalizmussal hajlandók békét kötni, akik belefáradtak az osztályharc „hosszú civakodásába”. De ezek viszont, ahogy én látom, semmi szerepet sem játszanak valamely ország szocialista-mozgalmában. Mindannyi mértékadó „revizionista”, opportunist”, „reformista” – Auer, David, Molkenbuhr. Vollmar. Heine, Kolb a németeknél; Jaurès és Thomas, Vandervelde és Anseele, Turati és Knudsen, Van Kol és Pernerstorfer – rendületlen szilárdsággal az osztályharc alapján áll és „forradalmi” abban az értelemben, hogy az uralkodó kapitalista gazdasági rend eltörlésére, nem pedig annak „reformálására” törekszik. Igaz, hogy az olyan egyéniség, minő

* Arról a megszorításról, amit ma ennél a felfogásnál talán tenni kell, később szolok, a 275. lapon.

Jaurès, temperamentumánál fogva kétségtelenül sokkal közelebb áll a régi stílű revolucionizmushoz, mint talán Viktor Adler, vagy maga Bebel. Jaurès még az amsterdami kongresszuson is lángoló beszédet mondott, amelyben azt állította, hogy a német szociáldemokráciában nincsen semmi „revolucionárius szenvedély” és valósággal szemére vetette, hogy az általános szavazati jogot nem a barrikádokon vívta ki! (mint Franciaországban.)

Csak ha tudatában vagyunk annak, amit épen az imént kifejtettem, úgy érthetjük meg azt a ritka színjátékot, amely az egyes országok szocialista-kongresszusán minduntalan lejátszódik és a nemzetközi szociálistakongresszusokon nagyban ismétlődik: hogy nevezetesen napokig tartó, heves szóharcok után az ellenséges csoportok egységes határozatokban megint csak összetalálkoznak és a határozati javaslatokra, amelyekben az ellentéteknek kellene kifejezésre jutniok, a szavazatoknak lehetőleg egyforma száma esik (mint Amsterdamban), de mikor aztán a két határozati javaslat közül az egyik vissza van utasítva, a másikat túlnyomó nagy többséggel fogadják el. Így az „antirevizionista” javaslatot Drezdában 2288 szavazattal 11 ellenében fogadták el, míg ugyanezt a rezolúciót Amsterdamban, hol szintén vita tárgyát képezte, 25 nemzet szavazatával 5 ellenében (12 nem szavazó mellett) emelték határozattá. – Mondhatjuk tehát, hogy a modern szocialista-pártok alapvető álláspontját a taktika kérdésében ez a határozat fejezi ki, ennél fogva szószerint ide iktatom:

„A kongresszus leghatározottabban elítéli ama revizionista törekvéseket, hogy eddigi, az osztálybarcon nyugvó, kipróbált és győzelem koszorúzta taktikánkat oly értelemben változtassuk meg, hogy a politikai hatalomnak ellenségünk legyőzése útján való elfoglalása

helyébe a dolgok fennálló rendje iránti előzékenység politikáját tegyük.

Ilyen revizionista taktikának az lenne a következménye, hogy a pártból, mely a fennálló társadalmi rendnek szocialisztikus társadalmi renddé való lehető leggyorsabb átváltoztatásán működik, tehát a szónak legvalószínűbb értelmében revolucionárius, oly párt lenne, mely megelégszik a polgári társadalom reformálásával.

A kongresszusnak, ezért, ellentétben a fennforgó revizionista törekvésekkel, az a meggyőződése, hogy az osztályellentétek nem gyöngülnek, hanem folyton kiélesednek és kijelenti; hogy

1. a párt a kapitalista termelés módon alapuló, politikai és gazdasági állapotokért való felelősséget elutasítja és megtagadja minden oly eszköz megszavazását, amely alkalmas arra, hogy az uralkodó osztályt a kormányzásban megtartsa;

2. a szociáldemokrácia, az 1900-ban Parisban tartott nemzetközi szociálistakongresszus Kautsky-féle rezolúciója szerint, a kormányhatalomban való részesedést nem *kezdheti ki* a polgári társadalom keretében.

A kongresszus elítéli továbbá minden törekvést, mely a meglévő osztályellentéteket el akarja, palástolni oly célból, hogy a polgári pártokra való támaszkodást megkönnyítse.

A kongresszus elvárja, hogy a szociáldemokrata frakciók a nagyobb erőt, melyet úgy tagjaik megszorodott száma, mint a mögöttük álló választótömegek hatalmas megnövekedése által nyernek, ezen túl is, mint eddig a szociáldemokrácia célja felől való fölvilágosításra fordítják és programunk alaptételeinek megfelelően arra használják, hogy a munkásosztály érdekeit, a politikai szabadság és jogegyenlőség kiterjesztését és biztosítását mindenütt a legerősebben és legnyomatékosabban karolják föl, és a harcot a militarizmus és marinizmus, a gyarmat- és világhatalmi politika, a jogtalanság, elnyomás és kizsákmányolás minden formája ellen még az eddiginél is erősebben folytatják és a szociális törvényhozás kiépítésén, a munkásosztály politikai és kulturális feladatainak teljesítésén erőlesen közreműködnek.”

Tehát semmi ellentét, csupa harmónia? Korántsem. Csakhogy az ellentétek nem vonatkoznak a mozgalom alaptételeire. Célra és útra nézve lényegében megegyeznek. De miben vannak akkor az ellentétek?

Erre a kérdésre nem könnyű felelni, kivált annak, aki maga távol áll a mozgalomtól. Amennyire én látom, a szo-

dálista-pártok kebelében felszínre kerülő ellentétek nem vezethetők vissza egy bizonyos eltérési pontra. Ellenkezőleg, a motívumok különböző sorai bonyolódnak össze, amiket ki kell bogozni, hogy világosan láthassuk.

A vitatott ellentétek részben kétségtelenül reális természetűek, azaz valósággal a politikai kérdések megítélésében nyilvánuló véleménykülönbségen alapulnak. Ha meg is van az egyetértés a cél és útra nézve: nem értenek egyet a menet tempója felől; szabatosabban mondva, ama pont felel, ahonnan a célhoz juthatnak. Míg az egyik fél még mindig a tömegek megnyerését és iskolázását, a minden főnálló renddel szemben föltétlen ellenzékét képező, céltudatos, harcoss párt szervezését tekinti lényeges feladatnak, a másik fél azt hiszi, hogy már itt az ideje, amikor lassanként benyomulva a mai állam szervezetébe, befolyást kell szerezniük a közélet alakítására. Ezek elég erősnek hiszik magukat, hogy kompromisszumot köthessenek az ellenféllel a saját káruk, a saját alaptételeik veszélyeztetése nélkül, amazok mindenféle kompromisszum által a saját álláspontjukat látják fenyegetve, mert még nincsenek úgy tudatában erejüknek, mint emezek. Helyesen mondotta Anseele az amsterdami kongresszuson:

„Azt állítjátok: „a direkt, vagy indirekt résztvevés a kormányzásban csak az osztályharc és a végcél föladását jelenthetné. Csak kikapcsolhatna bennünket a munkásosztály kötelékéből és a munkásosztályt elidegenítené pártunktól!” Nos, én azokban az országokban, ahol a proletariátusnak erős szervezete van, nem félek ettől. Ha egy napon Belgiumban párthatározat alapján szociálista miniszterünk lesz, mi szoros érintkezésben fogunk azért maradni a munkáspárttal és e mellett a lelkiismeretünk sem lesz nyugtalan. Ha bennünket csak egy miniszteri székkal kínálnak meg elfogadjuk és azt mondjuk: Köszönjük szépen, mikor adjátok a másodikat? Hogyisne? Munkásainkat az egyház kapacitálja, a militarizmus brutalizálja, a túl-

hosszú munkaidő agyongyötöri, a nyomorúság elcsigázza, öreg napjaikban vagyontalanul állanak az élet harcában, és ha a polgárság egy frakciója mindennek a reformálását azon föltétel alatt ajánlja föl, hogy a kormányzás felelősségének egy részét vállaljuk: nemet mondjunk-e? Én nem fogok nemet mondani és meg vagyok győződve, hogy ha a proletariátusnak Belgiumban lesz elég ereje, hogy ilyen helyzetet teremtsen, vonakodásomra a munkásosztály egy arculcsapással vála szólna. Oroszország, Bulgária, Lengyelország, Spanyolország, Japán szocialistáinak igen könnyű visszautasítani a felelősséget a kormányzásért. Kétségkívül el fog telni még néhány esztendő, amíg azzal őket megkínálják.”

Ezzel igen helyesen az is ki van mondva, hogy nem csak a dolgok állásának szubjektív fölfogása, hanem a fejlődésnek a különböző országokban objektíve különböző foka az, mely ebben a taktikai kérdésben az álláspontot megszabja. „Nem szabad azért venni részt a kormányzásban, hogy hatalmat nyerjünk, hanem résztveszünk azért, mert elég erősek vagyunk hozzá” – formulázta ezt helyesen a dán Knudsen.

Hasonlókép nyilatkozott Au er Parisban (1900):

„Mindazt, ami a francia munkásságot mozgatja, izgatja, megosztja és bennünket kényszerített órákhosszat tartó fejtegetéseket végig hallgatni, mi már Németországban évekkal ezelőtt kifejtettük, csak tán nem oly szenvedélyesen, mint önök itt. A polgári pártokkal való szövetkezés, a községi közigazgatásba való belépés stb. foglalkoztatnak már bennünket 20 évvel ezelőtt és végtére, a tapasztalatoktól kényszerítve, azt tettük, amit a franciáknak is most végül tenniük kell, ha a munkásosztály legéletbevágóbb érdekeit megsérteni nem akarják.

Nálunk meg bizonyára nem játszódtott le Millerand- eset! *Ilyen messze mi még nem vagyunk!* De remélem, hogy *a lehető leghamarabb jutunk mi is ennyire.* (Tetszés.) Ránk nézve ez a kérdés tisztán *elméleti kérdés.* A mi pártvezéreink, akikre nézve ilyen kérdés előállhatna, e pillanatban sokkal közelebb állanak a *börtön celláihoz,* mint a miniszteri székhez. (Zajos derűltség.) Én ezeknél a fejtegetéseknél olyan formát éreztem, mint az a Reuter „Ström tid”-jában szereplő nap- számos, aki előtt az ételek kítűnő tulajdonságait magyarázták. És

az egyszerű alsónémetországi parasztmunkás azt mondta rá: „Marhahús aszaltszilvával pompás étel, csakhogynem kapunk”. (Zajos derűtség.) Ebben a helyzetben érezzük mi is magunkat”.

Itt, a párisi kongresszuson, az ellentétek különös hevességgel ütköztek össze: a Millerand-ügy nyújtott alkalmat a vitára. És az eredmény? Tán szétrobbant a kongresszus? Dehogy. Hanem megegyeztek Kautsky híres rezolúciója alapján, amelyben az evolucionista álláspont jut *pure et simple* kifejezésre, egyébként pedig néhány semmire sem kötelező udvarias kijelentést tartalmaz a millerandizmus „elvi” vagy „taktikai” jogosultságáról. („Ezzel egy Millerand-eset megismétlődése előtt bezártuk ugyan az ajtót, de kinyitottuk az ablakot” – mondta a vitában Ferri.) A rezolúció így hangzik:

„A politikai hatalomnak a proletariátus által való meghódítása modern demokratikus államban nem történhetik pusztán egy csapással, hanem csak a proletariátus politikai és gazdasági szervezésének, fizikai és erkölcsi regenerálásának, a községi képviselőtestületekben és törvényhozásban való fokozatos térfoglalásának hosszú és fáradságos munkájával.

De a kormányhatalom meghódítása, ott hol az központosítva van, nem történhetik részenként. Egyes szocialistának polgári minisztériumba való belépése nem tekinthető a politikai hatalom meghódítása normális kezdetének, hanem mindig csak ideiglenes és kivételes kiegészítő lehet valamely kényszerhelyzetből.

Vajjon egy adott esetben ilyen kényszerhelyzet forog-e fenn, ez taktikai, nem pedig elvi kérdés. E fölött a kongresszusnak nem kell döntenie. De ez a veszedelmes kísérlet minden esetben csak úgy lehet hasznos, ha azt egy zárt pártszervezet jóváhagyja és a szocialista miniszter saját pártjának mandatáriusa és az is marad.

Ahol a szocialista miniszter független a saját pártjától, ahol megszűnik saját pártjának mandatáriusa lenni, ott belépése a minisztériumba a proletariátust erősítő eszközből a proletariátust gyöngítő eszközzé válik s ahelyett, hogy a politikai hatalom meghódítását elősegítené, azt gátolni fogja.

A kongresszus kijelenti, hogy a szocialista miniszternek a pol-

gári minisztériumból ki kell lépnie, ha a szervezett párt kimondja, hogy az a ministerium részrehajlást tanúsított a tőke és munka közötti harcban”.

Ezt a rezolúciót 29 nemzet szavazatával 9 ellenében (minden „nemzet”-nek 2 szavazata fan) fogadták el. *Ellene* szavaztak: Bulgária (!) és Írland (!), ami 4 szavazat; megszólva szavaztak: a lengyelek, Oroszország, Olaszország, az amerikai Egyesült-Államok és természetesen Franciaország.

E reális véleménykülönbségek mellett közrehatnak még más motívumok is az ellentétek kialakulásánál. Elsősorban döntő befolyással van, úgy látom, a pártok csoportosulása sara a gondolat és élet közötti ellentét, – ha szabad rövidség okáért így kifejeznem – ami alatt a következőket értem: A programokban, elvi kijelentésekben a fejlődés folyamán bizonyos erő alakult ki, amely képes önállóan is tovább működni. A gondolati formulázás életet nyert és minden támadás ellen védekezni igyekszik. De természetesen egy bizonyos ponton ellentmondásba kell kerülnie az életnek (közben megváltozott) követelményeivel. A programoknak, gondolatrendszernek, elvi kijelentéseknek – marxi terminológiával szólva – „ideologikus felépítménye” nem alakul oly gyorsan át, mint ahogy a fejlődés előrehalad. Vannak aztán emberek, kik abban találják élethivatásukat, hogy a „tanok tisztaságát” megóvják s a bennök megállapított nézeteket következetesen továbbgondolják – nem törődve a dolgok tényleges alakulásával. Ezek az emberek *végül* azonosítják az életet a gondolatrend szerrel vagy az életet a maguk gondolatrendszerével akarják lebírni. A cselekvés, a tevékenység emberei tiltakoznak ez ellen, ők igen jól tudják, hogy feladataikat nem oldhatják meg elvont el-

vek szerint, sőt a viszonyok esetleges alakulatát minden pillanatban számításba kell venniök. Szabadságot akarnak, kivált minden taktikai kérdésben, ahol amazok kényszerrel kivannak. Különféleséget óhajtanak, ahol azok egységet követelnek. Ez épp úgy illik a „radikálisokra”, mint a „revizionistákra.” Oly férfiak, mint Adler, Vandervelde, mindig ellenzékre fognak kerülni a Plechanow és Rosa Luxemburg-féle egyéniségekkel szemben:

Adler Viktor: „Igen nehéznek tartom a távolból való döntést taktikai kérdésekben. Plechanownál ellenben ez a képesség, úgy látszik, a távolság négyzetének arányában nő.” „A taktika a körülményektől függ.”

Rapin (Lausanne): „Minden egyes országnak a taktikánál figyelembe veendő viszonyait nehéz megítélni, hogy határozzuk hát meg végérvényesen a taktikát más országokban?”

Vandervelde: „Az összes belgiumi elvtársak lehetetlennek tartják, hogy a taktikának nemzetközileg kötelező szabályai legyenek.”

Auer: Kautsky rezolúciójára szavaztam, de nem azért, mert minden mondatát aláírom. Ám döntő ebben az általános irányzat és azzal egyetértettem. Kifogásolták Kautsky rezolúcióját, hogy felszínes, határozatlan, nem intézkedik minden esetre. Ha a rezolúció ilyen lett volna, nem szavaztam volna rá. Az egész jövődöre nem akarjuk megkötni a kezeinket. Theoretikus nevelésünk és programmunk segítségével akarunk adott esetekben állást foglalni. Ezt a jogukat nem engedjük elvenni. Mi nem vagyunk rajongók, sem próféták, sem vallásalapítók, akik a legfőbb igazságot már a zsebükben hordják. Mi keressük az igazságot és az igazságra törekvésnek útját nyitva tartjuk.

Rosa Luxemburg ellenben: „Mit tehetnénk egyebet, minthogy megállapítjuk a gyakorlati taktika szabályait. Ha ezt nem tesszük, minő jelentősége van akkor a kongresszusoknak, a mi nemzetközi szolidaritásunknak?” „A drezdai rezolúció nem csupán valami papirosdarab, hanem történelmi tény, szimbólum.”

Plechanow: „Itt arról van szó, hogy a revizionista teoriákat, nem pedig az egyéneket ítéljük el.”

Anseele viszont: „Ha a drezdai rezolúciót visszük haza, a mi munkásosztályunk nem fogja megérteni, hogyan és miért ítélték el bennünket. Az önök rezolúcióján mulatni fognak.”

Ehhez a két főforráshoz, amelyekből az ellentétek fakadnak, az esetleges okoknak egész serege járul még: történelmi hagyomány, személyes ellenségeskedés vagy barátság és hasonlók, úgy hogy a tiszta szétválás, ami a reális különbségnél fogva megtörténnék, legtöbbször nem következik be. Így az életben, a gyakorlatban rendszerint nincs semmi két táborba való csoportosulás. Ez csak a nagy seregszeleken, a kongresszusokon történik. Itt többnyire a radikálisok uralkodnak. De gyakran éppen nem azért, mert radikálisok, hanem mivel közöttük vannak a legjobb doktrinerek. Ezeknek pedig minden vitában, főképp a „rezolúciók” megfogalmazásában előnyük van: bírják a régi, kifejtett gondolatokat, a szabatos és világos kifejezésmódokat. A cselekvés emberei ebben természetesen mögöttük maradnak: ők egyáltalában kevesebb értéket tulajdonítanak a gondolati formulázásnak, de igen gyakran nem is vállalkozhatnak rá, mert az új jelenségek, amiket az élet hoz felszínre, még nem érettek arra, hogy valami gondolati sablonba be lehessen őket préselni. A jó békesség kedvéért az-

tán a „radikális” fogalmazványra szavaznak, jól tudván, hogy egy kongresszusi határozatnak a politika tényleges alakulására nagyon csekély jelentősége van. Így érthető az, hogy az utóbbi évek csaknem valamennyi szocialista kongresszusa túlnyomó „radikális” többséget tüntetett föl, amely elítélte a „revizionista” politikát, mialatt minden országban nap-nap után éppen ez a politika halad előre. Haladnia kell, mert nem egyéb, mint a szocializmus folytonos erősödésének kifejezése. Ám ez a határozatok és a praktikus politika közötti munkamegosztás – amazok „radikális”, emez „reformáló” irányban – világosan mutatja, hogy valójában nem valami lényegbe vágó ellentétéről van szó.

Ellenkezőleg, a különböző országok szocialista pártjai olyanformán tűnnek föl, mint megannyi zenekar, amelyek mind ugyanazt a darabot játsszák. Különbségek csak a hangszerekben vannak, amelyeken az egyes zenészek játszanak: a nagy dobtól a piccolósípig és a lány cellóig. Némely országban a zenekar talán inkább fúvóhangszerekre van berendezve, mint a katonabandák (amikben a trombiták és bombardonok mellett nagy szerep jut a kis és nagy doboknak), másutt inkább a vonós hangszerek dominálnak. Ennyi az egész különbség.*)

*   *
*   *

*) Legújabbban – e könyv ötödik kiadásáról (1905.) szóló ismeretéseken, különösen abban, melyet Robert *Michels* tett közzé az „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” XXIII. kötetében – szocialista részről is tévedéssel vádolnak azért, hogy a modern szociális mozgalomban ezt az egység felé tartó irányzatot vélem jelentkezni. Szememre vetették, hogy lebecsülöm az ujforradalmi hangulatok (összefoglalva így nevezhetnők) jelentőségét, nevezetesen a „szindikalizmust” és antiparlamentárizmust, amelyek pedig Franciaor-

Már most megkísértem néhány vonással vázolni azt a képet, melyet a szociális mozgalom manapság a legfőbb kultúrállamokban mutat. Az olvasó maga ítélheti meg azután, helyes-e vagy sem az én felfogásom, hogy t. i. ez a kép népről-népre egyre nagyobb hasonlóságot tüntet föl. Először a három főtípust (vagy országot) tárgyalom, még pedig fordított sorban, mint ahogy az előző fejezetben, mert ez a rend tünteti föl, hogy mennyire térnek el a „normáltípustól” és előadásom az elismert, tisztább esetről haladhat a bonyolultabbra és vitásabbra. Kezdem tehát Németországgal.

száiban és Olaszországban mind több tért szereznek, nem méltatom kellőképp figyelemre. Amennyiben ez a kontroverzia világos argumentumokkal általában fejtegethető, az egyes országok szociális mozgalmának tárgyalásánál még reá fogok térni.

NEGYEDIK FEJEZET.

III. A szociális mozgalom az egyes országokban.

1. Németország,

Láttuk, hogy Németország szociális mozgalma egy nagy politikai pártszervezetben – a szociáldemokráciában ölt alakot. Ehhez most mindenekelőtt kiegészítésül hozzá kell tennünk, hogy a szociáldemokrácia nem az egyetlen politikai párt, amelyre a munkásság képviselőjét bízta. Hit bátran mellőzhetjük is a proletariátus azon alkotó elemeit, amelyek függő helyzetüknél fogva kénytelenek a választásoknál konzervatív vagy nemzeti liberális kenyéradóikra szavazni, a centrupártot mégis legalább olyan pártnak nevezhetjük, amelyben manapság még a bérmunkásság széles rétegei vannak képviselve. Ismeretes, minő történelmi esetlegességeknek köszöni létezését a klerikális párt. így tehát a bérmunkásság egy részének e párthoz csatlakozása is a politikai esetlegesség körébe tartozik és kiesik a mi fejtegetésünk keretéből. Csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a centrupártra nézve ma már nem könnyű feladat, hogy az ő proletár klientelájának érdekeit kielégítse; hívei már itt-amott kezdenek elpártolni (Felső-Szilézia, Köln!) és a centrupárt – meg a szociáldemokrácia – vezetőségének

eszélyességétől függ csupán, hogy a proletariátus osztály-érdeke mikor töri szét a centрупárt bilincseit és csatlakozik a szociáldemokráciához. Németországban manapság mindenestre a szociáldemokrácia alkotja a munkáspártot és az egyetlen, amelynél a párt és osztály eddigelé megközelítőleg fedik egymást. Ez az oka annak, hogy a következőkben egyedül ezzel a párttal foglalkozunk.

A szociáldemokrácia, amely tehát lényegében azonegy a német proletariátus politikai szervezetével, jelenleg törvényes parlamentáris párt. Nevezhetnök – és nevezi is magát – „forradalmi” pártnak, mert a főnálló társadalmi rendet egy alapjában más renddel akarja helyettesíteni, de azért szorosán a reális-evolucionista történelmi felfogás alapján áll, vagyis az alkotmány által biztosított eszközökkel igyekszik célját elérni; nem akar „erőszakos felforgatást” (ha csak ő maga nem találkozik erőszakkal), praktikus „reformokra” törekszik, hogy a jelen államát lassanként ezek által alakítsa át a „jövő államává”, tehát lényegében antirevolucionárius e szó közönséges értelmében. De nem volt kezdetűl fogva az, amivé ma, mint „három milliós párt” lett. Ellenkezőleg, gyermekéveiből az esetek egész sorát lehet kimutatni, amikor, ha nem cselekedett is a régi értelemben „revolucionárius” módon, de legalább úgy viselkedett. Folytonos fejlődésében azonban a revolucionizmus gyermekcipőit levetette és egyenes irányban haladó fejlődésében azzá az antirevolucionárius, evolúciós párttá lett, ami ma.

Aki csak a *Neue Zeit* vagy más sajtóorgánumok vezércikkeiből meríti a bölcsességét, ahol Mehring és csekélyszámú követői rendületlenül „magasan lobogtatják a forradalom zászlaját”, természetesen más következtetésre juthat, De a német szociáldemokráciának politikailag irányadó

köreiben már régóta megállapodott a vélemény ezekről az emberekről. A pártban csak csendes mosolyra méltatják őket és a polgári politikusokra bízzák, hogy alkalomadtán igaztadjanak miattuk.

De azt is hiszem, hogy a szociáldemokrácia egyetért a gyakorlati politika minden lényeges kérdésében. Jobban egyetért, mint az „internacionális szociáldemokrácia”, amelynek egységét az imént igyekeztem kimutatni. Annyira egyetért, hogy ennek már fel kell tűnnie egy három milliós pártnál. Évek folyamán arra a meggyőződésre jutottam (előbb más volt a véleményem), hogy a taktikai elvek, egyes programpontok körül folyt theoretikus vitáknak, röviden mindannak, amit Németországban az utóbbi évek során a revizionizmus ellen és mellett oly különös buzgósággal irtak és beszéltek, jóformán semmi jelentőségük sincs a szociáldemokrata politika praksisára. A vezérek alig olvassák a Bernstein kontra Kautsky-irodalmat, a nagy tömegek még kevésbé és ha olvassák, ez tisztán elméleti-irodalmi érdeklődésből történik. Hogy ezek az elvi fejtegetések, akár csak egy frakció-határozatot is befolyásolnának, szinte hihetetlennek tartom. Viszálykodások, véleménykülönbségek természetesen mindig voltak a pártban, de ezeknek gyökere semmi esetre sem az alapjában különböző felfogásokban rejlik, amiket az elméleti tudósok próbálnak most megkonstruálni (különben rendszerint csak hiányos eredménnyel) és amik más országokban, legalább a taktikára nézve, tényleg megvannak, azokban az országokban kivált, ahol a kormányzásban való résztvevés kérdése közel jutott a megvalósításhoz. Vollmar a drezdai párgyúlésen nyíltan szolt erről a dologról: „Kérdem Auertól, Blostól és másoktól, vajjon a szocialista törvény idején nem épp úgy civakodtak-e a frak-

cióban, sőt még jobban, mint most? Egyszerűen nem igaz, hogy nehezebb elvi természetű harcok merültek most föl a frakcióban, mint előbb.” „Hiszen tényleg nem is tudnék egyetlen egy esetet sem említeni, amikor a gyakorlati politikában a birodalmi gyűlésen az úgynevezett revizionisták az egyik oldalon, a „radikálisok” a másik oldalon állottak volna (Halljuk! halljuk), hanem mindig bizonyos összevegyülés történt. Bebel bizonyíthatja, hogy ő és én nem egyszer voltunk egy véleményen és együtt mentünk hol balra, hol jobbra. (Zajos felkiáltások: Halljuk! halljuk!) Ebből láthatják Önök, hogy a revizionizmus semmi más, csak rémkép.”

Már említettem: csuda, hogy ilyen nagy pártban, ahol politikailag még igen iskolázatlan tömegek verődnek össze, nincs sokkal több egyenletlenség. Mert a különböző temperamentum (Bebel-Heine!), származási hely (a jámbor délnémetek a humortalan észak-németekkel szemben), a különböző társadalmi állás (szakszervezeti vezérek – szerkesztők), műveltségi fok (von Volmar-Zehn Gebote-Hoffmann), egyéni életsors, személyes barátság és ellenségeskedés, meg ezer más körülmény megannyi forrása a különböző felfogásnak. Csak akkor látjuk, milyen erős a szociáldemokrácia összefűző köteléke, ha mindezt a sokféle, szét húzásra alkalmas körülményt figyelembe véve, azt tapasztaljuk mégis, hogy a párt minden döntő fontosságú kérdésben egységes marad. A „tények logikája” oly határozottan érvényesül, hogy még egy nagy német párt szörszálhasogatásra és doktriner makacsságra hajlandó elméin is győzedelmeskedik.

Ezért tartom teljesen megokolatlannak azt a reménységet is, amelyet némely liberális politikusok még mindig táp-

radalom lángja át akarna csapni a német földre és talán sok szocialista fogékony lelkét valóban átmelegítette, sőt föl is hevítette ez a láng, úgy hogy szóban és írásban hirdették a forradalom új eszközét, az általános sztrájkot, tetőpontját ez a forradalmi láz a jénai pártgyűlésen (1905. őszén) érte el, ahol Bebel Oroszország, a júniusi mészárlás és a commune vértanúinak szellemét idézte föl, – de mégis tudta valamennyi beavatott, hogy mindez ideiglenes hevület és a párt híveinek túlnyomó nagy többsége mitsem akart tudni a Rosa Luxemburg és hozzá hasonlók „forradalmi romantikájáról.” A véres január 21-ike 1906-ban teljesen békésen múlt el. Az általános sztrájk eszméjét pedig a szakszervezetek Kölnben üléselő kongresszusa alaposan dezavualta. A mannheimi pártgyűlésen azután 1906-ban igen nagy többséggel kimondották, hogy a párt és a szakszervezetek egyetértenek, s hogy a jénai és a kölni határozatok között – nincs ellenmondás. Tehát megint minden rendben volt, mint az orosz forradalom kitörése előtt.

Lehet, hogy az egész szociáldemokrata mozgalom némi csekély elhajlást tett balra és antiburzsoá jellege kissé kiélesedett. Ehhez a fejlődéshez azután a birodalmi gyűlés képviselőválasztásai 1907 tavaszán meghozták a továbbit. Ezeknél a választásoknál a polgárság és a proletariátus oly élesen állottak szemben, ahogy azelőtt még aligha. Az eredmény a szociáldemokráciára nézve oly fényes lett, aminő a harc súlyos föltételei mellett csak lehetett; nemcsak hogy megtartotta szavazatai számát, hanem még egy negyedmilliónál többel szaporította. Pedig föltehetjük, hogy az 1907-ben leadott $3\frac{3}{4}$ millió szociáldemokrata szavazat megbízhatóbb, bizonyosabb volt, mint a négy évvel ezelőtti 3 millió. És így külső és belső okok egyaránt közreműködtek,

hogy a párt egységesebbé, zártabbá, egyetértőbbé váljék. Mikor a forradalmasdiságtól távolodtak ugyan, akkor még egy kissé jobban eltávolodtak a polgári szellemtől is. És egyik a legszélső jobb szárnyhoz tartozó szocialista, Wilhelm Kolb, a választások után világosan kijelentette, hogy sok párttagnak a forradalommal űzött játékát megvetendőnek és tisztességtelennek tartja, de megírta határozottan: „A revizionisták közül senki sem gondolt egyáltalában arra, hogy megpróbálja áthidalni azokat az ellentéteket, melyek a mai társadalom természetén alapulnak, vagy hogy a szociáldemokrata pártból polgári reformpártot csináljon.” Maradt tehát minden a régiben és előreláthatólag még soká úgy is fog maradni.

*   *
*
*
*

A birodalmi gyűlésen kívül, amelynek 397 tagja között most 43 tag képviseli a szociáldemokráciát, még 18 német szövetségi állam parlamentjében van a szociáldemokráciának (1907) összesen 135 képviselője, míg a szociáldemokrata községi képviselők száma (1907-ben) 4996.

De mindebből még nem lehet a német szociáldemokráciánál az (internacionális) egység felé tartó irányzatra következtetni, mert ez eddig csak annyit bizonyít, hogy specifikusan német sajátosságát megtartotta, sőt élesebben kidomborította. Ha a német szociális mozgalmat az egység felé vivő utón akarjuk megfigyelni, akkor azt kell vizsgálnunk, pótolta-e azokat a hiányokat, amelyeket kezdetleges állapotában mutatott: a szakszervezetek és szövetkezetek ki-fejlesztését. Ezt pedig tudvalevőleg nagy mértékben megtette. Éppen a szakszervezeti és szövetkezeti munkásmozgalom gyors föllendülése jellemzi Németország szociális

mozgalmának az utolsó évtized folyamán megtett fejlődését. Ez évek folyamán nemcsak a szervezett munkások száma minden várakozáson felül megszaporodott, nemcsak a szervezetek pénzügyi ereje lett tizenötször nagyobb, hanem első sorban fölébredt az érzék is a szociális harc formái iránt; a szakszervezetek és szövetkezetek szelleme megélénkült, férfiak és nők közt egy új nemzedék támad, amely szívvel-lélekkel az új törekvésnek szenteli erejét és egyre fokozódó megértéssel fejleszti a mozgalomnak ezt az oldalát.

Németország gazdasági munkásmozgalmának külső alakulatát az utóbbi évek alatt a következő számadatok tüntetik föl:

Az úgynevezett „szabad” (azaz a szociáldemokráciát valló) *szakszervezetekben* egyesített munkások száma 12 év előtt (1895) még csak 259,175.

Azóta, különösen 1903-tól fogva a központi szövetségek taglétszáma hatalmasan megszaporodott, mint a következő áttekintés mutatja:

Év.	Taglétszám	Ssaporulat az előző Számszerint.	évvél Százalékban.
1902.	733.206	55.696	8.2
1903.	887.698	154.492	21.0
1904.	1,052.108	164.410	18.5
1905.	1,344.803	292.695	27.3
1906.	1,689.709	344.906	25.6

E szakszervezetek vagyona a központi szövetségeknél volt 1905-ben 1.640,437 márka, most fölmegey 25.312,634 márkára.

Különösen jelentős pedig az, hogy a szakszervezet a nem szocialista munkások között is gyors haladást tett, ami elősegíti azt, hogy fölébredjen az osztálytudat a proletariátusnak azon elemeinél is, amelyek eddigelé még a polgári

pártok vontató kötelére voltak fűzve. Mert ha a „keresztény” és „liberális” munkásegysületeket eredetileg azzal a szándékkal alakították is, hogy a „szociális békét”, az „osztályellentétek kiegyenlítését” szolgálják, a tények azonban mindinkább rájuk kényszerítik azt a proletár harci politikát, amelyet folytattak mindig az úgynevezett „szabad” szervezetek, vagy mindama szakszervezetek, melyek ezt a nevet megérdemlik. A szakszervezetekben jut először a német proletariátus, mint társadalmi osztály, akaratának egységes érvényesítéséhez, a szakszervezetekben (melyeknek különböző formái egymással mindjobban meg fognak egyezni. Leomolnak a választófalak, melyeket eddig Németországban a politikai pártok vontak a munkásság egyes csoportjai közé. Angliában, mint láttuk, a munkások szakegyleti szervezkedése megelőzte a politikait; Németországban fordítva tették meg ezt az utat. Angliában ennél fogva korábban kifejlődhetett a munkásságban a specifikus osztálytudat, mert előbb szervezkedett osztályként. A német munkásmozgalom most helyreépítette azt, amiben az angol megelőzte: mindkét ország mozgalma közeledett egymáshoz.

Ugyanezt mondhatjuk *a szövetkezeti mozgalomról*, amelylyel kezdetben a német munkások épen ellenséges lábon állottak. A német szövetkezetek, kivált az itt különösen tekintetbe veendő fogyasztási szövetkezetek, már eleintén általában kispolgári jelleget mutattak és ezért fejlődésük – a kispolgárság csökkenő jelentőségének megfelelően – az 1870-és évek derekán megakadt. Megváltozott ez a helyzet abban a pillanatban, amikor (körülbelül az 1880-as évek végén) a munkásság kezdett érdeklődni a szövetkezetek iránt. Onnan kezdődik csak a gyors föllendülés időszaka. „Ám a munkáselemek belépése, amelyeknek egészen más érdekeik és céljaik voltak, mint a kispolgári elemeknek, a szövetkezeti

ügy szignatúráját is lényegesen megváltoztatta. A fogyasztási egyeslet elvének végtelen közönséges és szükkeblű felfogását messzeható tervek váltották föl. A szük körben történő személyes közreműködést tervszerű agitáció pótolta. Sőt egyszerre megnyerték a nagy városokat, amelyeket eddig meddő talajnak tartottak a szövetkezetekre nézve, mert azoknak, amint Schulze-Delitzsch hitte, előnyük volt az olcsó és hamisítatlan élelmiszerekben. Mindenekelőtt pedig megtörténik az egyes fogyasztási egyesleteknek összefoglalása erős szövetséggé. A mindenfelé keletkező bevásárlási és szövetkezetek segítségével a bevásárlás központosítására főként pedig a saját termelésre törekednek, csatlakozva a hamburgi nagybevásárló-társasághoz (*Grosseinkaufsgesellschaft*), amelyet a túlnyomóan munkásokból álló szász fogyasztási szövetkezetek alapítottak 1894-ben. Ennek létesítése óta van Németországban a fogyasztási szövetkezeteknek rendszeres szervezetük, amely a munkásosztály széles vállalain nyugszik” (Riehn). *Grosseinkaufsgesellschaft* 1904-ben 34 millió, 1905-ben 39 millió és 1906-ban 46½ millió márka értékű árut hozott forgalomba.

Hogy ma a fogyasztási szövetkezetek mozgalmának lelkét a munkásság teszi, bizonyítja az a tény, hogy az utóbbi évek nagyszámú új alapítása – némelyik évben száznál is több új fogyasztási szövetkezet alakult! – csaknem mindig munkásoktól indul ki, bizonyítja továbbá az a tény is, hogy a fogyasztási szövetkezetek fokozódó mozgalmának középpontja ma a „vörös Szászország”, hol a fogyasztási szövetkezetek túlnyomóan (mintegy 70-80%-ban) munkásokból állanak.

Hogy pedig a fogyasztási szövetkezetek az eredetileg kispolgári intézményből mind jobban-jobban proletárszellemmel telített intézményre lesznek, kitűnik azokból az el-

lenietekből, amelyek a szövetkezetek gyűlésén Kreuznachban (1902) kerültek elintézésre. Egy fogyasztási szövetkezetet, amely alapszabályaiba ezt a rendelkezést vette föl: „Az áruk beszerzésénél a szövetkezet első sorban *azokat* a vállalatokat veszi figyelembe, amelyek a munkások egyesülési jogát elismerik és a szakszervezeti munkarendet elfogadják” – a vezetőség nem fogadta be a szövetségbe. Erre a túlnyomóan munkásokból álló fogyasztási szövetkezetek kiléptek az „Általános szövetség”-ből (*Allgemeiner Verband*) és megalakították a német fogyasztási egyletek központi szövetségét (*Centralverband deutscher Konsumvereine*). Jelentékeny haladás történt 1904-ben: ebben az évben határozta el a német fogyasztási egyletek nagybanvásárló szövetkezete, hogy saját gyárat alapít, még pedig egy szappangyárat az Elbe melletti Akenben, (1906 végén a vállalat még mindig nem haladt túl az előkészítés stádiumán. A nagybanvásárló-társaság 13-ik üzleti évéről szóló jelentéséhez külön függelékül van csatolva: „Jelentés egy szappangyár tervezett fölállításának állapotáról”, s ez így végződik: „A szövetkezeti saját termelés bevezetésének roppant nehézségek állanak útjába. De barátainkkal egyetértünk abban, hogy ezt a küzdelmet meg kell harcolnunk és minden erőnket meg kell feszítenünk, hogy célunkat elérjük.” *Tantae motis erat Romanam condere gentem!*)

Németországban a fogyasztási szövetkezetek gyors föllendülését az utolsó 10-15 év alatt a következő szám adatok mutatják: Az 1890-és évek elején az összes német fogyasztási szövetkezetek tagjainak száma csak mintegy negyedmiliót tett ki, ma egy milliónál több. A bevétel ez idő alatt 50-60 millió márkáról mintegy 250 millióra emelkedett. A bérmunkások és kishivatalnokok most az összes fogyasztási szövetkezetek taglétszámának körülbelül felét teszik, míg a

„Központi szövetségihez tartozó fogyasztási szövetkezeteknél 80%-ot.

2. Franciaország.

Rettentő gyorsan őrlnek a kapitalizmus malmai. Néhány év alatt megváltozik egész népeknek oly lényeges tulajdonsága, amit évszázadokon át ismerünk jellemző sajátosságuknak. Igazán csattanós példa erre Franciaország szociális fejlődésének folyamata. A pegazus hámban! A heves, nyugtalan nép, melynek egész politikai talentuma az impulzív, erőszakos kitörésekre való hajlandóságban látszott kimerülni, amelyet még 1871-ben is egy forradalmi lázroham delíriumában tombolni látunk, rövid két-három évtized alatt kénytelen volt beletörödni, hogy a szociális mozgalom nagy országútján haladjon és csatlakozzék a proletariátus nemzetközi hadseregének előnyomulásához. Ebben a hadseregben a könnyű lovasság szerepét tölti be, amely az elővédet alkotja és alkalomadtán külön csapatokra válik szét, nem pedig a zárt tömeget képező német gyalogságét, vagy az angol tűzérségét (ha ugyan az angol sereg nem a szekeresz-csapatokhoz hasonlít jobban), de az előnyomulás iránya még ezeknek a könnyű csapatoknak is meg van szabva és a legfőbb hadvezetőségnek – mely a sors kezében van – lehetetlen ellenszegülniük. Képes beszéd nélkül szólva: a francia proletariátus kezd fölthagyni blanquizmusával, törvényes harcot folytat a polgári világ ellen épen azon formák között, mint német testvérei: a parlamentben, szakszervezetekben és szövetkezetekben.

A parlamentben a szocialista pártok, fennállásuk rövid ideje alatt tekintélyes helyet vívtak ki. A sajtószerű párt-

konstellációk révén több ízben is sikerült nekik döntő befolyást gyakorolniuk a politika menetére. 1887-hen csak 47.000 szocialista szavazatot adtak le az egész országban; 1902-ben ez a szám 805.000-re, 1906-ban 896.000-re szaporodott s jelenleg a francia képviselői kamarában 52 szocialista képviselő ül (584 között), akik, mint a napi krónika tanúsítja, teljesen realista-oppportunista politikát folytatnak. Ha időelőtti volt is a millerandizmus, (elmondhatjuk, hogy a francia szocialisták nagyrésze elítélte), de az, hogy egyáltalában lehetséges volt, hogy hozzá hosszadalmas pártoló- és ellenző vita fűződhetett, mégis világosan jelzi az utat, melyen a francia szocialisták haladnak.

Eközben a szocialista „commune” is valóra vált, bár lényegesen más formában is, mint ahogy az 1871-iki fölkelők álmodták: a francia szocialisták fokozódó sikerrel vettek részt a városi tanácsok és községi képviselőtestületek választásaiban, úgy, hogy ma (1907) már 149 polgármester, 219 helyettes és 2160 községi tanácstag tartozik a szocialista párthoz. Igaz: a fakcionizmustól, a számos pártra szakadás nyavalyjától még mindig nem szabadultak meg teljesen a francia szocialisták. De mégis úgy érzem, mintha már ez is szünőfélben volna. Egész biztosan lehet erre következtetni az utóbbi időben mindegyre meg-megújuló ama kísérletekből, melyek a különböző szocialista pártok egyesítését célozzák. Eddigélé a béke ugyan még sosem volt tartós. De a jó szándék mégis nyilvánvaló. És mindenik újabb meg-egyezés, amelyet mindig hosszú megbeszélések előztek meg, mindannyiszor valamivel közelebb hozta egymáshoz a csoportokat.

Valóban némi joggal mondhatjuk, hogy Franciaország szocialista pártjai a legjobb utón haladnak afelé, hogy a

esatafringiót huzamos időre a szegre akaszszák és egy nagy nemzeti pártot alkossanak, amelynek terve első ízben az 1899-iki párisi kongresszuson vetette föl a túlárado lelkesedés hullámain és ennek képét azóta minden francia szocialista szíve mélyén hordja. Mindama gyűlölködő viszálykodások ellenére, amiket a P. S. F. (*Parti socialiste française*) és a P. S. de F. (*Parti socialiste de France*) az utóbbi évek alatt folytattak, az 1905. évben már megint megpróbálták az egyesülést. Az amsterdami határozatok következménye lett első sorban Jaurès közeledése, aki időközben elfordult Millerandtól és ennek szűkebb körétől. 1904 januárjában Millerandot kizárták a Szajna-föderációból. Azóta a „botránykőnek” tartott Millerandot eltávolították. Így az egyesülés gondolata megint annál inkább gyökeret verhetett, mert (mint a P. S. F. egyik, a jobb szárnyhoz tartozó jeles tagja: Jean Lougnet jogosan állapíthatta meg) „a tények és az idő hatalma elvégezték munkájukat”. A két „egységre” való különülésnek mindenik „egyesült” frakcióra nézve meg volt az a szerencsés eredménye, hogy a különféle elemek mindegyik frakció kebelében, míg eltérésüket megismerték, amellet tudatára jutottak annak az egyezésnek is, amiben a másik szervezet elvtársaival találkoznak.” így tehát az 1905 húsvétján Rouenben tartott kongresszuson – megint általános lelkesedéssel – a viszálykodó testvérek újból egyesültek, amiben nem csekély része volt annak, hogy Jaurès nagyobb határozottsággal helyezkedett a proletár osztályálláspontra. A *Socialiste*, a guesdisták (!) eddigi orgánuma az egyesült párt tulajdona és központi közlönye lett. A most már megint egy szocialista párt neve: *.Parti socialiste, section française de l'Internationale ouvrière* (!) Újabban megint híre jár, hogy válság készül. A

legközelebbi kiadásban talán már megint szakadásról kell beszámolnom.*) *De – quand même!*

Ám jól fegyvelmezett pártokban józan politikát folytatni sem oly nehéz a francia munkásnak, mint viselni a szakszervezet bilincseit. A francia szakszervezeti mozgalom történetírói tele vannak panaszszal, hogy a francia munkásság képtelen a „szervezkedésre”, de nem képes főként egy szervezet mellett ernyedetlenül kitartani és annak anyagi terheihez rendszeresen hozzájárulni. Ez az utóbbi kérdés látszik a legkényesebb dolognak. Egy angol trade-unionista mondta egyszer a „régii” Internationale valamelyik kongresszusán: „Ha arról van szó, hogy határozati javaslatokat fogadjunk el, francia barátaink mindig készségesen tartják föl a kezüket, de ha a zsebükbe kellene nyulniok, akkor egyikük sincs itt.” Ez jellemzi igen találóan a román fajbéli munkásság szellemét: lelkesülés, de semmi kitartás. Egy másik „nemzeti baj”, mely szintén zavarja a szakszervezetek alakítását: hajlandósága szektákba való szakadozásra. így Parisban van hat szakszervezete az ékszerész-munkásoknak, kilenc a limonádéárusoknak, tizenkettő a kőmiveseknek és kőfaragóknak, tizenkilenc a festőknek, hat a lakatosoknak, kilenc a közúti vasút- és omnibusztársaság alkalmazottainak, tizenhét a nyomdászoknak, kilenc a pékeknek, hat a gázmunkásoknak.

De hiába! A viszonyok hatalma a francia munkásra is rákényszeríti a szakszervezeteket. A szakszervezeti munkásmozgalom Franciaországban is minden várakozást felül-

*) *Jegyzet a 6-ik kiadáshoz:* Nem! A szociáldemokrata párt megőrizte az egységét; főként Jaurès simulékony politikája következtében, aki a megint erősödő balszárnyak folytonosan engedményeket tesz. A legveszedelmesebb békebontó most (1907.) a szindikálizmus, amelyről odább (275 lap) még kissé behatóbban fogok szólni.

muló gyorsasággal fejlődött az utolsó két évtized alatt. Keletkezése alig nyúlik vissza tovább az 1884. esztendőnél, amikor a szakszervezetek törvényesen elismertettek. Ebben az évben csak 68 szakszervezet volt. 1904-ben számuk már 4227-re emelkedetté Szervezett munkás 1890-ben 139,692 volt, 1906-ban pedig már 836,134. Ez, amint látjuk, tetemes haladás igen rövid idő alatt.

A francia szakszervezeti mozgalomnak sajátos jelleget ad a magas fokra fejlesztett „munkásbörzék” (*hourses du travail*), mondhatnók helyesebben: a szakszervezeti házak intézménye. Mert nem mások ezek az eredetileg csak munkakimutatás céljából létesített és e szerint elrfevezett munkásbörzék, mint központjai a szakszervezeteknek és valamely vidék szakszervezeti vezetőségének. Jelenleg (1907) száznál jóval több munkásbörze van Franciaországban. Az összes francia munkásbörzékét egyesíti a „Munkásbörzék szövetsége.”

*

*

Hogyan? Ezt az egész egység felé tartó irányzatot, melyet az előző lapokon Franciaország szociális mozgal-mában is kimutatni igyekeztem, nem keresztezi-e, sőt nem fordítja-e éppen visszájára az antiparlamentáris „*sindicalisme révolutionnaire*” új iránya? E forradalmi szindikáliz-mus tanait más helyütt tüzetesen előadtam és tisztán elmé-letileg próbáltam méltatni. Itt az a kérdés merül föl: minő jelentőségre jutott ez a tan az életben, vagyis tehát első sor-ban Franciaország szociális mozgal-mában?

Meg kell engednünk, hogy nem csekély szerep az, me-het a forradalmi szindikálizmus ma már Franciaországban

játszik. A szellem és lelkesedés, melylyel ez „új” tanokat hirdetik, gondoskodnak arról, hogy a fölöttük folyó vitát ébren tartsák, s így a szemben álló csoportok vezetőinek minduntalan újra meg kelljen vizsgálniok saját felfogásuk bizonyítékait és minden pillanatban védelmezni legyenek kénytelenek álláspontjukat az éles támadások ellen.

Külsőképp is észlelhető – a *Confédération général du Travail* körében – az a tény, hogy a szindikalista irány a szervezett munkások között széltében elterjedt. Sőt azoknak a szakszervezeti központoknak vezetősége, amelyet a hozzátartozó szakszervezetek szótöbbséggel választanak, a szindikalisták kezében van.

Csakhogy ebből nem szabad arra következtetni, hogy a proletariátus egyes részei a szociális hit és a szociális harc magasabb formáihoz emelkedtek föl. A szindikalizmus elméleti védelmezőinek kétségük sem lehet abban, hogy elméletüket a nagy tömeg teljességgel nem az ő értelmezésük szerint fogja föl, hanem egész triviálisan, csak a régi, kedves forradalmi eszme újjászületését látja benne. Azok nagy többségénél, akik a szindikalista tanokat vallják, semmi egyéb nem nyilvánul meg, mint a francia szellemnek őseredeti idegenkedése minden kitaró előnyomulástól, a parlamentáris és szakszervezeti harc mindennapos fáradozásától. A szindikalizmus e türelmetlen népnél a már nem igen modern blanquizmust helyettesíti, bármit mondjanak is ezzel szemben ez új irány vezetői: a szindikalizmus nem jelent haladást, hanem visszatérést a harc elavult formáihoz.

Természetesen rendkívül nehéz megállapítani a tömeg valóságos nézeteit és hangulatait. De a másod- és harmadrangú vezetők beszédeiből és írásaiból azt a benyomást nyertem egész világosan, hogy a szindikalista eszmék mind-

jobban eldurvulnak, amíg a blanquista eszmékhez annyira hasonlónak látszanak, mint egyik tojás a másikhoz.

A néphangulat megítéléséhez értékes jelenségeket szolgáltat a szociális „költészet” is: abból például, amit a tömeg összejövetelein *énekel*, jól lehet következtetni arra, hogyan érez. Itt csak két „harcis dalt” közlök mutatóba, amelyeket Franciaországban ez idő szerint gyakran énekelnek s aktuális címük: „*L'action directe*” (A közvetlen akció) és „*La grève générale*” (Az általános sztrájk). Egy gondolat szól csak mindenikből: reméljétek, testvérek, mert erős öklötökkel le fogjátok rombolni a régi társadalmat és a romokon fölépítitek a szabadság és boldogság országát; tehát megint fölcillámlik a *Grand jour* délibábja. Íme pár versszak ezekből a harci dalokból:

„*L'action directe.*”

„Serfs mornes de la glèbe
Serfs tristes des cités
Nous qui formons la, pièbe
La plèbe
Debout, Les Révoltés !

„Loin des lenteurs égales
La force est dans nos bras
Les actes sont des mâles
Des males
Les sont des castrats.

„Armer de calme audace
Prêts pour *l'assaut final*
De la levée en masse
En masse
Donnons l'ardent signal

„Enfants cueillez des roses
Pour en orner nos fronts
Car on verra ces choses
Ces choses
Le jour ou nous voudrons”.

Épp ilyen a „*La grève générale*” melynek utolsó versszaka így szól:

„Debout, les gens aux bras nerveux
Plus d'humbles plaintes, d'humbles vœux
Livrons bataille, et nous ferons
Plier l'Etat et les patrons:
Mettons-nous tous en grève . . . .”

Ez, mint látjuk, *de phis vieux jeu du monde*. Hamisítatlan blanquizmus!

Éppen ilyen félszeg blanquizmus nyilvánult abban a rokonérzésben, amelylyel a francia munkások kísérték 1907-ben a vincellér-forradalmat: milyen sok szindikálista látta ebben a valódi, tiszta, szociális mozgalom típusát!

Amennyiben tehát a forradalmi szindikálizmus tért hódított, benne tényleg a szociális mozgalomnak eltérését kell látnunk az egység felé vivő általános irányzattól. De azt hiszem, nem kell túlbecsülnünk a szindikálizmus quantitativ jelentőségét Franciaországban. Csaknem olybá tűnik fel, mintha elszánt forradalmi kisebbség terrorizálná a számra nézve erős, reformista többséget. Mert az a tény, hogy a „*Confédération générale du Travail*”-t a szindikálisták vezetik, semmi esetre sem bizonyítéka a szindikálista irány számbeli túlsúlyának a szakszervezeti mozgalom kebelében. A *C. G. T.* vezetőit ugyanis az egyes szakszervezetek olyaténkép választják, hogy minden szakszervezetnek – akár kicsi, akár nagy – egyenlő szavazati joga van: úgy, hogy egy párisi fodrászegéd-szakegylet, amelynek van 40 tagja, épp akkora súlyt dobhat a mérlegre, mint a 110,000 tagú bányamunkás-szövetség. Általánosságban pedig elmondhatjuk, hogy a legtöbb nagy és régi szakszervezet a reformáló irányzatot követi, míg a forradalmiak az újabb keletű, kisebb taglétszámuknál fogva kevesebb jelentőségű

szakszervezetek között találhatók. így pl. a vasutasok (50,000), a nyomdászok (20,000), a szövő-fonó munkások (25,000) antiszindikalista hajlamúak; épp így a bányamunkások nagy többsége: közülök az utolsó kongresszusokon (1907.) a döntőbírósgok mellett (tehát: az „*action directe*” ellen) szavazott 92,000 s tartózkodott a szavazástól 15,000; a bányák államosítását 87,317 kívánta, míg a bányáknak a munkások kezébe adása (vagyis: a szindikálistusnak megfelelő rendszabály) mellett csak 17,000 nyilatkozott.

Vajjon igaz-e, amit a reformista szakszervezeti vezetők állítanak, hogy a francia szakszervezetek most a reformizmus felé vivő utón haladnak és hogy a C. G. T. vezetése is nem sokára megint a reformista szakszervezetek kezébe kerül (v. ö. pl. Ed. Buisson értekezését a *Sozialistische Monatshefte* 1907 júliusi füzetében), vagy pedig a szindikálisták reménye jogosult-e, hogy a francia munkásmozgalomban ők lesznek rövidesen úrrá a „korhadt” tradeunionizmuson: (v. ö. pl. az utolsó szakszervezeti kongresszusról szóló tudósítást a *Mouvement socialiste* 1907. évf.) – nem tudom eldönteni. Mint ahogy ebben a pillanatban senki sem mondhatná meg előre bizonyosan, hogy megy majd végbe a fejlődés. *Qui vivra verra!*

Figyelmet érdemel egyébként az a körülmény, hogy Franciaországban a szakszervezeti mozgalom – akár „reformista” akár „révolucionista” irányú – semlegességet vall minden vallási, filozófiai és politikai nézettel szemben és főként igyekszik megőrizni teljes önállóságát a politikai pártokkal szemben is. A szakszervezetek kongresszusán Amiensben (1906.), hol a *Fédération du Textil* fölvetette a párt és szakszervezet közötti viszony kérdését, reformisták-

ból és forradalmiakból hatalmas többség a szigorú semlegességet kívánta: mellette szavazott 774 szakszervezet, ellene 34 s a nem szavazók száma 37 volt.

A *szövetkezetek* is fejlődnek Franciaországban. A francia munkások sajátossága, hogy vonzódnak a termelőszövetkezetekhez, ez a vonzalom Bûchez kora óta vérükben van és nem tudnak tőle szabadulni. Táplálja e vonzalmukat a körülmények egész sora: számos (kis mértékben üzött) francia, kivált párisi iparág természete, a termelőszövetkezeteknek kedvező törvényhozás (elsőbbbségi kedvezmény a nyilvános árlejtéseknél stb.), végül sok közvetlen támogatás (mint Benjamin Rampai 1,400.000 franknyi alapítványa és mások). Ilyen termelőszövetkezet volt Franciaországban 1896-ban 202, 1907-ben 362, amelyekben természetesen csak csekélyszámu munkás volt részes. 1907-ben volt 331 szövetkezetben 15.838 *sociétaires* és (9726 *sociétaires* mellett) 5424 *ouvriers ausiliaires*. Sokkal gyorsabban fejlődik azonban Franciaországban is a szövetkezet életrevaló modern formája: a fogyasztási szövetkezet. Az *Office du Travail* kiutatása szerint Franciaországban a fogyasztási szövetkezetek száma 1907 január 1-én 2166 volt, amelyekből 836 pusztán szövetkezeti sütőműhely; 1906-ban volt 1994, 1903-ban 1683, 1902-ben 1641. A tagok létszámát az említett iroda 1907-re 641.549-nek mutatja ki.

3. Anglia.

Ha általában helyes az az állításom, hogy a szociális mozgalom irányzata az egység felé tart: akkor Angliában ki kell fejlődnie egy oly önálló, szociálistikus végcélra törekvő munkáspártnak, amely az osztályharc alapján áll. Mert megtaláltuk Angliában a modern szociális mozgalom

minden egyéb alkotórészeit a legjobban kifejlődve. Ellenfeleimnek azonban éppen az a főargumentumuk felfogásom helyessége ellen, hogy az angol viszonyok nem a jeleztem irányban fejlődnek. Ha most meg akarom védelmezni állításomat, ellenfeleim aligha érik be azzal, (pedig be kellene érniök), hogy ha deduktíve próbálok bizonyítani ilyenformán: hogy nincs Angliában szocializmus és osztályharc (főltéve, hogy még ma sincs), azt a különös körülmények (Anglia gazdasági monopol-helyzete, a polgári pártok előzékenységége) egész sorának összetalálkozása magyarázza. Ha most bebizonyítható, hogy ezek a különös körülmények eltűnőíében vannak, akkor ebből önként következik, hogy a munkásmozgalomnak Angliában is ugyanazon vonásokat kell felvennie, mint a kontinensen (ahol ezek a különös körülmények nem állottak fenn). Mondom: csupán ennek a deduktív bizonyításnak is elegendőnek kellene lenni. De bizonyosan tudom, hogy ezt nem hagyják helyben. Hanem azt vetik ellene, hogy

1. Anglia különleges helyzete jövőre is megmarad;
2. a fejlődésnek e különleges helyzet föltevése nélkül sem szükséges az állítottam irányban haladnia.

Ennélfogva úgy tehetem helytállóbbá a bizonyításomat, ha megpróbálom azt a tények felsorolásával támogatni. Hogy állunk tehát a „tényekkel”?

Hogy helyes képet kapjunk arról az irányzatról, amely az angol munkásmozgalomban uralkodik, követnünk kell a változásokat, melyeken e mozgalom körülbelül egy emberöltő óta keresztülment.

Mintegy 30 esztendővel ezelőtt az angol Trade-Unio-nok a hamisítatlan, tiszta manchesterizmus fellegvárai voltak. Az „önsegély” zászlaját lobogtatták, mindent saját ere-

jökkel akartak elérni, irtóztak mindenféle intervencionizmustól s általában mindattól, ami csak távolról is az „*árlanisocializmus*”-hoz hasonlított. Pozitív kapitalista hitvallásuk volt. Kapitalista szellemtől születtek, kapitalista rendszerrel akartak élni és halni is, ha kell. Ha nőtt a profit, abból nekik osztalék kellett, ha csökkent, akkor a tőkessel együtt akartak „nélkülözni”: íme az ingadozó bérskála eszméje!

Ennek a felfogásnak szellemi leszűrődését amaz idő szakszervezeti irodalmában találjuk. Maga Bamberger és társai a munkásegyletek elvével egyetértettek. És Lujo Brentano hajszalnyi pontossággal bebizonyította, hogy a Trade Unionok fölöslegessé tettek minden államszocialista kísérletezéseket, minő a kötelező munkásbiztosítás és hasonlók. Óva intett, hogy elfogadják Németországban az akkortájt készülöben levő szociális biztosítási törvényeket. Mert ezzel Németország vesztébe rohanna. „Ahelyett, hogy a szociáldemokrata céloknak ellenszegülne – írta még 1881-ben – egyengeti a gazdasági rend tervbe vett újjászervezését! ... az ehhez vezető utat. A politikai szabadság és nemzeti műveltség lehanyaglása lesz ebben is az eredmény, amire vezet. És mindegy, vajjon a konzervatív szociálistikus, vagy a szociáldemokratikus szervezetek útján érjük-e el ezt az eredményt. A kultúra romlása, mely majd bekövetkezik, mindkét esetben ugyanaz lesz”. Ezt a felfogást pedig ő az angol szakszervezetek vezetőitől tanulta. Ez volt a felfogása a tanult munkások színe-javának, akik akkoriban a Trade Unionokat alkották és hasznosnak vélték, hogy magokba szívják a kapitalizmus alapelveit.

Következtek a dock-munkások nagy sztrájkjai: az 1880-as évek végén, első jelei a mélyebben fekvő munkásré-

tegek fölvetődésének és jött velők a *new-unionism*: a szakszervezeti mozgalomnak immár nem manchesteriánus típusa. A tömegek mindjobban belátták, hogy a saját erejök-ből nem képesek többé az egész munkásság helyzetén javítani, hanem még ama feladatok megoldásánál is, amelyeket a szakszervezeti mozgalom maga elé tűzött (munkanélküliek segélyezése stb.), szükségkép az állam segítségére szorulnak. Azóta a Trade Unionok politikai súlypontja mindinkább az állami támogatás felé tolódik: a régi, szigorúan manchesteriánus szakszervezetek mind jobban kisebbségben maradnak a kongresszusaikon, míg végre elhagyják purista álláspontjukat, és az „államszocializmus” ösvényére terelődnek. Közben a Trade-Union-mozgalom új „balszánya” már kissé tovább is ment és tisztán szocialista programmot dolgozott ki, amelyet a kongresszusokkal elfogadtatott.

Ebben a fejlődési folyamatban csak néhány legfontosabb etape-ra utalok: A szakszervezetek kongresszusa már 1890-ben síkra száll a törvényes nyolcórás munkanapért (még a felnőtt férfimunkásokra nézve is). Nemsokára ezután megkezdődik az agitáció az állami kötelező biztosítás (vagy – ami még „szociálistikusabb”), az állam által nyújtandó aggkori ellátás érdekében. Manapság a Trade Unionok programjában van egyebek közt, hogy minden hatvan évesnél idősebb munkás számára aggkori ellátást követelnek. Az utolsó kongresszus megint kimondotta: „*urging Governement to establish a national system enabling everyone (!) at 60 to obtain a pension of 5/per week from a fund raised by Imperial Taxation*” (követeli a kormánytól, hogy állítson fel egy nemzeti rendszert, amely szerint 60 éves korában mindenki kaphasson hetenként 5 shilling nyugdíjat az állami adókból létesített alapból. Ez tiszta

„kommunizmus”! A nagy bányászstrájkoknál 1898-ban merült fel először a *Living wages* teljes-tökéletesen „szocialista” eszméje, amely az „ingadozó bérszála” kapitalista elvét halomra döntötte.

Egyidejűleg megbarátkoznak a munkásegyletek az államosítás és városi kezelésbe vétel eszméjével. Csak a mértéke felett vitatkoznak még. De már 1894-ben a szakegyletek kongresszusa Norwichban minden termelő eszköz társadalmosítása mellett nyilatkozik. Ezt a határozatot ugyan (talán jogosan) a kongresszus esetleges összetételének tulajdonították. Ám hasonló határozatok azóta gyakorta ismétlődtek és így némi joggal állíthatunk legalább is annyit, hogy az angol Trade Unionok manapság igen közel állanak a kollektivistá ideálhoz. Nem is szólnak arról a gyors haladásról, amit a municipális szocializmus tett Angliában az utóbbi évtizedek folyamán, amiben nem a legcsekélyebb része volt a proletár-érdekek nyomásának.

Ha mindezek mellett még figyelembe vesszük, hogy a Trade-Unionok nagy többsége az agrárproblémát Henry George földbirtok-reformja szerint óhajtja megoldani, úgy valóban nem elhamarkodott ítélet az, hogy Anglia szervezett munkásságának körében a szocializmus felé tartó irányzat ma tényleg megvan.

De mindennek ellenére a szociális mozgalom — bárha szocialista ideál is az irányítója — nem tartja-e meg talán egy másik jellemző vonását? Az angol munkásság hangulata, ellentétesen a kontinentális európai munkássággal, nem marad-e mindig békés, engesztelékeny, amiként a polgári szociálreformerek magasztalják; nem marad-e meg a Trade-Unionok „nem politizáló” álláspontja és így a két pártrendszer mellett? Más szavakkal: az angol proletariátus akara-

tának keresztülvitelénél állandóan lemond-e a kontinentális európai értelemben vett „osztályharc” formáiról, különösen pedig önálló munkáspárt alakításáról?

Erre a kérdésre mindjárt, általános megfontolásból is adhatnék feleletet, amely így szól: az angol munkás épen úgy nem „elvből” tartózkodik az „osztályharctól”, mint ahogy nem „elvből” használja. Ép ezért illik rá, hogy „következetlen opportunistá”. Nyugodalmat meg *apple pie-t**) kíván és nem törődik a politikával mindaddig, ami g ezeket biztosítva látja. De ha ezek élvezésében zavarja valami, akkor bizony – akármit mondjanak is a „szociális béke” teoretikusai, – nyugalmanak visszaszerzésére, az *apple pie* biztosítására vonakodás nélkül ragad meg minden alkalmatosnak látszó eszközt: tehát a politikai harc fegyverét is. Fontos dolog ezt megállapítani minden polgári magasztalással szemben.

Nincs is közte és kontinentális-európai elvtársai között semmiféle oly benső idegenkedés, minő tán a jól nevelt német polgár és egy német szociáldemokrata között. Gyakran lehet hallani angol munkásvezérektől: „Igaza van a német szociáldemokráciának; ha mi Németországban élénk, épen ezt a politikát folytatnók, sőt valószínűleg az élesebb (Bebel-féle) hangnemet használnók.” Épen így nem vonakodtak az angol munkás egyesületek küldöttei, mint már láttuk, résztvenni a nemzetközi szocialista kongresszusok ülésein, amelyeknek elnöki székében az angol Trade-Unionok elnökei ülnek. Ez tehát annyit jelent: Az angol munkás lemond az önálló politikáról, az osztályharc fegyvereit szegre akasztja, amikor és ameddig nem tartja szük-

*) Almás lepény, az angol nép kedvelt étele.

ségeseknek szándékai keresztülviteléhez, de kész mindjárt hozzájuk nyúlni, mihelyt akadályok torlódnak útjába, kész megragadni ezeket az eszközöket, kivált abban a pillanatban, amikor a munkásegysületek ellenséges érzülettel találkoznak a hatóságok, munkaadók, vagy a közvélemény részéről, így a Trade-Unionok örömmel ragadták meg már az 1867/71. években az Internacionálé eszméjét, mert akkor a törvényhozás és a kormány a munkásegysületek fejlődését gátolni akarta. Csak az 1871. és 1875-iki törvények, meg a munkaadóknak és a közönségnek kibékülése a Trade-Unionokkal hozták meg azután ama nem politizáló, rózsás optimizmust.

Az egész dolog csattanója pedig az, hogy Angliában évek sora óta a munkásegysületek kárára változott meg a hangulat. A munkaadók túlnyomó többségében megvan a hajlandóság, hogy letörje „a munkásegysületek zsarnokságát”, a „közvélemény”, vagyis lényegében a filisztervilág szintén aggódik a Trade-Unionok mindjobban erősödő hatalma miatt, és főként attól fél, hogy azok politikája az angol ipar termelőerejét s így versenyképességét csökkenthetné. Mindez pedig egészen önként értetődő következménye annak a ténynek, hogy Anglia kiszorul ipari és kereskedelmi monopol-helyzetéből és kénytelen termelési föltételeit megegyeztetni más országokéval. Bizvást mondhatjuk tehát: a Trade-Unionokkal szemben tanúsított ellenségeskedés ezúttal oly okokra vezethető vissza, amelyek tartósan hatékonyak fognak maradni.

De hogy mily nagy mérvet öltött már Angliában az ellenséges hangulat a munkásegysületekkel szemben, legjobban mutatják azok a törvényszéki Ítéletek, amikből néhány év óta az a tendencia domborodik ki, hogy megnehe-

zítsék a Trade-Unionok helyzetét. Az angol törvények tág értelmezése tudvalevőleg lehetővé teszi a bíróságoknak, hogy a jogkeresés minden formájában érvényesíthessenek ilyen „tendenciákat”. A körültekintő és jól értesült Webb-házaspár ilyenformán nyilatkozik az angol Trade-Unionok mostani jogi helyzetéről: „Az utóbbi évek folyamán a bíróságok lassanként korlátozták azt, amit a munkásegysületek törvényes jogának tartottunk. Nem kísérelték meg ugyan visszaállítani a büntetőtörvény elrettentő eszközeit ... De találtak ki a tőkés a büntetőtörvénynél alkalmasabb fegyvert. A munkásegysületek tisztviselői által elkövetett cselekményért a károsult egyének kártérítés címén magánjogi pert indítottak és a bírák, ha nem is büntetendőnek, de törvénybe ütközőnek minősítettek sok olyan cselekményt, amiket addig a sztrájkoknál megengedett dolgoknak tartottak. Így jogos vádlásra elégséges cselekménynek minősítették valamely munkásegysület részéről, ha az az egyesület a nem-unionista cégek és szervezetlen munkások fekete listáját közzétette. Vádemelésre alkalmas cselekménynek vették még a legcsekélyebb kihágás, erőszakoskodás, vagy kényszer nélküli örködést is, mert ez „leselkedésre és ólálkodásra” vall, ami pedig alkalmatlanságot szerez a munkaadóknak. A törvény mostani magyarázata pedig még sokkal tovább megy, mert kártérítésre kötelez valamely munkásegysületet oly cselekményekért, amelyek nem képeznek bírói panasz tárgyát, ha egyes tagok követték volna el. Most vádemelésre körülbelül elégséges cselekmény, ha a munkásegysület egy tisztviselője felkér valakit, vagy megengedi valakinek, hogy próbáljon rábeszélni valamely munkaadót, hogy sztrájkot ne alkalmazzon, vagy bocsásson el, holott ez minden tagnak szabadságában áll, ha *bona fide*, másokkal kifejezetten

vagy hallgatólag meg nem beszélve követi el. A munkásegyleti tisztviselőknél bírói panasz tárgyát képező cselekménynek tekintik, ha megkísértik rábeszélni valamelyik céget, hogy egy másiknak árut ne szállítson, vagy egy bizonyos vállalkozó által szállított anyagokat ne dolgozzon fel. (Az egyes embernek, valamint a munkaadók szövetségének mindez szabadságában áll.) Ha pedig a munkások egy testülete igyekszik ugyanezt elérni, akkor „összeesküvés” címén vád alá helyezhetők. És bár úgy látszik, hogy a munkásoknak még szabad sztrájkolniuk (ha emellett semmiféle szerződészegést nem követnek el), de kétséges, vajjon nem emelhető-e vád ellenük, „összebeszélés” (*conspiracy*) miatt, ha sztrájkolásuknak nem csupán az az indító oka, hogy saját személyes munkaviszonyaikat javítsák.

A munkásegyletek ügyére mindennek nem volt addig komoly jelentősége, amíg a kártérítésért perbe fogható személyek maguk a munkásegylet tisztviselői voltak. De a *Taff Vale*-ügyekben hozott bírói döntvények teljesen megváltoztatták a helyzetet. Minden olyan esetben, amelyért a munkásegyleti tisztviselő felelősséggel tartozik, most maga a munkásegylet egyetemlegesen vonható felelőségre ... Az üzlettulajdonos és üzletvezetője közötti viszonyt szabályozó angol törvény rendelkezésein alapszik az, hogy ha valamely munkásegylet tisztviselője az ügyvitel rendes menetében és hivatalos feladatai körében olyas valamit követ el, amiért kártérítésre köteles, az a munkásegylet, amelynek érdekében eljár, szintén felelős érte, még akkor is, ha az illető tisztviselő hatáskörét túllépve, vagy egylete alapszabályainak ellenére, sőt a végrehajtó-bizottságától nyert különös utasításokkal egyenes ellentétben cselekedett volna is.

Végül, ha a munkásegylet kártérítésért perelhető, az az egyén, aki magát károsultnak tartja, a *High Court of Justice*-nek *Chancery-osztályától* a munkásegylet és tisztviselői ellen egy ideiglenes rendeletet (*injunction*) eszközölhet ki, amely megtiltja nekik azt a cselekményt, amiért ellenük vádat emelnek. Ha a tiltó rendeleteknek nem engedelmessé válnak, akkor bírósági tárgyalás nélkül fogházbüntetést lehet rájuk kiszabni meg nem szabott időre „a törvényszék iránti tiszteletlenségért”.*)

Keir Hardie egyik tanulmányában talált adatok szerint a Trade Unionoknak 1905-ig már csaknem hat millió korona kártérítést kellett fizetniük a tőkéseknek. Ez tehát azt jelenti, – és ezért tárgyaltam ilyen részletesen – hogy a szakszervezeteknek, mint harcos egyesületeknek, működési ereje lényegesen megfogyatkozott, úgy, hogy csaknem azt mondhatnók: „a hatásuk gyakorlatilag megsemmisült”.

Kapcsolatos-e ezzel, hogy az *angol munkásegyleti mozgalom néhány év óta zátonyon vesztegel*? A tény mindezenre ez. A tagok száma 1900-ban és 1901-ben ugyanannyi maradt, sőt 1901-től 1904-ig 1,939.022-ről 1,866.755-re, vagyis csaknem 4%-al apadt. Ennek következtében a bevételek sem emelkedtek. A 100 legnagyobb Uniónnak 1897 óta majdnem egyforma a bevétele. Ehhez járul, hogy a munkásegyletekre háruló pénzügyi követelmények növekednek. A depresszió, mely a század eleje óta különösen az angol textil-iparra nehezedik a munkanélküliek számának növekedésében nyilvánul: az egyleti tagok közül 1899 októ-

*) Az 1906. december 21-iki törvény enyhítette egyes szigorúságait a szakszervezetek eddigi jogi helyzetének. Minő hivatása lesz ennek a törvénynek, majd elvállik. Talán már igen későn jött, hogy megmenthesse a szakszervezeteket.

bérében munkanélküli volt 2-3%, 1900-ban 3.3%, 1901-ben 3.7%, 1902-ben 5%, 1903-ban 5.8%, 1904-ben 6.8%. Ez pedig a munkásegysületekre nézve a munkanélküliek segélyezésére fordított kiadások állandó emelkedését jelenti. Ezek a kiadások (a 100 legnagyobb Trade Uniónnál) 1899-től 1904-ig megfelelőleg: 188, 263, 327, 424, 510, 648 ezer font sterlingre rúgnak.

Tiszta dolog, hogy az ily irányú fejlődésnek igen nagy mértékben kellett csökkentenie a munkásegysületek hitelét az angol munkásoknál és meg kellett győznie őket a *political action* szükséges voltáról.

Mutathatók-e ki olyan jelenségek, amelyek igazolják ennek az általános végkövetkeztetésnek helyességét. Az angol munkásság rálépett-e az önálló munkáspárt alakításának, így tehát a szerintünk értelmezett „osztályharcnak” útjára és így arra az útra, melyen e tekintetben is el fog jutni a proletariátus nagy, nemzetközi, egységes mozgalmához? Nem habozom határozott igennel felelni e kérdésekre is, támaszkodva a felfogásomat kétségtelenül igazoló tények egész sorozatára.

Több, mint húsz esztendő óta fáradoztak egyesek azon, hogy az angol munkásokat önálló osztály politikára neveljék. Már 1881-ben megalapította H. M. Hyndman a *Social Democratic Federation*-t (S. D. F.). Ez szorosan szociálistapárt volt, kontinentális minta szerint, tisztán Marx szellemében vezetve, az angol munkás „következetlen opportunistusának” nem tett semmiféle engedményeket és ezért semmi hatással sem volt az angol proletariátus tömegére.

Az 1880-as évek gazdasági depressziója, a nagy sztrájkok ez évtized végén, megint fölbresztették az angol munkás érdeklődését a politika iránt. Következett az „új” Trade

línionok alapítása, amelyek.– mint láttuk – kezdettől fogva hajlandóságot tanúsítottak, hogy élesebb hangnemet pendítsenek meg. A kiforrás ezen éveiben (1893) keletkezett a „független munkáspárt” az *Indépendant Labor Party* (I. L. P.) unionista Keir Hardie, John Burns, Tom Mann vezetése alatt. Az I. L. P. irányzatát Keir Hardie a következőképp vázolja: „Ez a párt igyekezett kezdettől fogva a legszorosabb kapcsolatban működni a szakszervezetekkel. Ahelyett, hogy a szakszervezeti-, szövetkezeti- és temperenzler-mozgalmat becsmérelné és gúnyolná, rokonszenves álláspontot foglalt el velük szemben, de egyszersemind rámutatott arra is, hogy azok a módszerek nem elegendők a szociális kérdés megoldásához. Az I. L. P. továbbá, noha szociálistikus végcélját sohasem titkolta, mindig elismerte, hogy egy munkáspártnak, még ha nem leplezetlenül szocialista is, csak a meglévő politikai pártok ellenzékeként alakul, végül arra kell vezetnie, hogy Anglia munkásmozgalmát egy vonalba állítsa a kontinens mozgalmával. Az I. L. P. igen tevékeny részt vett a választásokban, agitációt fejtett ki, oly tízezreket nyert meg, akik előtt addig ismeretlen volt a szocializmus. Az f. L. P. írói és szónokai, mindig egyszerű, népies előadással terjesztették a szociálistust. Mellőztek minden dogmatikus fejtegetést, mert úgy vélték, hogy az egyetemek tantermeibe való az, nem a népgyűlésekre. Szóval: az I. L. P. Anglia politikai életébe és gondolkodásába beajtotta a szocializmust, mint ahogy a kertész egyik ágat a másikba ojt be és e párt tevékenységének köszönhető, hogy manapság a szocializmus Angliában nem abstrakció többé, hanem élő elv, amely lelkesíti a községtanácsok működését, amelyekben több száz képviselője van és oly elv, amely még a parlament légkörét is áthatotta.”

De mindezen, már előbb említett és kétségtelen eredmények mellett is (ne fessezessük most, hogy ezekből mennyi írandó az I. L. P. és mennyi más csoportok, pl. az 1883-ban alapított Fabian-Society javára) hosszú időn át nem keltett erősebb visszhangot az I. L. P. ama felhívása, mely a proletariátust önálló politika folytatására ösztönözte. Az önálló munkásképviselek száma elenyészően csekély maradt. Az 1890-es évek föllendülési időszaka nem volt kedvező ennek a gondolatnak. Csak 1899-től kezdve következett be a fordulat. De most aztán hirtelen és radikálisan, bár oly csendben, hogy külföldön csak alig vettek tudomást erről a tényről, mely – szerintem – a szociális fejlődés egész folyamataira a legjelentősebb. Angliának manapság önálló nagy munkáspártja van, amely az osztályharc alapján áll és szocialista végcélra törekszik s ami fő, a szakszervezetek nagy része ehhez a párthoz csatlakozik. Vázolom röviden a történetét.

A Trade Unionok 32-ik évi kongresszusán, Plymouthban (1899) J. H. Holmes, szocialista, a vasutasok egyik vezetője, a következő indítványt terjesztette elő: „Tekintettel az előző kongresszusok határozataira és annak szükségességére, hogy a munkások érdekei a parlamentben jobban legyenek képviselve, a kongresszus megbízza a parlamenti bizottságot, hogy a szakszervezetek szocialista és szakegyleti szervezetek képviselőit hívja össze értekezletre, amely tanácskozzék az eszközökről és módokról, hogy miként lehetne a parlamentben munkásképviselek számát szaporítani.” Az indítványt 546,000 szavazattal 434,000 ellenében elfogadták. Ellene szavazott természetesen a két „nagy” munkásszövetség: a bányászoké és a textilmunkásoké. Ennek a határozatnak végrehajtása volt az 1900. február 27-én Londonban

tartott értekezlet, melyen a szakegyletek és szocialista szervezetek képviselői vettek részt (a szövetkezetek nem fogadták el a meghívást.) Ezen az értekezleten megalakult a *Labour Representation Committee* (L. R. G.). Az volt a rendeltetése, hogy jegecesedési magva és agitáló központja legyen az alakítandó önálló munkáspártnak, (helyesebben: a meglévő fölfrissítésének és kiterjesztésének).

Ennek az agitációnak eleintén váratlanul nagy, de tisztán külső sikerei lettek. 1902-ben 356,500 szervezett munkás jelentette be, hogy csatlakozik a L.R. C.-hez. 1903-ban már 861,150, 1904-ben 969,800 munkás mellett 165 Trade Union és 76 Trade Council (szakszervezeti kartell) tartozott hozzá. 1903. decemberében csatlakozott az első szövetkezet. A parlamentben 14 képviselőjük volt (1903), a jelöltjeikre leadott szavazatok száma 1900-ban mar mintegy 170,000, (itt tekintetbe kell venni a még mindig korlátolt angol választójogot; a német választójog mellett ez a szám megkétszereződne, vagy mégis háromszorozódne). A legközelebbi parlamenti választásoknál 80–85 jelöltet állít. Az 1904. évi községi választásoknál a L. R. C. 255 jelöltet szerzett. Ezekből megválasztottak 95-öt; a nyereség 56 községi képviselő és ezzel szemben az előzőkből csak 4 helyet veszített el.

De milyen a szelleme ennek az új szervezetnek? A *Social Democratic Federation* (*S. D. F.*) hívei, (kik eredetileg vele tartottak, de miután érezték, hogy a mozgalom elsekélyesedik, kiváltak a L. R. C.-ből) egyáltalában nincsenek vele megelégedve. Nekik a L. R. C. működése nem határozott, nem elég radikális. Szemére vetik, hogy habarék-pártot teremt, amelyben merev szociáldemokraták mellett még mindig félig liberális egyének üzik játékaikat.

Ezek a szemrehányások, szerintem, jogosulatlanok.

Ellenkezőleg úgy vélem, hogy tekintetbe véve az angol munkásmozgalom hosszú időn kialakult sajátosságát, a legradikálisabb szociáldemokrata sem követelhet többet, mint amennyit a L. R. G. által vezetett párt cselekszik. Az új zászló alatt csakugyan folyt le pár választás, amely nem felelt meg a független munkáspárt elvének. De a L. R. C. nem késett e miatt rosszalását nyilvánítani. A Bradfordban tartott értekezleten (1904) bizalmatlanságot szavaztak Mr. Bellnek, a vasutasok egyik vezérének, aki különösen gyanúba keverte az új irányt. Ugyanezen a kongresszuson kimondták még, hogy a 14 képviselőjük alakítson külön frakciót a parlamentben, ami időközben meg is történt. John Burns lett az elnök. Végül a Liverpoolban tartott kongresszuson (1905) kifejezetten fölveték programjukba a szocialista végcél. Egyszersmind oly határozatot hoztak, amely lehetővé tegye a S. D. F.-nak, hogy megint csatlakozzzék.

Azt hiszem, hogy nem éppen megokolatlan tehát a „Times” és más polgári lapok aggodalma, mikor „a szárazföldi fejlődésnek megfelelően a szocialisták diadalmas felvonulásától tartanak.” Úgy gondolom, nem járnak messze a valóságtól ama sorok, melyekkel Keir Hardie végezte cikkét a „Socialistische Monatshefte” lapjain (1905. június): „Az I. L. P. nevében őszinte üdvözetünket nyilvánítom e hasábokon német elvtársainknak és biztosítom őket, hogy ha a körülmények Angliában eltérést kivannak is, a taktikát és ama terminológiát illetőleg, melylyel szocialista elveinket kifejezzük, a mi szocializmusunk épp oly teljes, politikai mozgalmunk épp annyira elszánt, mint az övék. Célünk egy az övékével: a szocialisztikus társadalom megteremtése és egyetértünk velük abban a szózatban:

„*Világ* proletárjai, egyesüljetek!”

Bizonyos, hogy következhetnek ellenhatások. Új hausse-periódus megint meggyöngítheti egy időre az angol munkás érdeklődését a szocializmus és önálló politika iránt. De mérész föltevés lenne, hogy az utolsó évtized eseményei egészen hiába történtek volna. Ellenkezőleg azzal a véleményemmel fejezhetem be, hogy aki az angol munkásmozgalomnak napjainkban megindult fejlődésénél, tekintetbe véve az Angliában történő eseményeket, még ma is tagadja az „egység felé tartó irányzatot” melyet 1896-ban nagyon csekély anyag alapján, lényegében inkább általános megfontolásokra támaszkodva állítottam, az egész egyszerűen ellentmond a tényeknek. A szociális tudományban is föl kellene már hagyni azzal, hogy valóságnak vegyük, amit szeretnénk, hogy valóság legyen.

Mikor 1905. őszén ezeket a sorokat írtam, senki sem láthatta előre, hogy felfogásom helyességét már a következő évben oly csattanósan fogják igazolni a parlamenti képviselőválasztások. Ezeknek a választásoknak eredménye meghozta a végérvényes és megdönthetetlen bizonyosságát annak, hogy jövőre az angol munkásság nagy része önálló és lényegében „szocialista” politikát szándékozik folytatni. Az angol alsóházak most 30 tagú „munkáspártja van Keir Hardie elnökségével, ehhez kell még számítani 20 képviselőt, akiket más munkáscsoportok választottak meg. A munkások önálló jelöltjeire leadott szavazatok összes száma 530,643; ebből a *L. E. C.* (mely most *Labour Party* nevet vett föl) által állított jelöltekre 331,280 szavazat esik. Ebből 232,378 szavazatot a „kifejezetten szociáldemokrata” (*declared socialists*) jelöltekre adtak le és csak 221,696 szavazatot az *I. L. P.* je-

lőltreire. Ama szociáldemokrata jelöltekre is, kiket nem a *L. R. C.* állított, esett még 42,253 szavazat. Hozzáadva ezt a 232,378-hoz, a szociáldemokrata szavazatok összes száma lesz 274,631.

A *Labour Vote* mennyiségét és elosztódását a következő táblázat mutatja:

	Kifejezet- ten szo- ciáldemok- ratákra	A <i>L. R. C.</i> más jelölt- jeire	A <i>L. R. C.</i> szociáldé- mokrata és más jelölt- jeire együttvéve	<i>Trade</i> <i>Union</i> - csoport	A munkás- pártokra együttvéve
Leadott szavaza- tok száma . .	274631	98902	373533	156930	530643
Az összes szava- zatok százaléka	51·8	18·6	70·4	29·6	100

Kiegészítésül hozzá kell még vennünk, hogy a szociáldemokrata tagok a helyi testületekben is hirtelen megszorodtak az utóbbi évek alatt.

A *S. D. F.* az 1904-1907. évek folyamán a községi választásoknál 166,440 szavazattal 76 tagot juttatott be, (10 veszteséggel szemben). Az *I. L. P.* ellenben, amelynek szekciói az 1904-ben számlált 250-ről 1907-ben 600-ra szaporodtak, 1904-ben még 300 taggal volt képviselve a helyi testületekben, míg 1907-ben már 845-el. Ezek így oszlanak meg:

<i>County Councils</i>	23
<i>Town Councils</i>	242
<i>Urban Councils</i>	170
<i>Rural Councils</i>	25
<i>Boards of Guardians</i>	241
<i>Parish Councils</i>	102

<i>School Boards</i>	22
<i>Elective auditors</i>	20

*

Bátran az olvasóra bízhatom már most, hogy azok alapján, amiket Németország, Franciaország és Anglia szociális mozgalmának újabb fejlődéséről előadtam, döntse el, kinek a felfogása „teljesen hamis”: az enyém-e, vagy a másoké? Ráadásul még egy futó pillantást akarok vetni a többi országok szociális mozgalmára, hogy állításom helyessége felől eloszlassak minden kétséget. Ez alkalommal szintén meglátjuk majd, hogy mit tartsunk Ausztrália és az Egyesült-Államok szociális mozgalmáról, amelyeknek, mint kioktattak bennünket: „a legcsekélyebb szocialista jellegük sincs.”

4. Ausztrália.

Sehogyssem tudom megérteni, miként hozhatják fel példaként az ausztráliai gyarmatokat annak bizonyítására, hogy a munkásmozgalomnak nem mindenütt van meg a „szocialista” irányzata. Mert Ausztrália, (ha egyáltalában ezzel összehasonlítást akarunk tenni), éppen a szemléltető példája lehet az én álláspontom helyességének. Szemléltető példája azért, mert az Európaszerte tapasztalt irányzatok ott kialakultak *anélkül, hogy bármiféle szocialista propaganda előzte volna meg*; mivel tehát a viszonyok fejlődéséről Ausztráliában megállapítható, hogy amaz irányzatok nem mesterségesen jutottak be, hanem a dolgok természetéből szükségképpen elő kellett állaniok. Egy könyvnek, amely helyesen tájékoztat Ausztrália és Új-Zeeland szociális fejlő-

déséről, (Albert Méтин műve) a címe: „*Le socialisme sans doctrines*”: ez valóban egyetlen szóval jellemzi a helyzetet: semmiféle szociálistikus elméletek és mégis „szocializmus”! A Webb-pártnak igaza van, mikor azt jegyzik meg: Érdekesen igazolja a szocialista elméletek helyességét, hogy itt oly gyakorlati emberek karolták föl, akik maguk nem szocialisták. De mivel Új-Zeeland miniszterei komolyan fogták föl feladatukat, oda jutottak, hogy Új-Zeeland szervezetének irányzatára nézve mind jobban-jobban kollektivistá jelleget kellett adniok.”

A tények röviden ezek:

Az ausztráliai gyarmatokban az 1890-iki véres sztrájkok idején alakult önálló, politikai munkáspárt, amely fölvette programjába a szocialista végcélét. Az év végén ennek a pártnak a szövetségi parlament, a második kamara 75 tagja között 24, az első kamara, a szenátus 36 tagja között 14 tagja volt. Sőt a sajtóságos politikai konstellációnak az lett az eredménye, hogy 1904-ben a munkáspártból alakították meg a minisztériumot. De formális uralomrajutás nélkül is a legtöbb gyarmatban a munkáspárt irányítja az ország politikáját. E politika alapvonalai pedig a következők:

Fokozatos államosítása a közlekedési eszközöknek és iparnak: a vasutak már államosítva vannak, a bányákra most kerül a sor. „Állami kezelésbe” vették már az életbiztosítást, a tűzbiztosítást most akarják államosítani.

Ahol még megvan a „magánipar”, ott a tőkéseknek alaposan elvették tőle a kedvét. Behozták a 8 órás maximális munkanapot és más szigorú munkarendet, számos iparágban megszabták a minimális munkabérekét. Ahol ezeket törvény nem állapította meg, a „szabad bérszerződést” ott is megszüntették más módon: a kötelező (állami!) döntőbíró-

ságok felállításával. Sztrájkok nincsenek is többé: az állam szabja meg a munkaföltételeket még a béreket illetően is.

A „munka joga” el van ismervé.

Minden 65 éven felüli és 1000 sh.-nél kevesebb jövedelmű egyénről az állam gondoskodik.

Az agrárpolitikát a földbirtok reformerek eszméi és a *single taxer*-ek irányítják.

Ezek a különböző programmpontok nincsenek minden gyarmatban egyformán megvalósítva. De messze vezetne, ha a törvényhozást egyes részleteiben is be akarnók mutatni. Elég annyi, hogy mindenik gyarmat, vagy legalább is azok, ahol a munkáspártnak befolyása van, elvileg a jeleztem irányban folytatja politikáját.

Épp ilyen szellemű és teljesen politikai színezetű a szakszervezeti mozgalom is, mely természetesen nem játszik oly nagy szerepet, mint nálunk, mert főfunkcióját, a munkaföltételek szabályozását, kivette kezéből az állami szabályozás. De munkáspolitikát folytat a politikai munkáspárt. Mondhatjuk tehát, hogy a szociális mozgalom fejlődése Ausztráliában (és csakis ott) kollektivista irányban annyira előrehaladt, és a „szociálistikus állam” már oly mértékben meg van valósítva, hogy a harci szervek, amelyek az európai mozgalom jellemzői, már visszafejlődőfélben vannak, vagy egyáltalában ki sem fejlődtek igazán. Ma még egyelőre a mi mértékünk szerint is szakszervezetekbe vannak a munkások egyesítve. Sőt 1902-ben megtartották Sidney-ben első szövetségi kongresszusukat, amelyen 250,000 munkás volt képviselve. A határozatok többnyire nem voltak elvi természetűek, hanem csak a meglévő törvények kiterjesztését követelik: általánosítását a kötelező döntőbíróságoknak, (amelyek még nem minden gyarmatban vannak meg) fokozását

a munkásvédelemnek, az államosítás kiterjesztését a bányákra, az összes lokomotívokra, vasúti kocsikra, a gyárakra, pálinkamérésekre stb.

Egyébként semmi tipikusát sem szabad látnunk az ausztráliai szociális fejlődés folyamatában. Ahhoz a gazdasági viszonyok nagyon is különlegesek, a népesség nem igen nagy. Csakis azért tértem ki Ausztráliára, mert ellenérvként hozták fel velem szemben. Bizonyítékul jobb nem használni. Helyesebb, ha a vén Európában és mindenesetre az amerikai Egyesült-Államokban tekintünk körül.

5. Belgium.

Aki a szocializmust Európában ma élő valóságként akarja látni, akit érdekel megtudni, hogy a régi kultúrájú, modern országokban miként alakul majd legvalószínűbben jövőre a szociális mozgalom, annak azt tanácsolom, hogy menjen el Brüsszelbe, vagy Gentbe és kérje meg ott a belga szocialisták valamelyik szíves vezérét – Vandervelde-t, Anseele-t, Bertrand-t, vagy mást, – hogy tartson egy kis magyarázatot „gyakorlati bemutatással” a *Maison du Peuple*”-ben, vagy a „*Voorwār*”-ban.

A fejlődés Belgiumban azért oly jelentős, mert egyformán kifejlesztette a modern szociális mozgalom mindenik oldalát: a politikait, szakszervezetit és nem kevésbé a szövetheteket. Nem kérdés az, mikor Vandervelde állítja, hogy a belga szocializmus egyesíti magában a szociális mozgalom ama három típusát, amelyeket e művemben megkülönböztettem:”*La Belgique socialiste, au confluent des trois grandes civilisations européennes, participe au caractère de chuchime d'elles. Aux Anglais, elle a emprunièle self help, l'asso-*

dation libre, principalement sous la forme coopérative; aux Allemands la tactique politique et les doctrines fondamentales, sui furent exposées, pour la première fois, dans le „Manifeste communiste; aux Français enfin leurs tendances idéalistes, leur conception intégrale du socialisme, considère comme le prolongement de la philosophie révolutionnaire, comme une religion nouvelle, continuant et accomplissant le Christianisme, le faisant descendre sur la terre tout irradié de la clarté de deux.” (A szocialista Belgium, a három nagy európai civilizáció összetalálkozásánál, mindegyiknek jellegét magára ölti. Az angoloktól átveszi az önsegélyt (*self help*), a szabad társulást, kivált kooperatív formájában; a németektől a politikai taktikát és az alapvető tanokat, amelyeket először a „Kommunista kiáltvány” fejezett ki; a franciáktól végre ideális törekvéseiket, a szocializmus integrális felfogását, mely azt a forradalmi filozófia továbbvitelének, új vallásnak tekinti, amely folytatja és betetőzi a kereszténységet, lehozva azt a földre, hogy itt áraszson mindenféle mennyei világosságot.”)

Valóban bámulatos az, amit a szocialisták Belgiumban az utolsó 20 esztendő alatt végbevittek és bizonyára jó részben ama szerencsés véletlenben leli magyarázatát, hogy a mozgalom élén egész sora állott oly férfiaknak, akik széles látókör, erő, politikai tapintat és szervező talentum dolgában, szinte felülmúlhatatlanok. E mellett az ország csekély kiterjedése épp oly kedvező föltételeket nyújtott nekik, mint a nagyhatalmi állami aparátusának pl. az állandó hadseregnek hiánya; a nagy, fegyelmezett hadsereggel rendelkező Porosz-Németországban nehezen folytathattak volna szavazati jogért oly sikeres népmozgalmakat, aminők Belgiumban többször, de kivált 1893-ban zajlottak le.

A szociális mozgalom haladásáról e helyütt természetesen megint csak igen röviden számolhatok be:

A belgiumi munkáspárt mai alakjában 1885-ben alakult és 1894-ben fogadta el végleges programját, amely ma a „legmodernebb” valamennyi szocialista pártprogramm között. A reális szocializmus talaján áll, marxi szellemmel telítve anélkül, hogy a Marx-féle evolúciós-elmélet egész avult apparátusát cipelné magával, mint a német. Látszik, hogy olyan emberek alkották, akik alaposan ismerték ugyan „az ő Marxukat”, de a fejlődő élet áramlatával haladtak.

Ugyanez az 1894. év hozza meg a szocialistáknak az első nagy választási sikert, miután 1893-ban a többes választójog behozatott: jelöltjeikre összesen 300,000 szavazatot kapnak (a leadott szavazatoknak körülbelül $\frac{1}{6}$ -át) és mindjárt 28 mandátumot szereznek a kamarában. Nem lehet csodálni, hogy ezt az első eredményt az utolsó tíz évben nem tudták lényegesen többre vinni. Sőt az 1904. évi választások még némi csökkenését is mutatják a szocialista szavazatoknak, bár a képviselők száma 5-el kevesbedett. Aligha tévedünk, ha az 1894-iki szocialista szavazatok közt a liberális-demokrata szavazatok nagy százalékát sejtjük, amelyek most – minthogy a liberalizmus a szocializmus nyomása alatt radikálisabb mázt nyert – megint a liberális párt javára estek.

1906-ban azután visszaszereztek 2 kamarai mandátumot, mi g a szavazatok száma 1904/06-ban megint fölszaporodott 469,094-re, ami körülbelül 6000-el több, mint 1902/04-ben.

A képviselői kamarán kívül, ahol most 30 a szocialista képviselő, képviselve vannak a belga szocialisták a szenátusban, amelynek körülbelül 100 tagja között 7 szocialista

foglal helyet. Van továbbá 91 szociáldemokrata provinciális tanácsos és 650 községi tanácsos (1904). A szocialisták 193 községi képviselő-testületben vannak képviselve és 22-ben övük a többség.

Kiemeltem már, hogy a belga szocialisták nem becsülték túl a politikai mozgalom szerepét az általános munkásmozgalomban. Ellenkezőleg, a tömegek politikai nevelése mellett éppen ők karolták fel a szakszervezetekben és szövetkezetekben való nevelést, azért első sorban az e téren kivívott sikereiket kell tekintetbe vennünk, ha végzett munkájukat helyesen akarjuk megítélni.

A *belga szakszervezetek* fejlődéséről a következő számadatok tájékoztatnak: a szervezett munkások összes száma volt:

1889. végén	.....	62.350.
1901. végén	.....	73291.
1902. végén	.....	101.460
1905. végén	.....	148.483.

Tehát itt is az a hirtelen föllendülés a legutóbbi évek alatt épp úgy, mint az európai kontinens más országaiban és az amerikai Egyesült-Államokban. A szervezett munkások összes számának mintegy kétharmada (94,151) a szociáldemokrata párthoz tartozik. A többi így oszlik meg a különböző irányok között: a katolikus szakszervezetekhez tartozik 17,814 (pontosabb adatok szerint állítólag 20,055; a katolikus szakszervezetek különösen gyorsan megszaporodtak: 2 év alatt taglétszámuk 10,000-ból lett 20,000) „független” szakszervezetekben tömörült 31,303, liberális szakszervezetekben 1685.

Pontos *szövetkezeti statisztika* két év óta van. E szerint 1906-ban:

Λ szöv. társaságok száma.....	161.
A résztvevő családok száma	119.581.
Áruforgalom.....	31,174.552.91 frank.
Az ingatlanok értéke	12,091.299.52 frank.
A befektetett tőke	1,655.062.33 frank.
Felesleg	3,035.940.95 frank.

A belga mozgalomnak különösen szerencsés sajátosságát teszik az oly alkotások, minők, mint már említettem, a *Maison du Peuple* Brüsszelben, a *Vooruit* Gentben, a *Worker* Antwerpenben, a *Progrès* Jolimontban és mások. Ezek a politikai, szakegyleti és szövetkezeti szervezetek óriás gócpontjai (a *Maison du Peuple* külsőleg is szép épület): tehát szakszervezeti házak szövetkezettel kapcsolatban. A brüsszeli *Maison du Peuple*-nek 1885-ben az alapítása után a harmadik esztendőben, 400 tagja volt, 36,000 frank áruforgalommal és 6000 frank évi nyereséggel. Most van 20,000 nő tagja; a forgalom mintegy 5 millió frank, amiből (saját üzemből előállított) pékárukra esik $-2\frac{1}{2}$ millió, szénre 480,000 frank, ruházati cikkekre stb. ugyanannyi, szatócsárúkra mintegy 280,000 frank, hentesárúkra 250,000, tejre és vajra 900,000, kávéra 150,000 frank. A tagok ingyenes orvosi kezelésben és betegsegélyben részesülnek. Az összes brüsszeli szocialista csoportoknak: szakszervezeteknek, egyesületeknek, politikai ligáknak, önképző egyleteknek számos helyiség, gyűlésterem, könyvtár stb. áll a szövetkezet házában díjtalanul rendelkezésükre.

Éppen így, sőt részben még tökéletesebben van szervezve, ha kisebb is, a *Vooruit* Gent gyárvárosban (1881: 400 tag, áruforgalom 70,000 frank. 20 évvel később 7000 tag, áruforgalom $2\frac{1}{2}$ millió frank.)

Valóban itt egy új társadalmi rend csirái világosan észrevehetők. És bizonyára igaza van Louis Bertrandnak,

mikor azt állítja: „Hogy Belgiumban már néhány év alatt nagy eredményt ért el a szocialista agitáció, úgy hisszük, hogy ezt ama módszernek köszönhetjük, amelyet szocialistáink követnek, mikor mindenütt szövetkezeteket alapítanak és ezeket a gondoskodás és szolidaritás intézkedéseivel kapcsolják össze.”

6. Dánia.

Belgiumnak több tekintetben mása Dánia. Itt a szocializmus szintén magas fokra fejlődött, a szociális mozgalom mind a három ága – épp úgy, mint Belgiumban, – egyformán kialakult és a mozgalom higgadt férfiak (Knudsen, Borgbjerg) vezetésével nyugodtan foly medrében.

Dániában már régóta van politikai munkáspárt és több, mint 30 éve részt is vesz a politikai életben. Az 1890-és évek eleje óta jelentősége gyorsan növekedett. Szavazatainak száma az 1880-as évek közepén körülbelül 7000; 1890-ben 17,232-re, 1895-ben 31,872-re, 1903-ban 53,479-re, 1906-ban 777,000-re szaporodik; az első szocialista képviselők (2) 1884-ben jutottak be a folthingba, hol (1906 óta), 24-en vannak (102 közt). A szavazatok arányáról és a mandátum eloszlásáról a dán folthingban fölvilágosít a következő táblázat, amelynek adataiból láthatjuk, hogy a szociáldemokrácia külsőképp is jelentékeny helyet foglal el a dán parlamentben:

Párt	A szavazatok száma		A szavazatok százaléka		Mandátum	
	1903.	1906.	1903	1906	1903	1906
A kormányon levő balpárt	122000	94000	50	31	74	55
Jobb párt	50000	68900	20	23	12	14
Mérsékelték	18000	19000	7	6	11	9
Radikális balpárt	—	42000	—	14	—	11
Szociáldemokrata	55000	77000	23	26	16	24

A szenátusban, a landstingban is képviselve van most a szociáldemokrata párt 4 taggal (66 tag között). Szociáldemokrata városi tanácsos 50 városban 450 van, míg 120 községben 400 szociáldemokrata foglal helyet az előljáróságban.

A *szakszervezetek* közül 49 központi szövetség 1044 fiókegylettel és ezeken kívül 12 helyi szövetség a szakszervezetek szövetségéhez tartozik (1907) összesen 78,081 taggal, (1903-ban még 62,849). Néhány szervezet még nem tartozik a szövetséghez: ilyen volt 1903-ban 10 szövetség és 10 helyi egyesület 23,477 taggal.

Az országos központhoz tömörült szakszervezetek karöltve működnek a politikai pártszervezettel, amelynek elnöksége 2 taggal képviselve van a szakszervezeti szövetség központi elnökségében, (ez viszont a politikai pártszervezetben van éppen így képviselve). Minthogy Dánia csak mintegy 270,000 ipari munkást számlál (1897), ennél fogva az az ország, ahol a munkások legnagyobb százaléka (csaknem 40%) van szervezve.

A *szövetkezetek* fejlődésében is megelőz minden más országot (talán Belgiumot kivéve). Dániában van körülbelül

2000 szövetkezet, ennek fele fogyasztási egyesület 150,000 taggal és 200 millió márkát jóval meghaladó forgalommal. A nagyban vásárló szövetkezet csaknem valamennyi dán fogyasztási szövetkezetet összefoglalja és 25 .millió márka forgalmat ért el (1904), amelyből 1.8 millió márka értékű árut maga állított elő.

7. Hollandia.

Hollandiában a szociális mozgalomnak az 1890-és éves közepéig anarchistáskodó irányzatokkal kellett megküzdnie. Az anarchizmus, mely a politikai életben való minden aktív résztvevőstől tartózkodni akart, Hollandiában Domela Nieuwenhuis kiváló egyénisége révén bizonyos jelentőségre tett szert. De e fényes támogatás mellett is elsöpörte azt a tények ereje. 1894-ben alakult meg a szociáldemokrata munkáspárt, amely teljesen a modern, reális szocializmus alapján áll oly tartalmas férfiak vezetése alatt, mint Troelstra és van Kol.

A szociáldemokrata párt 1897-ben ment először a választási harcba és 13,025 szavazatot szerzett. Ez fölszaporodott 1901-ben 38,279-re és 1905-ben 65,743-ra. Most a kamarákban 100 között 7 mandátuma van és mintegy 30 községi tanácsban van képviselője.

A szakszervezeti mozgalom a legutóbbi évekig szintén anarchisztikus befolyás alatt állott, de ez alól az 1897-ben megkezdett politikai agitáció folyamán lassanként fölszabadította magát. A Domela Nieuwenhuis által alapított „Nemzeti munkás szekretáriátus” tagjainak száma 17,000-ból 5000-re csökkent.

Hollandia szervezett munkásainak nagy része 1906.

január 1-től fogva a *Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen*-ben tömörült. Ez a szakszervezeti központ most (1907) összefoglal 18 nemzeti szervezetet 28,400 taggal. Szoros kapcsolatban van a szociáldemokrata párttal: a szakszervezeti központ, a szociáldemokrata párt, a parlamentbeli szociáldemokrata frakció és a szociáldemokrata központi lap (*Ret Volk*) képviselői szabályszerű értekezleteket tartanak, melyeken meghatározzák a gyakorlati politika irányát.

A *szövetkezeti ügy* Hollandiában is, épp úgy, mint Belgiumban, a szociáldemokrata mozgalomhoz csatlakozva fejlődött ki, bár megközelítőleg sem oly nagy arányban. A (fogyasztási) szövetkezetek legnagyobb része a *Nederlandsche Cooperativenbond*-*b* egyesült, amely 1905-ben elvált az „*Eigen Htáp*” (polgári) szövetségtől. Az új szövetség évi forgalma mintegy 1.500,000 fi. Hozzá csatlakozott körülbelül 90 szervezet.

8. Olaszország.

A szociális fejlődés folyamata különösen tanulságos Olaszországban. Itt 1892-ben a genuai kongresszussal indul meg a modern munkásmozgalom. Utópista szocialisták, anarchisták, mazziniánusok, republikánusok, félig patriarchális munkásegységek, félig elpolgáriasodott segélypénztárak képviselőinek tarka társasága találkozott akkor össze Genuában. Ebben a chaosban kellett a modern szocializmus, értsd: a marxizmus világosságát elterjeszteni. Akkoriban csak két marxista volt Olaszországban: Antonio Labriola, a tudós filozófia-professzor és Anna Kuliscioff, az ifjú Filippo Turati felesége. Turati is evett a tudás fájának gyümölcséből, melyet felesége nyújtott neki és hamarosan harmadik-

nak állott be a marxisták szövetségébe. És Olaszország óriási léptekkel utolérte, amit elmulasztott. A modern szocializmus tanai az 1890-es évek folyamán – főként Turati kitűnően szerkesztett hetilapja: „*La Critica sociale*” révén – szélesebbé terjedtek el az egész félszigeten. És hamarosan csak úgy hemzsegett a mindenféle árnyalatú, sok „marxista”. Az olasz Marx-irodalom (mint a Robert Michels által összeállított bibliográfia, az „*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*” 26-ik kötetében tanúsítja), a német mellett valóban a legterjedelmesebb.

A munkásmozgalmat Turati és társai mindjárt kezdetben ügyesen a proletár szocializmus árába terelték; igazi mesterfogás ez Olaszországban, hol a kispolgári radikalizmus szirtjei lépten-nyomon megsemmisüléssel fenyegetik a szociális mozgalom hajóját.

Az 1890-es évek végén Turati irányának ellenzéke támadt, amely gyorsan erősbödött és szétrobbantással fenyegette a szocialista pártot. Ennek az ellenzéknek jeles szóvivője volt a híres kriminalista: Enrico Ferri. A Bolognában tartott pártgyűlésen (1904) vívták meg a döntő csatát: a ferrianusok csekély többséggel legyőzték a turatianusokat. Magát Turatit nem zárták ugyan ki a pártból, de annyira hitehagyottnak tekintették, hogy a párt Milanóban hivatalosan ellenjelöltet állított vele szemben, (akit ugyan – melleleg mondva – Turati fényesen megvert). Mik voltak itt az ellentétek? Talán a régi szabású forradalmárok, mazziniánusok, anarchisták képezték az ellenzékét, akik összeverődtek a Turatiban megtettesült marxizmus leverésére? Dehogy. Ferri és hívei éppen a valódi, a hamisítatlan marxizmus nevében indítottak harcot a revizionista vagy – mint Olaszországban nevezik: a „reformista” pseudo-marxizmus ellen. A

marxista tanok első hirdetőjét eretneknek bélyegezték, mert a marxizmus eszméit oly alaposan megemésztette, hogy opportunista, praktikus politikát merészelt folytatni. Olasz Bernstein-ügy. Valóban majdnem ugyanazok az ellentétek, mint Németországban. Csakhogy a forradalmi frázisokat itt, a délszaki népek szenvedélyesebb temperamentumánál fogva, még valamivel jobban „*con fuoco*” használták. Ugyanolyan ellentétek, mint a német mozgalomban, épp oly nagyok, vagyis inkább épp oly csekélyek. Ellentétek olyan emberek között, akik ugyanazt az alapelvet vallják, ugyanegy célra törekeshnek, ugyanazokkal az eszközökkel akarják a célt elérni, csak az alkalomhoz mért eszköz megválasztásában tér el a véleményük. Másban se nem több, se nem kevesebb köztük az ellentét, mint amennyi az élet és az elmélet, a cselekvés, meg az élő, vagy írott szó emberei az opportunisták és a doktrinerek között. Az olasz szociális mozgalom irányát éppen úgy meg nem fogják változtatni a bolognai határozatok, mint ahogy a németét nem a drezdai rezolúció. Ha papiroson néhány frázisnak forradalmibb színezete lett is, a praktikus élet követelményei kérlelhetetlen szigorúsággal érvényesülnek úgy itt is, mint ott. És hozzájuk fog idomulni itt is, ott is a szocialista párt politikája, amelynek általános jellege Olaszországban szintén hosszú időre meg van szabva. Mert hogy Ferri teljesen a tények szilárd talaján mozog, éppén úgy, mint Bebel, (ha alkalomadtán temperamentumuktól ragadtatva mindegyikük megpróbál is el-elkalandozni a fellegek régiójába), hogy alapjában jó „reális” szocialista, azt tudja mindenki, aki Ferri múltját ismeri, ő mondotta ezeket: „éppén azért, mert az emberi társadalom élő és természetes organizmus, nem szabad kitenni semmiféle hirtelen és váratlan (*immediate ed improvise*) átalakí-

tásoknak, mint ahogy képzelik mindig azok, akik azt hiszik, hogy kizárólag vagy első sorban lázadáshoz, avagy személyes erőszakossághoz kell nyúlnunk, ha új szociális rendet akarunk teremteni. Ez ugyanolyan lenne, mintha azt követelnők egy gyermektől, vagy – akár a pubertás forrongó szakában levő – ifjútól, hogy egyetlen egy nap alatt akkora biológiai fejlődést tegyen, ami egyszerre kész férfivá avassa. A tudományos szocializmus taktikája egyenesen a marxizmus hatása révén teljesen elvetette a forradalmi romantizmusnak ama régi módszereit, amelyek valahányszor csak alkalmazták, mindig balul ütöttek ki és ennél fogva nem is valami félelmetesek az uralkodó osztályok előtt . . . A marxista szocializmus leghivatottabb képviselőjének ajkán őszintén kijelenti a modern proletariátus fájdalmas seregének (*falange dolorosa*), hogy nincs semmiféle varázspálcája, amelylyel máról holnapra úgy tudja megváltoztatni a világot, mint ahogy a színházban félretolják a kulisszákat, hanem azt mondja: Világ proletárjai egyesüljetek! – azt hirdeti, hogy a szociális forradalom csak úgy érheti el célját, ha előbb megérett az maguknak a munkásoknak öntudatában . . .” stb. Amikor ugyanez a Ferri, ki eme szavaiban teljesen a „reformizmus” programját fejti ki, sikra száll a szegény Turati ellen, mert ez ama program szerint cselekszik, megint csaknem az bizonyosodik-e be, amit Vandervele mond: „*Au fond la dispute était suftout dans les mots.* (A vita alapjában csak a szavak körül forgott.)

Itt bennünket az érdekel, hogy az olasz szociáldemokrata mozgalom is ugyanaz a modern mozgalom, mely mindenütt kialakult. Eltérő vonása, ami várható volt és mint egy tanulmányomban 1892-ben előre jeleztem, hogy a mezőgazdasági proletariátus sokkal nagyobb tömegét vonta

be a mozgalomba, mint bárhol másutt. Ami Németországban a „vörös” Szászország, körülbelül ugyanaz Olaszországban a Mantova környéki „Pnuto nero” a szociáldemokrácia fellegvára. És ez tisztán mezőgazdasági vidék. A szociáldemokrácia külső sikerei nem csekélyek: az 1892-ben leadott 26,000 szocialista szavazat 1897-ben 135,000-re, 1900-ban 164,000-re, 1904-ben 301,525-re szaporodott; a szociáldemokrata képviselők száma a jelzett éveknél megfelelőleg 6, 16, 32, 32. Körülbelül 100 város képviselőtestülete van a szocialisták kezében.

*

Azóta, hogy e sorokat megírtam, nehéz viharok tomboltak át a párton. És egy ideig szinte úgy látszott, mintha az általam vázolt egység felé tartó mozgalmat több, egymással hevesen harcoló csoportra való szakadozás készülne föl-váltani. A válságot, amely 1906. május 11-én érte el tetőpontját, amikor a kamarai képviselők *in corpore* lemondottak mandátumaikról, mégis szerencsésen legyőzték; igaz, hogy a legszélső balszárny: az Arturo Labriola és Enrico Leone által vezetett „forradalmi” szindikálisták fölládozásával. A római pártgyűlésen (1906. szeptember 7–10) legalább a két „centrum” – a „tranzigens” és „intranszigens” centrum – egyesült reformistái 26,547 szavazattal győztek a szindikálisták 5278 szavazata, egy „intranszigens” kisebbség 1101 szavazata és 757 nemszavazó ellenében. Erre, 1907-ben a szindikálisták Ferrarában tartott 1. kongresszusukon kimondották, hogy kiválnak a pártból. De ezek, mint a római kongresszus szavazatainak aránya mutatja, csak csekély kisebbséget képeznek. Ezt egyébként maguk is bevallják: ol-

vassuk el pl. a „*Divenire sociale*” (a szindikálisták főorgánuma) 1907. augusztus 1-i vezető cikkelyét, amelynek címe: „Miért nem népszerű a szindikálizmus Olaszországban.”

* * *

*

A *szakszervezeti munkásmozgalom* Olaszországban azon a csapáson halad, amelyet 1892-ben szintén előre megmondtam: „folytonosan a politikai munkásmozgalomra támaszkodva fejlődött”. A szervezett munkások számáról ingadozók az adatok. Négy különböző szervezetük van: 1. Az ipari munkások szövetsége (*Federazione di operai deli' industria*), 2. a mezőgazdasági munkások szövetsége (*Federazione di lavoratori delta terra*), 3. a munkás-kamarák (*Camere del lavoro*), 4. a katolikus szakegyesületek (*Unioni Professionalt cattoliche*). Ez utóbbiakat a három előbbi csoport meglevő (szocialista) szakszervezeteinek ellenfeleiként csak néhány évvel ezelőtt szervezték és 85,410 munkást egyesítenek (1904), akik közül 27,283 szicíliai. Az ipari munkások központi szövetségeinek (így nevezhetnők) t. i. az I. csoportnak, három különböző kimutatás szerint (1902–1904-ig) 238,980; 205,362; 175,102 tagja volt; a helyi szervezetek (így mondhatnók) t. i. a III. csoport taglétszáma ugyanazon három kimutatás szerint: 270,376; 188,440; 347.449. A szervezett mezőgazdasági munkások t. i. a II. csoport taglétszámára nézve 100,000 és 240,000 (!) között ingadoznak az adatok. A legújabb (hivatalos) statisztika szerint a „központi szövetségek” (I. csoport) taglétszáma 1907-ben 204,271, az előző évi 178,333-al szemben, míg ugyanezen években a munkáskamarákban (III. csoport) 392,889, illetőleg 298,446

munkás volt szervezve. A munkáskamarák száma az utolsó évben 85 volt.

Az olasz szövetkezeti mozgalom is gyorsan halad előre.

Újabban a szakszervezetek, szövetkezetek és szabad segélyzőpénztárak (*Soc. di mutuo soccorso*) számára szocialista vezetés alatt szervező központot alkottak: a turini *Confederazione del Lavoro*-t, amely nyilván arra való, hogy a szociális mozgalom integrális formáját Olaszországban is kifejleszsze. A *G. L.* teljesen reformista kezekben van.

9. Norvégia.

A szocialista mozgalom szikrája a tisztán földmívelő Norvégiába is átcsapott. Mert Norvégiát is sújtja (bár eddigéle nem nagy mértékben) a kapitalizmus. Itt a szociáldemokrácia és a szakszervezeti mozgalom jóformán azonosak, ami az ország iparának csekély és a mellett késői fejlődésénél fogva önként érthető: a szervezett munkások egyúttal a szociáldemokrata párt pénztárába is fizetik járulékaikat.

A politikai, valamint a szakszervezeti munkásmozgalom az utóbbi évek alatt rendkívüli gyors haladást tett, mint a következő számadatokból kitűnik:

A storting választásainál leadott szociáldemokrata szavazatok száma volt:

Év,	Központi szövetség.	Szakegylet.	Tag.
1900.	22	741	46.000.
1904.	25	880	47.000.
1905.	30	1173	81.693.
1906.	30	1291	86.635.
1907.	30	1726	144.395.

Szociáldemokrata képviselő a stortingban 1903-1906-ig 4 volt, 1906 óta van 10. A községi választásoknál

1904-ben a szociáldemokraták különböző városokban és kerületekben. 330 jelöltjüket juttatták győzelemre (1901-ben csak 147-et), ezek közül 23 (84-ből) Christiániában, 22 (86-ból) Trondjemenben.

Norvégia összes szervezett munkásait jelenleg az „*Arbeidernes faglige landsorganisation i Norge*” egyesíti. Számuk volt:

1904. végén	9.089.
1905. végén	16.862.
1906. végén	25.308.

Ebből esik a

Norsk Arbeidsmandsforbund-ra. 10.622
Fémmunkások szakszervezetére 6.183.

10. Ausztria és Magyarország.

Ausztriában a munkásmozgalomnak 1888. óta egységes, modern jellege van. Az osztrák szociáldemokrácia megfontolt politikája révén számbeli nagyságát jóval meghaladó jelentőségre tudott szert tenni az ausztriai államügy ékben, Ausztria politikai életének zűrzavarában ez úgyszólván a nyugvó pont a jelenségek váltakozása között. Valóban nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy az utóbbi években Ausztria államszervezetének legerősebb támaszává lett a szociáldemokrácia. Ha ez az államszervezet szembetűnően megifjodott és tartósabbá szilárdult, ezt az általános, egyenlő, titkos és közvetlen választójog behozatalának köszönhető. Ez pedig voltaképpen a szociáldemokrácia műve. Nemcsak azért, mert a szociáldemokrácia küzdötte ki hosszú, elkese-redett, szívós harcban a kormánytól és a kiváltságosak par-

lamentjétől a választási reformot, hanem azért is, mert ama „nemzeti autonómia programja” által, amelyet a brünni pártgyűlésen 1899-ben elfogadott, megmutatta az egyetlen utat, amelyen ki lehet menekülni az Ausztria közéletét pusztító nemzetiségi civakodásokból. Az osztrák szociáldemokrácia az által is példát adott, hogy ő volt az első, aki a maga körében ügyesen meg tudta oldani azt a problémát, amelynek megoldása elől Ausztria ki nem térhet: hogyan lehet megőrizni a nemzeti önállóságot más nemzetiségek sérelme nélkül. Az osztrák szociáldemokrácia úgyszólván mintája a nemzeti alapon nyugvó internacionalizmusnak.

Sikereit az első reichsräthi választásokban, amelyet az új választási törvény alapján 1907. májusában ejtettek meg, a következő szám adatok mutatják:

Csoportok:	Szavazatszám:	Képviselők száma:
Szociáldemokrata	1,041.948	87.
Keresztyén szocialista	722.314	96.
Csehek klubja	600.909	83.
Ruthén klub	562.142	30.
Lengyel klub	395.630	54.
Német nemzeti	292.703	47.
	<hr/> 3,624.646	397.

(A többi mandátum – 119 – a kisebb csoportok között oszlik meg, épp úgy a szavazatok többi része; az összes szavazatok száma 4.599,168.)

A 87 szociáldemokrata képviselő közül 50 német, 24 cseh, 6 lengyel, 5 olasz, 2 ruthén.

Az utóbbi évek alatt gyors föllendülésnek indult Ausztriában a *szakszervezeti mozgalom*, amely a legszorosabb kapcsolatban van a szociáldemokráciával. A három csoport, u. m.: szakszervezetek (*Berufsgewerbschaften*) (melyeknek Németországban körülbelül a „szabad” = „veres”

szakszervezetek felelnek meg), az „általános szakegyesületek” (*Allgemeine Gewerkschaftsvereine*) és a „munkás önképzőegyletek” (*Arbeiterbildungsvereine*) közül csak az első csoportbeliek vehetők komolyan figyelembe. Ennek a csoportnak volt (1904-ben) 189,121 tagja (2274 szakszervezetben) (1902-ben 135,178 tag), míg a másik két csoport taglétszáma együttesen csak 11,550. 1896-ban még az összes szervezeteknek együttesen nem volt 1 millió korona bevételük, 1904-ben már csaknem 3½ millió korona.

Az utolsó évtized alatt megtízszereződött a cseh szervezett munkások száma, mint a következő statisztikából kitűnik: a prágai szakszervezeti kommisszióhoz csatlakozott:

Ér.	Szervezett munkás.
1897	5.230.
1898	8.284.
1899	11.744.
1900	13.149.
1901	13.820.
1902	12.948.
1903	15.188.
1904	17.078.
1905	25.790.
1906	58.514.

És itt is, mint csaknem minden országban, éppen az utolsó két-három év alatt lendült föl aránytalanul gyorsan a mozgalom: a szervezett munkások száma egyetlen esztendő alatt, 1905-től 1906-ig, 100%-al szaporodott.

*

*

*

Magyarországban a modern szociális mozgalom még a megerősödés nyugtalan és bizonytalan állapotában van. A szociáldemokrata pártnak kemény harcban kell kiküz-

denie létét a brutális burzsoá-kormányzattól. A magyarországi mozgalmat erősen agrárius színezete teszi érdekessé. Az alakulófélben levő munkáspártnak nagy kontingense a mezőgazdasági proletariátusból kerül ki, épp úgy, mint Olaszországban.

A földmunkás szövetségnek jelenleg (1907) 600 csoportban mintegy 50 ezer tagja van.*)

Bámulatosan gyorsan haladt az utóbbi évek folyamán Magyarországon az ipari munkások szervezése. A szervezettmunkások száma volt:

1902. évben:	9.9999 = 2.39% az összes ipari munkásoknak.
1903. évben:	15.270 = 3.05% az összes ipari munkásoknak.
1904. évben:	41.138 = 9.84% az összes ipari munkásoknak.
1905. évben:	53.169 = 12.72% az összes ipari munkásoknak.
1906. évben:	71.173 = 15.07% az összes ipari munkásoknak.
1907. évben:	129.332 = 30.94% az összes ipari munkásoknak.

*) A „Magyarországi szociáldemokrata párt”-nak a Stuttgartban (1907.) tartott VII. nemzetközi kongresszushoz küldött jelentése szerint, 1906-ban alakult meg véglegesen a földmunkás-szövetség, melynek ez év végén 48.616 tagja, 1907. második évnegyedében pedig már 72.562 tagja volt, több mint 600 csoportban. A hatóságok azonban egyre-másra oszlatták föl a csoportokat, úgy hogy 1907. júniusában csak 391 csoport maradt.

A szakszervezeteknek Magyarországon nem szabad politikai kérdésekkel és sztrájkok rendezésével foglalkozniuk. Ezért a munkások a „szabadszervezeteket” alakították meg. Ez a párt szervezetének alapja, itt fizetik a tagok a pártadót. Az említett jelentés a magyarországi párt szervezetét így vázolja: „Minden helységben, ahol szervezett munkások vannak, a szakmák szabadszervezetei bizalmiférfiakat választanak. E bizalmiférfiak alkotják a helyi pártszervezetet, amelynek élén áll a helyi vezetőség. A helyi szervezetek megvényként egyesülnek megyei pártszervezetekké. Ezek agitacionális kerületek szerint kerületi pártszervezeteket alakítanak. A helyi pártszervezetek az évenként megtartott pártgyűlésre küldötteket küldenek és a pártgyűlés választja meg a pártvezetőséget, amely a párt ügyeit intézi”. A párt nem oszlik meg nemzetiségek szerint. Azonban a nem magyarajkú (nemzetiségi) vidékeken lakó munkások szervezése céljából 1906-ban megalakították az

11. Oroszország.

Oroszország iparának az utóbbi évtizedek alatt tett gyors fejlődésével a proletármozgalom is gyorsan kifejlődött. Ez a mozgalom lényegében a modern-szociálistikus eszmék hatása alatt áll. De minthogy Oroszországban az abszolutisztikus kormányforma, amelynek eltörlésére a proletariátus a liberális burzsoáziával egyesülten fordítja most erejét, különleges föltételeket teremt, tehát egyelőre Oroszország szociális mozgalmának alakulását sem állíthatjuk párhuzamba más országokéval. Ennélfogva nem szükséges e helyütt vele közelebbről foglalkoznom.

Az a forradalom, mely most a hatalmas cári uralmat alapjaiban rendíti meg, a modern szociális mozgalommal csak igen laza, tisztán külső kapcsolatban van.

12. Svédország.

Svédországban a szociális mozgalomnak nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Az országnak túlnyomóan kisbirtokos jellegét tekintve, magának a mozgalomnak csak csekély jelentősége lehet. A két nagy város: Stockholm és Malmö, csaknem egyedüli talaja a proletár elemeknek. Még hozzá a cenzusos választójog erősen korlátozza a politikai tevékenységet. Mindemellett élénk a szociáldemokrata agitáció és az utolsóelőtti (1902) képviselőválasztásoknál mintegy 10,000 szavazatot és 4 képviselőt szerzett. Az 1905. évi választásoknál a szocialista szavazatok száma 26,000-re

országos szervezőbizottságokat Négy ilyen országos szervezőbizottság működik: német, szerb, tót és román.

Ford.

(az összesen leadott 213,000 szavazatból) a képviselők száma 13-ra szaporodott, akikhez az 1906-iki pótválasztásoknál még 2 járult, és így a szociáldemokrácia most a svéd parlamentben 230 mandátum közül 15-el rendelkezik. A legutóbbi évben (1907) elfogadott választási reform-törvény a választójogot a körülbelül 300,000 választóról 1 millió választóra terjesztette ki.

Megjegyzésre méltó, hogy Svédországban is fejlődni kezd bizonyos forradalmi szinclikalista-mozgalom, amelynek hívei „*jungsocialister*”-nek (ifjúszocialista) nevezik magukat. A pártvezetőség ama határozatát, amely ezeknek az ifjúszocialistáknak vezetőit kizárta a pártból (1906), az általános szavazásnál 20,000 szavazat helyeselte, míg 8000 szavazat a határozat ellen nyilatkozott. Vajjon ez a 8000 szavazat mind a „szindikalista” irányzathoz tartozik-e, nem állapítható meg.

A svéd *szakszervezeti mozgalom*, amely az 1880-as évek elején indult meg, az utóbbi évek folyamán gyorsan halad. A szakszervezeti központhoz tartozott:

Év.	Központi szövetség.	Szakegyelet.	Tag.
1900.	22	741	46.000.
1904.	25	880	47.000.
1905.	30	1173	81.693.
1906.	30	1291	86.635.
1907.	30	1726	144.395.

„Ez az egész mozgalom harci szervezatként van föl-építve és politikai színezete tisztán szocialista.” Ezen egységes szocialista szakszervezeti mozgalom mellett más szövetségekben még 50-55 ezer munkás van szervezve, úgy hogy Svédországban a szervezett munkások összes száma mintegy 200,000-re tehető. A svéd munkásság ennél fogva általában a legjobban szervezett munkássághoz tartozik.

13. Svájc.

Hogy Svájcban magas fejlettségű ipari kultúrája mellett is, aránylag későn vert gyökeret a szocializmus, annak oka részint az ellenkező nemzeti érdekekben, részint – és pedig legelső sorban – a radikális demokrata alkotmányban keresendő. Svájcban is, épp úgy, mint az Egyesült-Államokban csak lassan jutott a „szuverén” nép annak tudatára, hogy a legradikálisabb demokrácia sem tünteti el a világból ama bajokat, melyek a kapitalizmusból haramiának a proletariátusra.

Ma Svájcban is vígan halad előre a szociális mozgalom. A svájci szociáldemokrácia, mely a kiválóan rátermett vezérférfiak egész sorával dicsekedhetik – ilyenek: a derék öreg Greulich, az utolsó „fourierista”, ki azonban bölcs politikussá fejlődött, Scherrer, kormánytanácsos, a „Munkásvédelmi törvényhozás nemzetközi egyesületének elnöke és öreg barátom, Otto Lang, – természetesen a modern realizmus alapján áll és a Marx-féle örökségből csak annyit vett át, amennyit a svájci viszonyok sajátossága megengedett. A Lang Ottó szerkesztette program, melyet a szociáldemokrata párt 1904-ben fogadott el, a belgiumi programmal együtt a legszabadabb és legjobb szocialista programmok közé tartozik.

A szociáldemokrata párt 1888-ban nyerte új jellegét. Azóta a népképviselésekben gyorsan hódított. A nemzeti tanács választásainál 1884-ben még csak 2800 szociáldemokrata szavazatot adtak le, 1890-ben már 20,000, 1898-ban mintegy 50,000, 1902-ben körülbelül 63,000, 1905-ben már csaknem 70,000 volt a szociáldemokrata szavazatok száma és a párt 2 mandátumot szerzett (167 közül). Svájc decentra-

lizált, egyszersmind demokratikus államszervezete mellett azonban sokkal fontosabb a szociáldemokrácia térfoglalása a kantonok és városok törvényhatóságáiban. Reichesberg professzor kimutatása szerint a szociáldemokraták száma Zürich, Basel és St.-Gallen kantonkormányáiban (1904) 7-7, míg 17 kanton tanácsában 158 szociáldemokrata tag van: Zürichben 39, Baselben 22, Neuenburgban 20, Bernben, 16, Schaffhausenben 10, Solothurnban 9, Waadtlandban 8, Genfben 7, Luzernben 6, St.-Gallenben és Zugban 5-5, Basellandban és Thurgauban 3-3, Freiburgban, Aargauban és Graubündenben 1-1. 6 város magisztrátusában 9 szociáldemokrata foglal helyet és pedig: Zürichben 3, Winterthurban 2, Bernben, Bielben, Genfben és Freiburgban 1-1. A városi képviselőtestületekben a szociáldemokráciának 136 képviselője van: Zürichben 31, Bernben 25, Winterthurban 16 stb. A különböző törvényhozó és közigazgatási testületekben a szociáldemokraták összes száma 311. Még a bírák között is vannak szociáldemokraták. Az említett Otto Lang, főtörvényszéki bíró Zürichben.

A szakszervezeti mozgalom legalább részben, amennyiben az általános szakszervezeti szövetségihez tartozik, szoros kapcsolatban van a politikai munkáspárttal; ez a szövetség jelenleg (1907) mintegy 50,000 tagot egyesít. De igen sok szervezett munkás – számuk körülbelül 30,000-re tehető – nem tartozik a szövetség kötelékébe és újabban a katolikus konkurrencia is észrevehető.

A fogyasztási szövetkezetek mozgalma is jelentékenyen föllendült Svájcban az utóbbi évek alatt. A svájci fogyasztási egyletek szövetségének most mintegy 150,000 tagja van 230 fogyasztási egyletben. A központ évi forgalma (1906) 10 millió frank, a külön egyleteké 5 millió.

14. Az amerikai Egyesült-Államok.

Sorra véve a kapitalista kultúrával (ennélfogva proletár-szocialista mozgalommal) bíró államokat, most ahhoz az országhoz jutottunk, amelyre legszívesebben (és mindjárt hozzá is tehetjük: a legtöbb joggal) szoktak hivatkozni, mikor azt akarják bizonyítani, hogy a szocializmus, vagy osztályharc nem szükséges velejárója a modern szociális mozgalomnak. Az Egyesült-Államokban csakugyan – legalább felületesen szemlélve – azt vehetjük észre, hogy itt „nagy-szabású munkásmozgalom” foly, „amelynek legkevésbé sincs szocialista jellege.” Ám ez az első benyomás elenyészik a közelebbi vizsgálatnál. Ha kissé alaposabban foglalkozunk a dologgal és mindenekelőtt eltávolítjuk a valóság képét vastagon leplező frázisokat, akkor Amerika szociális mozgalmában is mindjárt felismerhetőkké válnak – bárha még kissé elmosódottan is, sokszor csak mintegy jelezve – ugyanazok a jellegzetes vonások, melyeket egytől-egyik valamennyi európai államban és ----- Ausztráliában magismerünk. A következőkben csupán összegezve közlöm az eredményeket, amelyekre a helyszínén tett tapasztalataim és az utóbbi évek tanulmányai vezettek; néhány, itt csak futólag érintett pontot, a „Miért nincs az Egyesült-Államokban szocializmus?” c. művemben (1906) tüzetesen kifejtettem.

Bátran elfogadhatjuk kiinduló pontnak azt „a nagy-szabású munkásmozgalmat”, amely valóban és elvitathatatlanul megvan az amerikai Egyesült-Államokban: *a szakszervezeti mozgalmat*.

A szervezett munkások száma jelenleg több 2 milliónál. A szakszervezetek különböző szövetségékké tömörülnek, ame-

lyok közül legnagyobb és legjelentősebb az *American Federation of Labor*. Ez az amerikai proletariátus színe-javát egyesíti. A benne egyesült uniók taglétszáma az utolsó kimutatás szerint több mint 2 millió, ezek legnagyobb része megint központi szövetségekben volt szervezve. A gombamódra szaporodó amerikai szakszervezetek gyors fejlődéséről fogalmat szerezhetünk, ha tekintetbe vesszük, hogy a mostani 2 millió szervezett munkással szemben hat évvel előbb (1900) még alig volt valamivel több $\frac{1}{2}$ milliónál. (548,321).

E hirtelen föllendülő alakulatok finánciális erejéről – sajnos – nem sokat tudunk; az ismert adatok alapján csak annyit állapíthatunk meg biztosan, hogy majdnem oly szilárd alapon nyugsznak, mint a Trade Unionok, sőt benső erejükre nézve valószínűleg érnek annyit olykor, mint a német, szakszervezetek. Azt is tudjuk, hogy nem sokat törődnek a segélyezés ügyével, ellenkezőleg, csaknem kizárólag harci egyesületek, amelyek egyébként fölhasználják a harcnak és egyezkedésnek mindazon módjait, amelyeket Európából ismerünk.

Nos. ez a „nagyszabású munkásmozgalom” valóban a teljesen kapitalisztikus manchesteri ártatlanság állapotában van-e ma is még? Semmi esetre sem. Ellenkezőleg, már több bűn terheli lelkiismeretét, már többféle vonatkozásban kezdett paktálni a szocializmus ördögével és annak hűségese szolgájával, az osztály harccal.

Szerintem legfontosabb – a végnek kezdete! – az, hogy az amerikai szakszervezetek (és pedig, ha csak külön meg nem jelölöm, a következőkben mindig az *A. F. of L.*-ben egyesült szakszervezeteket kell érteni) néhány év óta rátértek a „*political action*” útjára, vagyis igyekeznek be-

folyást szerezni a politikára. Ez pedig lejtős egy pálya, mint az angol Trade Unionok története bizonyítja. Ha egyszer valamely szakszervezeti mozgalom magáévá teszi azt a gondolatot, hogy neki a politikában is specifikus munkásérdekeket csakis önálló munkáspárt képviselhet. És ha a csirája az osztálytudatnak, az osztályharcnak. Nem sokára következik annak a belátása, hogy specifikus munkásérdekeket csakis önálló munkáspárt képviselhet. És ha egyszer megalakult az önálló munkáspárt, akkor a szociáldemokrata program sincs messze: lásd ismét Angliát.

Most egyelőre még indirekt módszerrel próbálkoznak az amerikai Unionok: a két nagy párt jelöltjeit igyekeznek megnyerni a maguk követelései számára.

De mit követelnek? Felelet: a többségük ugyan még nem a teljes szociálistikus szervezetet, de mindenesetre annak lényeges részét. Az *A. F. of L.*-nak nincs önálló „politikai program”-ja, de egyik korábbi kongresszusán néhány fontos „programmpontot” – *legislative demands* – megállapítottak némelyiket (2. és 3. pont) egyhangúlag. Közülök itt a következők érdekelnek bennünket. Követelik:

1. a törvényes, nyolcórás munkanap behozatalát;
2. a közúti vasutak, vízművek, gáz- és villanyosművek állami üzembe vételét;
3. a távíró, telefon, vasutak és bányák államosítását;
4. a földbirtok tulajdonjogának eltörlését, ami az okkupáció és csupán a használat jogával helyettesítendő.

Tehát már ez a program, azt hiszem, nem egészen vág össze azzal az állítással, hogy az amerikai munkásmozgalomnak „legkevésbé sincs szocialista jellege”. Egyébként egyelőre meg akarnak egyezni a kapitalista gazdasági rendszerrel. De ez is csak felmondásra alapított egyezés:

„A szakszervezeti mozgalomnak nem az a megmászhatatlan rendeltetése, hogy a bérrendszert föntartsa, sem az, hogy eltörölje. Mi a munkások helyzetének folytonos javítását (*the constant improvement*) követeljük: ha lehetséges, a főnnálló bérrendszer megtartásával, *ha nem lehetséges, annak eltörlésével*”. Így értelmezte ezt John Mitchell, a bányamunkások vezére. Ez az álláspontja tehát a nem szocialista, „konzervatív” szakszervezeteknek és valószínűleg egyelőre az összes szervezett munkások többségének.

De ha az amerikai munkásmozgalmat egészében helyesen akarjuk megítélni, akkor tekintetbe kell vennünk azt, hogy mindenesetre tekintélyes szocialista-kisebbség van magának az *A. F. of L.*-nek kebelében. Egyik kongresszusukon sem hiányzik a „szocialista vita,” és ha eddig mindannyiszor leszavazták is a szocialisták indítványait, ez a kisebbség folytonosan szaporodik. Nem szabad felednünk továbbá, hogy az *A. F. of L.* szakszervezetei mellett van egy Union-csoport, amely kifejezetten nyilvánította, hogy csatlakozik a szociáldemokrata párthoz: az *American Labor Union*-ban egyesült szakszervezetek ezek, főként a nyugoti vidékekről, állítólag 200,000 taggal. Végül pedig számba kell vennünk azt a tényt, hogy az Egyesült-Államokban van szociáldemokrata párt, amely az utóbbi évek folyamán nagy haladást tett. Kinőtt a szektaszerűség gyermekcipőiből és 1901-ben (egy csoport kivételével) egységesen szervezkedett oly program alapján, amelyet akár Marx magáénak vallhatott volna. Ma már lényegében nem a bevándorlóit németekből áll, mint régebben, hanem úgy német, mint más eredetű, bennszülött amerikaiakból. Az Indianapolisban tartott egyesülési kongresszuson (1901.) a 124 kiküldött közül már csak 25 (tehát egyötöde) volt ide-

gen illetőségű. Ez a párt az utolsó választási harcban igen figyelemre méltó sikereket vívott ki. Míg azelőtt 10 évvel (1894) az Egyesült-Államokban összesen 30.000 szocialista szavazatot adtak le, 4 évvel korábban is csak 98.000-et, 1902-ben már 223.903-ra, 1904-ben pedig 450.000-nél is többre szaporodott a szocialista szavazatok száma. (408,230 a *Socialist Party*, a többi a *Socialist Labor Party* javára). Ehhez még meg kell jegyeznünk, hogy Amerikában a leadott szocialista szavazatok száma ' (épen ellenkezőleg, mint Németországban) a szocialista érzelmű munkások minimumát mutatja.

Nos – „a legkevésbé sincs szocialista jellege?”

Ha tehát az amerikai munkásmozgalomnak, – hogy a legkevésébbet állítsuk, – erősen szocialista színezte manapság oly tény, amit semmiféle jámbor óhajtás el nem tüntethet, az a kérdés már most, megmarad-e és intenzívebbé válik-e ez a színezet, vagy idő múltán megint el fog enyészni? Más szavakkal: ez a szocialista hajlandóság olyan „irányzat”-e, amely tartósan ható okokon alapszik? Azt hiszem, alaposan vizsgálva a tények állását, a felelet nem lehet kétséges: az Egyesült-Államok szociális mozgalmának a szocializmus és osztályharc felé tartó fejlődése szintén oly irányzat, amely mindegyre erősebben fog érvényesülni.

Erre az állításra késztet annak egyszerű megfontolása, hogy eltűnőfélben vannak már azok az okok, amelyek érthetővé tették, hogy a jeleztem irányban eddigelé olyan lassan haladt a fejlődés. És pedig a következők voltak főként azok az okok, amik miatt „nem volt eddig Amerikában szocializmus:

1. Az ország szabad, radikálisan demokrata alkot-

mánya, amely nehezen engedte fölébredni az osztálytudatot, épp úgy, mint Svájcban. Nem kell azt hinnünk, (mint Amerikában igen sokan hiszik), hogy ezt az alkotmányt, kivált egyes államokban „visszafelé” revideálják, vagyis a polgári pártok, míg többségben vannak, antidemokratikus szellemben fogják megváltoztatni. Teljesen elég annak a megfigyelése, hogy a hatóságok, (amelyek egyre nagyobb mértékben a kapitalista-osztály befolyása alá kerülnek), úgy kezelik az alkotmányt, hogy a „demokrácia” egyszerűen illuzóriussá válik. A demokrácia és kapitalizmus egyre hevesebben tülekedő harcában az utóbbi bizonyul erősebbnek.

Különösen a szakszervezeteket annyira akadályozza céljuk szolgáltatásban a törvényhozás és kormányzás, – és pedig annál nagyobb mértékben, minél jobban nő a központosított tőke és a mind tömörebben szervezkedő tőkés hatalma, – hogy a munkásság hamarosan rá fog jönni arra, hogy a szakszervezeti harc fegyvere nem elégséges. Ma már a szakszervezeti körök hangulata a legvégsőig izgatott és elkeseredett.

2. A másik ok, amiért az amerikai munkások zöme jónak találta eddig az engedékeny, nem szocialista politikát: a munkásság kétségtelenül nagy átlagának kitűnő gazdasági helyzete.

Ez azonban szintén rosszabbodni fog. Mert eme kitűnő gazdasági helyzet, amennyiben a jólét forrásairól van szó, egyrészt a természettel és emberekkel űzött rablógazdaságon alapszik, másrészt a mezőgazdasági népesség, a faxmerek kizsákmányolásán. Abban a mértékben, amint ez a rablógazdaság megszűnik (és természetesen meg kell egyszer szűnnie, még pedig, – mint számokkal kimutatható – a legközelebbi jövőben), abban a pillanatban., amikor a

farmerek ellene szegülnek a kizsákmányolási rendszernek, amely őket elnyomorítja, (jelenségek vannak arra is, hogy ez belátható időben meg fog történni), az ipari és kereskedelmi munkás helyzete nehezebbé válik. Mert annak, hogy eddig a munkás *standard of life*-ja oly magas volt, a munkapiac kedvező alakulásában rejlik az oka. A munkaerő a még mindig koloniális Amerikában nagy értéket képviselt, mert aránylag ritka volt. Most azonban erről az oldalról is komoly veszedelem fenyegeti az amerikai munkást. Az olcsó munkaerő tömeges kínálata növekszik: a kívülről özönlő bevándorlás és bent a déli (néger) államok föllendülése által. Így a munkabérek leszorításának irányzata áll elő, amelynek természetesen mindegyre erősödnie kell, minél jobban szaporodnak az olcsó munkaerő ama csapatai.

3. Végül az amerikai munkást visszatartotta a határozott antikapitalista politikától az, hogy az ország sajátos föltételeinél fogva nem volt lenyűgözve menekvés nélkül a proletár élet-sorba; nyitva állott előtte bármikor az út, hogy önálló egzisztenciát teremtsen magának, mint szabad farmer, mert még elég megszállatlan föld állott rendelkezésére, így az ipar a hanyatlás és depresszió minden időszakában az „ipari tartaléksereget” nyugot felé tolt, ahol könnyű szerrel fölszívta azt az óriási területet. Ez egyrészt kedvezően hatott ismét a munkapiac alakulására (lásd 2. pont), másrészt nem engedte meggyökeresedni a specifikus proletár-függőség érzését. Ha mindezeket a körülményeket, (mikről, mint említettem, másutt szólok tüzetesen), tekintetbe vesszük, akkor alig lehet kétség az iránt, hogy Amerikában a „szocializmus” előre fog-e haladni a legközelebbi jövőben, vagy sem?

Összegezve a mondottakat: Amerika szociális mozgalmára már ma is világosan azt az irányzatot mutatja, amelyen valamennyi régi kultúrájú országban halad. Hogy ez az irányzat ma még nem olyan erős, mint Európában, ennek oka az amerikai élet sajátos föltételeiben rejlik, amelyek azonban napról-napra jobban veszítik kivételes jellegüket.

BEFEJEZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉS

Vessünk most még egy visszapillantást arra az útra, melyet ebben a tanulmányunkban bejártunk.

Láttuk, hogy az összes létező viszonyok megbolygatása, az állami és társadalmi rendnek ama fölforgatása, amelyet kivált az utolsó században a kapitalizmus vitt végbe, miként idézett elő a legkiválóbbak elméjében és szívében oly forrongást, mely a dolgoknak új rendjére vágyott, hogy az emberiséget megszabadítsa a kapitalizmustól. A szocialista eszmék megszülettek. Láttuk aztán, hogy az elnyomott osztálynak, a proletariátusnak, eleintén tisztán ösztönszerű, ellenhatásként jelentkező mozgalma, miként párosul ezekkel az eredetileg tartalom nélküli, valóság nélküli eszmékkel és e kettőnek egyesüléséből, hogyan kél ki a modern szociális mozgalom.

Tehát minden eddigi világ javító fáradozásnak eredménye egy tömegmozgalom? Egy mozgalom, kialakulás, szüntelen előrenyomulás és előretolódás, mindig befejezetlen valami, egy végnélküli processzus? Úgy látszik, mintha korunkra valóban ez nyomná rá bélyegét, úgy látszik, mintha a szocializmus átvette volna a kapitalizmustól ennek nyugtalanságát, békétlenségét, örökös alkotó ösztönét. És mintha a szocializmusnak sikerült volna idealizálni

a nyugtalanságot, szentté avatni a kialakulást, legbecse-
sebbé tenni a befejezetlent. Szinte úgy látszik, mintha a
specifikus szocialista eszménynek határozottan dinamikus
jelleg volna.

De nem akarom itt tovább fűzni ezt a megkezdett gon-
dolatsort, amely végtelen messze vezetne bennünket. Egy-
előre csak jelezni kívánom a szocializmus kultúrjelentősé-
gének súlyos, nagy kérdését, remélve, hogy lesz majd egy-
szer alkalmam később erről az oldalról is kiépíteni gondo-
lataimat. Ezekben a befejező sorokban inkább arra akarok
szorítkozni, hogy néhány észrevételt tegyek, a szociális moz-
galom megfigyelhető jelenségéről, amelynek elágazásait
megismertük és amely egyelőre csak gyakorlati problémá-
nak tűnik fel, lia a végcélról nem akarunk szólni. Tenni
akarok néhány oly észrevételt, amelyek közvetlen követ-
keztetésként vonhatók le eddigi vizsgálódásainkból és (mint
régebben nem valami szerencsésen neveztem) „tanulásgo-
kul”, helyesebben: vezérelvül szolgálhatnak annak megíté-
lésénél, amit magunk előtt lejátszódni látunk.

Azt hiszem, az első benyomás, amely elől a szociális
mozgalom higgadt vizsgálatánál akarva-akaratlan senki
nem zárkozhatik, csak az lehet, hogy a szociális mozgalom
szükségképpen, elháríthatatlanul állt elő és lehetetlen, hogy
ne legyen. Mint, a hogy záporosó) után a hegyipataknak,
„ércszilárd, meg nem változtatható törvények” szerint, a
mélységbe keli lerohannia, épp úgy meg kell indulnia a
szociális mozgalom folyamának is. Legelső sorban tehát azt
kell megértenünk, hogy itt egy világtörténelmi esemény
játszódik le előttünk; tisztában kell lenünk azzal, „hogy mi
valamennyien, az eseményekkel és törekvésekkel egyetem-
ben, a világtörténelem ama nagy életprocesszusai egyiké-

nek közepette állunk, amelyek elementáris erejükkel kerítik hatalmukba az emberi dolgokat és az államokat is, s amelyeket rövidlátó korlátoltsággal tagadni épp oly helytelen, mint ellenük hiábavaló eszközökkel harcolni” (Lorenz v. Stein). Valóban, még mindig akadnak emberek, akik elhiszik azt, hogy a szociális mozgalom néhány agitátor gonoszul kieszelt műve, vagy hogy a szociáldemokráciát „Bismarck növelte nagyra”, meg több eféle ostobaságokat; az ilyenek aztán arra a balhiedelemre jutnak, hogy ezt a pusztító mérget valamiféle gyógyító- vagy varázslószerrel megint ki lehet irtani a társadalom testéből. Minő elvakultság! Mennyire hiányos megértése és belátása ez az egész szociális történelem lényegének. Ha fejtegetéseim vezethetnek valamire, úgy az – remélem – a szociális mozgalom történelmi szükségességének fölismerése.

A proletár-szocialista mozgalom elháríthatatlan voltának ez a belátása elegendő lehet arra is, hogy a hatalom mai birtokosainak gyakorlati politikáját észszerűen befolyásolja; egyértelműnek kell lennie annak fölismerésével, hogy az ilyenféle elementáris, történelmi folyamatokat nem lehet erőszakkal kitörölni a világból, mert a folyó elé rakott gát nem arra kényszeríti azt, hogy visszaömljék a forrásához, hanem arra, hogy romboló erővel szakgassa szét a gátakat és elpusztítsa a vidéket. Egyenesen esztelenségnek látszarak mindazok a rendszabályok, melyek arra vannak szánva, hogy megakadályozzák a nagy népmozgalom politikai érvényesülését, azaz: az alkotmány demokratizálását föltartóztassák, vagy azt éppen visszafejlesszék. Mintha bizony csökkenne a gőz feszítő ereje, ha a szelepet elzárjuk.

De többet mondok: még abba is bele kell törödnünk, hogy alapjában a szociális mozgalom szükségképpen van

úgy, ahogy van; szükségképp van szocialista végcélja és érvényesülésének szükségszerű formája az osztályharc. K könyvnek egyik legfontosabb megoldandó feladata éppen az volt, hogy eme nyilvánulási formák szükségszerű voltát kimutassa.

Minthogy pedig belátható időben csak a „szocialista végcél felé tartó mozgalommal”, tehát az osztályharcval van dolgunk, ennél fogva csaknem kizárólag erre irányul praktikus érdeklődésünk. Az osztályharc alakulása fogja főképpen megszabni a legközelebbi századok kultúráját. Mit hoz számunkra az osztályharc? Minő kötelességeket ró reánk?

Hogy ezekre megfelelhessünk, mindenekelőtt lehetőleg tiszta fogalmat kell alkotnunk a modern szociális mozgalom tartalmát tevő osztályharc mivoltáról. E könyvben ugyan több helyütt is szólottam már az osztályharc természetéről, de, azt hiszem, ajánlatos még egyszer összefoglalva kifejteni, hogy helyes felfogás mellett mit kell értenünk ezen az ominózus szón, amely igen sok ember előtt még ma is valóságos rémet jelent. Legelső sorban ki kell küszöböl-nünk a hamis képzeteket, amelyeket az „osztályharc” szó a legtöbb embernél még mindig fölidéz.

Tévedés első sorban az osztályharcot egy sorba állítani a polgárháborúval s az osztályharc szónál mindjárt véres utcai harcokra, barrikádokra, merényletekre, petró-leumra meg dinamitra gondolni. Ez a hamis felfogás a politikai és szociális harc szerencsétlen összetévesztéséből származik, pedig ezek semmiképpen sem azonosak. A poli-tikai harcnak sem kell polgárháborúvá fajulnia, de ez elég gyakran megtörténik, amíg az ország alkotmánya teljesen, vagy félig abszolutisztikus. A széles néprétegeknek jogokat biztosító, tiszta alkotmányos államokban, vagy éppen a

tiszta demokráciákban a politikai polgárháborúnak már nincs létjogosultsága; itt csak államcsíny révén lehet megint életre kelteni.

De amit a szociális mozgalom keretében az osztályharcnak kell végbe vinni, annak éppen semmi köze sincs a politikai fel forgatásokhoz. Sőt, ahol ezek a politikai harcok erőszakos formát öltenek, mint mostanában Oroszországban, ott csak laza kapcsolatuk van a proletár-osztályharcral: a harcokban tarkán összeverődött tömeg küzd s célja bizonyos, a polgárság és proletariátus által egyképp áhított kormányforma.

A proletár-szocialista, mozgalom ellenben – mint már jól tudjuk – új társadalmi rendet akar teremteni, a kapitalizmust akarja szocializmussal helyettesíteni. És ezek a törekvések, – hogy még egyszer nyomatékosan ismételjük, – a legcsekélyebb előrevitelüket sem várhatják az erőszakos politikai forradalmaktól. Tegyük föl, hogy valamennyi kultúrországnak demokratikus alkotmánya volna, mint az Egyesült-Államoknak és Svájcnak, még akkor is el kellene végeznie a proletár-mozgalomnak, amire vállalkozott: a kapitalista gazdasági rendnek szocialisztikus renddé való át alakítását. Könnyen beláthatja mindenki, hogy ebben az esetben az erőszakos, formális-politikai akcióknak éppen semmi hasznuk sem volna. És mindemellet is megmaradna az osztályharc. Korunkban tehát az osztályharc, ha minden esetleges mellékkörülménytől eltekintünk és a maga tiszta mivoltában igyekszünk felfogni, ahogy a demokráciákban jelentkezik, semmi egyebet nem jelenthet, mint a specifikus proletár-érdekek érvényesítését a politikában, a gazdasági és társadalmi életben. Minden szociáldemokrata választás, sőt minden proletár-szellemtől áthatott szövete-

zet minden valódi munkásegylet egy-egy formája az osztályharcnak. Épp úgy minden agrárius törekvés a gabonárak emelésére, valamely kisiparos-kongresszus javaslata az ipari képzés behozatalára, a kereskedői kamara felirata a börtörvény reformja tárgyában, mind megannyi valóságos osztályharc.

Ám, ha elvetjük a régi felfogást az osztályharcról, a mit szükségkép el kell vetni, mihelyt megszabadult az ember a zavaros katasztrófa-elmélettől, akkor vele együtt el-esik az a felfogás is, mintha a proletariátus osztályharcában csak a végső, nagy csapásra való előkészületről, egy forradalmi sereg kiképzéséről volna szó. Ennek a felfogásnak természetesen semmi értelme sincs, ha az osztályharcot a fennálló társadalmi rend átalakításának eszközéül tekintjük. Mert akkor ennek a harcnak minden nyilvánulása minden pillanatban öncél. És így mindjárt megtaláljuk azt az álláspontot is, amelyből *a jelen munkájának*, a „szociális reform”-nak *jelentőségét* helyesen ítélni tudjuk meg. Ebből az álláspontból minden egyes reform úgy tűnik föl, mint a végcélhoz vivő útnak egy-egy etape-ja, amelyet fáradsággal érünk el és örvendünk, hogy elértük. Hogy manapság a szociáldemokrata-körökben annyi bizalmatlanságot és ellenszegülést tanúsítanak a lépésről-lépésre haladó „reformokkal szemben, ennek oka részben bizonyára annak belátásában van, hogy sok „reform” csupán foltozó munka és társadalmunk átalakítását szocialista értelemben inkább akadályozza, semhogy elősegítené. De igen sok esetben mégis a bizalmatlanságuk a hibás, mert attól tartanak: a munkásságot helyzetének javulása annyira „megelégedetté” teheti, hogy elmegy a kedve az osztályharcról. Ezt a vonakodást én jogosulatlannak tartom. A munkásság sohasem lesz újra

„megelégedett”; minél jobban megy a dolga, annál többet fog követelni: erről gondoskodik a modern ember természete.

De azért is jogosulatlan ez a vonakodás, mert káros doktrinerizmusból ered. Elvégre minden harcnak csak úgy van értelme, ha az emberiség jóléte a célja. De nem szabad generációkat fölládozni a jövőendő nemzedékek álmodott boldogsága kedvéért. A ma embereinek is megvan a maguk joga. Hogy ezeknek az életet átélni érdemessé tegyük, épp oly komoly kötelesség, mint jobb jövőt teremteni. A munkás-ság minden igazi elősegítése elvégre öncél is. Minden egyes szenvedés enyhítése, minden köny letörlése épp oly hála-datraméltó cselekedet, mint a jövőendőbeli boldogság előké-szítése. A népvezérnek tartozó kötelessége, hogy tőle telhe-tően az élőkrol is gondoskodjék, tekintetét a jelenre sze-gezze és ne nézzen folyton csak a messze cél felé, mint a hipnotizált. Kétségkívül, szép dolog a lelkesedés, mely a tö-megekben lángra lobban, szép a harc és küzdelem, mely bi-zonyára öncél is lehet. De még sem szabad elfelejtenünk, hogy az ember ebből meg nem élhet és az élő embereknek emberhez méltó existenciát, észszerű, nemes életmódot kell teremtenünk.

A szociáldemokrata vezéreknek éppen az volna a fel-adatuk, hogy minden erejükkel a munkásosztály helyzeté-nek javítását lépésről-lépésre előmozdítsák úgy, hogy e mel-lett a végcél se téveszszék soha szemük elől. Akkor lesz csak politikájuk gyakorlati, anélkül, hogy elvtelen alkalmi politikává fajulna. Mindig az lesz a legnagyobb politikus, aki céltudatosan és mégis praktikusán tud cselekedni. Ne legyen tehát a jelszavunk: szocializmus vagy szociális re-form, hanem: szocializmus és szociális reform.

Ezzel az elmélkedéssel a legszorosabb kapcsolatban

van egy másik fontos probléma, amelyet a proletár-szocialista mozgalom tényezőinek meg kell oldaniok: *helyes állásfoglalásuk a polgári pártokkal szemben.*

Azt hiszem, megint csak az osztályharc lényegéről alkotott helytelen felfogásból keletkezik az az értelmezés, hogy a proletariátusnak engesztelhetetlen ellenségeskedésben kell élnie a társadalom minden többi elemeivel. Ha valamely kis szektaszzerű mozgalom foglalja el ezt az exkluzív, visszautasító álláspontot, még érthető azért, mert az ily mozgalom híveinek a maguk szűk körében főként hitük tisztaságára, az érzés nemességére és a meggyőződés szilárdságára kell a legnagyobb súlyt helyezniök, és mert valamely mozgalmat kezdetben, mikor az még meg nem szilárdult, csakugyan az a veszély fenyegeti, hogy más nagyobb, hatalmasabb csoportokkal érintkezve, saját ügyének önállóságát károsítja meg.

Ámde ezek a kétségek eltűnnek a mozgalom megismosodásával és a szocialista-mozgalom a kultúrállamokban annyira csak érezheti magát megerősödöttnek, hogy saját önállóságának kára nélkül egyezkedhessek más csoportokkal mindannyiszor, amikor csak a pillanat követelményei azt parancsolják. Mert, hogy az ilyen egyesség igen jól összefér az osztályharc és a „céltudatosság” lényegével, bizonyítják azok a gyakori szövetségek, amiket különböző országokban a proletár-pártok jó eredménnyel kötöttek a polgári pártokkal. Természetesen előbb meg kell szabadulni a „nagy napok”, „a proletariátus diktatúrája”, „az erőszakos felforgatás” és más ilyen ósdi, tiszteletreméltó, de azért nem kevésbé téves ideáktól, csak úgy lesz meg a kellő érzék a nemszocialistákkal való együttműködéshez. És a vezetőknek tudniok kell a saját mozgalmuk jelentőségét, erőviszonyait is helyesen Ítélni meg. E tekintetben pedig így a dolog:

Míg egyfelől valamely párt intranszigenz magatartása a gyengeség jele, mert azt hiszi, hogy az ellenféllel kötött minden kompromisszum a saját meggyőződését veszélyezteti, addig másfelől a saját erejének túlbecsüléséből is könnyen juthat valamely párt ilyen visszautasító magatartásra. Azt hiszem, a német szociáldemokrácia főként ebben a bajban szenved. Az a sok szavazat, amit a képviselőválasztásoknál kapott, megtévesztette; az államéletben való jelentőségéről olyan képzetet ébresztett benne, amely nagyon is túlhaladja valódi erőviszonyait. Egy mozgalom erejét nem lehet számszerű pontossággal megállapítani. És teljesen helytelen föltevés lenne, hogy a szocializmus a leadott szavazatok számának arányában bír jelentőséggel az egyes országokban, úgy, hogy e szerint Németországban jelentene legtöbbet. Ellenkezőleg, azt hiszem, csak kevés kultúrállamban van gyengébb pozíciója, mint Németországban, a három millió szociáldemokrata-szavazat mellett is. Jaurès ékes szavakkal világosan megmondta ezt Amsterdamban, mikor így szólt:

„A mi a jelen pillanatban Európára és az egész világra, a béke fönntartására, a politikai szabadság biztonságára, a szocializmus és a munkásosztály haladására nehezül, a mi Európának és a világnak politikai és szociális haladását lenyűgözi, az nem a francia szocialisták állítólagos kompromisszuma, vakmerő kísérletei, amelyekben frigyre léptek a demokráciával, hogy a szabadságot, haladást, a világbékét megmentsék, hanem a német szociáldemokrácia politikai tehetetlensége (Nagy mozgás).

Vártuk töletek, a szocialista világ elvárta töletek, attól a drezdai kongresszustól, mélyet a három milliónyi szavazat győzelme után tartottatok, hogy megállapítsatok valamely politikát. Lapjaitokban kikiáltottátok: Miénk a birodalom! Miénk a világ! Dehogy, a birodalom, még nem a tiétek, még annyira sem vagytok biztosak, hogy fővárosokban a nemzetközi szociáldemokráciának vendégjogot tudnátok biztosítani.”

És a német szociáldemokráciának ezt a tehetetlenségét nem csekély mértékben az idézi elő, hogy elbizakodik a saját erejében, és hajlandó nagy szavakkal leplezni el valódi jelentéktelenségét, de nem képes az ellenkező erőt a saját erejével kombinálni határozott követelések keresztülvételére. Pedig a szocializmus valamennyi országban, kivéve talán Ausztráliát, ma és a belátható időben még csak csekély kisebbség hitvallása. Ezt legalább a vezetőknek mindig meg kellene gondolniok.

És végül még egy dolgot akarok említeni, amelyet szerintem szintén igaztalanul rónak nagyon gyakran az osztályharc terhére: az emberi gyűlöletet minden más osztálybeli iránt. Azt hiszem: úgy érzelmi, mint ethikai szempontból, a szociális harc elválasztó volta mellett nem kellene elfelejtkezni az általános emberinek egyesítő erejéről.

Érzelmi szempontból: Mert az emberek, akik egymással harcolnak, alapjában mégis csak emberek, egyforma örömeikkel és szenvedéseikkel, akikre nézve Isten és világ, születés-halál, ifjúság-vétség, szerelem és barátság, hűség és hitszegés, egészség-betegség ugyanazokat a legfőbb és legnagyobb értékeket jelentik, amelyek mellett minden szociális rend csak elenyésző, hiú külsőség.

„Lám, gyűlölünk, perelünk, kétféle a hajlam, a nézet.
Közbe te öszülsz és közbe megöszülök én”.*)

Az ellenfélben is meg lehet becsülni, sőt szeretni az embert. Ki nem tapasztalta ezt saját magán?

És ethikai szempontból: Éppen annak az osztálynak, amely a régi humanista eszményeknek akar megint tiszteletet szerezni, nem az emberiség eszméjét kell-e követni

*) Schiller. (Dóci L. ford.)

vezércsillagul? Mit gondolnak? Polgártársaik egy részét gyűlölni fogják lelkük legmélyéből egészen addig a pillanatig, míg meg nem szerzik a „közhatalmat” és akkor majd egyszerre az ellenkezőjére tudják változtatni ezt a gyűlöletet. Lelkesednek az emberi nagy közösségért és az emberek háromnegyed részét kirekesztik szívükből csak azért, mert ezek esetleg más politikai alapelveket vallanak, vagy más gazdasági érdekek szerint igazodnak? Különös egy humanizmus lenne! De ne higgyék, hogy az az elkeseredett, haragos, mord és epés jelleg, amely ma sok (semmiesetre sem valamennyi) ország szocialistáiba belerögződött, az osztályharc természetéből következik és ne higgyék, hogy aki itt a lelkiismeretükhöz szól, (megelőzőm a kritikusok ellenvetéseit, amiket már előre látok) az osztályharc fegyverét akarja kicsavarni a munkásság kezéből és visszatérést hirdet az „igazi szocializmushoz”, a „melyről pedig Marx megmondotta már” stb. ahogy ezek a kritikai clischéek szoktak hangzani.

De ha ama magasabb, humánus álláspontra helyezkedünk, önként áll elő a követelmény, hogy a szociális harc is *tisztességes fegyverekkel* vívassék, ne mérgezett nyilakkal. Mennyit értekeznek ez ellen mind a két félen! Az ellenfélre milyen szívesen fognak rá becstelenséget vagy más aljas indító okot. Már külsőképp is a véleménynyilvánítás hangneme milyen visszataszító, milyen sértő, milyen durva csaknem mindig.” És így *kell* ennek lenni? Szükségképpen együtt jár ez a saját álláspontunk erélyes védelmezésével? Azt hiszik, hogy tán veszítenek azzal valamit, ha fölteszik, hogy a másik tábor magatartását is becsületesség és igazságosság elvei vezérelhetik? Én nem hiszem. Éppen az, ki elvileg a harc alapján áll, aki az egész történelemben mindig

a harcot tekinti minden végbemenő dolog legbensőbb magvának, az könnyen vívhatja meg becsületesen ezt a harcot és az ellenfélnek éppen oly tiszta motívumokat tulajdoníthat, mint saját magának.

Hiszen felfogása szerint a szociális harc nem oly szükséges-e, mint a zivatar a fülledt levegőben? Aki a harcot a gonosz emberek mesterségesen előidézett művének tartja, az még gyaníthat természetesen olyat, hogy a harc felidézőit becstelen, aljas indító okok vezették e gaz csínyre, a társadalmi béke elvetemült, gálád megzavarására. De aki megértette, hogy a harc a szociális élet alakulásából szükségképpen, önként áll elő, hogy nem egyéb, mint ellentéte két álláspontnak, amelyeknek mindegyikét egyformán a körülmények összetalálkozása hozta létre, létre kellett hoznia, aki e két különböző álláspontnak megfelelő világ- és életfelfogás különbségét az életfeltételek különbségének szükségképpen való eredményéül tekinti, annak csakugyan arra a meggyőződésre kell jutnia, hogy az ellenfél ugyanolyan okokból áll a helyén, mint ő, hogy nem egyéni aljasság, hanem a sors kényszerítő ereje állította azt oda, ahol az ő ellenségévé *kellett lennie*. Akkor, azt hiszem, könnyű lesz megbecsülnie benne az embert, mert nem gyanúsítani, gyalázni kívánja az ellenfelét, hanem meg akar vele harcolni, nyíltan és becsületesen. A népek háborújában tudunk dicsekedni a genfi konvencióval, mint a fejlett kultúra gyümölcseivel és országunk kebelében az ellenfél becsülése nélkül, tisztességtelen fegyverekkel, kíméletlenül rontunk egymásra, mint a barbárok.

Erre nézve az angol fejlődés példát adhat. Megmutatja, miként kell a szociális életben pallérozott harcot folytatni. Remélem, a kontinensen is elismerik majd a harc neme-

sebb formáját, mert az osztályharc lényegének mélyebb fölfogásából szükségképpen áll elő.

E dologban éppen a németek minden más nemzetnek mögötte maradnak. A német proletariátus körében megint Marx szerencsétlen szelleme működik. Mert a legutolsó szociáldemokrata riporter, aki valahonnan Galícia homályából bujt elő, ha semmi egyebet nem sajtátított is el Marxból, de a maró írásmódot bizonyára elleste. És ugyanez áll a polgári lapnál dolgozó legutolsó riporterről is; mikor a szociáldemokráciáról van szó, a leghitványabb bánásmódot még mindig elég jónak tartják.

Ezzel szemben Lassalle szavaira hivatkozom:

„Igazság és méltányosság még az ellenséggel szemben is – és illő, hogy főként a munkásság vesse ezt mélyen a lelkébe – legfőbb kötelessége az embernek.”

Akkor, – de csakis akkor – ha az emberség és erkölcsösség e parancsait követjük, ha a nemes felbuzdulások végül mégis felülkerekednek a gyűlölség aljas szenvedélyein, az osztályharc nem rombolója, hanem teremtője lehet a kultúrának és műveltségnek. Akkor, – de csakis akkor – igaz a mondás: „πόλεμος πατήρ πάντων”: a harc atyja mindennek, tehát a jó dolgoknak is.

FÜGGELÉK.

I.

KALAUZ A SZOCIALISTA IRODALOMBAN.

A következő összeállítás nem bibliográfiát akar nyújtani. Benne azokat a könyveket válogattam össze, amelyeket legalkalmasabbaknak tartottam arra, hogy műveim olvasóját a tárgy mélyebb megértéséhez segítsék. Ezért az egyes felsorolt műveket mindig rövid méltatással kísérem, sőt egyik-másik helyen a sorrendet is megjelöltem, amelyben az illető munkákat olvasni ajánlatos. Az egészet természetesen csak olybá kell venni, mint kezdők számára való első kurzust. De hiszen csakis ezeknek van szükségük utasításra; az avatott maga is megtalálja az utat a forrásokhoz.

Az új kiadásokban szándékosan nem bővítettem ki a művek sorozatát, sőt igyekeztem a válogatást még szűkebbre szorítani. Hogy az újabban megjelent művek közül csak néhányat soroltam fel, az érdemes szerző ebből ne következtesse mindjárt azt, mintha műve előttem ismeretlen volna. Inkább azért nem említettem az újabban megjelent művet, mert a régebbit jobbnak tartottam (t. i. e bevezetés céljaira).

Mielőtt a szakirodalom tanulmányozásához fogna az olvasó, ajánlatos, hogy előzetesen még bővebb tájékozódást szerezzen általában ama problémák felől, amelyek könyvemben legtöbbször csak jelezve vannak. E célból főképp H. H e r k n e r: *Die Arbeiterfrage* (4. kiad. 1905.) c. művét olvashatja.

1. A PROLETARIÁTUS.

I. Az eredeti ösnyomornak, mely különösen Angliában jelentkezett a tizenkilencedik század első évtizedei alatt, még mindig elolvasásra érdemes leírása Friedrich Engels ifjúkori műve:

Die Lage der arbeitenden Klassen in England. Megjelent 1845-ben. Most van új kiadása. Ezt mintegy kiegészítik: E. Buret: *La Misère des classes laborieuses en Angleterre et en France. 2. Vol.* 1842. Ad. Held: „Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands” 1881. Th. Carlyle: *Chartism* (1840). Karl Marx: *Das Kapital* I. köt. először 1867.

Egy pusztuló, régi, házi ipar nyomorúságát mesterien rajzolja Gerhart Hauptmann: „Weber” színműve. 1891. (Magyarul Í8: „Takácsok”).

II. A bérmunkás osztály mai helyzetéről pontos ismereteket szerezni rendkívül nehéz, mert számtalan forrásból kell összeszedni adatainkat. Ezek között kiváló jelentőségük a munkásszövetségek, gyárfelügyelők, munkásstatisztikai hivatalok (aminők ma már minden országban vannak) hivatalos jelentései. A legfontosabb tudományos monográfiákról áttekintést nyújt Herkner főntemlített műve.

Különösen gazdag irodalma van a *lakásnyomoruságnak*. E fontos és tulajdonképeni „munkáskérdés” körén túl is terjedő probléma tanulmányozásába kitűnő bevezetőül szolgál H. K. titre 11 a műve: „*Wohnungsnot und Wohnung s jammer*” 1900.

III. *A modem proletariátus* – a szenvedő és álmódzó, a küzdő és győzelmes proletariátus – *pszichológiájához*, szerintem, legértékesebb adatokat szolgáltatnak:

Er. Alb. Lange: „*Jie Arbeiterfrage*” 5. kiad. 1894. A nagy filozófus mélységes hitvallása. Paul Göhrer: „*Drei Monat Fabrikarbeiter*”, 1891, intimitásában még mindig páratlan mű, amelyhez talán csak Emil Zola nagyszerű „*Germinal*”-ja hasonlítható. Göhre művét mintegy kiegészíti M. Rade lelkes előadása a 9. evangélikus-szociális kongresszuson: „*Die religiös-sittliche Gedankenwelt unserer Industriearbeiter*”. 1898. Nyomasztó, félig animális világból hangzik fel Karl Fischer munkás primitív előadása, aki 1903 és 1904-ben „*Denkwürdigkeiten und Erinne-rungen*” cím alatt adott ki két kötetet.

Igen finom megfigyeléseket tartalmaz Pierre du Marouss e m: „*La question sociale*” 1891. művének első kötete. Marouss em polgári, de francia polgári látószögből nézi a francia munkás lelki világát, viszont új munkás, de angol munkás benyomásait írja le élénken Henry Steele műve: *The working classes in France* 1904.

Bizonyos munkásrétegek lelki világáról értékes felvilágosításokat adnak Kolb kormánytanácsos: „*Als Arbeiter in Amerika*” (1904) és van Vorst asszony: *The Woman who toils* (1903) című Amerikára vonatkozó művei. Mindkét könyv személyes élményeken alapszik.

Az angol szakegyleti férfiak arisztokratikus világából szemléletes képet nyújtanak: G. von Schulze-Gäbler: *Der Grossbetrieb* 1891 és a Wehr-pár művei: *History of Trade Unionism* 1894 (németül 1895) és *Industrial Democracy* 1897. (németül 1898.).

Ezeknek a műveknek pendantja az amerikai Egyesült-Államokra nézve John Mitchellnek, az amerikai bányamunkások vezérének műve: *Organized Labor*, 1903. (németül 1905.).

Sok becses anyagot tartalmaznak a svéd Gustav F. Steffen művei: „Tanulmányok az angol bér munkások történetéhez” (mely újabbán németre is le van fordítva) és „Barangolások Nagy-Britanniában” 1896.

IV. A proletariátus sajátos külső és belső életfeltételeit lényegükben összefoglalva igyekszik tárgyalni Werner Sombart műve: „*Das Proletariat*”, „Képek és tanulmányok”, (megjelent, a „Die Gesellschaft” c. vállalatban: Frankfurt a/M. 1906.).

II. A SZOCIALISTA GONDOLATVILÁG.

Oly könyv, mely a szocialista theóriákat összefoglalva a tudomány mai színvonalán tárgyalná, még nincsen. A hollandus Quack nagy műve, most 7 kötetben teljes, tisztán rendszer-történet. A német szociáldemokrácia szellemi vezetői által kiadott: „*Geschichte des Sozialismus*” a tizenkilencedik századra Franz Mehring: „*Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*” című (orthodox) művével terjed ki; erről más összefüggésben lesz szó.

A személyek és rendszerek felől való gyors tájékozódás céljából ajánlhatók Grünberg apró vázlatai a *Wörterbuch der Volkswirtschaft* két kötetében (2. kiad. 1906.).

A *szocializmus és kommunizmus bibliográfiáját* kiadta Stammahammer I. köt. 1893., II. köt. 1899.

II. Minthogy nem szakembereket, hanem laikusokat, vagy kezdőket akarok kalauzolni, felesleges e helyütt áttekintést nyújtanom a szocializmus régebbi, Marx előtti irodalmáról. Elegendő, ha a racionális, utópista szocializmusnak erre a korára vonatkozó-

lag csak néhány tájékoztató művet ajánlok az olvasó figyelmébe. Így a régebbi irodalomról jó áttekintést nyújt Anton M; e n g e r: *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag*, (először 1886., azóta több kiadásban), bár ez a mű a marxizmussal szemben nem válik be. A nagy francia utópistákról finom jellemzést találhatunk, különösen Lorenz v. Stein: *Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreich* 1842. geniális, ifjúkori művében. Aki a forrásokhoz akar jutni, megkapja az említett két műben a szükséges útmutatást.

III. Külön állanak a szocialista irodalomban Ferdinand Lassalle művei. Ezeket már áthatotta a marxizmus gondolatmenete, de mégis elég önállóak arra, hogy a marxista irodalom mellett külön említsük. Ép oly jelentősek a munkásságra gyakorolt hatásuknál, mint az előadás felülmúlhatatlan erejénél fogva. „Nem mulasztja el senki Lassalle fő műveit eredetiben olvasni. Különösen ezeket:

1. *Arbeiterprogramm*. A jelen történelmi periódusnak a munkásság eszméjével való különös összefüggéséről.

2. *Die Wissenschaft und die Arbeiter*. Védőbeszéd.

3. *Die indirekte Steuer und die Lage der arbeitenden Klassen*.

4. *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der Ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit*.

Lassalle összes művei (két tudományos főműve kivonatban) 1894-ben jelentek meg teljes kiadásban. Lassalle méltatásával gyakran próbálkoztak, de rendszerint ki nem elégitő eredménnyel. Az egyetlen, aki bepillantott Lassalle lelkébe: Georg Brandes. Az általa írt Lassalle-életrajz (2. kiad. 1889.) megérdemli az elolvasást.

IV. Más irányban jár Karl Rodbertus. Első műveivel befolyást gyakorolt Marxra és így az élő szocialista eszmék kifejlődésére; ebben van történelmi jelentősége. Ezenkívül a közgazdaságtant jelentékenyen elősegítette, ami azonban nem tartozik ide. Két jelentős műve:

1. „Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände” 1842.

2. „Soziale Briefe an von Kirchmann”. 1851.

Későbbi theoretikus művei ismétlései vagy eltorzításai saját ifjúkori munkáinak. Életéről és műveiről tájékoztat, bár nem min-

den tendencia nélkül, Heinrich Dietzel: „Karl Rodbertus” 1886/88.

V. Aki jelen művemet s ennek kiegészítéséül „*Friedrich Engels*” c. munkámat (1895) megismerve, még mélyebben akar behatolni a *marxizmus* misztériumába, annak legelső sorban el kell olvasnia Marx és Engels néhány művét. Ajánlom ezt a sorrendet:

1. A *Kommunista kiáltvány*, először 1848., azóta több kiadásban. *) Az olvasó hasonlítsa össze, amit e könyv 43. s köv. lapjain erről mondtam.

2. Karl Maarx: Az osztályharcok Franciaországban („*Die Klassenkämpfe in Frankreich*”). Újabb kiadásban Friedrich Engels előszavával (1895.).

3. Friedrich Engels: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*” 3. kiad. 1894.; a marxista gondolatvilág legjobb összefoglalása.

4. Ugyanaz: „*Ludwig Feuerbach*” 2. kiad. 1895.

5. U g y a n a z : A lakáskérdés. („*Zur Wohnungsfrage*”) 2. kiad. 1887.

6. Karl Marx: „*Das Kapital*”. Ajánlatos a következő rendben olvasni:

a) I. kötet 3., 4. és 7. fejezete.

b) III. kötet.

c) I. kötet többi része,

d) II. kötet.

Marx és Engels ifjúkori műveit összegyűjtötte és bevezetésekkel ellátva kiadta Franz Me h r i n g i l y cím alatt: „Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle” 4. kötet, 1902. és köv. évek.

VI. *Marxról, Engelsről és a marxizmusról* szóló irodalom ma már egész könyvtárt tesz ki és még mindegyre bővül. Mert még évekig a marxizmus lesz a társadalomtudományi és szociálpolitikai vita középpontja. A marxizmusra vonatkozólag 300 művet soroltam föl chronológikus rendben az „*Archiv für Socialwissenschaft und Sozialpolitik*” XXI. kötetében. Hogy ez a sorozat korántsem teljes, bizonyítja a marxizmus olasz irodalmának külön bibliográfiája, amelyet Robert Michels tett közzé ugyanezen folyóirat XXVI. kötetében.

*) Magyarul: *Marx és Engels válogatott művei*. I. kötet. Fordította: Szabados Sándor, Budapest.

A marxizmus nehéz problémájával foglalkozó írók három csoportba sorozhatók:

1. a *naïvak*, vagyis, akik se nem tudnak, se nem hisznek;
2. a *hívők*, az orthodox marxisták, vagyis, akik tudnak és mégis hisznek;
3. a *kritikusok*, akik tudnak és kételkednek.

Meglehetősen nagy a legelői említettek csoportja; de kihalóban vannak. Mellőzöm őket, hogy senkit ne sértsek.

„Vom ihnen sprechen ist Verlegenheit.*

Nem egyhamar halnak ki az orthodox marxisták.

A legszellemesebb orthodox volt egy olasz: *Antonio Labriola*. Művei: 1. „*In Memoriam del Manifesto dei comunisti*” 2. ed. 1895. 2. *Del materialismo storico* 1896. 3. *Discorrendo di Socialismo e di filosofia*, 1898. Ezek a művek mélyen járó gondolataikkal nehéz olvasmányok: jó gyakorlatok az olasz nyelv elsajátítására. Labriola 1903-ban halt meg.

A francia és angol marxistáknak, kik között Franciaországban *Lafargue*, Angliában *Hyndman* állanak vezető helyen, szerintem nincs oly önálló jelentőségük, mint p. o. Labriolának, a németek és oroszok mellett, akik közül kerül ki manapság az orthodoxia legtöbb képviselője.

A német régi marxisták szellemi vezére *Karl Kautsky*. „*Neue Zeit*”-nak, a tudományos szocializmus még nemrég is vezető orgánumának, kiadója. Ennek az általában kitűnően vezetett folyóiratnak számos kötete – eddigé 38 jelent meg – egész seregét tartalmazza Kautsky dolgozatainak, amelyekben lassanként a tiszta *spiritus Marxii* kidesztillálódott. Nézeteinek összefoglalását találjuk: „*Bernstein und das sozialdemokratische Programm*” 1899. c. művében.

A marxi gondolatmenetnek főként filozófiai irányban való továbbfejlesztését kísérlik meg most a „*Marx-Studien*” (1904 óta; eddig 2 kötet) kiadói: *Max Adler* és *Rudolf Hilferding* Bécsben.

VII. A marxizmus termékeny kritikája csak körülbelül 1894. év után indult meg, amikor a „*Kapital*” befejeződött.

Marx tanainak kritikai teljes kifejtése eddigé hiányzik és egyelőre alig is várható.

Az eddigi kritikáknak mintegy összefoglalását adja *E. Bernstein*: „*Die Voraussetzungen des Sozialismus*” (először

1899) műve. Aki meg akarja ismerni a Marx-féle rendszer gyöngé pontjait, olvassa el Bernstein könyvét. Csak ne várja tőle, hogy minden benne foglalt kérdésre és kételyre kielégítő megoldást is fog találni.

A Marx-kritika jelentékeny haladását mutatja M. T u g a n - B a r a n o w s k i könyve: „*Theoretische Grundlagen des Marxismus*” 1905.. amely a materialisztikus történelmi felfogást, az érték és érték-többletet, a „katasztrófa-elméletet” kiváló elmeélel és alapos dologértéssel tárgyalja. A Marx-kritikában természetesen az utolsó szót Tugan-Baranowski sem mondotta még ki.

Az egyes kérdésekben a modern Marx kritika álláspontjáról a következő művek nyújtanak tájékozást:

1. A filozófiai alaptételekről, különösen a materiálisztikus történelmi felfogásról: K. S t a m m l e r: „*Wirtschaft und Recht*”, 1896. Erről Max W e b e r kritikája az „*Archiv für Sozialwissenschaft*” 24. kötetében. P. B a r t h: „*Die Philosophie der Geschichte als Sociologie*” I. rész 1897. L. W o l l m a n n: „*Der historische Materialismus*”, 1900. M a s a r y k: „*Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus*” 1899. F. T ö n n i e s az „*Archiv für Geschichte der Philosophie*”-ban. A főntebb említett: „*Marx-Studien*”.

2. A gazdasági rendszerre, kiváltképp az értékelméltre: W e r n e r S o m b i r t: „*Zur Kritik des ökonomischen Systems von K. Marx*” tanulmánya az „*Archiv für soziale Gesetzgebung*” stb, VII. kötetében 3894. és B ö h m - B a w e r k értekezése: „*Zum Anschluss des Marx'sehen Systems*” (1895). E két munkához bő irodalom csatlakozik főként francia és olasz nyelven, amelyet itt nincs miért elősorolni. Ujabbban összefoglaló fejtegetését próbálta meg a kérdésnek L. B o r t k i e w i c z: „*Wertrechnung*” und *Preisrechnung im Marx'schen System*” c. értekezésével az „*Archiv für Soz. Wiss. und Soz. Politik*” XXIII. és XXV. kötetében.

3. Az elszegényedési, összeomlási, központositási elméleteket vagyis együttvéve: a kapitalista fejlődés teoriáját eddigelé a legkevésbé vizsgálták meg alaposan. Az idevonatkozó irodalom részint félreértéseken, vagy a tények meg nem értésén alapszik, részint pedig a helyes javítások mellett annyi tévedést tartarnia, hogy jó lélekkel egy művet sem ajánlhatok az elfogulatlan olvasónak. – Sokat talál Bernstein és Tugan-Baranowski már említett muveibe. Az elavult, dialektikus fejlődési schéma filozófiai meg-

döntését elsőnek kísérli meg Péter Struve munkája: „Die Theorie der sozialen Entwicklung bei Karl Marx”, az Archiv XIV. kötetében 1899.

4. A Marx-irodalomban mélyre hatolt az utóbbi idő alatt, bárha még korántsem¹ jutott kifogástalan megoldáshoz, az agrárkérdés. A Marx-féle agrártheoriának, amelyet Kautsky: „Die Agrarfrage” (2. kiad. 1902.) könyvében tüzetesen tárgyalt, beható kritikáját tartalmazza E. David műve: „Sozialismus und Land, wirtschaff” 1. kötet 1903*) – Bulgakoff kiválóan alapos, nagy műve: „A kapitalizmus és a mezőgazdaság” 2. kötet, 1900., csak orosz nyelven jelent meg.

Németország szocialistái között a marxizmus kritikai iránya egyre jobban a „Sozialistische Monatshefte” köré csoportosul, amely most 13-ik évfolyamában jár és azon az utón van, hogy a „Neue Zeit”-ot kiszorítsa vezetőhelyéről. Munkatársai közé tartoznak a német szociáldemokráciának legönállóbb elméi: Ed. Bernstein, C. Schmidt, W. Heine, G. K a m p f f m e y e r, M. Schippel, E. David, R. Calwer, v. Elm, K Eisner és mások.

Vili. Míg a felsorolt írók mind túlnyomóan tudományos nézőpontból törekszenek a marxizmus kritikájára, másfelől politikus-politikai álláspontból történik a támadás. Itt a következő irányok veendőik különösen figyelembe:

1. Németországban a nemzeti szocialisták, akiknek eszméit F. Naumann, a mozgalom vezetője: „Demokratie und Kaisertum” (1900) művében fejtette ki; még össze kell vetni a nemzeti szocialista pártgyűlés jegyzőkönyveit 1896-tól. A „nemzeti szocializmus” lapja, a „Hilfe” (hetilap, megjelenik 1895 óta).

2. Angliában az úgynevezett fabianisták, akik részint a marxista szociáldemokrácia tanainak ellenzékeként, részint pedig önálló fejlődés útján jutottak a német és orosz kritikai új-marxistákéhoz hasonló álláspontra. Tájékoztató művek: M. Grunwald; „Englische Sozialreformer” 1897 és Sidney Web b-K u r e l l a: „Der Sozialismus in England” 1898.

*) Magyarul megjelenik a „Társadalomtud. Könyvtár”ban 1908.)

III. A SZOCIÁLIS MOZGALOM.

E téren sincs természetesen kielégítő, mélyen járó munka. A különböző országok szociális mozgalmáról rövid áttekintést nyújtanak most az egyes országok szervezeteinek a nemzetközi kongresszusok elé terjesztett jelentései, amelyek külön kötetekbe vannak foglalva.

E gyűjteményes munkák közül az első e cím alatt jelent meg: *L'organisation socialiste et ouvrière en Europe, en Amérique et en Asie, avec supplement.* 1904.

A másodiknak címe: *L'Internationale ouvrière et socialiste. Rapports soumises au Congrès socialiste international de Stuttgart (18–II août 1907)* etc. 2. Vol. 1907.

A gyűjteményeket a *Secrétariat du Bureau Socialiste international* adta ki francia és német nyelven.

Egyebekben monográfiákra vagyunk utalva, amelyek egyes országokkal s gyakran ezeknek is csak egyes korszakaival, vagy irányzataival foglalkoznak.

I. Anglia chartista mozgalmának krónikása: E. G. G a m - m a g e: *History of the Chartist movement* művében. Új kiadása 1894. Ezt az epizódot tárgyalja még B r e n t a n o: „Die christlich-soziale Bewegung in England” (1883.) c. műve és „Die Chartistenbewegung in England” (1887.) című anonim munka. Ujabbban német nyelven Tildeley is: „Die Entstehung und die ökonomischen Grundsätze der Ghartistenbewegung” 1898.

Anglia nem szocialista munkásmozgalmáról e század második feléből tájékoztatnak: B r e n t a n o: „Die Arbeitergilden der Gegenwart” 1871/72. G. v o n S c h u l z e - G ä v e r n i t z: „Zum sozialen Érieden” (1890). Sidney és Beatrice Webb fentebb említett, munkáikban. Ezekkel egyenlő értékű újabban H. v. N o s t i ç műve: „Das Aufsteigen des Arbeiterstandes in England” 1900.

II. Franciaország régebbi mozgalmának felülmúlhatatlan történetírója Lorenz v. Stein: „Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich”, 3. kötet, 1850. Kiegészítésül vehetők L. Blanc: „Histoire des dix ans. 1841, és H. Heine tárcalevelei: „Französische Zustände” (a népies kiadásban 9-10. köt.).

Az újabb időszakra nézve nincs oly munka, amely csak vala mennyire is megközelíthetné Stein művét. A külső eseményekről

áttekintést-nyújtanak: Mermeix: *La France socialiste*, 1896 és Léon de Seilhac: *Le monde socialiste*, 1896. Ugyanez az író hasonló cím alatt 1904-ben adott ki egy könyvet, amelyben nagy gonddal vázolja az utóbbi évek eseményeit. Szellemes és olvasásra méltó Daniel Halévy: *Essais sur le mouvement ouvrier en France*. 1901.

Kiváltkép a francia szakszervezeti mozgalommal foglalkoznak: Léon de Seilhac -*Les congrès ouvriers en France* és: *Syndicats ouvriers, Fédérations, Bourses du Travail*, 1902. Fernand Pelloutier: *Histoire des Bourses du Travail*, 1902, főkép pedig az *Office' du Travail* lelkiismeretes enquête-je: *Les associations professionnelles ouvrières*.

Az új szindikalista mozgalomról a legjobb tájékoztatást adja a szellemes H. Lagardelle által kiadott „*Le mouvement socialiste*” folyóirat (Paris), amelynek megfelelnek Olaszországra nézve az érdekes „*Divenire sociale*” (E. Leone) és „*Pagine libère*” (A. Labriola). Lásd az irodalmi adatokat a 101. lapon is.

Az 1871-iki *commune-fölhelés* véres epizódját sokan feldolgozták, de tudományos történelmi megírása még sincs. Az idevonatkozó irodalom kimerítő jegyzékét megtaláljuk a „Handwörterbuch der Staatswissenschaften” „Kommune” cikkénél. A két főmunka: Lisisagaray: *Histoire de la Comune*. 1876 és Du Camp: *Les convulsions de Paris*, 4. kötet, 1878/79.

III. *Belgium* szociális mozgalomát jó] ismerteti: Julea Des trée és Emil Vandevvelde: műve; *Le socialisme en Belgique*. 2. kiad. 1903.

IV. *Olaszország* szocializmusáról és szociális mozgalomáról tájékoztatnak: Robert Michels tanulmányai: „A proletariátus és a burzsoázia Olaszország szocialista mozgalmaiban”, melyek az „Archiv für Soz. Wiss. und Soz. Politik” 21. és 22. kötetében jelen tek meg 1905, 1906.

V. Az amerikai *Egyesült-Államok* szociálistikus mozgalma nak sajátosságait én kutattam: „Források és irodalom az amerikai Egyesült-Áll amok szocializmusának és munkáskérdésének tanulmányához” cím alatt összefoglalva az „Archiv für Sozialwiss. u. Sozialpolit.” 20. kötetében (1905), valamint „*Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Sozialismus?*” című művemben (1906).

VI. *Németország* szociális mozgalomát feldolgozta Franz

Mehring: „*Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*” (1. kiad. 2. köt. 1898.). Ez a munka szélsőségeiben tünteti föl a szocialdemokrácia hivatalos történetírójának minden kiválóságát és fogyatkozását. De Mehring műve minden hibája mellett is ez idő szerint aránylag még a legjobb és ajánlható tanulmányozásra, kivált ha extravaganciáinak kiegyenlítésül elolvassuk mellette ugyanezen Franz Mehring korábbi történelmi művét (*Die deutsche Sozialdemokratie, 1878*), amelyben a személyeket és eseményeket polgári látószögből szemléli és azokat gyakran teljesen más világításban mutatja be, mint új művében. Minthogy Mehring munkája végén áttekintést nyújt az irodalomról, amelyben az ellenkező irányú műveket is felsorolja, főlegesen volna tehát Németország szociális mozgalmával foglalkozó egyéb munkákat itt előszámlálnom. Az újabb munkák közül csak Eduard Bernstein művét jegyezzük meg meg, a berlini munkásmozgalomról. Eddig (1907) egy 404 oldalra terjedő, vaskos kötet jelent meg, amely 1848-tól a szocialista törvény életbeléptetéséig terjed. Az (illusztrált) munka sok új, érdekes adatot hoz nyilvánosságra.

A Naumann lelkész által megindított nemzeti-szociális mozgalom rövid epizódját vázolja M. Wenk: *Die Geschichte der Nationalsozialen von 1895 bis 1903.* (1905.)

A szakszervezeti mozgalom megítéléséhez W. Kulemann nagy szorgalommal készült műve: „*Die Gewerkschaftsbewegung*” 1900. szolgálat gazdag, ma már természetesen nagyrészt elavult anyagot. Ebben megtalálja az olvasó az utalást is a német szakszervezetek bő irodalmára.

II.

A szociális mozgalom krónikája.

(1750–1907.)

E táblázatban megkísértem szinkronistikusan összeállítani a modern szociális, vagyis proletár-mozgalom legfontosabb dátumait, tekintettel a főbb országokra és a munkásmozgalom nemzetközi nyilvánulására. Bele vannak foglalva – és a szövegben *cursiv betűkkel kiemelve* – a kapitalizmus és a szociális törvényhozás fejlődéstörténetének legfontosabb eseményei, *amennyiben* azok oki- vagy okozati kapcsolatban állnak a szociális mozgalommal. Az egyes országok abban a sorrendben következnek, ahogy részt kezdenek venni a szociális mozgalomban.

Év	Anglia	Franciaország
1750–1800	<p><i>A modern ipari gépek döntő fontosságú feltalálása (1764–75 fonógép; 1785–90 mechanikus szövőszék; 1790 gőzgép; 1799 papiroskészítőgép); a nagy ipari központok gyors kifejlődése</i></p> <p>A munkások szétrombolják a gépeket és gyárakat. Kérények: törvényesen tiltassanak el a gépek és gyárak; az Erzsébet királyné-féle ipartörvény maradjon meg, illetőleg állíttassék vissza.</p> <p><i>Törvényt hoznak a gépek védelmére</i></p>	

Év	Anglia	Franciaország
1776	Ádám Smith (1723—1790) <i>Wealth of Nations</i>	
1796		Babeuf, vagy „az egyenlők” összeesküvése.
1800	Robert Owen (1771—1858; főművei: <i>A new view of Society</i> ; <i>Book of the new moral world</i>) átveszi Dale gyárait Lanarkban <i>Rendkívül szigorú egyesületi tilalom, a mely a korábbi egyes tilalmakat összefoglalja</i>	
1808		Charles Fourier (1772—1837) első nagy műve: „ <i>Théorie des quatre mouvements</i> ” megjelenik. (1822: <i>Théorie de l'unité universelle</i> ; 1824: <i>Le nouveau monde industriel et sociétaire</i>)
1813—14	<i>Az Erzsébet-féle ipartörvény végleges eltörlése.</i>	
1815—32	<i>A proletáriátus polgári szabadságjogokért küzd</i>	
1819	<i>A „Savannah” Liverpoolba érkezik.</i>	
1821		Saint-Simon 1760—1825) főműve: „ <i>Du système industriel</i> ” megjelenik (1825: „ <i>Nouveau Christianisme</i> ”)
1825	<i>Szabadabb egyesülési törvény. Első föllendülése a munkásegyesületeknek (Trade unions).</i>	

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1831	<i>A Manchester—Liverpooli vasut megnyiták.</i>		
1830—48		<i>Juliusi királyság. Gyors gazdasági fejlődülés: „Enrichissez-vous, messieurs!”</i>	
1830—32		Bazard és Enfantin, St-Simon tanítványai agítálnak Franciaországban és Belgiumban.	
1831		A lyoni selyemszövők fölkelése: „Vivre en travaillant ou mourir en combattant.”	
1832	<i>A választójog reformja.</i>		
1833	<i>Céltudatos munkásvédelmi törvényhozás kezdete</i>		Az első német munkás önképzőegylet alapítása Bielben
1834	<i>Grand National Consolidated Trade Union, Robert Owen szellemében.</i>		
1836		A fourierizmus, „publicisztikai periódusá”-nak kezdete (Victor Considerant) Franciaországban és Belgiumban. A keresztényszocialisták föllépése (De La Mennais); Cabet „ikarjai kommunizmusa” (<i>Voyage en Icarie</i> 1840). A gazdasági szövetkezeti mozgalom kezdete (Buchezi szül. 1796).	
1837—48	<i>Chartista mozgalom. Six points. Lovett. Feargus O'Connor.</i>		

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1838	—	—	A Grütli-egyesület alapítása, mely eleintén egyáltalában nem politikai, 1848 óta a szabadelvű törekvéseket támogatja.
1839—54	Th. Carlyle (<i>Past and present</i> 1843) és a keresztény szocialisták (Ch. Kingsley, Th. Hughes J. D. Maurice) működése.	—	—
1839	—	Louis Blanc (1813—1882) <i>Organisation du travail</i> .	—
1840	<i>Rowland Hill által ajánlott Penny-portó a postán életbe lép. A telegráf első alkalmazása az angol vasutaknál.</i>	Az anarchista-kommunista clubizmus és összeesküvések tetőpontra érnek a <i>Société des Travailleurs égalitaires</i> -ben P. J. Proudhon (1809—1865) <i>Qu'est-ce que la propriété?</i>	—
1841	—	—	Kommuniztikus mozgalmak. Weitling, Fröbel, Traichler
1844	Rochdalei pionierek	—	—

Németország	Ausztria és Magyarország	Olaszország	Internacionále
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
---	---	---	---
Takács-zavargá- sok Langenbie- lauban és Peters- waldauban ; munkászendülés Breslauban, Warmbrunban és másutt.	---	---	---

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1847	---	---	---
1848	---	<p>Februári forradalom Párisban. A <i>Gouvernement provisoire</i>-ban proletár képviselők: Louis Blanc és Albert VI. 23. és 24. „Juniusi fölkelés.” A proletáriátust utcai harcban leverik.</p>	---
	Anglia	Franciaország	Svájc
1849	---	---	---
			Németország

Németország	Ausztria és Magyarország	Olaszország	Internacionále
<p>Kommunistikus agitációt fejtenek ki a Rajna vidékén K. Marx és társai (<i>Neue Rheinische Zeitung</i> 48. VI. 1. — 49. V. 19) A német munkásmozgalom a kézművesiség kereteiben. Stefan Born. W. Weitling.</p>	<p><i>A jobbágyság felszabadulása.</i> A munkások először lépnek politikai harcba</p>	<p>Mazzini megalapítja az első munkásszervezeteket a <i>mutuo soccorso</i> alapján.</p>	<p>Az „Igazságosok szövetsége“ (alapít. 1836. központi vezetősége 1840 óta Londonban) a „Kommunisták szövetsége“ vé alakul át és pro rammjául elfogadja a Karl Marx (1818—1883) és Friedrich Engels (1820—1895) által szerkesztett „Kommunista-kialtványt“. „Világ proletárjai, egyesüljtek!“</p>
Ausztria és Magyarország	Skandináv államok	Olaszország	Internacionale
<p>—</p>	<p>Norvégiában agitációt indít Márkus Thrane iskolamester és újságíró (1817—1890), a ki a következő években több száz „munkásegyletet“ alapít.</p> <p><i>Dániában teljes egyesülési, gyűlekezési, sajtó- és lelkiismereti szabadság törvényesen biztosítottak.</i></p>	<p>—</p>	<p>—</p>

Év	Anglia	Franciaország	Svájc	Németország
1850	<i>Anglia ipari monopóliumhelyzete a világpiacra. A szakszervezetek gyors kifejlődése.</i>	—	—	A szövetkezetek és munkás önképző-egyesületek alapításának kezdete (Schulze-Delitzsch)
1851	„A gépgyári munkások egyesült társaságá”-nak alapítása.	—	—	—
1852	—	—	—	—
1857	—	—	—	—
1858	—	—	A német munkás önképző-egyesületek szövetségéből megalakul a „Centralisation der deutsch. Arbeiterbildungsvereine in der Schweiz.” — A Typographenbund szakszervezet megalapítása.	—
1862	—	—	—	Lipcei munkásküldöttség megjelenik a „Nationalverein” vezetőinél Berlinben. Válasz: a munkások „tisztelhetlen tagok!”

Ausztria és Magyarország	Skandináv Államok	Olaszország	Internacionale
--	--	--	<p>Szigoru rendszabályok minden államban a munkások törekvései ellen : a „reakció kora“.</p> <p>Általános gazdasági föllendülés a bővebb nemesértcsermelés következtében.</p> <p>Az első világhiállítás Londonban</p>
--	--	--	<p>A „Kommunisták Szövetsége“ feloszlik.</p>
--	Iparszabadság Dániában.	--	--
--	--	--	--
--	--	--	<p>Világhiállítás Londonban. A szabad kereskedelem és a szabad kereskedelmi szerződések időszaka kezdődik.</p>

Év	Anglia	Franciaország
1863	—	—
1864	—	<i>A sztrájkjog törvényes elismerése. Föltételes egyesülési jog.</i>
1865	—	—
1866	—	—
1867	A szakszervezetek elke- szedett harcot kezdenek elis- mertetésükért a hatóságokkal, vállalkozókkal és a közvéle- ményvel.	—

Svájc	Németország
—	<p>Ferdin. Lassalle (1825—1864 ; 1858. Heraklit ; 1861. „A szerzett jogok rendszere) III/1 : Nyílt válasz az általános német munkáskongresszus összehívására kiküldött központi bizottságnak Lipcsében.“</p> <p>V/23. Lassalle megalapítja az „Általános Német Munkásegylet“-et. Lassalle halála után szétválak férfi-ágra (B. Becker ; J. B. Schweizer) és női ágra (Hatzfeld grófné).</p>
<p>Joh. Phil. Becker († 86. XII. 7.) megalakítja a Nemzetközi Munkás-Szövetség (I. A. A.) első szekcióját Genfben és 1866-tól kezdve kiadja a „Vorbote“-t, mint a „nemzetközi munkásszervezet németnyelvű szekció-csoportjának központi organumát.“</p>	—
—	<p>A szakszervezeti munkásmozgalom kezdete : dohánygyári munkások (1866. nyomdászok).</p>
<p>Az „I. A. A. németnyelvű szekció-csoportjá“-nak megalapítása Becker vezetése alatt.</p>	<p><i>Az általános, egyenlő, titkos és közvetlen választójog behozatala.</i></p>

Év	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
1863	—	—
1864	—	Eilert Sundt, moralstatikus (1817—1875) megalapítja a christiániai munkásegyletetet.
1865	A nyomdászok „Hermannia“ munkásegyletének segélyegylete.	Munkás-fogyasztási egylet Christiániában.
1866	—	—
1867	Gyűlés az „Universum“-ban. (Wien II.) Max Menger és Engelbert Kessler egy Schultze-Delitzsch-egyesület alapítását kívánják. Gyűlés Schwendernél (Wien XIV.): nagy tömeg gyűl össze. Munkásönképző-Egyesület (A. B. V.) megalakítása. Rögton 1000 munkás belép.	—

Olaszország	Amerikai Egyesült Államok	Internacionále
<p>A Mazzini-féle munkásegyletek száma 453 s taglétszámuk: 111608.</p>	—	—
—	—	<p>Különböző nemzetbeli munkások, akik a londoni világkiállítás alkalmával érintkeztek egymással, kiküldöttjeik által megalakítják a „Nemzetközi munkásszövetséget“ (I. A. A.). Az Inaugural-adresset és alapszabályokat K. Marx szerkesztette. Ő igazgatja a háttérből az Internacionálét, a melynek „Főtanácsa“ Londonban székel.</p>
<p>Michael Bakunin (1814—1876) Olaszországban. Az Internacionále erős mozgalma kezdődik Olaszországban. Carlo Cafiero (1846—1892)</p>	—	—
—	<p>Szakszervezetek kongresszusa New-Yorkban: <i>National Labor Union</i>. A német szakszervezetek „Arbeiterunion“-ja.</p>	<p>Az I. A. A.: 1. kongresszusa Genfben.</p>
—	<p>Az I. A. A. német szekciójának megalakítása. Megalakul a <i>National (Reform) Labor Party</i>.</p>	<p>K. Marx: „Kapital“-jának 1. kötete megjelenik. Az I. A. A. 2. kongresszusa Lausanneban.</p>

Év	Anglia	Franciaország
1868	—	—
1869	—	—
1870	—	—

Svájc	Németország	Ausztria és Magyarország
<p>A „<i>Fédération des sections romandes de la Suisse</i>“ megalapítása. A „Centralisation der deutschen A. B. V.“ csatlakozik az Internacionáléhoz, a Grütli-egyesület nagy többséggel visszautasítja a belépést. Szakszervezetek alapítása az I. A. A. által.</p> <p>A német A. B. V.-ok csatlakozása a német szociáldemokráciához.</p> <p>A „<i>Féd. des sect. rom.</i>“ kétfelé válása egy Becker-féle és egy Bakunin-féle pártra. Emez 1872 óta : „<i>Féd. jurassienne</i>“ -nek nevezi magát. III. Svájci szociáldemokrata-párt alakítása : ennek organuma a Greulich szerkesztette : „Tagwacht.“</p>	<p>—</p> <p><i>Szabad ipartörvény a német birodalomban. A kapitalizmus gyorsan kifejlődik, különösen a háború után. A „Szociáldemokrata munkáspárt“ megalakítása az eisenachi kongresszuson : az ugynevezett : „ehrliche Partei.“ Aug. Bebel szül. 1840.; Wilh. Liebknecht (1826—1900.)</i></p> <p>A „Hirsch-Duncker-féle munkásegyletek szövetségének“ megalakítása.</p> <p>Németország kath. egyesületeinek nagygyűlése elhatározza, hogy résztvesznek kath. álláspontból a szociális mozgalomban.</p>	<p>Teljesen szakítanak a schulzeanizmussal. Mintegy 4000 munkás csaknem egyhangulag elhatározza, hogy csatlakozik az A. B. V.-hoz. IX. munkágyűlés; a Nürnbergbe küldendő delegátusok (Oberwinder és Hartung) választása.</p> <p>A „Volkstirame“ (Oberwinder-féle) I. száma. Liebknecht Bécsben az eisenachi kongresszus ügyében. (Kiküldetnek : Scheu és Oberwinder). A kormány reakcionárius magatartása. Tüntetés a parlament előtt Bécsben.</p> <p>I. Munkás-ipar-kiállítás Bécsben.</p> <p><i>Felszárulási pör Oberwinder, Most és társai ellen; minden munkásképző-egylet és szakszervezet feloszlata.</i></p>

Év	Anglia	Franciaország
1871	<i>A Trade Unions Act elismeri a szakszervezeti mozgalmat.</i>	Párisi kommün-lázadás.
	Skandináv államok	Olaszország
1868	—	—
1869	—	—
1870	—	—
1871	A szocialista agitáció kezdete Dániában. (Louis Pio) Az I. A. A. szekciójának alakítása. 200 fogyasztási szövetkezet központi szervezése Norvégiában.	Garibaldi és a garibaldisták- rokonszenveznek az Inter- nacionaléval.

Sváje	Németország	Ausztria és Magyarország
—	—	<i>Amnestiát eszközöl ki a Hohenwarth-Schäffle miniszterium.</i>
Amerikai Egyesült-Államok	Belgium és Hollandia	Internacionále
<p>—</p> <p>New-Yorkban megalakul az „Általános Német Munkásegylet”, mely az I. A. A. régebbi szekcióit magába foglalja; később az I. A. A. I. szekciójaként szerepel. Uriach S. Stephens megalakítja a „<i>Knights of Labor</i>” (A munka lovagjai) nevezetű félig szabadkőműves, félig szocialista-szakszervezeti általános munkásszövetséget.</p> <p>Az I. A. A. 2-ik (francia) szekciójának megalakítása.</p> <p>Az I. A. A. I. kongresszusa Amerikában (<i>North American Federation of the International Workingmen's Association.</i>)</p>	<p>Tisztán szocialisztikus munkásmozgalom kezdődik Belgiumban az I. A. A. hatása alatt.</p> <p>Az I. A. A. hollandi szekciójának megalakítása. A munkásmozgalom első fellobbanása Hollandiában. (1869—1872.)</p>	<p>Michael Bakunin anarchista tendenciákkal megalakítja az „<i>Alliance internationale de la démocratie sociale</i>”-t a Marx-féle I. A. A. határozott ellenzékével. Az I. A. A. 3. kongresszusa Brüsszelben.</p> <p>Az I. A. A. 4. kongresszusa Baselenben.</p>

Év	Anglia	Franciaország
1872		<i>Az Internationale ellen hozott törvény megint felfüggeszti az egyesülési jogot.</i>
1873	—	—
1874	—	—
1875	<i>Conspiracy and Law of Property Act</i> kiegészíti az 1871-ből való <i>Trade Union Act</i> -ot.	—
1876		Első általános francia munkás-kongresszus Párisban.

Svájc	Németország	Ausztria és Magyarország
<p>Megalakul az (1) svájci munkásszövetség (1880-ig), orgánumaül átveszi a „Tagwacht”-ot, ebben a szövetségben szakszervezetek (a többséget ezek teszik), általános munkásegyletek és a Grütli-egyletek közül néhányan lépnek szövetségre. Programjának főpontjait szakszervezeti feladatok teszik. E mellett azonban törvényes munkásvédelem is.</p>	<p><i>Gazdasági fellendülés „Milliardensegen.” Alapítások periódusa.</i></p>	<p>Küzdelem indul a választási reformért Ausztriában.</p>
<p>A „Centralisation der deutschen Arbeiterbildungsvereine i. d. Schweiz” feloszlik.</p>	<p>A „lassalleanusok” és „eisenachiak” egyesülése a góthai kongresszuson. A góthai „Kompromissprogramm”</p>	<p>Oberwindert kizárják az A. B. V.-ből. Az ausztriai párt első szétválása „radikálisok”-ra és „méréskeletek”-re.</p> <p>Egyesülés W.-Neustadban (Munkásgyűlés)</p>

Év	Skandináv államok	Olaszország
1872	—	Kongresszus Riminiben. Az olasz Internationale Bakunin mellé áll Marxal szemben. Andrea Costa Romagnában.
1873	—	—
1874	<i>A dán kormány elfojtó rendszabályai. A szakszervezetek erősödése.</i>	<i>IX. Pius „Non expedit“ bullájával megtiltja a katolikusoknak, hogy bármiként részt vegyenek az olaszországi politikában. A kormány föllép az Internacionálé ellen. A szekciók föl-oszlatása, pörök, büntetések.</i>
1875	—	—
1876	A dán szociáldemokrácia I. kongresszusa Kopenhágában. Szervezkedés és program.	—

Amerikai Egyesült Államok	Belgium és Hollandia	Internacionale
<p>—</p> <p><i>A gazdasági depresszió elősegíti a szocializmus fejlődését. Az I. A. A. kongresszusán kizárt szekciók megalapítják a <i>Socialdemocratie Workingmen's Party of North America</i></i></p>	<p>Megalakul az „Általános Németalföldi Munkásszövetség (liberális) <i>Allgemeen Nederlandsch Werklieden Verbond</i> (A. N. W. V.)</p> <p>—</p> <p><i>Az első hollandiai munkásvédő törvény a gyermekek védelmére.</i></p>	<p>Az I. A. A. 5. kongresszusa Hágában. Kizárják Bakunint és követőit, a kiknek még egyideig a <i>Fédération jurassienne</i> központjuk marad. Az I. A. A. főtanácsát New-Yorkba helyezik át.</p> <p>A <i>Fédérat. jurass.</i> kongresszusa Genfben, mely magát az I. A. A. „6. kongresszus”-ának nevezi.</p> <p>„7. kongresszus”. (lásd 1873.) Brüsszelben</p>
<p>—</p> <p>Az I. A. A. főtanácsát Philadelphiában Marx feloszlata. A <i>North American Federation of the I. W. A.</i> egyesül a <i>Soc. Dem. Workingmen's Party of N. A.</i> és más szocialisztikus pártokkal és megalapítják a <i>Workingmen's Party of the U. S.</i>-t, a mely 1877-ben <i>Socialist Labor Party of North America</i> nevet vesz föl.</p>	<p>Az I. A. A. töredékeiből megalakul a <i>Chambre du Travail, fédération des sociétés ouvrières bruxelloises.</i> Caesar de Paepé, Louis Bertrand.</p> <p>A <i>Parti ouvrier socialiste flamand</i> alapítása. Van Beveren Anseele és a <i>Parti socialiste brabançon.</i></p>	<p><i>Általános gazdasági depresszió kezdődik, mely az 1880-as évek végéig tart.</i></p> <p>Az I. A. A. a főtanács határozata alapján formálisan feloszlik. „7. kongresszus” (lásd 1873) Bernben.</p>

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1877	—	—	—
1878	—	—	A nép által 1877. X. 21-én 181209 igen-nel, 179395 nemmel szemben elfogadott gyár-törvény életbe lép. A munkásszövetség német mintára készített új szociáldemokrata programot fogad el, a Grütli-egyesület csak „a revízió fönntartásával” tette magáévá. A munkásszövetséggel való szövetkezés iránt tett javaslatot a Grütli-egyesület elutasítja.
1879	—	Marseilleban a munkáskongresszuson először jutnak tulsulyra a kollektivisták.	—
1880	—	Munkáskongresszus Havre-ban; szakadás radikálisokra és mérsékeltekre. A radikálisok alkotják meg a „ <i>Parti ouvrier (révolutionnaire socialiste) français</i> ”-t (P. O. F.), a mely mellett megmarad a blanquistá „ <i>Parti socialiste révolutionnaire</i> ” (P. S. R.)	A munkásszövetség föloszlik. 3 ág: 1. „Általános szakszervezeti szövetség”. 2. „A svájci német szocialisták országos bizottsága”. 3. „Svájci szociáldemokrata párt,” az 1878-iki program alapján. A szakszervezeti szövetség szociáldemokratának vallja magát.

Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
<p style="text-align: center;">—</p> <p><i>Szocialista törvény. Csaknem valamennyi munkásszövetséget fel- osztatják. Az agitáció súlypontja külföldre helyezkedik át. („So- cialdemokrat“ Zürichben és Londonban) Stöcker konzervatív keresztény-szociális pártot alakít.</i></p> <p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">—</p>	<p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">—</p>	<p>Pio és Geleff a rendőr- ség pénzével Ameri- kába.</p> <p>Dániában megalakul a szociáldemokrata szövetség.</p> <p style="text-align: center;">—</p> <p>A christiániai munkás- egyesület összehívására a munkásság képviselői gyűlést tartanak Christiániában a gaz- dasági reformok meg- vitatása céljából.</p>

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült Államok	
1877	Az internacionalisták puccsot kísérlenek meg Benaventben.	Nagy vasutasstrájk.	
1878	Pietro Ellero professor „ <i>La Tirannide Borghese</i> ” címmel könyvet ír, a melyben energikusan sürgeti, hogy az állam kezdje meg a szociális reformokat.	<i>Greenback Labor Party</i> (mely az 1873-ban alakított <i>Greenback Party</i> -ből támad) 1,000000 szavazatot szerez. A new-yorki néplap megalapítása.	
1879	Andrea Costa, az Internazionale szocialforradalmi irányának fővezetője, áttér az evolucionista irányra.	—	
1880	A <i>Partito (Fascio) Operaio</i> megalakítása Milanoban (Constantino Lazzari) Exklusiv új munkáspárt szocialista tendenciákkal. A polgári demokracia legyőzése („Secolo”, Cavallotti).	Anarchista-tüzelmek kezdete.	
	Anglia	Franciaország	Svédje
1881	A „ <i>Social Democratic Federation</i> ” (S. D. F.) megalakítása marxista szellemenben, H. M. Hyndman vezetése alatt.	—	—

Belgium és Hollandia	Oroszország	Internacionale
<p>A „Patrimonium“ keresztyén munkásszövetség megalapítása Hollandiában.</p> <p>A szociáldemokrata egyesület Amstordamban megalakul, 1882-ben szociáldemokrata-szövetséggé bővül.</p> <p>Domela Nieuwenhuis belép a mozgalomba. A „<i>Recht für Alle</i>“ szociáldemokrata hetilap alapítása. Megalakul a <i>Parti socialiste belge</i>. Politikai munkásmozgalom indul meg. Megkezdődik az agitáció az általános választójog (<i>S. U. = Suffrage universel</i>) érdekében.</p> <p>A <i>Vooruit</i> megalapítása Gentben. A szocialisztikus szövetkezeti mozgalom megindul.</p>	<p>Stepan Nikolajevics Chalturin, „az orosz munkásmozgalom atyja“ megalakítja az orosz munkások északi szövetségét</p> <p>—</p> <p>A „<i>Semlja i Wolja</i>“ (Föld- és szabadság) titkos forradalmi szocialista lap első száma megjelenik. Kiszoritja a „<i>Narodnaja Wolja</i>“ (Népszabadság) lapot.</p> <p><i>Első törvény a gyárakban való gyermekmunka korlátozására.</i></p>	<p>Genti „világkongresszus“. Nem sikerül a bakuninisták és marxisták megkísérelt egyesítése. A szocialisták által elhatározott „Nemzetközi szocialisták általános uniója“ nem jut jelentőségre.</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>---</p>
Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
<p><i>A nov. 17. császári manifesztum államszocialisztikus szocialpolitika korszakát vezet be.</i></p>	—	<p>Szocialista agitáció kezdete Svédországban. (A. Palm.)</p>

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1882	—	Munkáskongresszus St.-Etienneben. Szakadás a guesdisták és posszibilisták között. Az utóbbiak Paul Brousse vezetése alatt megalapítják a „ <i>Fédération des travailleurs socialiste de France-t</i> (F. T. S.)	—
1883	A <i>Fabian Society</i> megalakítása.	—	Népos munkásgyűlés Zürichben „Aktionskomitee“-t szervez a szocialista propaganda központjául és az összes szervezetek egyesítésére; először Zürich a székhely, 1887-től fogva Bern.
1884	—	<i>Uj syndikatustörvény elősegíti a szakszervezeti mozgalom kifejtődését.</i>	—
1885	—	Benoit Malon megalakítja a „ <i>Société d'économie sociale</i> “-t, a „független“ szocialisták (<i>Parti socialiste indépendant</i>) centrumát.	—
1886	—	A „ <i>Fédération des syndicats</i> “ megalapítása a lyoni kongresszuson.	Az „Általános munkás-tartalék-pénztár“ alapítása, a Grütli-egyesületből és a szakszervezeti szövetségből. (Gewerkschaftsbund).

Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
<p>—</p> <p>Az állami kötelező munkásbiztosítás kezdete: betegségélibiztosítás, 1884. balesetbiztosítás, 1890. munkaképtelenség és aggkori biztosítás.</p>	<p>Az anarchisták föllépése. Terrorisztikus bűntettek. <i>Kivételes állapot Bécsben. Sok szocialistát üldöznek és kiutasítanak.</i></p> <p><i>Reakcionárius ipartörv. novella. A központosítvány mozgalmat indít Ausztriában.</i></p>	<p>—</p> <p>Ehr. H. Knudsen, nyomdász, a norvég szakszervezetek központi komiteo-jét szervezi.</p>
<p>A „Berliner Volksblatt”; a mai „Vorwärts” megalapítása.</p>	<p>—</p>	<p>A két első szociáldemokrata a dán Folthingban. Demokratikus munkásszövetség alakul Christiániában. A választójog kiterjesztése Norvégiában.</p>
<p>—</p>	<p><i>A gyármunkások számára 11 órás munkanap Ausztriában.</i></p> <p>Ausztriában szocialista törvényjavaslat beterjesztése: Tiltakozó nagygyűlések. Közeledés a radikálisok és mérsékelték között. A törvényjavaslat eltűnik. Viktor Adler kiadja a „Gleichheit”-ot.</p>	<p>„A munkástársulatok központi egyesülése” Norvégiában.</p> <p>Hjalmar Branting az 1885 ben alapított „Szociáldemokrat” szerkesztőségének tagja lesz. I. Skandináv munkáskongresszus <i>Göteborg</i>-ban. Mind a három állam szakszervezetel képviselve vannak. Erősen szocialista színvételű „politikai programot” fogadnak el.</p>

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült Államok
1881	—	A nagy, ma az összes Trade Unionok négyötödét magában foglaló szakszervezeti szövetség; az <i>American Federation of Labor</i> megalapítása: Samuel Gompers.
1882	<i>A választójog kiterjesztése a census eltörlésével. Andrea Costa a szervezett munkások által megválasztott, első szocialista képviselő.</i>	—
1883	(1868—1883) <i>La Plebe</i> : Szerkesztők: Enrico Bignami és Dr. Osvaldo Gnocchi Viani (evolucionista irány).	Az anarchizmus gyors elterjedését (Joh. Most) elősegíti a gazdasági depresszió. (1884—1886)
1884	—	—
1885	—	—
1886	—	Bombamerénylet Chicagóban. Három anarchista-vezér kivégzése. Az anarchista-mozgalom vége. Liebknecht agitáló körútja. Mozgalom a 8 órás munkanapért. A <i>K. of L.</i> fénykora (703.000 tag)

Belgium és Hollandia	Oroszország	Internacionále
<p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p><i>Szocialista-üldözések Hollandiában. „Oranje Furie”. A Parti ouvrier belge megalapítása, a melyben a munkásmozgalom különböző, önálló elemei egyesülnek.</i></p> <p><i>A Maison du Peuple, a politikai, szakszervezeti és szövetkezeti munkásmozgalom legnagyobb központjának alapítása.</i></p> <p><i>A bányászok és üvegyári munkások nagy sztrájkjai a zendülés jellegét öltik. A szocialisták először vesznek részt a parlamenti választásokban.</i></p>	<p>—</p> <p>Chalturint felakasztják.</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p>	<p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p> <p>—</p>

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1887	A mélyebb munkásrétegek szocialista színezetű szakszervezeti mozgalma; a <i>New-Unionism</i> megindul. (John Burns, Tom Mann, Keir Hardie).	A <i>Bourse du Travail</i> megnyílik Párisban.	Megalakul az (1) svájci munkásszövetség, mely összefoglalja a munkásérdekeket képviselő összes egyesületeket, a melyeknek legalább a többsége svájciakból kerül ki. Ez megveti alapját az egyidejűleg alkotott munkás-titkárságnak. (<i>Arbeitersekretariat</i>).
1888	—	—	Egy új szociáldemokrata programot fogadnak el, a mely a szocializmus célját és útját Svájc politikai viszonyaihoz való alkalmazkodásban jelöli meg. A párt újjászervezése, a melybe csak svájci polgárok léphetnek be.
1889	—	—	—
1890	A liverpooli szakszervezeti kongresszus 193 szavazattal 155 ellenében állást foglal a törvényesen szabályozott, 8 óras munkanap mellett.	—	—

Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
—	A békülő gyűlés Ausztriában.	Megalakul önálló pártként a „norvég munkáspárt“.
—	A szociáldemokrácia egyesülése a hainfeldi kongresszuson.	A (dán) 3. szociáldemokrata pártkongresszus Kopenhágában elfogadja a szervezetet és programot a máig érvényes alakjában. A „dán munkásszövetség“, a mezőgazdasági munkások „független“ szövetségének megalakítása. (Fernando Linderberg)
—	<i>Kötelező balesetbiztosítás és betegsegélyezés Ausztriában.</i>	A „norvég munkáspárt“ kijelenti, hogy csatlakozik a szociáldemokráciához (Knudsen elnök.) Svédországban „szociáldemokrata párt“ alakul.
<i>II. Vilmos császárnak a modern szociálpolitika szellemétől sugalt, februári kiáltványa Bis-marck bukását idézi elő. A szocialistatörvény lejár és nem újítják meg.</i>	A májusi ünnep Ausztriában nagyobb, mint minden más országban. Az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog követelése.	A 3. skandináv szakszervezeti kongresszus Christiániában kijelenti, hogy csatlakozik a szocialista mozgalomhoz.

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült-Államok
1887	—	—
1888	—	<i>A Socialist Labor Party elő- ször vesz részt önállóan a választásokban.</i>
1889	—	—
1890	—	—

Belgium és Hollandia	Oroszország	Internacionále
<p>A P. O. kongresszusán Dampremyben heves vita fejlődik ki a flamandok és wallonok között. A wallonok elválnak a P. O. B.-től és megalakítják a „<i>Parti républicain socialiste</i>“-t, amely „forradalmi“ politikát folytat.</p>	—	<p>Internacionális munkáskonferencia (<i>Conférence intern. oucrière</i>) Párisban.</p>
—	—	<p>Az angol Trade Unionsok által Londonba összehívott internacionális szakszervezeti kongresszusra, ennek exkluzív tendenciája miatt, a németek, ausztriaiak, svájciak, amerikaiak nem küldenek képviselőt.</p>
—	—	<p>Két internacionális munkáskongresszus Párisban, a melyeket a possibilisták és a guesdisták rendeznek, kijelenti, hogy az összes proletáriátus jelszava a „8 óras munkanap“ és a május 1-i „munkásünnep“. (Az új számítás szerint első (I) Internacionális munkáskongresszus.)</p>
<p>A P. R. S. ismét egyesül a P. O.-val. Fokozottabb propaganda az általános választójogért. Caesar de Paepet, Domela Nieuwenhuis és az internacionális szocialdemokrácia között egyre nagyobb lesz a véleménykülömbőség. Az anarchista-tendenciák erősödnek.</p>	—	<p>A proletáriátus első „májusi ünnepe“ az összes kultúrországokban. Első nemzetközi bányamunkás-kongresszus Jolimontban.</p> <p><i>II. Vilmos császár nemzetközi munkásvédelmi konferenciát hív össze Berlinbe; 13 állam küld képviselőket.</i></p>

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1891	—	—	<p>A munkás tartalék-pénztár egyesülése az Általános Szakszervezeti Szövetséggel.</p> <p>A németek megint összetömrülnek és az „Organisation der deutschen Sozialisten und der deutschen Vereine in der Schweiz“ szövetséget alkotják.</p>
1892	—	<p>A marseillei szocialista-kongresszus elfogad egy kisparraszt-tendenciákkal készült agrárprogramot. Allemane elszakad a brousseistáktól és megalakítja a <i>Comités ouvrier</i>s nagyfoku autonómiájára alapított <i>Parti ouvrier socialiste révolutionnaire français</i>-t. (Allemanisták P. O. S. R.)</p>	<p>A Grütli-egyesület elfogadja a szociáldemokrata programot, de a párt-hoz való csatlakozást visszautasítja.</p>
1893	<p><i>Az Independant Labor Party</i> (I. L. P.) megalakulása Keir Hardie vezetésével.</p>	<p>Az egyesült munkáskamarák (<i>Fédération des Bourses du Travail</i>) első kongresszusa. A szocialisták első nagy sikere a választásoknál: 40 képviselő. Kezdődik Millerand és barátainak befolyása: „<i>La Petite République</i>“ az új irány gócpontja. Jean Jaurès.</p>	—

Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
<p>A szociáldemokrácia új pártprogrammja szorosan marxista alapon: az ugynevezett „erfurti program”. Az anarchista tendenciákkal bíró „független szocialisták” elszakadnak a szociáldemokráciától.</p> <p><i>Az ipartörvényhez készült novella lényegesen kiterjeszti a munkásvédelmet.</i></p> <p>Első általános, szak szervezeti kongresszus Halberstadtban.</p>	<p>—</p> <p>—</p>	<p>—</p> <p><i>Dániában a betegségyógyzó-pénztárak állami szubvenciót kapnak.</i></p>
<p>A szociáldemokrácia 1,786.738 szavazattal Németország legerősebb pártjaként kerül ki a választásból.</p> <p><i>Kezdődik az ellenhatás időszaka : „Ära Stumm.</i></p>	<p>A szociáldemokráciának a választójogért kifejtett agitációja fölrázza az egész országot: <i>Taffe reformbillje és bukása</i>; koalíciós miniszterium Ausztriában.</p>	<p>A választójogért agitáció indul meg Svédországban.</p>

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült-Államok
1891	Filippo Turati és dr. Anna Kulscioff megalapítják Milanóban a <i>Critica Sociale</i> félhavasint megjelenő folyóiratot röpiratok kiadásával, a mely a német marxista-eszméket a legszélesebb körben elterjeszti.	—
1892	Kongresszus Genuában. Az összes szocialisztikus erők végleges tömörítése egy szocialista pártba, mely kollektivistá végcélú vall és eszközül az osztályharcot és a parlamentet (<i>collectivismo e lotta di classe</i>) használja. E mellett végleges elszakadása az antiparlamentaris szocialistáknak, a kik ettől kezdve anarchistáknak nevezik magukat.	—
1893	Éhinség-lázadás Sziciliában és Massa-Carrarában.	—

Belgium és Hollandia	Oroszország	Internacionále
<p style="text-align: center;">—</p> <p>A katolikus munkások kongresszusa visszatartja a <i>P. O.</i>-val való együttes akciót az általános választójogért.</p>	<p style="text-align: center;">—</p> <p>Első nagy sztrájk Lodzban (60,000 munkás).</p>	<p>II. Nemzetközi munkáskongresszus Brüsszelben. A jövő kongresszuson való részvétel feltételeit úgy szabják meg, hogy az anarchistáknak lehetlenné tesszik a részvételt.</p> <p>XIII. Leo „<i>Rerum novarum</i>“ encyclikája megszabja minden katolikus-szociális törekvések programját.</p>
<p>A (hollandiai) „Szociáldemokrata szövetség” elhatározza, hogy teljesen tartózkodik a választásoktól. Tömeges sztrájkok és zavargások Belgiumban arra indítják a kamarát, hogy április 18-án elfogadja a többes szavazatjogot. (<i>Vote plural.</i>)</p>	<p style="text-align: center;">—</p>	<p>III. Nemzetközi munkáskongresszus Zürichben : az angol szakszervezetek hivatalosan tanácskoznak a kontinentális szociálistákkal.</p>

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1894	A szakszervezetek kongresszusa Norwichban szavazattöbbséggel a termelési eszközök társadalmosítása mellett nyilatkozik.	—	—
1895	—	Az (általános sztrájkot hirdető) <i>Confédération générale du Travail</i> (C. G. T.) alapítása.	—
1896	—	—	A szakszervezeti szövetség újjászervezése. Az új alapszabályok is a szocializmushoz ragaszkodnak; a tisztán szakszervezeti feladatok mellett a termelési eszközök társadalmosítását vallják célul.
1897	A gépgyári munkások nagy sztrájkja. Az angol munkásegyetek krízise. Szocialista tendenciájuk erősödik. <i>A munkás-balesetbiztosítási törvény (Workman's Compensation-Act) elfogadása által Anglia ráér a kontinentális államok szociális törvényhozásának útjára.</i>	—	—

Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
<p>A nemzeti-szociális mozgalom kezdete Naumann lelkész vezetése alatt („Die Hilfe“.)</p> <p>A német fogyasztási egyletek megalapítják a nagybanvásárló szövetkezetet (<i>Gross-einkaufsgesellschaft</i>) Hamburgban.</p>	<p>—</p>	<p>—</p>
<p>—</p>	<p><i>Az antiszemita-céhes irányzat jut uralomra Bécsben és Alsó-Ausztriában. A liberálisok a koalíció óta teljesen elbuknak.</i></p>	<p><i>A választókerületek szaporítása Dániában 8 szociáldemokrata a Folthingban.</i></p>
<p>—</p>	<p>—</p>	<p>Hjalmar Branting a liberálisok segítségével bejut a svéd parlamentbe.</p>
<p>—</p>	<p>Az ugynevezett Wimberger pártgyűlés Bécsben. A párt újjászervezése. Az egyes nemzeti-ségek nagyobb adminisztratív önállóságot nyernek. <i>A nemzeti-ségi küzdelmek kitérése a Badeni-féle nyelvröndület következősekként. Obstrukció; az alkotmányos élet szétzűlése. A Badeni által alkotott 5 kuria első választási harcában 14 szociáldemokrata képviselőt választanak.</i></p>	<p>—</p>

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült Államok
1894	Crispi kivételes törvényeit, melyek az anarchisták ellen vannak irányítva, a szocialisták ellenében alkalmazzák.	—
1895	Politikai-szakszervezeti, katolikus-szociális munkáspárt a <i>Democrazia Sociale</i> alakul : Dr. Romolo Murri.	—
1896	—	Megalakul a <i>Socialist Trade and Labor Alliance</i> (De Leon) az Uniókkal ellentétben.
1897	—	A <i>Social Democracy of America</i> megalakulása (Eugene Debs).

Belgium és Hollandia	Oroszország	Internációnále
<p>Hollandiában megalakul a szociáldemokrata munkáspárt a marxizmus alapján. A gyémántkőszőrülők szövetsége Amsterdamban megalakul. Küzdelem az anarchizmus ellen.</p> <p>A belga P. O. kongresszusa Quaregnonban; új program. A szocialisták első nagy sikere a választásoknál: Mintegy 1,900.000 szavazatból nyernek 300,000-et. A kamarában 28 mandátum.</p> <p>—</p> <p>—</p>	<p>Az orosz-lengyel szocialista munkáspárt megalakul.</p> <p>—</p> <p>—</p>	<p>Az első nemzetközi textilmunkás kongresszus Manchesterben.</p> <p>—</p> <p><i>Páratlan nagy gazdasági föllendülés kezdődött a legtöbb kultúrorszámban az aranyprodukción kívül nagy emelkedése következtében.</i></p> <p>IV. Nemzetközi munkáskongresszus Londonban.</p> <p>—</p>
<p>A szocialista szövetségben szakadás áll be, az anarchisták kis csoportokban szervekednek: „Szabad szocialisták“ név alatt. A szövetség kis töredéke nemskára egyesül a szociáldemokr. munkáspárttal. A választójog kiterjesztése Hollandiában: a szociáldemokrata munkáspárt első választási küzdelme: (11,000 szavazat; megválasztatnak: Van Kol és Troelstra.)</p>	<p><i>A munkaidő korlátozása a gyárakban 11½ órára. Az orosz-zsidó szociáldemokrata párt: a „Bund“ megalakítása.</i></p>	<p>Nemzetközi munkásvédelmi kongresszus Zürichben. A munkásegyesületek politikai és vallási különbség nélkül küldenek képviselőket.</p> <p><i>Nemzetközi munkásvédelmi kongresszus Brüsszelben. A polgári orthodox és polgári reformista tudósok és politikusok vesznek részt.</i></p>

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1898	Az <i>I. L. P.</i> és a <i>S. D. F.</i> egyesítésére irányuló kísérletek nem sikerülnek.	—	—
1899	—	A szocialista Mille-rand belépése Waldeck-Rousseau miniszteriumába kiélesíti az ellentéket a szocialista pártban. A nemzeti kongresszuson Párisban mindazonáltal egyesül valamennyi (6) szocialista irány, a melyeknek képviselőiből alakul a „ <i>Comité général socialiste</i> “.	—
1900	<i>A Labour Representation Committee (L. R. C.)</i> alakítása az <i>I. L. P.</i> , a Fabianisták és a Trade Unionok képviselőiből oly célból, hogy önálló munkáspártot szervezzenek.	A kormány föllépése a chalon sur saoni sztrájkokkal szemben arra ösztönzi az intranzigenseket, hogy a „ministérialisokat“ újból támadják: a vita a párisi kongresszuson a guesdisták kivonulásával végződik.	A szakszervezeti szövetség új alapszabályokat alkot, a melyek szerint tisztán szakszervezeti feladatokra szorítkozik és „minden szakegyesületi és hivatásos munkásszervezet egyesítésére törekszik.“

Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
<p>A birodalmi gyűlés képviselőinek választásainál az eredmény 2,107,100 szociáldemokrata-szavazat, 56 képviselő</p> <p>27,200 nemzeti-szociális szavazat.</p> <p><i>Vilmos császár be- széde Oehnhausenen fegyházbüntetését kíván a sztrájk fölbujtóira.</i></p> <p>A keresztyén szociális munkásegyletek I. kongresszusa Berlinben.</p> <p>A szociáldemokrata-párt gyűlése Hannoverben: „Bernsteinvita“.</p> <p><i>Az ipari munkaviszonyok védelméről szóló reakcionárius törvényjavaslatot, az ugynevezett „fegyházbüntetésjavaslatot“ a Reichstag nagy többsége a bizottságok véleményezése nélkül elveti.</i></p> <p><i>Politikai egyesületek alakítására vonatkozó tilalom megszüntetése.</i></p> <p>Küzdelem az ugynevezett szakszervezeti semlegességért.</p>	<p>A német szociáldemokrácia I. pártgyűlése Ausztriában.</p> <p>A szoc.-demokraták nagy tüntetése a 14. §-al dolgozó Thun-kabinet ellen.</p> <p>A „nemzeti autonómia programmjá“-t Brűnben elfogadják.</p> <p>Nagy szénbányász-sztrájk a törvényes 8 órás munkanap behozatalát eredményezi a szénbányákra nézve.</p>	<p>A svéd munkásszövetség (<i>Svenska Arbetsarevörbundet</i>) alakítása semleges szakszervezeti tendenciákkal. (Herm. Lindquist.)</p> <p>A dán szakszervezetek központosítása a „<i>Samwirkende Fagforbund</i>ban.</p> <p><i>Norvégiában behozták az általános választójogot.</i></p> <p>A svéd szakszervezetek központosítása szoros kapcsolatban a szociáldemokráciával.</p> <p>A (norvég) munkáspárt első választási sikere (7000 szavazat.)</p>

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült-Államok
1898	<p>A kenyérdrágaság és a rossz gazdasági helyzet által előidézett népmozgalom egész Olaszországban. Milanóban háromnapos utcai harc május 6–9. <i>Szocialisták, anarchisták, radikálisok és klerikálisok bíróság elé állítása. Reakció.</i></p>	<p>A <i>Soc. Dem. of Am.</i> egyik szárnya megalapítja a <i>Social Democratic Party of America</i>-t.</p>
1899	<p>A szocialisták, republikánusok és radikálisok a választásokra és parlamenti akcióra kartellt kötnek, (ugynevezett: <i>Estrema Sinistra</i>), hogy legyőzzék a reakciót.</p>	<p>Szakadás a <i>Socialist Labor Party</i>-ban.</p>
1900	<p>23 szocialista képviselőt választanak be a kamarába. A római kongresszuson meghatározzák a jelenlegi követeléseket felölelő, minimális programot (<i>programma minimo</i>). Első nagy általános sztrájk (<i>Sympathiestreik</i>) Genuában a gyűlésezési és egyesületi jog kivívásáért. Győzelmet arat. A mezőgazdasági munkásság nagy bérmozgalma.</p>	

Belgium és Hollandia	Oroszország	Internacionale
<p><i>Belgiumban törvényesen elismerik a szakszervezeteket.</i></p> <p>Megállapítják a <i>Commission syndicale</i>-t a <i>Conseil général du Parti ouvrier</i> kebelében, hogy elősegítse a szakszervezeti mozgalmat.</p> <p><i>Behozzák a proporcionális választási rendszert (R. P.) Belgiumban.</i></p> <p>Az új, nagyszerű <i>Maison du Peuple</i> fölavatása Brüsszelben.</p> <p>A <i>Fédération des coopératives socialistes belges</i> (nagyban vásárló szövetkezet) megalapítása.</p> <p><i>Az agkori ellátást biztosító törvényt elfogadják.</i></p> <p>A kamarai választásoknál 467,326 szocialista-szavazat. Belgium pártjai között nagyságra nézve második lesz a szocialistáké.</p>	<p>Megalakul az orosz szociáldemokrata-párt marxista alapon.</p> <p>A szoc.-demokr. párt közlönye, az „Iskra” (Szikra) megindul G. Plechanow, Sassulics és Axelrod szerkesztésében.</p>	<p>A párisi világkiállítás alkalmat ad számos nemzetközi kongresszus tartására.</p> <p>Többek között:</p> <p>V. Nemzetközi munkáskongresszus. Nemzetközi parlamentáris iroda föllátása Brüsszelben.</p> <p><i>A nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület megalakítása, melynek székhelye Svájc.</i></p> <p>XIII. Leo „Graves de Communi Re” encyklikája eltiltja a „Democrazia Cristiana”-t minden politikai tevékenységtől.</p>

Év	Anglia	Franciaország	Svájc
1901	A <i>Taff Vale</i> vitás ügyet a lordok háza a Trade Unionok kárára dönti el és ki mondja, hogy ezek elmarasztalhatók képviselik által okozott mindenemű károk megtérítésében.	Kongresszus Lyonban (a guesdisták nélkül): folytatják a Millerand-ügy felletti vitát, mely a blanquisták kiválásával végződik.	—
1902	—	Az allemanisták megint önállókká lesznek. A P. O. F. (Guesde) és P. S. R. (Vaillant) hivatalosan fuzionálnak a rheimsi kongresszuson és a <i>Parti socialiste de France</i> -t (P. S. de F.) alkotják. A toursi kongresszuson szervezkedik a <i>Parti socialiste française</i> (P. S. F.) (Jaurés, Briand.)	A szociáldemokrata-párt és a Grütli-egyesület összeolvad. Az új párt nem ismer külön tagokat.
1903	Az első szövetséget csatlakozik <i>L. R. C.</i> -hez, a mely 14 képviselőt küld a parlamentbe.	Kongresszus Bordeauxban, a melyen ismét majdnem csupán jaurésiták jelennek meg. Millerandnak bizalmat szavaznak (109 szavazat 89 ellenében).	

Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
<p>A nemzetközi munkásvédelmi egyesület német szekcióját: a „Gesellschaft für soziale Reform“-ot megalakítják valamennyi párt szociálpolitikusai, a szociáldemokrácia kivételével, a mely az ismételt felhívásra is megtagadja a résztvevést.</p> <p>A fogyasztási szövetkezetekben a proletár és kispolgári érdekek közötti ellentétek a krenzenachi kongresszuson kifejezésre jutnak és azt eredményezik, hogy a munkás fogyasztási szövetkezetek kilépnek az „Allgemeine Verband“-ból és megalapítják a „Zentralverband deutscher Konsumvereine“-t.</p> <p>„Első német munkáskongresszus a Majna melletti Frankfurtban. Megkísérlik az összes nem szociáldemokrata munkásokat (620,000) osztályérdekeik képviseltetése céljából egyesíteni. A Reichstag választásainál több mint 3 millió szociáldemokrata szavazat (81 képviselő). A „nemzeti szociálisták“ kudarca akik a „Szabadelvű egyesület“-ben elenyésznek.</p> <p>A drezdai szociáldemokrata pártgyűlésen heves szóharca a „rsvizionizmus“ miatt.</p>	<p>Az új választásoknál 10 szociáldemokrata képviselőt választanak Ausztriában.</p>	<p><i>Általános, közös, a nőkre is kiterjedő választójog Norvégiában: a községi képviselőtestületekben 150 szociáldemokrata.</i></p> <p>Svédországban nagy tömegsztrájk az általános választójogért. A liberálisok segítségével 4 szociáldemokrata képviselőt beválasztanak a parlamentbe.</p> <p><i>Norvégiában: állami bankot alapítanak önálló munkásgazdaságok létesítésére; behozták a hajók használhatóságának állami ellenőrzését. A parlamenti választásoknál 24500 szociáldemokrata szavazat.</i></p>

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült Államok
1901	A földmunkások kongresszusa Bolognában. A szövetségek (320.000 taggal) a kollektívizmus mellett nyilatkoznak.	Egyesületi kongresszus Indianapolisban, képviselve van valamennyi szocialista csoport (a N. Y. <i>Faction of Soc. Lab. Party</i> (De Leon) kivételével) és megalakítják a <i>Socialist Party-t</i> , a mely mellett megmarad a deleonisták csoportja, mint <i>S. L. P.</i>
1902	A kenyérüzem municipalizációjáért indított mozgalom. A szocialista párt támogatja a liberális kormányt (Zanardelli-Gioletti) a kamarában. Az imolai kongresszus ezt a taktikát (Filippo Turati, Leonida Bissolati) az intranzigensekkel (Enrico Ferri) folytatott heves vita után jóváhagyja.	A bányamunkások őrési sztrájkja; több heti tartam után Rooseveltnél elnök közbenjárására szünik meg.
1903	A pártban forradalmi-szakszervezeti (<i>szindicalista</i>) irány fejlődik ki, a melyet kivált Milanóban az <i>Avanguardia Socialista</i> (Arturo Labriola, Walter Macchi, Constantino Lazari) és Rómában a <i>Divisione Sociale</i> (Enrico Leone) képviselnek.	

Belgium és Hollandia	Oroszország	Internacionále
<p>Hollandia szociáldemokrata munkáspártjának napilapja: „Das Volk“ megjelenik. A párt a választásoknál 40,000 szavazatot és 7 mandátumot nyer. A liberalizmus lehanyaglása.</p> <p>A P. O. által, a választójog revíziójáért rendezett tömegsztrájk sikertelen marad.</p>	<p>—</p> <p>Nagy parasztlázadások Charkow és Poltawa-kormányzó-ságban.</p> <p>Az „Osvoboschdenie“ (Főlszabadítás) első száma megjelenik Stuttgartban P. v. Struve kiadásában.</p> <p>Befolyásos organuma lesz ez az egyesült liberálisok, demokraták és szocialistáknak, a kik a nem orthodox marxisták közül toborzódnak.</p>	<p>A szakszervezeti titkárok első nemzetközi kongresszusa.</p> <p>—</p>

Év	Anglia	Franciaország	Sváje
1904	A parlament 14 munkásképviseelője külön párttá egyesül. Elnök John Burns. A községi képviselőtestületek választásainál a <i>L. R. C.</i> 95 jelöltjét választják meg.	Millerand kizárása a Seine föderációból. A <i>P. S. F.</i> párt gyűlésén Etienneben a radikálisok kerekednek felül. Szakítás Jaurès és Millerand között. A <i>P. S. de F.</i> kongresszusa Lilleben a <i>P. S. de F.</i> -et jelenti ki a francia proletáriátus „egyetlen” szervezetének.	A szociáldemokrata párt új részletes programot szerkeszt.
1905	A liverpooli konferencián a <i>L. R. C.</i> fölveszi programjába a szocialista végcélét.	A <i>P. S. F.</i> és a <i>P. S. de F.</i> egyesül a roueni kongresszuson. Az új párt neve: <i>Parti socialiste section française de l'Internationale ouvrière</i> . Az állam és egyház elválasztása lényegesen szocialista agitáció műve: Briand kamarai tudósító.	Veregség a nemzeti tanács választásánál; a szociáldemokráciának csak 2 képviselője marad a nemzeti tanácsban (167 tag között.)
1906	A parlamenti választásoknál az önálló munkáspárt: a <i>Labour Party</i> , a hogy ettől kezdve a <i>L. R. C.</i> magát nevezi, váratlanul fényes győzelmet arat.	A mind jobban a forradalmi irány- nak („szindikalis- ták”) kezébe jutó <i>Confédération gé- nérale du Travail</i> (C. G. T.) befolyása alatt számos „ge- nerálsztrájk” út ki.	—
1907	—	Az antimilitarista propaganda érez- tetni kezdi hatását: különböző ezredek fölláznak, külö- nösen a délfancia vincellérek forra- dalmánál.	—

Németország	Ausztria és Magyarország	Skandináv államok
<p>—</p> <p>Nagy bányamunkás-sztrájk Rheinland-Westfalenben (200.000 sztrájkoló). Az összes szakszervezetek közös akciója. <i>Eredmény: novella a porosz bányatörvényhez.</i></p> <p>A jeni pártgyűlésen élesebb hangnem. A politikai tömegsztrájkot elismerik az agitáció eszközüül.</p> <p>A szakszervezetek erőlyesen az általános sztrájk ellen nyilatkoznak. A pártgyűlés Mannheimban kimondja, hogy előző évi állásfoglalásuk a generálsztrájk mellett nem áll ellentétben a szakszervezetek kölni határozatával.</p> <p><i>A Reichstag választásainál a nemzeti pártok igen nagy eredménnyel egyesülnek a szociáldemokrácia ellen, a mely mandátumainak felét elvesziti. A nem szociáldemokrata szakszervezetek második kongresszusa (1 milliónál több munkás.)</i></p>	<p>—</p> <p>Az általános választójog behozatala Ausztriában.</p> <p>Az új választási törvény alapján megejtett választásoknál a szociáldemokraták 87 mandátumot szereznek a Reichsrathban (1 milliónál több szavazat).</p>	<p>A szociális tevékenység céljára egy nem szociáldemokrata központi irodát alapítanak Stockholmban. Fővezetője G. v Boch szerkesztő. Egy északi „Szociális fölvilágosodási- és reformszövetség” alakul Stockholmban. A vezetésben svéd, norvég és dán képviselők vannak. A fővezető Dr. Edw. Laurent.</p>

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült Államok
1904	<p>Szocialista-kongresszus Bolognában. Az intranzigensek (Ferri) és revolucionáriusok (Labriola) egyesülve legyőzik a reformistákat (Turati). A párt megtiltja a kormány mindennemű rendszeres támogatását.</p> <p>Általános sztrájk egész Olaszországban, a mely 3 napig tart és a miniszterelnök megfelelő ígérete után rendben lesz. <i>X. Pius egyes választókerületekre nézve felüggesszi a „Non expedit” bulla tilalmát.</i> Egy katolikus néppárt kezd alakulni.</p>	<p>A szocialista pártok az elnökségi választásoknál 450.000 szavazatot hoznak össze jelöltjeikre.</p>
1905	<p>A szakszervezetek kongresszusa Genuában. Az általános sztrájkot elismerik a szakszervezeti harc eszközként.</p>	<p>Megalakul a „forradalmi” szakszervezet: az <i>Industrial Workers of the World</i>, a mely ellenzéke az <i>A. F. of L.</i>-nek. Upton Sinclair: <i>The Jungle</i> c. regénye nagy feltűnést kelt.</p>
1906	<p>Az általános szakszervezeti kongresszus a szindikalizmus ellen nyilatkozik és központi választmányt (<i>Confederazione del Lavoro</i>) szervez Turinban.</p> <p>A szocialista képviselők leköszönnek. A párt megszűnik, de a római kongresszuson megint sikerül egységre jutniok: az úgynevezett „<i>Integralismus</i>” győzelme. (<i>Morgari</i>).</p>	<p>Az <i>A. of F. L.</i> részt vesz a választási harcban. Mozgalmom a szociál-reformer Hearst mellett, a ki a newyorki polgármester-választásnál csak kevés szavazattal marad kisebbségben republikánus ellenfelével szemben.</p>

Belgium és Hollandia	Oroszország	Internacionale
<p>—</p> <p>A (szoc.-dem.) szakszervezetek a „Nederlandsch Verbond van Valvereenigenen“-ben egyesülnek.</p> <p>A hollandus szociáldemokraták pártgyűlésén harc a radikálisok (Me Roland-Holst, van den Goes) és a mérsékelttek (Troelstra, Schopper, Vliegen) között s az utóbbiak maradnak többségben.</p>	<p>Kitör a politikai forradalom az alkotmány kivívásáért. A nagyobb városokban véres utcai harcok.</p> <p>Egy alkotmány megadása, a mely azonban nem elégíti ki a tömegeket.</p> <p>A forradalom tovább foly. Az általános sztrájkot alkalmazák harci eszközül.</p> <p>Az új birodalmi parlament: a дума feloszlata. Terror.</p>	<p>Francia-olasz munkaszerződés; az első lépést képezi a szociálpolitikai tartalmu nemzetközi egyezmények után.</p> <p>VI. Nemzetközi szocialista-kongresszus Amsterdamban.</p> <p>Nemzetközi munkavédelmi konferencia, melyet a svájci szövetség tanács hív össze körlevelével Bernbe.</p> <p>Bernben 13 állam szerződést köt a nők éjjeli munkájának szabályozására nézve, 7 állam eltiltja a fehér (sárga) foszfornak a gyújtóiparban való alkalmazását: a nemzetközi munkavédelem kezdete.</p> <p>A Nemzetközi Munkavédelmi Egyesület Genfben tartott 4. gyűlésén elhatározza, hogy a törvényes maximum munkanap behozataláért a felnőtt férfimunkások érdekében is mozgalmat indít.</p>

Év	Olaszország	Amerikai Egyesült-Államok
1907	A ferrarai I. kongresszuson a szindikalisták egy része formálisan kimondja a belsőleg már rég megtörtént elszakadást a szociáldemokrata-párttól.	Általános mozgalom Coloradoban néhány erőszakos és jogtalan elbánásban részesült munkásvezérért.

TARTALOMMUTATÓ.

BEVEZETÉS.

Mi a szocializmus és a szociális mozgalom?.....
Szocializmus, szociális mozgalom és szociális osztály V. 1. –
A különböző szociális osztályok VII 1. – Foglalkozás és osztály VII. 1. – Politikai párt és osztály VIII. 1. – A kapitalizmus lényege X. 1. – A burzsoázia XII. 1. – A proletariátus XIII. 1.; – összetétele XV. 1. – benső lényege XVI. 1. – A modern szociális mozgalom pszichológiai alapja XVII. 1. – A „szocializmus és szociális mozgalom” szavak fogalmi meghatározása XXVI. 1.

Lap
V

ELSŐ RÉSZ.

A SZOCIALIZMUS.

ELSŐ FEJEZET.

A modern szocializmus alapeszméi.....
A klasszikus nemzetgazdaságtan és irodalmi ellenhatása 1. 1.
– Reformáló és revolucionárius szociális irodalom 2. 1. –
A reformátorok 3. 1. – A reakcionárius irodalom 4. 1. – A szocialisztikus irodalom 4. 1. – A szocialisztikus irodalom elemei: az életkedv 6. 1. – a munka kultusza 8. 1. – a radikális demokratizmus 9. 1. – hit a szociális rend mindenható voltában 10. 1. – a mammonizmus kritikája 11. 1. – a magántulajdon kritikája 12 1. – Kísérlet a szocialisztikus rendszereknek osztályozására a tulajdon problémájával szemben elfoglalt álláspontjuk szerint 13. 1. – Különböző szellemük szerint 14. 1.

1

MÁSODIK FEJEZET.

A racionális szocializmus.....	15
I. A régebbi, úgynev. „utópista” szocializmus.....	15
A régebbi szocialista-rendszerek a tizennyolcadik század szociálfilozófiájának igazi szülöttei 16. 1. – Alap gondolataik: optimista metafizika 17. 1. – hit a társadalom természetes rendjében (<i>ordre naturel</i>) 18. 1. – Intellektualizmus és racionalizmus 19. 1. – A „fölvilágosítás”, mint a propaganda eszköz» 23. 1. – Propaganda szóban és írásban 24. 1. – Propaganda példával 25. 1. – Idegenkedés minden erőszakos eszköztől 25. 1. – Minden politikától 25. 1. – A régebbi szocialisták miért „utópisták”? 26. 1. – Kevésre becsülik az ellenfél hatalmát 27. 1. – Túlbecsülik saját erejüket 27. 1. – Ábrándképek 28. 1.	
Az II. anarchizmus	28
Az anarchizmus is törvényes örököse a tizennyolcadik század racionalista filozófiájának 28. 1. – Szintén megkülönbözteti a társadalom „természetes” rendjét a pozitív rendtől 29. 1. – Benne is megtaláljuk az ész dicsőítését 39. 1. – Nagyrabecsüli a propaganda erejét is 31. 1. – Ennek új alakulata: a tett propagandája 32. 1. – Az anarchizmus felfogása az erőszak alkalmazásáról a történelemben 34. 1. – A terror jelentősége, melynek szellemi atyja Robespierre 35. 1.	

HARMADIK FEJEZET.

A történelmi szocializmus megalapítása.....	37
A tudomány általános „történelmi” és realiztikus” reakciója a racionalizmus ellen a tizenkilencedik század elején 37. 1. – Az alkotmányos élet kritikája 38. 1. Az új állam- és társadalomelmélet 39. 1. – A levont eredmények gyakorlati alkalmazása 40. 1. – Összekapcsolásuk a szocialista gondolatvilággal 40. 1. – LouisBlanc, Lorenz von Stein 40. 1. – Karl Marx: élete 41. 1. – természete 42. 1. – művei 42. 1. – A kommunista kiáltvány 43. 1. – Gondolatmenetének méltatása 44. 1. – A szocialista végcél megállapítása 48. 1. – Az osztályharc 50. 1. – Marx tanainak jelentősége a szocializmus és a szociális mozgalom fejlődésére 53. 1. – Összefoglalás 55. 1.	

NEGYEDIK FEJEZET.

A marxizmus kritikája	57
Általános megjegyzések: a „marxizmus kritiká”-jának jellemzése	
I. Az ellentmondások Marx elméletében	58
Előadásom az előző kiadásokban 58. I. – A „kétlelkűség” elmé- lete” 59. 1. – Kétely ennek helyességében 61. 1. – Engels kontra Marx? 63. 1. – Tény, hogy ellentmondások találhatóak Marx tanaiban 65. 1. – Utalás a „proletariátus diktatúráj”- ra 66. 1.	
II. A kapitalista fejlődés elmélete	67
A Marx-féle evolúciós elmélet 67. 1. – A központosítás elmélete 71. 1. – A szocializáció elmélete 74. 1. – Teljesedtek-e a szo- cializmus előfeltételei? 77. 1. – Az akkumuláció elmélete 82. 1. – Az elszegényedési elmélet 83. 1. – Az összeomlási elmé- let 86. 1.	
III. A „tudományos” szocializmus legyőzése	87
A szocializmus elválasztása a tudománytól 88. 1. – Szocializ- mus és világfelfogás 89. 1. – A szocializmus viszonya a vallás- hoz 90. 1. – Vágy az idealizmus után 92. 1. – Ebben szegény a marxizmus 93. 1. – Idealizmus és evolucionizmus 95. 1. – A szociális theoretikus és politikus különböző álláspontja 96. 1. – Ideál és program 97. 1. – A „ <i>Los von Marx</i> ”-mozgalom és az idealista reakció 97. 1. – A szocializmus mai befejezetlen álla- pota 98. 1.	

ÖTÖDIK FEJEZET.

A forradalmi szindikalizmus	100
I. A tartalma	100
A különös elnevezés 100. 1. – Az új tan hazája 101. 1. – A szin- dikálista irodalom 101. 1. – A szindikálista eszmék 102. 1. – A hivatalos szocializmus kritikája 102. 1. – A szocializmus „el- posványosodása” 103. 1. – Szakegyesület és politikai párt 105. I. – A szakegyesület, mint az új társadalom sejtje 106. 1. – A proletariátus forradalmi akarata – minden szociális meg- újhódás rugója 108. 1. ■– A forradalmi akarat ápolása 109. 1. – Az „általános sztrájkknak”, mint harci eszköznek kiváló je- lentősége 111. 1. Szindikalizmus és antimilitarizmus 112. 1.	
II. Az eredete	112
1. <i>Dogmatörténetileg</i> 113 1. – Vonatkozások a szindikalizmus és a marxizmus között 114. 1. – A szindikálista tanok egyéb	

alkotórészei 115 1. – 2. Származási hely szerint 116 1. – Franciaország, mint az új tan szülőföldje 116. 1. – A francia nép specifikus tulajdonságai 116. 1. – a francia történet sajátosságai 117. 1. – a francia gazdasági élet sajátossága 117. 1. magyarázzák meg a szindikalista theóriákat.

III. A jelentősége 119

A szindikalisták eszméebresztő batása 110. 1. – Ideáljaik elavultak 121. 1. – Helyes kritikájuk kultúránkról 122. 1. – Megoldási kísérleteik nem kielégítők 123 1. Kultúránk alapföltételeinek félreismerése 125. 1. – A szociális fejlődés hivatalos-szocialista elme,elének helyes kritikája 126. 1. – Saját tanaik elégtelen volta. 126. 1. – A szocializmusra való nevelés. 127. 1.

– Az „elan” elmélet 127. 1. Az emberi természet utópista félreismerése 128. 1 – A szakegyesületi elmélet 131. 1. – A szakegyesület, mint a szocializmus elemi iskolája 132. 1. – Az általános sztrájk utópiája 135. 1. – Összefoglalás 136. 1.

MÁSODIK RÉSZ.

A SZOCIÁLIS MOZGALOM.

ELSŐ FEJEZET.

A szociális mozgalom előzményei 141

Mit értünk a szociális mozgalom „előzményei” alatt? 141. 1. – A proletariátus résztvevőse a polgári forradalmakban 142. 1. – Az 1879–iki forradalom 143. 1. – Az 1793–iki forradalom 144. 1. – Az 1830., 1832., 1848–iki forradalmak 148 1. – A proletár–mozgalom kezdete 149. 1. – Harc a tőkésék, gépek és gyáarak ellen 150 1. – Harc a liberális jogrend ellen 151. 1. – A német munkásmozgalom 1848–ban 151. 1. – A szakszervezeti és szövetkezeti organizáció első kísérlete 152. 1. – A chartista–mozgalom Angliában 154. 1.

MÁSODIK FEJEZET.

A nemzeti sajátosságok kifejlődése..... 15

Általános megjegyzések: A szociális mozgalom három nemzeti típusa. 7

I. Az angol típus 15

Az angol munkások elfordulása a szocializmustól a chartista–mozgalom meghiúsulta után 159. 1. – A modern szakegyesület

megteremtése és a modern szakszervezeti politika alaptételei 160. 1. – A modern fogyasztási egyesület megteremtése 161. 1. – E fejlődés okai 163. 1. – Idealisztikus magyarázat kísér- léte 164. 1. – Realisztikus magyarázat 166. 1. – Az amerikai Egyesült-Államok munkásmozgalma, mint az angol típus is- métlődése 170. 1.	
II. A francia típus	172
A franciaországi szociális mozgalom sajátosságai: idegessége 173. 1.; – falcionizmus, klubizmus, puccsizmus 173. 1. – A szociális mozgalom története Franciaországban 174. 1. Forra- dalmi típusok 175. 1. – A szocialista pártok története 176. 1. – A sajátosságok magyarázata a nép jelleméből és történeté- ből 177. 1.	
III. A német típus.....	183
A szociális mozgalom menete Németországban 183. 1. – Ferdi- nand Lassalle 183. 1. – A mozgalom Lassalle halála után Marx szellemével telik meg 184. 1. – Az erfurti program 185. 1. – A német szociáldemokrácia vonzalma a parlamentarizmushoz 187. 1. – A német sajátosságok magyarázata a németországi szociális mozgalom alapítóinak egyéniségéből 188. 1. – a né- met népjelimből 189. 1. – a korviszonyokból 190. 1. – A libe- rális pártok tehetetlen volta 192. 1.	

HARMADIK FEJEZET.

Irányzat az egység felé	195
ElŐSZÓ: Fölfogásom kritikája; értelme.....	199
I. „Világ proletárijai, egyesüljetek !”.....	199
Az internacionális munkásmozgalom kezdete 199. 1. – A nem- zetközi munkás-szövetség (I. A. A.) alapítása 200. 1. – Marx szelleme hatja át 201. 1. – Ellenzék a tagok között 202. 1. – Bakunin Mihály 203. 1. – Az I. A. A. feloszlik 204. 1. – A „régij” Internacionálé történelmi jelentősége 205. 1. – Az ügy- nevezett „új” Internacionálé 208. 1. – Sajátossága 209. 1. – A nemzetközi szocialista kongresszusok külső képe 210. 1. – Benső lényegük 211. 1. – A nemzetközi szocialista iroda 212. 1. – A szakszervezetek nemzetközi szervezete 213. 1. – A nem- zetközi szakszervezeti titkárság 214. 1.	
II. A szociáldemokrata politika alapelvei.....	215
1. A nemzetköziség	215
A nemzetköziség a modern szociális mozgalom általános kísérő jelensége 215. 1. – A proletár nemzetköziség lényege 216. 1. – A sovinizmust és imperializmust ellenzi 218. 1. – Az 1900. pá-	

risi kongresszus határozata 220. 5. – Az 1904. amszterdami kongresszus határozata 221. 1. – Az 1905-iki 16-ik nemzetközi bányamunkás-kongresszus tanácskozása 222. 1.– Az 1907-iki stuttgarti kongresszus antimilitáris határozatai 224. 1. – A proletár „antinacionálizmus” megokolása régebben 226. 1. – Ma 227. 1. – A szocializmus és nacionalizmus nem ellentétek 230. 1. A szocialista nacionalizmus különössége 232. 1. – Politikai és kulturális hazafiság 334. 1. – „Nemzeti szocializmus” 237. 1. – Engedmények az uralkodó rendszernek 238. 1. – A német szociáldemokrácia „sovinizmusa” 239 1.	
2. <i>A belső „politikai program”</i>	239
A szociáldemokrata politika megállapítása az 1900. párisi kongresszus határozatával 240. 1. – E politika egyes alkotórészei 240. 1. – A más véleményen levők- kizárása 241. 1. – A mai szociáldemokrata program kidolgozása 242. 1. – A szociálistikus mozgalom három alkotórésze 243. 1. Az „önsegély” és „szocializmus” nem ellentétek 244. 1.– A valódi és látszólagos ellentétek a szociáldemokrácia kebelében 247. 1. – A „revizionizmus” jelentőségét túlbecsülik 248. 1. – A mai helyzet különböző megítélése 249. 1. – Ellen-tét fogalom és élet között. 254. 1. – A doktrinerek és praktikusok között 256. 1.	

NEGYEDIK FEJEZET.

A szociális mozgalom az egyes országokban	259
I. Németország	259
A szociáldemokrácia, mint a proletariátus képviselője 259. 1. — Forradalomellenes politikája 260. 1. – Ellentétek a szociáldemokráciában 261. 1. – Legújabb dolgai 202. 1. – A forradalmi láz legyőzése 263. 1. – Az 1907. választások 264. 1. – A német szakszervezeti mozgalom fejlődése 266. 1. – A szövetkezeti mozgalom és a munkásság 267. 1.	
II. Franciaország	270
A parlamentarizmus megszokása 271. J. — A szocialista pártok legújabb története 272. 1. – A szakszervezeti mozgalom 273. 1. – A forradalmi szindikalista mozgalom jelentősége 274. 1. – Visszaesés a forradalmi gyermekbetegségbe 275. 1. – A szindikálizmus hatásköre 277. 1. A szövetkezeti mozgalom Franciaországban 278. 1.	
III. Anglia	279
Az angol munkás elfordulása a tiszta manchesteri iránytól.....	281.
1. – A <i>new-unionism</i> 282. 1. – A szakszervezeti mozgalom je-	

lentőségének csökkenése 283. 1. – Ellenséges hangulat a szakegy- letekkel szemben 285. 1. – A szakegyletek fejlődése megakad 288. 1. – A szocializmus története Angliában 289. 1. – A <i>La- bour Representation Committee</i> alapítása 1900-ban 292. 1. – Az 1906. parlamenti választások 294 1. – A municipiális szo- cializmus 295. 1.	
IV. Ausztrália	296
V. Belgium	299
VI. Dánia	304
VII. Hollandia	306
VIII. Olaszország	307
IX. Norvégia	313
X. Ausztria és Magyarország	314
XI. Oroszország	318
XII. Svédország	318
XIII. Svájc	320
XIV. Az amerikai Egyesült Államok	322
Befejezés és következtetés	331
Minden szociálisztikus törekvés eddigi eredménye tömegmozga- lom 331. 1. – A szociális, mozgalom, elháríthatatlan 332. 1. és alapvonalaiiban olyan, aminő 334. 1. – Az osztályharc lé- nyege 335. 1. A jelen feladatainak jelentősége: A „szociális re- form”. 336. 1. – A szociáldemokrácia viszonya a polgári pár- tokhoz 338. 1. – A német szociáldemokrácia tehetetlensége 339. 1. – Az osztályharc ethizálása és humanizálása 340. 1. – A szo- ciális harc formája 342 1. – Meddig áll ez a tétel: „A harc az atyja mindennek” 343. 1.	
ELSŐ FÜGGELÉK:	
Kalauz a szociálista irodalomban	347
MÁSODIK FÜGGELÉK:	
A szociális mozgalom krónikája 1750-től 1907-ig	359